
Süttő Szilárd

Korrekciók és
kiegészítések középkori
hadtörténetünkhöz

SÜTTŐ SZILÁRD
KORREKCIÓK ÉS KIEGÉSZÍTÉSEK
KÖZÉPKORI HADTÖRTÉNETÜNKHÖZ

Süttö Szilárd

**Korrekciók és
kiegészítések középkori
hadtörténetünkhöz**

BUDAPEST • MISKOLC

2021

Uxorculae meae carissimae
et
Isabellae
Christinae
Hedvigi
Giselae
Saroltae

© Süttő Szilárd
Minden jog fenntartva!
ISBN 978-615-01-9908-5

Készült:

Könyvműhely.hu / RB-Bindex Kft.
Miskolc

A könyv nyomtatott változatának ISBN-azonosítója:
ISBN 978-615-01-0354-9

TARTALOM

EXPOSITIO	11
A MUTATÓK	13
AZ APPARÁTUS	15
TÉRKÉPEK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK	23
A Brezalauspurc melletti 907-es csata	23
A (második) morvamezei (Dürnkrot és Jedenspeigen melletti) csata, 1278. augusztus 26.	23
I. Károly 1330-as, Basarabtól elszenvedett vereségének lokalizálása	24
A második rigómezei csata	25
A kenyérmezei csata, 1479. október 13.	26
Mátyás 1484-ben indított hadjárata	26
Az udbinai (korbávmezei) csata, 1493. szeptember 9.	27
Változó helynevek	27
Az illusztrációk válogatása és identifikálása	28
A TEMATIKUS VÁLTOZATOSSÁG	32
„Várak és erődítmények a középkori Magyarországon”	32
„Erőszak, hatalmaskodás, háború”	33
„A Kárpát-medence történeti földrajzi vázlata”	36
„A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előtt”, benne: „Pannonia hadtörténete a római korban” és „A népvándorlaskor hadtörténete a Kárpát-medencében”	38
A KÖZÉPKORI MAGYAR FEGYVERTÖRTÉNET VÁZLATA	40
A tűzfegyverek	40
Az állítólagos mellpáncél	41
A <i>bicellus</i> mint 'hadi csákány'	44

GENEALÓGIA	47
II. (Komnénosz) János bizánci császár mint Kálmán király és Álmos herceg sógora	48
II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg mint IV. Béla unokatestvére	49
Csák Máték	51
Durazzói Károly mint Nagy Lajos király unokafivére	52
BÉKEKÖTÉSEK	54
A barancsi béke ideje	55
Zsigmond és Velence békekötésének fikciója	55
A gmunden-korneuburgi béke helye	57
Az olmützi béke éve	58
A pozsonyi béke körülményei	58
TÁRSADALMI, INTÉZMÉNYI ÉS PÉNZÜGYI HÁTTÉR	61
Az Árpád-kori hadakozók jogi és társadalmi állása, illetve erről „Freisingi Ottó tanúsága”	61
A várnépek és egyéb szolgáltató népek hadakozása	63
A szerviensek hadakozása	68
<i>Strenuus</i>	69
Lándzsa	70
Zsigmond hadi költségei	71
Mátyás király pénzügyigazgatási reformja	73
A Mátyás kori déli határvédelem kormányzattörténeti háttere	73
FEGYVERNEMEK	75
A lovasság melletti haderő általában	75
Tüzérség szerepe, szekérvár, hosszú íj, műszakiak	77
Gyalogosok a 15. század előtti magyar hadakban	80
A magyar hadviselés svájci vonatkozási pontjai	89
A lovasság	97

VEZÉREK, CSATÁK, HÁBORÚK	107
A központilag szervezett kalandozások elmélete	107
A magyar sereg <i>hospes</i> -egységei az 1116-os Olšava menti csatában	109
A tartalék szerepe az 1278. augusztus 26-i morvamezei csatában	118
A második nápolyi hadjárat befejezése	119
Nagy Lajosnak és kíséretének menetsebessége 1352-ben	126
Halics és a 14. századi Magyarország	130
Zsigmond és Nápolyi László híveinek harcai	132
Francia lovagok és lovaik a nikápolyi csatában (1396)	135
Ozori Pipo és a Tallóci fivérek pályája	139
Ozora felől vagy Ozora felé indult Zsigmond 1408-ban?	140
A két Hunyadi hadművészetéről	141
Mit támadott meg 1474-ben Merész Károly?	142
I. Miksa uralkodói címe 1506-ban	144
Móré Mihály magaviselete Nándorfehérvárott 1521-ben	144
A Ferhát pasa és Báli bég feletti 1523-as magyar győzelem	145
Az 1526-os mohácsi csatában elesett főpapok	146
TÁRGYILAGOSSÁG	147
A kalandozások „árnyaltabb értékelése”	153
Magyarország 11. századi szuverenitásának kérdése	157
Az 1116-os Olšava menti csata átértékelése	158
Besenyő és székely teljesítmény az 1146-os Lajta menti csatában	170
II. András „kitűnő eredménnyel” megívott kereszties háborúja	179
IV. Béla és a magyar haderő teljesítménye a tatárjárás során	186
Az „1310-ben felszentelt Károly”, aki 1330-ban Havasalföldön valahogy „elérte közvetlen célját”, illetve akkori vereségének „nem valós” beállítása	203

Az 1396-os nikápolyi vereség relativizálása	207
A Szentszék és Velence Mátyás királynak nyújtott pénzbeli támogatása	211
Lepaktált-e Mátyás a törökkel?	213
Velencei vélemény a Jagelló-kori törökellenes magyar portyákról	217
AMI EGYSZERŰEN KIMARADT (1382–1387)	219
1382–1387: a korszak hadviselésének jellege	220
1382–1387: a korszak hadviselésének tanulsága	227
SUMMA	249
RÖVIDÍTÉSEK	250

EXPOSITIO

2017-ben jelent meg a Zrínyi Kiadónál, Budapesten, a Hermann Róbert főszerkesztésében „Magyarország hadtörténete” címmel kiadásra kerülő új hadtörténeti szintézis négy kötetéből sorrendben a második, időrendben az első. „A kezdetektől 1526-ig” alcímű kötet szerkesztője Veszprémy László, szerzői pedig – elsősorban a továbbiak könnyebb személyhez köthetésének céljából témáikkal együtt oldalszám szerint felsorolva – a következők:

– 9–10.: Veszprémy László [„Bevezető”];

– 11–16.: Tringli István [„Erőszak, hatalmaskodás, háború”];

– 17–26.: Suba János [„A Kárpát-medence történeti földrajzi vázlat”];

[– 27–64.: „A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előtt” című szakaszban:]

– 28–44.: Csiki József Attila [„Pannonia hadtörténete a római korban”];

– 44–64.: Csiky Gergely [„A népvándorlaskor hadtörténete a Kárpát-medencében”];

– 65–86: Veszprémy László [„A honfoglalás és a kalandozások kora”];

– 87–113.; 123–134.; 142–148.; 153–174.: Veszprémy László [„Az Árpád-kor hadtörténete (1000–1301)”, az alábbi három szövegegység kivételével];

– 114–122. [„A magyar–bizánci viszony a 11–12. században”], 134–142. [„A tatárjárás (1241–1242)”], 148–153. [„A 11–13. századi magyar lovasság csapatnemeiről”]: B. Szabó János;

– 175–222.: Bárány Attila [„Az Anjou-kor hadtörténete (1301–1387)”];

– 223–289.: Bárány Attila [„A késő középkor hadtörténete (1387–1490)”, az alábbi két szövegegység kivételével];

- 289–303.: B. Szabó János [„Mátyás nyugati háborúi”];
- 303–314.: Veszprémy László [„Újjítások, modernizáció és professzionalizálódás a késő középkori magyarországi hadügyben”];
- 315–366.: B. Szabó János [„Az újkor hajnalán. Magyarország hadügye a Jagelló-királyok alatt (1490–1526)”];
- 367–400.: Feld István [„Várak és erődítmények a középkori Magyarországon”];
- 401–426.: Kovács S. Tibor [„A középkori magyar fegyvertörténet vázolata”];
- 427–429.: [„Jegyzetek”];
- 431–446.: [„Válogatott bibliográfia”];
- 447–451.: [„Képjegyzék”];
- 453–462.: [„Helynévmutató”];
- 463–472.: [„Névmutató”].¹

A mutató kiállítású, ábrákkal és térképekkel bőven illusztrált, 472 oldalas, nagyalakú, kéthasábos kiadvány a szerkesztőnek és a szerzőknek valóban páratlan lehetőséget biztosított a középkori magyar hadtörténet korszerű összefoglalására. A könyv jelentőségének tudata tükröződik a szerkesztői bevezetésben is (10.): „Nyugodtan állíthatjuk, hogy a 21. század első évtizedére a magyarországi középkori hadtörténeti kutatások eddig nem látott módszertani és tematikus változatosságban bontakoztak ki, aminek eredményeivel jelen kötetben az olvasó is megismerkedhet.” Ismerkedjünk meg tehát ezekkel.

¹ Erre a munkára a továbbiakban pusztán oldalszámokkal hivatkozunk.

A MUTATÓK

Ennek a megismerkedésnek – mint ahogy minden nagy, összefoglaló munka használatának – elsődleges segédeszközeit az értelmesen és lelkiismeretesen összeállított mutatókban keresi az olvasó; itt hiába.

Először is nagyon hiányzik a kötetből a tárgymutató. A középkori hadtörténelem problémái közül a korszakokat átívelőknek taglalását még egyetlen szerző esetében sem lenne könnyű megtalálni; ha azonban a kilencfős szerzőgárda tagjai egymástól függetlenül, sőt többször – mint látni fogjuk – egymással ellentmondóan nyilatkoznak efféle kérdésekről, akkor a tárgymutató jelentősége rendkívül megnövekedik, azaz hiánya különösképp érződik.

A két meglévő mutató közül a helynévmutató követi a szövegeket – azoknak tévedéseivel együtt: például keveredik benne Ud-bina és Udbinja, Korneuburg és Klosterneuburg, a Tolna megyei és a balkáni Ozora; Neuss – korábbi helyesírással: Neuß – városából Neusse vára lesz, stb. A helynévmutató névtelen összeállítóján azonban méltatlan dolog lenne a szerzők hibáit számonkérni; míg, másfelől, azért meg a szerzőket nem lehet felelőssé tenni, hogy – például – a helynévmutatóban „Palesztina” (459.) és a „Szentföld” (461.) két külön entitásként, egymásra utalás nélkül fordul elő.

A személynévmutató azonban önmagában, a szerzők teljesítményétől függetlenül kínos, minthogy ritka történelmi tájékozatlanságról árulkodik. Ennek névtelen összeállítója – aki tehát a helynévmutatóéval talán azonos, talán nem – szemmel láthatólag nem értette, ki kicsoda a szövegekben. Már az is gyanús, hogy a

16. oldalon feltűnő „Niccolò Machavelli”² a személynévmutatóban is megmarad (469.: „Machavelli, Niccolò”), de leginkább az itt gyártott személyiséghasadások alkalmasak a gyanútlan olvasó sokkolására: „Freisingi Ottó, történetíró” (465.) különbözik „Ottó, freisingi püspök”-től (469.); „Boleszláv, V., krakkói fejedelem” nem azonos „Boleszló, V., Szemérmes, krakkói fejedelem”-mel (464.); „Ottó, morva herceg” és „Ottó, I., olmützi herceg” (469.) két külön herceg.

És így tovább. Lehet abban valami, hogy a megnövekedett hatalom más emberré tesz, de annyira azért nem, hogy egy névmutatóban „Ottó I., szász, herceg” [*sic! tehát szász is, herceg is – S. Sz.*] és „Ottó I., Nagy, német király, majd német-római császár” két külön történeti alakként tűnjenek fel (469.), csakúgy, mint „Ottokár, morva őrgróf” és „Ottokár, II. Przemysl [*sic!*], cseh király” (470). Ide tartozik még az is, hogy „Frigyes, I., Barbarossa (Rőt-szakállú), német-római császár” elválik „Frigyes, I., német-római császár”-tól (465.): mintha Frigyes császár egy frissítő borotválkozástól új emberré vált volna.

Megfigyelhető itt az inverz folyamat is, vagyis két külön személy egybevonása. „Garai I. Miklós, nádor” (466.) valójában két embert takar, apát és fiát: a három megadott oldalszám közül csak az egyiken (412.) fordul elő az első – vagy idősebb – Garai Miklós nádor, míg a két másik megjelölt oldalon (237., 239.) ez előbbi hasonnevű fiáról, a második – vagy ifjabb – Garai Miklós nádorrról van szó. Ezzel szemben a külön Garai Miklósként felvett „Garai Miklós, macsói bán” (466.) nem jelent harmadik figurát, hanem azonos az előbb említett idősebb Garai Miklóssal, aki utóbb a nádori méltóságra emelkedett. Anonymusszal szólván: *quid plura* – mi többet erről?

² Természetesen Niccolò Machiavelliről (1469–1527) van szó.

AZ APPARÁTUS

A mutatókénál természetesen sokkal fontosabb a tudományos apparátus kérdése. A mutatókkal való ügyetlenkedés ugyan rossz színben tünteti fel az egész művet és nagyban ront annak felhasználhatóságán, ám magának a szövegnek értékéből nem von le semmit. Ettől még a könyv fejezetei magukban számottevő tudományos jelentőséggel bírhatnak vagy bírhatnának.

A tudományos apparátus viszont a legszorosabban véve része a publikációnak: az előbbi defektusa az utóbbiét is jelenti. A hivatkozások és idézések lelkiismeretes összeállítása tehát alapvető dolog, és éppen nem azonos ezek pervertált használatával, amely utóbbiról Oswald Spengler – az újkori Európában a vallás helyére lépő tudománykultuszt számos találó analógiával jellemezve – a következőképp írt: „Minden szaktudománynak, az orvostudományt és a katedrafilozófiát is beleértve, megvan a maga kiépült hierarchiája a tudományos iskolák pápaival, valamint fokozatokkal, méltóságokkal – ezek közt a doktorrá avatás felel meg a pappá szentelésnek –, szentségekkel és zsinatokkal. [...] Vannak szektaalapítók [...], megvan a kiközösítés, és indexként³ az agyonhallgatásban való megegyezés. Vannak örök igazságok, mint a jogi tárgyak személyekre és dolgokra való felosztása, vannak dogmák, mint például az energiáról és a tömegről vagy az átöröklődési elmélet, megvan a rítusa az igazhitű írások idézésének és van egyfajta tudományos boldoggá avatás.”⁴

³ *Index librorum prohibitorum* – tiltott könyvek jegyzéke a Katolikus Egyházban 1966-ig [S. Sz.].

⁴ „*Es gibt in allen Fachwissenschaften, Medizin und Kathederphilosophie einbegriffen, eine ausgebildete Hierarchie mit Schulpäpsten, Graden, Würden – der Doktor als die Priesterweihe –, Sakramenten und Konzilen. [...] Es gibt Sektenstifter [...], den großen Bann und als Index eine Übereinkunft*

A tudományosság igénye tehát megköveteli a valóban tudományos apparátust, és a középkori magyar hadtörténet éppen nem tartozik a ritka kivételek közé. A gyenge forrásadottságok miatt ugyanis e diszciplína sohasem nélkülözhetette és a jövőben sem nélkülözheti az analógiákon, becsléseken, sejtéseken alapuló megállapításokat, s így természetes, hogy e téren értelmes és kiválóan felkészült kutatók egymással nehezen vagy sehogysen összeegyeztethető dolgokat írtak és írnak le. Efféle anyag tárgyalása során tehát különösképp fontos lenne feltüntetni a felhasznált forrásokat és szakirodalmat, hogy az olvasó mérlegelhesse, mire alapozottak – és mennyire megalapozottak – az egyes szerzők állításai. Érdeemes itt emlékeztetni arra, amit Kristó Gyula egy precízen jegyzetelt tanulmány⁵ kapcsán írt a szerzőről: „Nem tűnt eléggé határozottnak a »biztosan tudjuk – feltételezhetjük – nem tudjuk« hármass minősítés (illetve ennek alváltozatai) alkalmazásában.”⁶ – E három kategória magától értetődően még inkább, sőt szükségszerűen összemosódik, ha korrekt apparátus hiányában jóformán minden a szerzők tekintélyén alapul, és a szövegek úgy szólván a levegőben lógnak.

Valamely tudományos igényű közleményt ugyanis – tudvalevőleg – alapvetően kétféleképp lehet forrásokhoz és szakirodalomhoz kötni: vagy a szöveg informatív, tartalmas jegyzetekkel való végigkíséréssel, vagy pedig az előadottakhoz annotált bibliográfia illesztésével, azaz a források és szakirodalom kom-

des Schweigens. Es gibt ewige Wahrheiten wie die Teilung der Rechtsobjekte in Personen und Sachen, und Dogmen wie das von Energie und Masse und die Vererbungstheorie, einen Ritus des Zitierens rechtgläubiger Schriften und eine Art von wissenschaftlicher Seligsprechung.” (SPENGLER: UNTERGANG DES ABENDLANDES 987. – Simon Ferencnek a miénktől eltérő fordításában ld. SPENGLER: A NYUGAT ALKONYA II. 490. A magyar jogi kifejezésekre vonatkozó felvilágosítást dr. Kiss Patriknak köszönöm.)

⁵ ENGEL: ORSZÁG ÚJRAEGYESÍTÉSE.

⁶ KRISTÓ: I. KÁROLY HARCAI 298.

mentált felsorolásával. Az előbbi módszer precízebb, minthogy azonban a munka folyamatos olvasását némileg megnehezíti, így nagylélegzetű, szintetizáló műveknél előszeretettel alkalmazzák az utóbbit. Itt egyik megoldással sem találkozunk; annotált bibliográfia a könyvben nincs, a jegyzetek pedig sem kvantitatív, sem kvalitatív szempontból nem alkalmasak a szerzők állításainak alátámasztására.

Ami a mennyiséget illeti: lábjegyzetek a kötetben nincsenek, a végjegyzetek pedig alig több mint két és fél oldalon férnek (427–429.), méghozzá úgy, hogy bennük sűrűn megismétlik a „válogatott bibliográfia” (431–446.) címléírásait, többnyire betűről betűre, rövidítés nélkül.⁷ A szövegben olykor felbukkanó, jegyzeteletlen, szakirodalminak alig nevezhető hivatkozások jobbára afféle minden alátámasztást nélkülöző kijelentésekre szorítkoznak, mint hogy „a kutatók még a tatárjárás kifejezést is túlzottnak tartják” (173.); „a Jagelló-kor újabb kutatói így arra a következtetésre jutottak, hogy” (320.); „egy mai álláspont úgy ítéli meg [*sic!*],

⁷ Ha mégis van rövidítés, akkor nem feltétlenül egyértelmű, mire vonatkozik. Ld. pl. „Az újkor hajnalán. Magyarország hadügye a Jagelló- királyok alatt (1490–1526)” c. fejezet 17. jegyzetét (429.): „*A mohácsi csata*, 17. o.” Csakhogy „*A mohácsi csata*” c. részhez válogatott bibliográfiában (444.) két mű is szerepel ezzel a címmel: „B. Szabó János: *A mohácsi csata*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013. (3., javított kiadás)”, ill. „Szakály Ferenc: *A mohácsi csata*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.” (Itt a rövidítés egyébként ez utóbbira utal.) – Meg lehet említeni még „Az Anjou-kor hadtörténete (1301–1387)” fejezet jegyzetei közt (428.) a 12.-et, 13.-at, 16.-at és 17.-et, amelyekben az oldalszám előtt csupán „*A három Villani krónikája*” szavak találhatók. Minthogy azonban ugyanitt, a 10. jegyzetben e krónikák Rác Miklóstól való kivonatos fordításának két kiadása is meg van említve (1909-ből és 2011-ből), így nem egyértelmű, hogy a kettő közül melyikre hivatkozik a szerző. – „Az Árpád-kor hadtörténete (1000–1301)” fejezet jegyzetei közt a 4.-ben (427.) a „DAI, 38–40. fej.” forráshivatkozás olvasható, anélkül, hogy a könyvben bárhol is megtalálható lenne a rövidítés feloldása (vagyis: De administrando imperio).

hogy” (270.); „más nézetek úgy vélik [*sic!*]” (286.) stb. Az olvasók profán tömegét így sikerül ügyesen távol tartani az olyan – szemmel láthatólag a beavatottaknak fenntartott – részletetektől, mint hogy kik is ezek a kutatók, illetve hogy kicsodák azok, akik az ítélező álláspont vagy a vélekedő nézetek mögött megbújnak. Van még jó néhány idézőjeles, de forráshivatkozás nélküli idézet is, pl.: 206., 218., 220., 221., 234., 235., 243., 245., 247., 248., 250., 252., 259., 263., 264., 265., 267., 268., 284., 319., 324., 365. A meglévő jegyzetek kizárólag egyes szó szerinti – vagy esetleg csak akként feltüntetett, de elferdített⁸ – idézetek lelőhelyének megadására, egy-egy kiragadott állítás oldalszám szerinti azonosítására szorítkoznak, anélkül, hogy e harmadfél oldalon az érvek, ellenérvek, magyarázatok, megjegyzések, kiegészítések, kapcsolódó kérdések és úgy általában az idetartozó egyéb információk bármiképp, akár csak egyetlen sornyi terjedelemben is megjelenének. Ezeknek a jegyzeteknek itt nem tudományos, hanem díszítő funkciójuk van.

Az sem világos, hogy a feljebb említett „válogatott bibliográfia” (431–446.) miféle szempontok alapján lett összeválogatva. A „segédkönyvek, kézikönyvek” rövid, féloldalas összefoglalása (431.) után az egyes részekhez tartozó könyvészeti útmutatás következik, általában „források” és „szakirodalom” szerint bontva, természetesen egyetlen szó kommentár nélkül, kizárólag a betűrendet véve figyelembe. Ez így már lelkiismeretes összeállítás esetén is alkalmatlanná tenné a felhalmozott és ömlesztett anyagot mind arra, hogy a további kutatások szolid bibliográfiai bázisául szolgáljon, mind pedig arra, hogy a könyv egyes szövegeit alátámaszsa. De ezt az összeállítást nehéz lenne lelkiismeretesnek nevezni, minthogy – csak egyet kiragadva a sok meglepő jelenségből – még a szövegben név szerint említett szerzők művei sem szerepelnek az apparátusban: a 344–345. oldalon Geoffrey Parker, Clifford J.

⁸ Ld. például alább a 235. jegyzetet.

Rogers és „Kelly de Vries” [sic! helyesen Kelly DeVries lenne – S. Sz.] álláspontjait ismerteti B. Szabó János – egyetlen jegyzet és a nélkül, hogy a két utóbbi akár egyetlen művel is megjelenne a bibliográfiában.⁹

Példaképpen vessünk egy pillantást „Az Anjou-kor hadtörténete (1301–1387)” című részhez illesztett válogatott bibliográfiára. A „források” alatti szöveget (438.) egy az egyben közölhetjük (természetesen eredeti írásmóddal!), sok helyet nem foglal:

„Anjou-kori Oklevéltár. I–XV., XVII., XIX., XXIII–XXVIII. XXX. XXXII. XXXIII. XXXIV. XXXVIII. (Főszerk. KRISTÓ Gyula. Szerk. ALMÁSI Tibor., B. HALÁSZ Éva, BLAZOVICH László, GÉCZI Lajos, KÖFALVI Tamás, PITI Ferenc, SEBŐK Ferenc, TEISZLER Éva, TÓTH Ildikó), Szeged–Budapest, 1990–2015.

BAÁN István: *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai*. Budapest, Balassi Kiadó – Bizantinológiai Intézet Alapítvány, 2013.”

Ennyi. Vizsgáljuk meg ezt a szelekciót kissé közelebbről.

⁹ Bár az alábbiakat nem érinti, de jellemző az is, hogy halála után 16 évvel Engel Pált mint szerzőt egyszerűen lehagyták egy tétel éléről. A 431. oldalon egyszerűen a következő áll: „C. TÓTH Norbert: *Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Itineraria Sigismundi regis imperatorisque (1382–1437), Mariae (1382–1395) et Barbarae (1405–1438) reginarum consortum eiusdem, necnon Elizabeth reginae (1382–1386), relictæ Ludovici I regis*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2005.” A két nyelvű, latin–magyar címleírás eredetileg azonban tartalmazta még azt az apróságot is, hogy „Zsigmond király és császár (1382–1437) itineráriumát készítette Engel Pál”, és ennek megfelelően az Országos Széchényi Könyvtár, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárainak katalógusai Engel Pált jelölik meg a könyv szerzőjeként. – Kérdés persze, hogy Engel posztumusz hírnevének használna-e vagy éppen ártana ez a halála után részlegesen nevére írt munka, amely egyébként hemzseg a szakmai és etikai hibáktól (ez utóbbiakról ld.: SÜTTŐ: URALKODÓI ITINERÁRIUMOK I. és SÜTTŐ: URALKODÓI ITINERÁRIUMOK II.).

Az Anjou-kori oklevéltár felvételével kapcsolatban (amely mű címléírása egyébként megtalálható a 438. és a 428. oldalon is!) két komoly nehézség adódik. Először is az, aki ezt a kételemű forrásgyűjteményt összeválogatta, az Anjou-kori oklevéltárnak – az 1990–2015-ös kiadási éveket megjelölve – csak 28 kötetét említi meg, egyszerűen kihagyva számos korábban megjelent kötetet: a 20.-at, a 21.-et, a 22.-et, a 29.-et, a 31.-et, és a 40.-et (megjelenési éveik rendre: 2004, 2005, 2012, 2013, 2007, 2014). Miért? Ez a hat szerinte olyan rosszul sikerült, hogy jobb nem is beszélni róluk? Vagy talán azt kellene gondolnunk, hogy az összes kötetet buzgón átnézve a megadott huszonnyolcban az Anjou-kori magyar hadviselés lényeges forrásait lelte fel, de a kihagyott hatban nem talált semmi hadtörténeti relevanciával bíró utalást?

Hasonlóképp problematikus az Anjou-kori oklevéltár egészének egyszerű, minden finomítás nélküli feltüntetése hadtörténeti kútfőként. Az közismert, hogy a 14. századi magyar történelem minden vonatkozásának elsődleges forrása ez a mű, rengeteg egyéb mellett a háborúkkal és hasonlókkal kapcsolatosaknak is, de huszonnyolc kötetnyi változatos tartalmú regesztá minden differenciálás nélküli megjelölése hadtörténeti forrásként volta-képp semmi fogódzót nem nyújt sem a szövegben olvasottak forráshoz kötése, sem a szűkebb értelemben vett hadtörténeti kutatások szempontjából.

Az igazán nagy gondot persze nem a megadott, hanem a meg nem adott források jelentik. Elsősorban természetesen a 14. századi magyar elbeszélő források teljes hiánya ötlük szembe, az Anjou-kori magyar külkapcsolatokról készült forráskiadványoké, az akkori Magyarországról, és különösen a korabeli magyar hadszervezetről készült külföldi leírásoké. Tudvalevő azonban, hogy a 14. századi magyar hadseregek az ország akkori határaitól sokszor és messze eltávolodva is harcoltak, még hozzá részben igen eredményesen, úgyhogy a korabeli magyar hadtörténet megírá-

sához számba kellett volna venni azon nemzetek történeti kútfőit is, amelyek múltjának – katonai akciói révén – részese lett a hadakozó magyarság is. Ezek között döntő jelentőségűek az itáliai és a német források, melyek a korabeli magyar hadi eseményekről is egyedülálló, hézagpótló tudósítást nyújtanak; és akkor még nem is beszéltünk például a lengyel krónikákról, melyek a magyarokkal szemben olykor ugyan elfogultak, de amelyek jelentőségét sok egyéb mellett már az is megalapozza, hogy Nagy Lajos 1370-től 1382-ig Lengyelország királya is volt. – Mindebből tehát semmi sem jelenik meg ebben a kételemű forrásválogatásban, ki tudja miért.

Az ugyanezen részhez [„Az Anjou-kor hadtörténete (1301–1387)”] illesztett, válogatott szakirodalommal (438–440.) is hasonló baj van, bár ez itt a terjedelem miatt kevésbé szembeszökő. Jóllehet konkrét ténykérdésekre a továbbiakban kívánunk kitérni, egy példán már itt is szemléltethetjük a szakirodalmi válogatásnak a forrásválogatással hozzávetőleg azonos elmélyültségét. „Az oligarchák elleni küzdelem” c. fejezetben (176–181.) a szerző, Bárány Attila ugyan méltatja és általánosságban jellemzi I. Károly országegyesítő háborúit, de évenkénti bontásban nem tárgyalja e hadtörténetileg fontos, politikátörténetileg pedig az ország jövőjét meghatározó harcokat. Hogy ki mit tart lényegesnek és részletesen bemutatandónak, az persze óhatatlanul személyfüggő, legalábbis bizonyos mértékig, de az a körülmény, hogy ama publikációk,¹⁰ amelyekben ezen hadi cselekményekről részletekbe menően lehet tájékozódni, sem a jegyzetek közt, sem a válogatott szakirodalomban nem bukkannak fel, ismét megkérdőjelezi az egész hadtörténeti összefoglalás komolyságát. – Kérdéses persze, hogy a szerző mennyire hasznosította vagy egyáltalán ismerte-e ezeket a munkákat: Pozsonynak az osztrákoktól való visszafog-

¹⁰ ENGEL: ORSZÁG ÚJRAEGYESÍTÉSE ÉS KRISTÓ: I. KÁROLY HARCAI.

lálását ugyanis minden megjegyzés nélkül 1328-ra teszi (188.), jóllehet Engel Pál már 1988-as tanulmányában megírta, hogy ez „elterjedt tévedés”, aminek „a forrásokban semmi nyoma”,¹¹ és ezt – mármint az 1328-as visszahódítás fiktív mivoltát, pontosabban azt a tényt, hogy Pozsony már 1323-tól folyamatosan Károly kezén volt – Engel később publikált archontológiai adatai is igazolják.¹² Úgy fest tehát, hogy Pozsony 1328-as magyar elfoglalásának kötetbeli állítása vagy itt nem ismertetett forrásokon és kutatási eredményeken, vagy pusztán ignorancián alapul.

¹¹ ENGEL: ORSZÁG ÚJRAEGYESÍTÉSE 132. 175. jegyzet.

¹² ENGEL: ARCHONTOLÓGIA I. 166. és 393–394.

TÉRKÉPEK ÉS ILLUSZTRÁCIÓK

Bár az apparátuséhoz nem hasonlítható, mégis igen nagy a térképek és illusztrációk jelentősége is, amennyiben ezek verbálisan nehezen vagy sehogy sem kifejezhető információk közlésével a szöveget – az illusztráció szó magyar jelentésének megfelelően – megvilágítják, megértését megkönnyítik. Ehhez képest a jelen munkában ez néha fordítva működik: a térképek és csatavázlatok sokszor nincsenek összhangban, sőt olykor kifejezett ellentmondásban állnak a szöveggel, s így a szerzők mondanivalóját sokszor nem alátámasztják, hanem aláássák. Vegyünk néhány példát.

A Brezalauspurc melletti 907-es csata

Ennek helyszíne két térképen is fel van tüntetve, de egymástól – és az egyik esetében értelemszerűen a szövegtől – némileg eltérően. Míg a 71. oldalon a csata helyéről a „Pozsony közelében”, „Pozsonynál”, illetve „(ad Brezalauspurc), [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] amit így a legtöbben a mai Pozsony közelébe lokalizálnak” kitételeket lehet olvasni, és ennek megfelel a 70. oldalon lévő térkép is, addig egy másik (a 67. oldalon) nem egészen: itt Brezalauspurc Mosaburghoz és a mai Pozsony helyéhez is egyformán kérdőjellel van kapcsolva.

A (második) morvamezei (Dürnkrot és Jedenspeigen melletti) csata, 1278. augusztus 26.

Itt a csatavázlat már egyértelmű ellentétben áll a szöveggel. Ez utóbbi szerint (170.) „a magyarokkal szemben a csehek, a mor-

vák és a lengyelek, míg a jobb oldalon az első lépcsőbe osztott osztrákokkal szemben a meissenai és türingiai németek, a bajorok és a brandenburgiak, majd a gyengébbnek tartott lengyelek helyezkedtek el”, a csatáról közölt vázlaton (166.) azonban az osztrákokkal szemben felálló lengyelek – éppen fordítva – a bajorok és brandenburgiak előtt tűnnek fel.

Külön pikantériája a dolognak, hogy a szöveges megfogalmazás – ez esetben is, csakúgy, mint az előzőben – ugyanattól a Veszprémi Lászlótól származik, aki egyfelől „a honfoglalás és a kalandozások kora”, illetve (B. Szabó János közreműködése mellett) „az Árpád-kor hadtörténete (1000–1301)” c. fejezetet jegyzi, másfelől pedig az egész kötet szerkesztője is volt, s aki így egyértelműen felelős az említett térképek és csatavázlat adattartalmáért is.

I. Károly 1330-as, Basarabtól elszenvedett vereségének lokalizálása

A szövegben erről a következőt lehet olvasni (190.): „Kétségtelennek tűnik, hogy az ütközet egy hegyszurdokban – amelyet »mindkét oldalán meredek partok zártak körül« –, a Déli-Kárpátok egy hágójában zajlott le, feltehetően a Vöröstoronyi-szorosban (Pasul Turnul [*sic!* helyesen: *Turnu* – *S. Sz.*] Roşu), hiszen Károly az Olt völgyében haladt. Egy másik lokalizálás szerint az Árgyastól [*sic!*] (Curtea de Argeş) visszafelé vonuló uralkodó seregét nem pontosan a Vöröstoronyi-szorosban, hanem az odavezető úton, egy kisebb hágónál érte a támadás. Korábban úgy vélték, a Câmpulung és Töröcsvár közötti posadai völgy volt a helyszín. Posada tágas folyóvölgyben, viszonylag alacsonyan fekszik, s bár a Tömösi-hágó bejáratánál, de a Kárpátok bérceitől távol.” [...] „Okleveles adatok is egy sziklacsúcs alatti ütközetről szólnak, amely vonatkozhat a Fogarasi-havasokra – a Vöröstoronyi-szoros pedig azok alatt ha-

lad. A krónikás adata is azt igazolja, hogy a király Temesvár felé vonult vissza, így a Posada felé vezető irány (Töröcsvár–Brassó) sem illik a képbe.”

Ezzel a részletes – de sajnos ismét minden szakirodalmi hivatkozás nélkül maradt¹³ – leírással csak részben vágnak egybe az ezen eseményt feltüntető, egymásnak sem teljesen megfelelő térképek (181. és 190. oldalak): ennek helyét ugyan mindkettőn Argyastól [*ezeneken így – S. Sz.*] északnyugatra teszik, de a régi „Posada” helynév az egyik térképen (181.) ezt az új helyszínt jelöli, és a másikon (190.) sem a szöveges leírásnak megfelelően Cîmpulung [*e két térképen így – S. Sz.*] és Töröcsvár között, tehát az előbbitől északkeletre, hanem ettől délkeletre jelenik meg.

A második rigómezei csata

Kisebbségi gond, hogy ennek időpontja térképen (255.): „1448. okt. 17–20.”, a 261. oldalon lévő alfejezetcímbe pedig: „A második rigómezei ütközet (1448. október 18–19.)”. Persze elegánsabb lett volna egységesíteni a két adatot, de egy több napig tartó harci cselekmény időbeli meghatározása olykor valóban nem egyértelmű – jelen esetben például a szekérvárban rekedt gyalogság kitartásának tartama bizonytalan, a csatát bevezető, illetve lezáró vagy követő történések hovatartozásának megítélése pedig másodlagos kérdés.

Annál inkább érinti viszont a lényegét, hogy a 262. oldalon közölt csatavázlat („A második rigómezei csata, 1448. október 18.”) és a csata szöveges leírása (262–263.) itt is radikálisan eltérnek egymástól. Hunyadinak az ezen összecsapáshoz választott hadrendjéről a szövegben a következő olvasható (262–263.): „A kor-

¹³ A történetek lokalizálásának problémáiról részletesen: VESZPRÉMY–SOMOGYI 31–35.

mányzó a centrumban koncentráta a bárói bandériumokat, ezzel is növelvén a derékhad rohamának erejét. Abban bízott, hogy a soha nem látott erejű, egyes adatok szerint 15 000 nehézpáncélos és a mögöttük sorakozó gyalogosok alkotta centrum tömege szét tudja zúzni a janicsárokat.” Ezzel szemben a csatavázlaton – a keresztények oldalán – kizárólag a centrum előtt, még hozzá attól jobbra és balra, a szárnyakon található a gyalogság.

De nemcsak a centrum, hanem a szárnyak is egész másként jelennek meg a szövegben és a hozzá tartozó ábrán. A szöveg szerint (263.) „a szárnyakra gyengébb erők jutottak: vegyes lovaság, elől könnyűlovassal és havasalföldiekkel, hátul csekélyebb számú nehézpáncélossal”. A vázlaton azonban – azon túl, hogy a szövegben a centrumba helyezett gyalogság itt a szárnyakon mutatkozik – kizárólag a centrumban található a nehézlovak: a balszárny lovasságát „magyar és havasalföldi könnyűlovasság” a jobbszárnyét „magyar könnyűlovasság” alkotja.

A kenyérmezei csata, 1479. október 13.

A szöveg szerint Kinizsi Pál megjelenése és helye vitatott: vagy csak a csata közben tűnt fel „a törökök hátában” (285.), vagy pedig „kezdetből fogva ott volt az ütközetben és a jobb szárnyon állt fel” (285–286.). A csatához mellékelt vázlaton (284.) azonban – harmadik lehetőségként – Kinizsi a balszárnyon jelenik meg.

Mátyás 1484-ben indított hadjárata

A szöveg szerint (299.): „A megfelelő háttér biztosítása után 1484-ben az összességében 20–25 000 főre tehető magyar hadsereg három irányban tört rá a császár birtokaira: Geréb Stájerország

és Karintia felé támadt; Černahorai Dabiš Krems és Stein között egy Duna-szigetet szállt meg, hogy meggátolja a vízi úton Bécsbe küldendő segítséget [*sic!*]; Dávidházi István pedig Bruck an der Leithát vette ostrom alá, amit csak több hónap után sikerült elfoglalnia március 11-én.” A megfelelő térképen azonban (a 296. oldalon: „Hunyadi Mátyás háborúi III. Frigyes ellen, 1477–1490”) az első két támadásnak nincs nyoma.

Az udbinai (korbávmezei) csata, 1493. szeptember 9.

Ez B. Szabó János szerint „Udbinjánál” esett meg (kétszer is így: 321. és 336.). Ez utóbbi is létező helynév, de a csata nem ott volt. Mindkét település, Udbina és Udbinja is, a mai Horvátországban található, de a kettő közti távolság légvonalban kb. 101, közúton nagyjából 135 km. – A 317. oldalon lévő, a szövegtől ismét független térképen a csata a megfelelő helyen van jelölve, tehát nem Udbinjánál, hanem Udbinánál, de a helyszín itt az „Ubdina” nevet kapta.

Ehhez a csatához ugyan nincs köze, de az említett térképen olvasható „Krími Tatár Bánság” sem válik a kötet díszére, legalábbis azon olvasók körében, akik tisztában vannak azzal, hogy bánság és kánság két különböző fogalom.

Változó helynevek

Egyes földrajzi helyek nevei a szövegben és a térképeken sokszor más-más alakban jelennek meg: így például a „Groissenburgnál megívott” (160.) csata, „az első morvamezei (groissenburgi) ütközet” (161.) helyszíne a térképen (159.) „Kroissenbrunn”; a Bárány Attilától pontatlanul említett „szepeskáptalani freskó” (185.)

lelőhelye az ugyanazon oldalon lévő térképen helyesen: „Szepeshely” (mai neve egyébként nem Spíšská [461. o.], hanem Spišská Kapitula); „az Olmütz melletti Hradisch várát” (291.), valamint a „Schwanowitznál” (294.) történt események helyszínét a vonatkozó térképen (290.) „Hradistye”, illetve „Swanowice” néven lehet megtalálni; stb. A fentiektől eltérően ez nem jelent konkrét ellentmondást a két információforrás, tehát a szöveg és a térkép között, inkább csak a kötetben megnyilvánuló nemtörődömségről árulkodik.

Az illusztrációk válogatása és identifikálása

Ezek is jócskán hagynak kívánnivalót maguk után. A képek némelyike az ábrázolt események vagy személyek korához viszonyítva egyértelműen kései alkotás, adott esetben romantikus, historizáló festmény, amelynek tárgyát illetőleg történeti relevanciája nincs (pl.: 66., 69., 95., 123., 124., 127., 131., 133., 170.). Az illusztrációk többsége azonban valóban illik a témához, még ha felhasználásuk nem is mindig sikeres: a 301. oldalon ábrázolt pavese (nagy méretű gyalogsági pajzs) képe fejjel lefelé fordítva került a könyvbe, egy vonatkozásban pedig – nagyjából úgy, mint a feljebb említett térképek esetében – ellentmondásban áll a szöveg és a kép. Nándorfehérvárról Feld István e kötetben a következőt állapítja meg (395.): „Írott forrásokkal ugyan rendelkezünk számos vár, többek között Száva-szentdemeter és Nándorfehérvár erősítési munkáiról, azonban az utóbbi bonyolult, tornyok sorával ellátott védelmi rendszerének biztos időrendje – így kapuépítményeinek és ágyútoronyainak közelebbi építési kora – nem ismert.” Ezzel szemben a 267. oldalon két, apró részletekbe menő számítógépes grafika található „Nándorfehérvár – a Felsővár dél felől”, ill. „Nándorfehérvár – a város északkelet

felől, a Dunáról nézve” címmel; a két kép keletkezéséről, az általuk közvetített adattartalomról azonban csak annyit lehet tudni, hogy az ábrákat „készítette: Marko Radosavljevic” (449.). E név persze egyesek számára sziklaszilárd garanciát nyújthat arra nézve, hogy az utolsó lőrésig minden úgy nézett ki, amint az a képen megcsodálható – de mi van azokkal, akik nem ismerik R. urat?

Ezzel elérkeztünk az illusztrációkat illető másik problémához: a korukkal, forrásaikkal, eredetükkel kapcsolatos információk kezeléséhez, ezek meg- vagy meg nem adásához, közlésük esetében pedig ennek módjához, pontosságához, megbízhatóságához.

A képek forrásértékét természetesen alapvetően meghatározza keletkezésük ideje, mégis ez az adat nagyon sokszor hiányzik (pl.: 231., 233., 263., 281., 293., 295., 300., 305., 309., 310., 316., 318., 328., 354., 364., 365.). Néha viszonylag könnyen utána lehet menni a nem közölt információnak, néha nem – azonban ezt a munkát semmiképp sem lett volna szabad az olvasóra terhelni.

Az illusztrációk, illetve forrásaik megnevezése sokszor pontatlan vagy hiányos. Nézzünk néhány példát.

A 95., 131., 273. és 275. oldalakon látható, a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásából vett illusztrációkhoz a 448. és 449. oldalon a következő eredetmegjelölés tartozik: „Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 1143. Chronica Hungarorum, 1488, Theobald Feger, Erhard Ratdolt, Augsburg, Pergamen [*sic! nagy kezdőbetűvel – S. Sz.*], faksimile” – tehát négyszer, betűről betűre ugyanúgy leírva, anélkül, hogy a négy képből akár csak egynek is megadnák a kötetben belüli helyét.

Ez a négyszeres címleírás egyébként még nem csúcs; a kötetben a rekordot a Képes Krónika kódexe tartja, amelyet huszonegyszer sikerült ugyanúgy leírni: „Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404.” (a 447. oldalon egyszer, a 448.-on tizennyolcszor, és 449.-en még háromszor). Ennek a kódexnek ese-

tében ugyan megadják a foliók számait, valamint az azok elülső és hátoldalára vonatkozó recto és verso jelöléseket is – egyszer azonban alaptalanul, amennyiben a 191. oldal illusztrációját a következőképp azonosítják (449.): „Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 72 recto és fol. 73 verso”, tehát mint ha egy miniatúra két helyen is előfordulna a Képes Krónikában. Persze nem ez a helyzet: két külön képről van szó, és bár mindkét megjelölt helyen Károly 1330-as havasalföldi veresége van megfestve, még hozzá meglehetősen hasonlósággal, de a jelen kötet 191. oldalán e két ábrázolás közül természetesen csak az egyik (a kódex 73. foliójának versójáról való) látható.

A 278. oldalon lévő illusztráció azonosítása kissé wikipédiásra sikerült: „Vita divi Pauli priori heremite, Velence, 1511” áll a kép alatt. A latinul tanult olvasók – meg a kötet komolyan vehetőségének – kedvéért utána kellett volna nézni, hogy a latin cím helyesen „Vita divi Pauli primi heremite”.

Ami az illusztrációk lelőhelyét illeti, a képjegyzékre (447–451.) a teljes önkény jellemző. Egyáltalán nem világos például, hogy a Történelmi Képcsarnokra, a Magyar Nemzeti Múzeum egyik gyűjteményére hivatkozva miért adnak vagy nem adnak meg leltári számot: a 450. oldalon például öt esetben közlik ez utóbbit (a 316., 346., 349., 354. és 355. oldalon lévő képekhez), kétszer nem (a 343. és a 365. oldalon találhatókhöz). Ide tartozik, hogy míg a 343. oldalon közölt illusztráció forrásaként feltüntetett mű, a „Weisskunig”, a 450. oldalon a Történelmi Képcsarnok anyagaként tűnik fel, addig a 282. oldalon „Weißkunig” formában írt forrásmunka lelőhelye a 449. oldalon a következőképp van megjelölve: „Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Tár”. Két külön példányról lenne szó? – Hasonlóképp érdekes, hogy míg, mint láttuk, a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásának helyét pontosan közölték a Régi Nyomtatványok Tárán belül, négyszer is, addig más esetekben beérik az „Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatvá-

nyok Tára” lelőhely megadásával (449. és 450., a 271. és a 328. oldalon lévő illusztrációk kapcsán).

Természetesen nem csak a magyarországi gyűjteményekkel kapcsolatban figyelhető meg ez a pontatlanság: a huszita harcosokat és szekérvárat ábrázoló kép (263.) alá forrásként csupán annyit írtak, hogy „Kriegsbuch (Pseudo-Johannes Hartlieb)”, amely információt a 449. oldalon az „Österreichische Nationalbibliothek” szavakkal egészítették ki, a kódex és a kép azon belüli helyének (Cod. 3062, fol. 148 recto), valamint a hozzávetőleges keltezésnek¹⁴ megadása nélkül.

A fenti példákkal érzékeltetett lazaság különösképp szembe-tűnő azokban az esetekben, amikor a kép forrásaként csupán egy képügynökség megnevezésével találkozunk, úgymint (450.): „Getty Images – 106630613”, „Getty Images – 142086245”. Nyilvánvaló, hogy az efféle eredetmegjelölés nem sokat ér. A „Nándorfehérvár török ostroma egy 16. századi oszmán-török miniatúrán” feliratú illusztrációról (269.) például a képjegyzékben csak a következőt közlik az olvasóval (449.): „Getty Images – 142085390”. Ha valakinek ez kevés, akkor a képről az ügynökségtől a következőt lehet megtudni:¹⁵ „Sultan Mehmed II attacking Belgrade in 1389”, illetve, egy sorral alább: „Sultan Mehmed II attacking Belgrade in 1456, Ottoman miniature, Turkey 14th Century” – ami tehát nemcsak a magyar képaláírással nincs összhangban, de a képről jóformán semmit sem árul el, ráadásul többszörös ostobaság, minthogy a csak 1432-ben született II. Mehmed 1389-ben nem ostromolhatta Nándorfehérvárt, az 1456-os ostromról pedig nem készülhetett 14. századi miniatúra.

¹⁴ SCHMIDTCHEN 307.: „um 1450”; HOENSCH 636.: „um 1440”.

¹⁵ <https://www.gettyimages.ca/detail/news-photo/sultan-mehmed-ii-attacking-belgrade-in-1389-ottoman-news-photo/142085390> [Elérhetőség ellenőrzése: 2020. június 23-án.]

A TEMATIKUS VÁLTOZATOSSÁG

A bevezetőben említett „eddig nem látott módszertani és tematikus változatosságban” kibontakozó és a kötetben revelálódó új középkori hadtörténeti kutatások valóban újszerű eredménye a tárgyalt anyag elburjánzása, vagyis az a jelenség, hogy a hadtörténeti összefoglalások hagyományos fejezetei mellett – esetről esetre változó észszerűséggel – megjelennek a kötetben valóban új témák is. Nem számít ezek közé „a középkori magyar fegyvertörténet vázlata” (401–426.), mivel Kristó Gyula Árpád-kori hadtörténetétől fogva bevett szokás, hogy a középkori hadtörténeti szintézisek szerzői és szerkesztői a jobbra speciális ismereteket igénylő fegyvertörténeti részt külön szerzővel íratják meg¹⁶ – az e kötetben olvashatóra alább térünk ki. Nézzük most a többi újítást.

„Várok és erődítmények a középkori Magyarországon” (367–400.)

Ezek áttekintése a kötetben valódi előrelépést jelent a magyar hadtörténetírásban. Igaz persze, amint ezt a várakról író Feld István röviden kifejti (368.), hogy a váraknak számos, nem közvetlen katonai funkciójuk is volt: igazgatási és gazdasági központokként, valamint hatalmi szimbólumként is megvolt a maguk szerepe – ámde mindez primer hadi jelentőségükből fakadt és alakult ki. Egy erődítmény akkor is erődítmény marad, ha soha meg nem ostromolják – mint ahogy egy tábornoki oldalfegyver akkor is fegyver marad, ha kizárólag az egyenruha kiegészítésére szolgál,

¹⁶ KRISTÓ: ÁRPÁD-KOR HÁBORÚI; KRISTÓ: ANJOU-KOR HÁBORÚI; MILLENNIUMI HADTÖRTÉNET; KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS; VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI.

és eredeti rendeltetésének megfelelően, valós harci helyzetben sohasem kerül sor használatára.

De az – esetleg – ostromlatlan maradt várakkal kapcsolatban is meg kell jegyezni két dolgot. Először is nagyon nehéz valamely huzamosabb ideig fennállt erődítést biztosan ilyennek nevezni, minthogy középkori háborúink nagy részéről nem rendelkezünk részletes leírással, és az országon belüli hadi események jelentős része írásos említés nélkül maradt. Fontosabb ennél, hogy még a ténylegesen meg nem ostromolt vár is – szemben a feljebb említett, nem használt tábornoki oldalfegyverrel – egyrészt valós védelmet jelentett birtokosa számára, másrészt pusztá létével befolyásolta az ellenség hadmozdulatait.

A várak hadtörténeti jelentőségének vonatkozásában pedig kiváltképp arra a közismert tényre kell rámutatni, hogy – jóllehet a 15. században némileg megnövekedett a nyílt csaták jelentősége¹⁷ – a középkori hadviselés legjellemzőbb formája az ostrom volt, azaz a háború ostromlók, ostromlottak és esetleges felmentők között főképp várak és egyéb megerődített létesítmények körül folyt.¹⁸ Mindenképp indokolt tehát ezek külön figyelemre méltatása egy hadtörténeti összefoglalásban.

„Erőszak, hatalmaskodás, háború” (11–16.)

Szintén üdvözlendő, hogy ezen oldalak révén, legalábbis elvi szinten, a hadtörténet részeivé válnak a hatalmaskodások, mint a magyarországi fegyveres erőszak koronként változó gyakoriságú megnyilvánulásai. Annak általánosságban való megállapításán túl

¹⁷ Ld. pl. SCHMIDTCHEN 59. 97. jegyzet.

¹⁸ Erre kissé bővebben alább, a gyalogosoknak a 15. század előtti magyar hadakban való tárgyalásánál térünk ki, ld. különösképp a 119–124. jegyzetknél.

azonban, hogy ezek mögött „sokszor politikai szándék is meghúzódott” (13.), igazán érdekes az egyes események vizsgálata lenne; vagyis annak elemzése, hogy konkrét esetekben mennyire bizonyíthatóan és milyen indíttatásból került sor a politikumnak a hatalmaskodásokkal való összefonódására.

A magyar középkor belviszályokkal terhes időinek felsorolása még az adott keretek közt is túlzottan elnagyolt (14.): „A magyar középkorban általában »zavaros időkként« (*tempora disturbiorum*) emlegetett polgárháborús esztendőik hatalmaskodásokat jelentettek. Zavaros időkről tudósítanak a Kun László gyermekkoráról szóló oklevelek; annak tartották az 1310-es éveket, amikor I. Károly és hívei a királlyal szembefordult bárókkal küzdöttek; így tekintettek a II. Kis Károly [*sic!*] meggyilkolását követő esztendőkre, valamint a Zsigmond király elleni 1403-as felkelés hónapjaira. A leghosszabb zavaros idők Albert király halála és a mohácsi csatavesztés után köszöntöttek az országra.”

Kimaradt ebből a felsorolásból például az 1444-es várnai csatavesztés utáni idők megemlézése, jóllehet ezekről e kötetben is olvashatni (261.): „Az országon rég nem látott anarchia lett úrrá, szünetelt a bíróságok munkája, mindennaposak voltak a birtokfoglalások.” – Meg kell említeni továbbá azt is, hogy zavarosság szempontjából a II. (Kis) Károly 1386. februári meggyilkolását követő esztendőik kiemelése az ezen eseményt megelőzők rovására indokolatlan, mert ezek sem voltak békések, s ezt már a kortársak is így látták: Mária királynő 1385. november 25-i oklevelében bírságokat enged el egy ugyanezen év augusztus 1-je óta folyó perben, mivel a kedvezményezettek „*tempore guerre*” (a háború idején) nem tudtak peres ügyekben a bíróság előtt megjelenni,¹⁹ egy másik, 1386. május 22-éről keltezett oklevelében pedig az áll, hogy a veszprémi püspököt „*temporibus in pacatis*” (a

¹⁹ DL 7353, vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 95. 458. jegyzet.

békétlen időkben) megfosztották okleveleitől – aminthogy szinte ugyanígy van leírva e kor Demeter bíboros 1386. szeptember 16-i kiadványában: „*proximis temporibus impacatis, quibus in regno Hungarie diversa spolia, incendia, depredationes et derobationes in eiusdem regnicolas sunt commissa et perpetrata*” (a legutóbbi békétlen időkben, amelyekben Magyarországon ennek lakosai ellen különféle fosztogatásokat, gyűjtogatásokat, rablásokat és pusztításokat követtek el és vittek végbe). Semmi okunk sincs feltételezni, hogy ez utóbbi oklevelekben csak a II. (Kis) Károly meggyilkolása utáni hónapokról lenne szó.²⁰ Az országon belüli erőszak elszabadulásának idejét és okát legtisztábban három hitelshely egyöntetű 1382-es jelentése adja meg, amely szerint egy urai parancsára hatalmaskodó familiáris „*post felicitis recordationis domini Lodovici regis mortem assumpta audacia de ipsius domini regis morte*” (a boldog emlékezetű Lajos király úr halála után felbátorodva ugyanazon király úr halálától) követte el tettét.²¹

A hatalmaskodásoknak véget vető újkori állam kialakulását illető terminológiai fejtegetésbe egy meglepő félrefordítás került (16.): „A központosítás és idegen szóból képzett párja, a centralizáció éppúgy alkalmatlannak bizonyult leírására, mint az abszolutizmus. A 20. század végén inkább a metaforikus szókapcsolatokat, szavakat alkalmazták: államépítésről (*state building*) és kialakulásról (*Verdichtung*) beszéltek.” – A német szó azonban nem ezt jelenti. Peter Moraw német történész használta ezt a terminust könyvének címében, mégpedig éppen az újkori állam létrejövetele nék vonatkozásában („*Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490.*”),²² de ő

²⁰ DF 200 320 és DF 248 606, vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 81. 382. jegyzet.

²¹ DF 201 312 és DL 107 541, vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 31. 84. jegyzet.

²² MORAW.

sem a kialakulás folyamatát, hanem a munkájában tárgyalt korszak végét annak kezdeti szakaszától markánsan elkülönbötetű agglomerációt jelölte vele. Nem indokolt tehát a *Verdichtung*ot – a szó eredeti jelentésétől elszakadva – kialakulásnak fordítani.

„A Kárpát-medence történeti földrajzi vázlata” (17–26.)

Az olvasónak első látásra talán imponál e fejezetcím megpillantása a könyvben, hiszen a hadi események lefolyása nem független a földrajzi körülményektől. A téma felvételével kapcsolatban azonban két jelentős probléma is adódik, kidolgozása pedig távolról sem felel meg a kötet tárgyának.

Először is igaz, hogy a hadviselést befolyásolják a geográfiai adottságok – de sok egyéb tényező is, amelyeknek akár csak vázlatos kidolgozása is szétfeszítené egy középkori hadtörténeti szintézis kereteit. Például a hadakozó felek népességi viszonyai, mentalitása, életkörülményei, ipari-technikai-gazdasági fejlettsége legalább annyira, de többségükben még inkább hatnak hadviselésükre, mint földrajzi környezetük, mégis lehetetlen lenne rövid hadtörténeti fejezeteket gyártani a magyar történeti demográfiából, egyház-, település- és gazdaságtörténetből stb. A háború, vagy annak legalábbis – napjaink Magyarországon elképzelhetetlen – állandó lehetősége, illetve fenyegetése átszötte a középkori élet egészét, és így természetes kölcsönhatásban állt azzal: befolyással bírt annak szinte minden megnyilvánulására, és viselte is azok bélyegét. Indokolatlan ebből a komplexumból kiemelni pusztán a földrajzi környezetet.

Még alaptalanabbnak tűnik a Kárpát-medence történeti földrajzának a háborút befolyásoló többi tényező rovására való preferálása, ha meggondoljuk, hogy az előbbinek – az utóbbiakkal szemben – semmi közvetlen köze nem volt a korszak számos

magyar hadi vállalkozásához, nevezetesen a Kárpát-medencén kívüli háborús cselekményekhez. Például a csaknem egész Európát érintő kalandozások, II. András keresztes hadjárata, Cseh- és Lengyelország meg-megújuló dúlásai, a Halicsba, illetve a litvánok ellen vezetett hadjáratok, a Dalmáciában e tartományért vívott háborúk, Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, a nikápolyi csata, Zsigmond hadainak friauli hadműveletei, Hunyadi János hosszú hadjárata, a várnai és a második rigómezei csata, Mátyás morvaországi és sziléziai hódító hadműveletei vagy az úgynevezett borozslói táborozás mind kívül estek a Kárpát-medencén, és akkor még nem is beszéltünk a szövetségeseeknek küldött segélyhadak küzdelmeiről – ismét csak példának okáért – Göllheimnél, Mühlendorfnál vagy Itáliában.

Történeti földrajzi vonatkozásban tehát – ha már kerül ilyen fejezet egy középkori hadtörténeti összefoglalásba – a konkrét háborús tények és körülmények katonaföldrajzi háttérének megvilágítása illetett volna a kötetbe; e helyett az olvasó egy elvont, geográfiai szakzsargonral terhelt természet- és településföldrajzi leírást kap, amely még a korabeli Magyarországon, illetve az annak területén lezajlott hadi események dolgában való tájékozódást sem igen segíti. Vagy például arra a történeti képzettséggel rendelkezők körében elvárhatóan ismert, a nagyközönség számára azonban bizonyára újnak ható tényre, hogy a középkorban Horvátország és Szlavónia mást jelentett, mint az újkorban, csak a 113. oldalon, az Árpád-kori hadtörténet kapcsán derül fény – jóllehet a kötet tartalmaz külön történeti földrajzi fejezetet. Eből azonban inkább olyan dolgok derülnek ki, mint hogy a szerző rendszerezése szerint a Szent István-i egyházmegyék a „területi funkciót ellátó téregység” – bármit is jelentsen ez – kategóriájába tartoznak (25.), és ő ezeket „az állam területiségét a formálódó európai államok között szakrális szinten megjelenítő” (26.) létezőként fogja fel. El kell ismerni, ez így tényleg nagyon rafinált, de

mit segít ez a történelem, és különösképp a középkori hadtörténet megértésében?

„A Kárpát-medence a magyar honfoglalás előtt” (27–64.), benne: „Pannonia hadtörténete a római korban” (28–44.) és „A népvándorláskor hadtörténete a Kárpát-medencében” (44–64.)

Ez a fejezetcím – szemben az előzővel – már első látásra is mehökkentő. Igazi *novum*, minthogy magyar hadtörténeti összefoglalások az itt tárgyalt kérdésekkel nem foglalkoztak korábban²³ – talán nem véletlenül. Magyarország hadtörténete ugyanis nem létezik Magyarország nélkül.

Nem arról van szó, hogy a római hadsereg felépítésének vázlatos ismertetése (29.) ne lenne érdekesítő – érdekes ez, de nem a magyar hadtörténet szempontjából. Nem is arról, hogy ne bilincselné le az olvasót, miként ütötték a markomannok, kvádok és szarmaták a rómaiakat, illetve ezek az előbbieket (35–36.), hanem egyrészt arról, hogy e harcok helyszínéről akkor senki sem mondta volna meg, hogy annak egy részét sok évszázad múltán majd Magyarországnak fogják hívni, főként pedig arról, hogy – legalábbis a racionalitás határain belül – sem a mai magyarság, sem megmaradt nemzetiségei egy mégoly csekély létszámú csoportjának sincs markomann, kvád, szarmata vagy éppen római identitása, s így ezek a háborúk nem képezik részét sem Magyarország, sem a magyarság hadtörténetének.

Hasonlóképp idegen a magyar hadtörténettől – bármilyen izgalmas is – a „pannoniai katonák részvétele a Római Birodalom háborúiban” (erről külön térkép is készült: 38.). Ezek a katonák

²³ A 15. jegyzetben említettekén kívül ld. még pl. PILCH, MARKÓ, illetve MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE [1985].

nem voltak magyarok, sejtelmük sem lehetett a majdani Magyarországról és a magyarságról, és ha voltak is köztük becsvágyó emberek, akik örök dicsőségről álmodoztak, az nyilván a legambiciózusabbnak sem fordult meg a fejében, hogy egykor „Magyarország hadtörténete” első kötetében szerepeljen.

Nagyjából ez a helyzet a népvándorláskor tárgyalásával is. Ez utóbbinak létjogosultságot az adna, ha a szerző komolyan foglalkozna a kettős honfoglalás kérdésével, tehát azzal, hogy megjelent-e már 895 előtt a mai magyar nyelv ősi változatát beszélő népesség a Kárpát-medencében²⁴ – de ezt nem teszi. Érdekes azonban, hogy a térképek itt sem harmonizálnak teljesen a szöveggel: a kettős honfoglalás elméletének vonatkozásában emblematikus 670-es évszámot a szöveg nem tartalmazza, de az 53. oldalon lévő térkép igen, amelyen a „kora avar (568–670) településterület” és a „késő avar (670–804) településterület” kormegjelölések tűnnek fel.

²⁴ LÁSZLÓ *passim*; vö. VÉKONY: ŐSTÖRTÉNET – HONFOGLALÁS 5–8., 198–219.

A KÖZÉPKORI MAGYAR FEGYVERTÖRTÉNET VÁZLATA

A korábban tárgyalt, a középkori magyar hadtörténettel csak érintőlegesen vagy semmilyen kapcsolatban sem álló témákhoz viszonyítva e fejezet aránylag rövidre sikerült (401–426.), és ez egyben valamelyest menti hiányosságait.

A tűzfegyverek

Ezek elnagyolt bemutatása (415–417.) például némileg magyarázható a terjedelmi korlátokkal. A téma felületes kezelése mellett is feltűnő azonban, hogy az ágyúkra a szerző csupán egyetlen mondat erejéig tér ki (416.): „Ugyan vannak már az 1370-es évekből adatok arra, hogy a magyar hadsereg ágyúkat is alkalmaz, de ezek – vélhetően – itáliai készítésűek voltak, amelyeket idegen kezelőszemélyzet működtetett.”

Ez az egymondatos említés először is azért szerencsétlen, mert a középkori tűzfegyverek közt legfontosabbak az ostromlövegek voltak. Ágyúk használata még a 15. század második felének nyílt csatáiban sem volt általános, esetleges bevetésük pedig, történt légyen akár a legtisztább tüzérségi főlényben, alig befolyásolta az összecsapás kimenetelét – míg az ostromharczatban, legalábbis francia területen, a 15. század második negyedétől a tüzérség kiszorította a hagyományos hajítógépeket.²⁵ Az új fegyvernem technikai fejlődésének élén az ostromlövegek

²⁵ CONTAMINE 195–196., 199–200.; hasonlóképp: SCHMIDTCHEN 205; mindehhez ld. még a 109. jegyzetet is.

jártak,²⁶ és az ágyúk a magyar várharcászatban is jelentősek voltak, például Nándorfehérvár e kötetben is leírt 1456-os védelme során (266.).

További gond ezzel a mondattal, hogy bajosan egyeztethető össze egy másikkal. Ez utóbbi a kötet szerkesztőjétől, Veszprémy Lászlótól származik, aki az „újítások, modernizáció és profeszionalizálódás a késő középkori magyarországi hadügyben” c. fejezetben kitér a tűzfegyverekre is, többek közt leírván, hogy (306.) „a dalmáciai városokban az 1370-es években megindult az ágyúöntés, ami az erős itáliai hatás, részben a velencei fennhatóság ismeretében nem is meglepő”. Dalmácia nem Itália, ott tehát nem önthettek a másik szerzőtől itáliai készítésűnek vélt ágyúkat. – Az utóbbi mondattal kapcsolatban egyébként megjegyzendő, hogy az 1370-es évek Dalmáciájának vonatkozásában a „velencei fennhatóság” emlegetése félrevezető, minthogy e tartomány ekkor nem velencei, hanem magyar szupremácia alatt állt. Érdekes – mind az ágyúk, mind a fennhatóság szempontjából –, hogy Dalmácia legfontosabb városa, Ragusa vagy Ragusa (ma Dubrovnik, Horvátország), 1378-ban már szabályos tüzérségi partvédelemmel rendelkezett, és ezt éppen Velence ellen állították fel.²⁷

Az állítólagos mellpáncél

Erről itt a következőt lehet olvasni (405.): „A nyugati, latin nyelvű források néhány esetben megemlítik, hogy a magyarok vezéreinek pajzsai vannak, valamint egyfajta »mellpáncélról« is közölnek nehezen értelmezhető leírást.” Meglehetősen talányos kijelentés, nem bővelkedik konkrétumokban. Mely források? Miféle leírást? – for-

²⁶ A „»Schrittmacherfunktion« der Belagerungsgeschütze” kifejezést ld.: SCHMIDTCHEN 285. 208. jegyzet (további irodalommal).

²⁷ MIKLÓSY 76.

málódnak a kérdések a kíváncsi olvasóban, melyekre azonban, a megfelelő apparátus hiánya miatt, semmiféle választ sem kap.

Pedig jó lenne tudni, mire vagy mikre céloz a szerző. Egy nyugati, latin nyelvű forrás ugyanis valóban tartalmaz valamit, ami a korábbi kutatásban és a szöveg korábbi fordításaiban eleinte leginkább lószerszámként, később azonban inkább vértként vagy melldíszként azonosított: Liudprand (kb. 920–972; 961-től cremonai püspök), híres *Antapodosis*áról, illetve az ebben előforduló *falerae* kifejezésről van szó.²⁸ A mű második könyvének 31. fejezetében ez áll a 933. március 15-i merseburgi csatából menekülő magyarokról: „*Velox tunc sonipes piger queritur; falerarum praeterea decor armorumque honor non Hungariis tutelae, sed honeri erant. Abiectis quippe arcubus, dimissis spiculis, faleris etiam, quo expeditius equi currerent, proiectis, fugae solummodo operam dabant.*”²⁹ Fordításunkban ez a következőt jelenti: „A gyors paripa ekkor a magyarok jajszava szerint lomha; továbbá a lószerszámok dísze és a fegyverek becsülete sem szolgált már oltalmukra, hanem inkább terhükre volt. Íjait elhányva, nyilait szétszórva, még díszes lószerszámaikat is – hogy lovaik annál akadálytalanabban vágathassanak – eldobva, csak a menekülésre volt gondjuk.”³⁰ Igaz ugyanis, hogy a görög *φάλαρα* szóból (a ritkábban előforduló *φάλαρον* többes száma) származó latin *phalerae* vagy *falerae* az ókorban jelenthetett fémből készült emberi melldísz, valamint lovak fejére vagy szügyére való ékességet is, és a középkorban is a *falerae* (*phalerae*), illetve *faleramentum* (*phaleramentum*) jelentése szintén lehetett lovak vagy emberek ékítménye, de hogy Liudprandnál mit jelöl, az leginkább saját szóhasználatából

²⁸ A kérdésről és irodalmáról ld. bővebben: SÜTTŐ: „*FALERIS... PROIECTIS*”.

²⁹ LIUDPRAND / BECKER 52.; ez a passzus az *Antapodosis* újabb kiadásában változatlan maradt (LIUDPRAND / CHIESA 49.), csupán a kiadó az idézett rész végére nem pontot, hanem pontosvesszőt tett.

³⁰ LIUDPRAND / SÜTTŐ 367.

derül ki: ő pedig ugyanezen művének egy másik helyén (negyedik könyv 12. fejezet) a *falerarum ... apparatus* kifejezést egyértelműen lószerszám értelemben használja.³¹

Az tehát biztos, hogy Liudprand nem mellpáncélról írt; kérdéses azonban, hogy pontosan miről, és még kérdésesebb, mennyire megbízhatóan. Több szempontból is indokolt ugyanis a fenntartás Liudprand merseburgi csatáról szóló beszámolójának hitelességével kapcsolatban: a szerző nem volt szemtanú, sőt a beszámolót tartalmazó művét is csak mintegy huszonöt évvel a csata után kezdte el írni; a magyarok ekkori veszteségeit minden bizonnyal erősen eltúlozta, s így nem lehet kizárni, hogy csak a keresztények győzelmét felnagyítandó színezte ki a menekülő ellenség viselkedését; végül pedig a csatáról szóló egyéb leírások nem emlegetik a *falerae* elhajigálását. Ha azonban a szerző hiteles hagyományra támaszkodott a jelenet leírásában, akkor az eldobált *falerae* valami olyasmi kellett, hogy legyen, ami gátolja a lovakat a futásban, amit azonban a csatába indulva mégis érdemes volt a lóra terhelni, jóllehet a ló gyorsasága és fordulékonyasága nemcsak a menekülésben, hanem a kalandozó magyarok minden harceljárásában döntő jelentőségű, szó szerint életbevágóan fontos volt. Ez pedig aligha lehet más, mint valamiféle lópáncél, olyasmi, amiről Bölcs Leó – sokat idézett, de a magyarokra nézve fölöttébb kétes hitelű – Taktikájában lehet olvasni: „az előkelők lovainak szügyét is vas vagy nemez fedi.”³²

Összességében tehát Liudprand adata magában semmiképp sem bizonyítja a kalandozó magyarok lovainak páncélozását, de az biztos, hogy semmiféle mellpáncélhoz nincs semmi köze; ha ez utóbbiról Kovács S. Tibor bírna bárminő adattal, vagy pláne adatokkal, jó lett volna, ha ezek ismeretét megosztja olvasóival.

³¹ Részletesebben ld.: SÜTTŐ: „*FALERIS... PROIECTIS*” 172–173.

³² MORAVCSIK 19.; bővebben kifejtve ld. SÜTTŐ: „*FALERIS... PROIECTIS*” 173–174.

A bicellus mint 'hadi csákány'

A szerző – 2017-ben már párját ritkító tájékozatlansággal – egy konkrét esetben a *bicellust* valamiféle hadi csákánnyal keveri össze (413.): „A Szent László-legenda falképei alapján egyértelmű, hogy a 14. század folyamán lovagi kézben gyakran felbukkant a buzogány, valamint a harci bárd és a csákány is. Ez utóbbi fontos szerepéről egy 1386-ból származó oklevél tanúskodik, amely szerint Forgách Balázs pohárnokmester egy összecsapás során olyan erejű ütésekkel mért ellenfelére »hadi csákányával«, hogy az néhány nap múlva elhalálozott. (*Lásd az oldal alján.* [Kiemelés az eredetiben – S. Sz.]” –Megjegyzendő, hogy az oldal alján semmiféle csákány sem látható, hanem, a felirat szerint is, egy „középkori harci bárd, 12–14. század”.

A fő probléma itt persze nem az illusztrációra utalás kétértelműségével, hanem az egyértelműen és többszörösen elhibázott szöveggel van. Először is az itt emlegetett „összecsapás” nyilván a Forgács Balázs által II. (Kis) Károly király ellen elkövetett 1386. február 7-i orgyilkossági kísérlet volt, amelynek főbb körülményei, részletei és következményei már 2000 óta ismertek.³³ Ezt összecsapásnak nevezni körülbelül annyi erővel lehet, mint Gavriolo Principét és Ferenc Ferdinándét 1918. június 28-án Szarajevóban.

Másodsorban fölöttébb kétséges, hogy a király a február 7-i merénylet során szerzett sérüléseibe halt-e bele „néhány nap múlva”. Mária királynő oklevelében ugyan valóban ez az állítás olvasható, de ezt általában már a kortársak sem hitték el: minden bizonnyal meggyilkolták, valószínűleg megfojtották Visegrádon 1386. február végén, leginkább 24-én vagy 27-én.³⁴

³³ SÜTTŐ: KIS KÁROLY ELLENI MERÉNYLET.

³⁴ SÜTTŐ: KIS KÁROLY ELLENI MERÉNYLET 390. 105. jegyzet, ill. SÜTTŐ: LORENZO DE MONACIS 86. 127–128. jegyzetek.

Harmadszor és legfőképp: a merényletnél használt fegyver nem csákány volt, hanem *bicellus*,³⁵ azaz, ahogy azt már Kubinyi András mintaszerű 1973-as dolgozata óta tudni lehet, „kétélű, közepes hosszúságú tör, amelynek markolata két oldalon a végén szarvszerűen felhajlik”.³⁶ Hogy a szerencsétlen hadi csákányos impulzus honnan érte a szerzőt, természetesen – az apparátus feljebb részletezett milyensége miatt – nem derül ki, s így csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk. Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Kovács S. Tibor Mária királynő hivatkozott 1386. február 28-i oklevelének nem eredetijét,³⁷ nem is kiadását,³⁸ hanem csak kivonatos és pontatlan fordítását³⁹ használta, ebben ugyanis valóban a következő áll (a mondat alanya a merénylő, Forgács Balázs): „Oly ellenállhatatlan erővel támadt Károlyra, és annyi csapást mért rá *hadi csákányával* [kiemelés tőlem – S. Sz.], hogy az néhány napon belül lelkét kilehelve meghalt.”⁴⁰ Az eredetiben álló „*crebris sibi datis bicellorum ictibus*” (kb.: törével rá sokszor lesújtva) szavak értelme így a szerző és olvasói többsége előtt rejtve marad – miért? Kovács S. Tibor nyilván ismeri a *bicellust*, mert alább (417.), más összefüggésben, megemlíti, hogy „a parasztok fegyverei között gyakran előfordult az új és a hosszú tör (*bicellus*)” [kiemelés az eredetiben – S. Sz.].⁴¹

³⁵ A kortárs források e tekintetben való kiértékelését ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 114., a szakirodalomét uo. 114–115., illetve SÜTTŐ: VOLT-E KETTŐS URALOM 245–246.

³⁶ KUBINYI: BICELLUS 191.

³⁷ DL 58 652.

³⁸ SÜTTŐ: KIS KÁROLY ELLENI MERÉNYLET 393–394., ill. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 338–340. (597. szám), a korábbi részben hiányos, részben hibás közlések felsorolásával.

³⁹ KÖZÉPKORI HISTÓRIÁK 207–208.: az oklevél *narratiója*, Lázár István Dávid fordításában.

⁴⁰ KÖZÉPKORI HISTÓRIÁK 208.

⁴¹ Így definiálta már 17 évvel korábban is: „hosszú pengéjű tör” (KOVÁCS S. T.: FEGYVEREK 93.) Persze ez így is elég pontatlan, mivel a fegyver minéműségének tekintetében a döntőnek nem hosszúsága számított – sőt, Kubinyi fel-

Úgy tűnik tehát, hogy ha a szerző tudta volna, mi áll az eredeti szövegben, nem csákánnyal ütteti meg a királyt – de ehhez el kellett volna olvasnia, vagy ha ez nem megy, valakivel el kellett volna olvastatnia az oklevelet, amire hivatkozik.

jebb említett meghatározása szerint (ld. a 36. jegyzetet) a tör éppen „közepes hosszúságú” volt – hanem, nevében is megnyilvánulóan, a kétélűség. Ennek felel meg Tringli Istvánnak a kötetben előforduló szóhasználata is (14.): „a kétélű tört (*bicellus*) is sokszor megragadták”. – Annyi azonban biztos, hogy Kovács S. Tibor a *bicellust* a csákánytól fogalmilag el tudja különböztetni.

GENEALÓGIA

Rátérve a magyar középkor hadtörténeti eseményeivel foglalkozó fejezetekre, vizsgáljuk meg ezeket először a hadakat indító és vezető személyek rokonsági viszonyairól nyújtott információk megbízhatóságának szempontjából. Természetesen más korok esetében sem lenne ez érdektelen, de a középkori hadtörténet vonatkozásában e vérségi kapcsolatoknak megkülönböztetett jelentőségük van, már csak azért is, mert a kor háborúi közül soknak célkitűzése, megindítása, sőt néha lefolyása és befejezése sem érthető ezek ismerete nélkül.

Ezen utóbbi háborúzások indítékait tehát vagy nem, vagy csak erős fenntartással és annak hangsúlyozásával lehet politikainak nevezni, hogy a mögöttük meghúzódó politika nagyon távol áll attól, amit ma ez alatt értünk, különösképp pedig attól az ideáltól, amelyben a modern nyugati hadtudomány talán – de legalábbis egyik – legnagyobb hatású teoretikusa, a háború és politika kölcsönhatását elmélyülten tanulmányozó Carl von Clausewitz (1780–1831) „a megszemélyesített állam intelligenciáját”,⁴² vagy „az egész társadalom valamennyi érdekének reprezentánsát”⁴³ látta.⁴⁴ A középkori valóságra azonban semmi efféle definíció nem talál, hanem inkább az a megállapítás, amit Deér József a patrimonális magyar király-

⁴² CLAUSEWITZ Bd. 1, 29.: „*die Intelligenz des personifizirten [sic!] Staates*” (Vom Kriege I/1. 26).

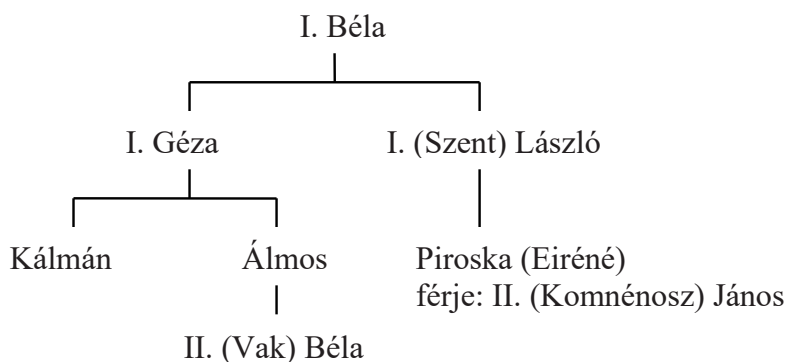
⁴³ CLAUSEWITZ Bd. 3, 143.: „*Repräsentanten aller Interessen der ganzen Gesellschaft*” (Vom Kriege VIII/6. B).

⁴⁴ Clausewitz politikafelfogásáról – beleértve a negatívan értékelt kabinett-politikáról alkotott véleményét is –, e felfogás gyakori félreértelmzéséről, egyediségéről, illetve ez utóbbi ellenére kimutatható 18. századi előzményeiről és a Clausewitzet megelőző hadelméletben felbukkanó párhuzamairól ld. további irodalommal: STUMPF *passim*, különösképp 764–766., 768., 858–859.

ság külkapcsolatairól írt: „Ezen a külpolitikán annyira uralkodnak a családi és érzelmi motívumok, hogy mellettük minden reális államcél háttérbe szorul.”⁴⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy a középkori hadtörténet mai kutatójának ismernie kell e hadtörténet hajdani alakítójának rokonsági viszonyait, s így aligha érdektelen, e tekintetben milyen színvonalú ismereteket közvetít a tárgyalt mű.

II. (Komnénosz) János bizánci császár mint Kálmán király és Álmos herceg sógora

B. Szabó János szerint (118.) „II. János császár még menedéket is nyújtott birodalmában *felesége testvérének* [kiemelés tőlem – S. Sz.], II. István király nagybátyjának, Álmosnak, aki oly sokszor próbálkozott a királyság megszerzésével, míg végül testvére, Kálmán király őt is és fiát, Bélát is megvakíttatta”. Ezzel szemben köztudott, hogy a császár felesége – eredetileg Piroska, császárnéként Eiréné – Szent László leánya volt, Álmos pedig I. Géza királynak, Szent László fivérének a fia, tehát Álmos a császár feleségének nem testvére, hanem unokatestvére volt:⁴⁶

⁴⁵ DEÉR: POGÁNY – KERESZTÉNY 131.

⁴⁶ Ld. pl.: KRISTÓ–MAKK: ÁRPÁDOK 62.

Le kell szögezni, hogy nem véletlen elírásról van szó, a szerző minden jel szerint tényleg azt hiszi, hogy II. János, azaz II. (Komnénosz) János császár felesége Álmosnak és Kálmánnak testvére volt – legalábbis egy 18 évvel korábbi megfogalmazásából is ez tűnik ki: „Velence közben Bizánccal is összetűzésbe került, mert *Kálmán sógora, II. János császár* [kiemelés tőlem – S. Sz.] nem hosszabbította meg a birodalom érdekeit sértő kereskedelmi kiváltságait.”⁴⁷ Tizenyolc évig nem szólt neki senki, hogy nem így van.⁴⁸

II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg mint IV. Béla unokatestvére

Egy másik, B. Szabó Jánosban szemmel láthatólag mélyen gyökerező tévedés, hogy II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg (+1246) IV. Béla magyar király unokatestvére lett volna. E kötetben így fogalmaz (137.): „Ekkoriban érkezett meg a Babenberg-dinasztiából származó II. Harcias Frigyes osztrák herceg (uralkodott 1230–1246), *Béla unokatestvére* [kiemelés tőlem – S. Sz.], Pestre.”

Ez sem most találta ki B. Szabó, legalább tízéves elképzelésről van szó. 2007-ben a következőképp nyilvánult meg ebben az ügyben: „Ekkoriban érkezett meg *Béla unokatestvére* [kiemelés tőlem – S. Sz.], a Babenberg-családból származó II. (Harcias) Frigyes osztrák herceg (1230–1246) Pestre.”⁴⁹ Aztán eltelt kilenc év, de a harmadik, „javított” kiadásban még mindig, szóról szóra ott dí-

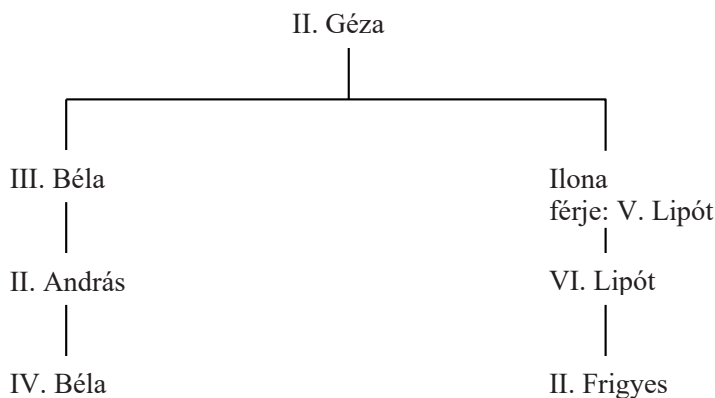
⁴⁷ SZABÓ, B. – SOMOGYI: ELFELEDETT HÁBORÚK 62.

⁴⁸ Nincs szerencséje B. Szabó Jánosnak a bizánciakkal: egyik hivatkozási alapja (151.) „I. Alexiosz bizánci császár leánya, Anna Komnéné 13. századi műve”. Csakhogy Anna Komnéné bőven a 13. század beköszönté előtt, 1153 és 1155 között elhalálozott (ld. pl.: MAKK: ANNA KOMNÉNÉ) – a világirodalom nagyjai közül pedig mind ez idáig csak Chateaubriand-tól ismertek „Síron túli emlékiratok”.

⁴⁹ SZABÓ, B.: TATÁRJÁRÁS [2007] 117–118.

szeleg ez a mondat.⁵⁰ Sok minden változik a világban, de vannak maradandó dolgok.

II. Frigyes és IV. Béla természetesen nem voltak – legalábbis a szó köznyelvi értelmében, mindenféle fokmegjelölés nélküli – unokatestvérek. Apai oldalról nézve rokonságukat, a szüleik voltak unokatestvérek: II. Frigyes apja, VI. Lipót herceg a fia volt Ilonának, II. Géza király leányának, míg IV. Béla tudvalevőleg II. András fia volt, akinek apja, III. Béla, ennek az Ilonának volt fivére:⁵¹

Anyai oldalról vérrokonságuk nem valószínű, az pedig kizárt, hogy ezen az ágon unokatestvérek lettek volna. IV. Béla apai nagynénjének, Margitnak első férje ugyanis II. (Angelosz) Izsák (+1204) bizánci császár volt, és e császárnak volt rokona – legvalószínűbb feltételezés szerint unokája⁵² – VI. Lipót felesége, II. Frigyes anyja, Theodóra. Az 1175-ben született és 1185-ben férjhez adott Margitnak⁵³ azonban nem lehetett unokája az 1203-ban⁵⁴ férjhez menő

⁵⁰ SZABÓ, B.: TATÁRJÁRÁS [2016] 117–118.

⁵¹ Ld. pl.: KRISTÓ–MAKK: ÁRPÁDOK 63–64.; DIENST; SCHEIBELREITER.

⁵² LECHNER 196.; SCHEIBELREITER; ZÖLLNER 60.

⁵³ KRISTÓ–MAKK: ÁRPÁDOK 64.

⁵⁴ LECHNER 196.

Theodóra, akinek tehát, ha valóban II. Izsák unokája volt, nagyanyja minden bizonnyal a császár első felesége volt. – Ha azonban mégis kiderülne, hogy Theodóra II. Izsák lánya – mégpedig Margittól való lánya – volt, akkor is csak ő, azaz Theodóra, lett volna IV. Béla unokatestvére, és nem a fia, II. Frigyes.

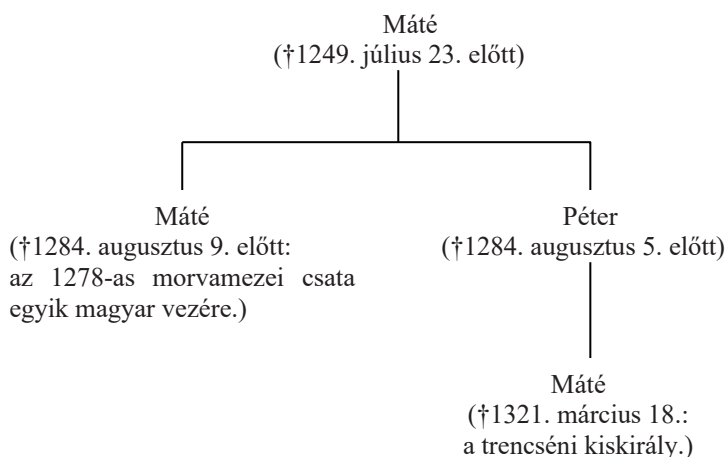
Csák Máték

Veszprémy László – az 1278-as morvamezei (dürnkruiti) csatát tárgyalva, és azon belül a kunokról megemlékezve – a következőt írja (171.): „Sajátos harcmodoruk sikeresen szétzilálta a velük szembeszálló csehek harcrendjét, s megteremtette a feltételét annak, hogy a »lovagi« módon harcoló magyarok, *trencsényi Csák Máté, a későbbi kiskirály unokaöccse* [kiemelés tőlem – S. Sz.], illetve Gutkeled István országbíró szétverjék Ottokár seregének velük szemben álló szárnyát.” Kilenc évvel korábban ugyanő ugyanebben a szövegösszefüggésben ugyanígy láttatta a két Csák Máté rokonságát: „Sajátos harcmodoruk sikeresen szétzilálta a velük szembeszálló csehek harcrendjét, s megteremtette a feltételét annak, hogy a »lovagi« módon harcoló magyarok, *trencsényi Csák Máté (a későbbi kiskirály unokaöccse)* [kiemelés tőlem – S. Sz.], illetve Gutkeled István országbíró szétzilálják Ottokár seregének velük szemben álló szárnyát.”⁵⁵

A magyar középkori történelemben némileg járatos olvasó számára első látásra is gyanús a két Csák Máté illetén rokoní-

⁵⁵ VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI 146. Már 2003-ban is ekkép írt: „Sajátos harcmodoruk sikeresen szétzilálta a velük szembeszálló csehek harcrendjét, s megteremtette a feltételét annak, hogy a »lovagi« módon harcoló magyarok, *trencsényi Csák Máté (a későbbi kiskirály unokaöccse)* [kiemelés tőlem – S. Sz.], illetve Gutkeled István országbíró szétzilálják Ottokár seregének velük szemben álló szárnyát.” (VESZPRÉMY: MORVAMEZEI CSATA 34–35.)

tása, mert, bár elvileg nem kizárt, mégis valószínűtlen, hogy a köztudottan 1321-ben elhunyt tartományúrnak unokaöccse már 1278-ban – az állítólagos nagybácsi halála előtt mintegy 42 és fél évvel – lovagi módon vitézkedett volna. Rövid utánanézéssel⁵⁶ ki is lehet deríteni, hogy a későbbi kiskirálynak nem ismerjük Máté nevű unokaöccsét, Máté nevű nagybátyját viszont annál inkább, és ez utóbbi harcolt Dürnkruznál:

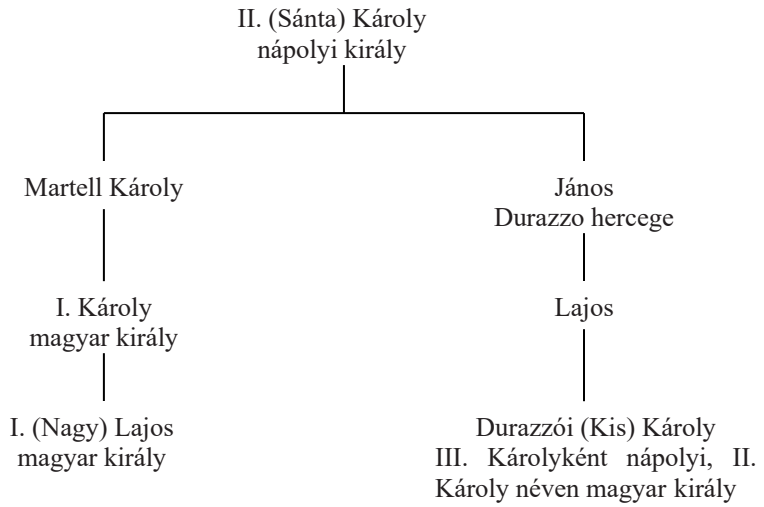

Durazzói Károly mint Nagy Lajos király unokafivére

Bárány Attila szerint (214.) „1379-ben Lajos újabb, többezres haderőt küldött unokafivére, Durazzói Károly vezetésével” Velenec ellen. Köztudott azonban, hogy Lajosnak Durazzói Károly nem unokafivére, hanem másodfokú unokatestvére volt (nem apáik, hanem nagyapáik voltak testvérek):⁵⁷

⁵⁶ ENGEL: GENEALÓGIA Csák nem 6. Trencsényi ág 1. tábla; ZSOLDOS: ARCHONTOLOGIA 328–329., 344–345.; KRISTÓ: MÁTÉ 1. és KRISTÓ: MÁTÉ 2.

⁵⁷ Pl. WERTNER (táblázat a 75. oldalhoz) – vagy ld. bármely kézikönyv Anjou-kori részeit.

BÉKEKÖTÉSEK

A háborúkhöz a békék is hozzátartoznak, s így hadtörténeti művekben ezeket is tárgyalni kell. Hogy milyen mélységben, az természetesen egyéni megítélés kérdése; minthogy azonban e munkák alapvetően nem diplomácia- vagy külpolitika-történettel foglalkoznak, így ezekben értelem szerint elégséges – egyszersmind azonban szükséges – a békekötések azon momentumainak taglalása, amelyek az illető békék által lezárt háborúk kimenetelével kapcsolatosak. Így például itt is meg kellett volna említeni legalább azt, hogy a részben Dalmáciáért és Dalmáciában megvívott chioggiai háborúra következő 1381-es torinói (turini) békeszerződés miképp rendelkezik Dalmáciáról, illetve azt, hogy voltaképp miként is érintette ez a béke Magyarországot, ahelyett, hogy a következő semmitmondó félmondattal foglalná össze a szerző, Bárány Attila, a háború kimenetelét (214.): „Miután Velence megmenekült, 1381-ben még így is súlyos feltételekkel kötött békét Lajossal.”⁵⁸

Az alábbiakban azonban a békekötések vonatkozásában nem a kisebb-nagyobb hiányosságokra – például arra, hogy az 1506-os (324.) „kéthónapos magyar–német háborúság” kapcsán említés nélkül maradt az ezt lezáró békeszerződés⁵⁹ –, hanem a megtévesztő információkra térnénk ki.

⁵⁸ A torinói (turini) békéhez ld. pl.: KÖBLÖS 138–157. (A béke létrejöttének ismertetése Köblös Józseftől: 138–139., a szöveg magyar szempontból lényeges részeinek fordítása Süttő Szilárdtól: 139–157.)

⁵⁹ KÖBLÖS 266–274. (A békeokmány bevezetése Köblös Józseftől: 266–269, fordítása Szende Katalintól: 269–274.) – E szövegre már csak azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert nem vág egybe azzal, amit B. Szabó János ugyanezen az oldalon (324.) a háború következményeként ír le: nem tartalmazza, hogy a magyar király „hadisarcot” tartozna fizetni, illetve nincs szó benne arról a 2000 marháról és 3000 vég posztóról, amelyet egy ugyanitt

A barancsi béke ideje

Erről, illetve ezzel kapcsolatban B. Szabó János a következőket írja (118.): „A háború így már a trónkövetelő Álmos herceg halála (1127) előtt kitört a két ország között. II. István 1127-ben összegyűjtötte a magyar csapatokat [...]. A bizánci császárnak sok időbe telt, míg a birodalom távoli pontjairól kellő erőt tudott összehozni az ellentámadáshoz, így csak a következő évben vonultatta [...] hadseregét a Dunához [...]. A több évig tartó háborúskodás megviselte mindkét felet [...]. Így Álmos herceg halála után, az év végén a két uralkodó Barancs közelében, egy dunai szigeten a *status quo* alapján békét kötött egymással.”

Mivel Álmos herceg 1127. szeptember 1-jén halt meg,⁶⁰ így a szöveg utolsó mondatának értelme az, hogy a békét 1127 végén kötötték meg – jóllehet erre csak 1129-ben került sor.⁶¹ Ráadásul az 1127-re utalás magában véve is szemben áll azzal a feljebb említett körülménnyel, miszerint a császár csak a II. István támadását követő évben, azaz 1128-ban indított hadat.

Zsigmond és Velence békekötésének fikciója

Az „eddig nem látott módszertani és tematikus változatosságban” kibontakozó új tudományosság egyik emblematisz teljesítménye Bárány Attila fikciója a Zsigmond király és Velence közti háború végéről. A következő megnyilvánulásról van szó (248.): „Velence

(324.) idézőjelben hozott, de minden forráshivatkozás nélkül maradt citátum szerint a német fél a magyaroktól kapott. (Az idézet egyébként az 1506-os háborúról távolról sem kifogástalanul informált Jean d'Autun krónikájából származik, ld. GYÖRKÖS 60–62.)

⁶⁰ Ld. pl.: MAKK: ÁLMOS 2.

⁶¹ KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 101. Bővebben ld.: KÖBLÖS 40–41.

közben a tengerről is támadta a még királyhű dalmát városokat, így 1413-ban Zsigmond kénytelen volt fegyverszünetet, majd utóbb békét kötni.”

A szerző ezzel az egy, mellesleg minden bizonyító forrás- vagy szakirodalmi hivatkozás nélkül álló mondatával – talán tudtán kívül, de ez egy nagyigényű szintézis szerzőjénél csak nagyon mérsékelten számíthat mentő körülménynek – könnyedén felülírja mindazon kutatási eredményeket, amelyek azelőtt születtek, hogy ő a magyar hadtörténet mezejére tévedt volna. Az 1437-es magyar–velencei fegyverszünettel⁶² kapcsolatban már Köblös József megállapította, hogy „a több évtizednyi velencei-magyar háborúskodást tulajdonképpen soha nem zárta le békekötés”.⁶³ Talán még ennél is fontosabb azonban, hogy békéről ebben az esetben nem csupán azért nem beszélhetünk, mert szabályszerű békeokmányt a felek nem állítottak ki, hanem azért sem, és főleg azért nem, mert hadakoztak egymás ellen – ez utóbbi körülményre egy hadtörténeti műben különösképpen tekintettel kellett volna lenni.

Az 1413. április 17-én öt évre megkötött castelletói fegyverszünet tartama alatt ugyanis Velence készült a háborúra, a fegyvernyugvás lejártával pedig 1418 tavaszán megindította azt, még hozzá sikeresen. A magyar ellenakció lényegében kudarcba fulladt, 1420-ban pedig Velence további, döntőnek bizonyuló sikereket ért el. A gyakorlatilag elvesztett Dalmáciáról azonban Magyarország elvi szinten nem mondhatott le, és így a magyar–velencei háborúk tényleges megszűnése után sem jött létre békeszerződés a felek közt, hanem csak újabb és újabb fegyverszüneteket kötöttek: utoljára 1437-ben, amely 1446 augusztus végéig szólt. Ezekről az 1413 utáni háborúskodásokról, ha ugyan sokszor ellentmondásosan és kevésbé megbízhatóan is, jóformán minden, a korszakkal

⁶² KÖBLÖS 173–179. (A fegyverszüneti okmány kommentárja [173–176.] és fordítása [176–179.] Köblös Józseftől.)

⁶³ KÖBLÖS 176.

foglalkozó műben lehet olvasni⁶⁴ – leszámítva Magyarország „eddig nem látott módszertani és tematikus változatosságban” megírt középkori hadtörténetét.

A gmunden-korneuburgi béke helye

Az előző esethez ugyan nem fogható, mégis nehéz lenne szó nélkül hagyni, hogy B. Szabó János szerint (297.) „a magyar katonai sikerek hatására – a pápa közvetítésével – végül 1477. december 1-jén megszületett a gmunden-klosterneuburgi szerződés: III. Frigyes mégiscsak beiktatta Mátyást a cseh királyi és a választófejedelmi méltóságba, és 100 000 forint kárpótlást ígért cserébe, hogy a magyar csapatok kivonuljanak tartományaiból. Mátyás elengedte volna ezt a hatalmas összeget, ha a császár hozzáadja leányát nápolyi származású felesége, Beatrix testvéréhez és hozzásegíti a nápolyi herceget, hogy a formálisan a Német-római Birodalom fennhatósága alá tartozó Milánó hercege lehessen [...]” – Aligha véletlen elírásról van szó, mert a szerző alább (298.) ismét Mátyásnak „a gmunden-klosterneuburgi és az olműtzi megállapodásokkal” elért eredményeit emlegeti.

Az még hagyján, hogy a szakirodalom általános szóhasználat szerint⁶⁵ a császár és Mátyás ekkor békét, és nem szerződést vagy megállapodást kötöttek. Klosterneuburg és Korneuburg azonban semmiképp sem tetszés szerint cserélgethető szinonim kifejezések: az első város a Duna jobb, a második pedig a bal partján fekszik, és ez utóbbiban (tehát nem Klosterneuburgban!) írta

⁶⁴ Csak példaképp: SCHÖNHERR 533–536., 546–556.; KRETSCHMAYR II. 265–270., 340., 343.; HÓMAN II. 386–388.; MÁLYUSZ: ZSIGMOND 92–95.; WAKOUNIG 21. 28. jegyzet, 109., 117–125.; BAUM 145–147., 233.; HOENSCH 280–282., 336–341., 347., 373–375., 394–395.

⁶⁵ Ld. pl.: KUBINYI: MÁTYÁS 76.; KÖBLÖS 206.

alá Mátyás király a békét 1477. december 1-jén, míg a császár ezt ugyanezen a napon Gmundenben tette meg.

Bár az említett békepontoknak közvetlen hadtörténeti jelentőségük nincs, de ha már szóba kerültek, szóba kerülhettek volna pontosan is. A béke Mátyásnak nem a cseh királyságba és a választófejedelemségbe való beiktatását, hanem ennek ígéretét tartalmazza, mint ahogy nem tartalmazza a Beatrix királyné fivérére vonatkozó részeket sem: ezek egy külön, a békénél egy nappal korábbi (november 30-áról) keltezett titkos okmányban olvashatók. – Minderről könnyedén tájékozódhatott volna a szerző.⁶⁶

Az olműtzi béke éve

Itt a helyet sikerült eltalálni, az évet nem. B. Szabó János szerint (298.) „1478. július 21-én azután Mátyás Ulászlóval is aláírta a békeszerződést”. Nem így van, minthogy 1478-ban még csak béketerveket készítettek: az első március 28-ára készült el, majd a második – amely Mátyás javára jelentős vátozásokat tartalmazott – ugyanezen év szeptember 30-ára. Ezt ratifikálták aztán 1479. július 21-én Olműtzbén. Ennek se lett volna nehéz utánanézni.⁶⁷

A pozsonyi béke körülményei

A fentiekhez képest csekélység, de a békekötések e kötetben megvalósuló feldolgozását illetően mégsem jelentéktelen B. Szabó

⁶⁶ KÖBLÖS 206–215. (A béke létrejöttének ismertetése Köblös Józseftől: 206–208., a béke szövegének fordítása Szende Katalintól: 208–213., a titkos iraté Köblös Józseftől: 213–215.)

⁶⁷ Pl.: KÖBLÖS 223–237. (A béke létrejöttének ismertetése [223–226.] és szövegének fordítása [226–237.] Köblös Józseftől.)

János azon sommás összefoglalása, miszerint Ulászló (318.) „az 1491. november 23-án aláírt pozsonyi békében megegyezett Miksával”.

Egyrészt tudni való, hogy „a közvélekedéssel ellentétben a pozsonyi béke nem Ulászló és Miksa között kötöttet”,⁶⁸ még ha a békével kapcsolatban a tárgyalásokat kezdeményező, és a szerződés legtöbb pontjában kedvezményezett III. Frigyes szerepe – talán 1493-ban bekövetkezett halála miatt – hamar feledésbe is merült.⁶⁹

További dezinformáció rejlik a november 23-i dátum magában álló említésében, amely így azt a benyomást kelti, mintha a béke akkor lépett volna életbe, vagy azt akkor ratifikálták volna. Azonban egyik sem igaz: a ratifikáció Ulászló részéről 1491. december 6-án történt meg, míg Miksa ez év december 20-án, III. Frigyes pedig 1492. január 14-én erősítette meg a követeik által megszerkesztett békeszerződést, amely ezáltal jogerőre emelkedett,⁷⁰ és amelynek hatálya megegyezik a szöveg keltezésében megadott 1491. november 7-ével. Az oklevelek ugyanis nem a történeti, hanem a jogi írásbeliség részei voltak, s így keltezésüknek is jogi jelentőségük volt – a nemzetközi ügyekben kiállítottaknak értelemszerűen nemzetközi jogi.⁷¹

Ha igaz is tehát – Neumann Tibor egyébként valószínűnek tűnő feltételezése szerint⁷² –, hogy a békeszerződés két példányára november 23-án került a követek – mármint az írni tudó

⁶⁸ NEUMANN I. közl. 364.

⁶⁹ NEUMANN I. közl. 364–365., ld. különösen a 171–174. jegyzeteket ezeken az oldalakon.

⁷⁰ NEUMANN II. közl. 300–301.

⁷¹ Ehhez ld. további irodalommal SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 217–218.; SÜTTŐ: URALKODÓI ITINERÁRIUMOK I.; SÜTTŐ: URALKODÓI ITINERÁRIUMOK II., különösen 83.

⁷² NEUMANN II. közl. 296–297.

követek – aláírása,⁷³ és esetleg az is, hogy ekkor a szövegen még egy-két módosítást megejtettek, ez nem változtat azon a tényen, hogy a küldöttek tudatosan tették a békeokmány keltét – és ezáltal hatályának kezdetét – november 7-ére. A korábbi események is arra utalnak, hogy a felek közti alapvető megegyezés november elején jött létre: Pozsonyban ugyanis november 11-én hozták nyilvánosságra a békekötés megtörténtét, és a hír november 12-ére Bécsbe és Budára is eljutott.⁷⁴ November 23-ának kiemelése a fent említett dátumok rovására tehát inkább megtévesztő, mert az, hogy a követek a korábban megkötött és korábbi hatályú, jogerőre azonban majd csak később, az uralkodói ratifikálással emelkedő békeszerződés példányait mely napon írták vagy íratták alá, semminemű jogi, vagy éppen hadtörténeti relevanciával nem bír.

⁷³ Három magyar főúr helyett mások írták alá a dokumentumot: „*Ego Georgius de Bathor nomine patru mei, domini Stefani de Bathor wajwode etc., scribere ignorantis recognosco propria manu.*” (Én, Bátori György, nagybátyám, az írni nem tudó Bátori István vajda úr stb. nevében, elismerem saját kezűleg.) A másik helyettesítő aláírás Bakóc Tamástól: „*Ego Thomas episcopus, qui supra, pro domino utroque Ladislao de Gwth et de Rozgon, qui scribere ignorant, propria manu me subscripsi.*” (Én, Tamás püspök, mint fent, a két László úr, Gúti és Rozgonyi helyett, akik nem tudnak írni, saját kezűleg magam aláírtam.) Vö. DF 287 331, ill. SCHWIND–DOPSCH 440.; Szende Katalin némileg eltérő fordítását ld. KÖBLÖS 265.

⁷⁴ NEUMANN I. közl. 363–364.

TÁRSADALMI, INTÉZMÉNYI ÉS PÉNZÜGYI HÁTTÉR

E tárgykörökről átfogó fejezetek nem készültek, de a szerzők természetesen ezekről a dolgokról is írtak; rendszerint itt is forrás- és szakirodalmi hivatkozások nélkül, igencsak eltérő megbízhatósággal. Lássunk idevágó véleményeik közül néhányat.

Az Árpád-kori hadakozók jogi és társadalmi állása, illetve erről „Freisingi Ottó tanúsága”

Ebben a kérdésben Veszprémy László a közvetkezőképp foglal állást (94.): „Az elszegényedő közsabadok még a 12. században is – a történetíró Freisingi Ottó tanúsága szerint – többen álltak össze és állítottak ki egy vitézt.”

Ezzel a kijelentéssel, érdemi mondanivalójától függetlenül, az elsődleges probléma az, hogy összemossa a forrást az értelmezéssel. Freisingi Ottó ugyanis egy szót sem szól az érintettek jogállásáról. E ponton röviden ki kell térni a részletekre, azaz vizsgáljuk meg kissé közelebbről az 1147-ben Magyarországon járt krónikásnak – aki a magyarsággal szembeni ellenszenve dacára a magyarságot korában egyedülállóan lényeglátó, pontos és megbízható országleírással gazdagította – azon mondatát, amelynek a fenti állítást kellene igazolnia.⁷⁵

Ez a következőképp hangzik: *„Si quando vero exercitum rex ducere voluerit, cuncti sine contradictione quasi in unum corpus adunantur; coloni quidem, qui in vicis morantur, novem deci-*

⁷⁵ Az alábbiakra ld. részletesebben: SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK, különösen 217–220.

mum, vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ad bellum necessaria instruunt, caeteris pro cultura terrae domi relictis.”⁷⁶ Magyarul: „Ha pedig a király hadat kíván vezetni, akkor ellentmondás nélkül mindannyian mintegy egyetlen testben egyesülnek; a parasztok, akik falvakban laknak, kilencen felszerelik a háborúhoz szükséges dolgokkal a tizediket, vagy akár heten a nyolcadikat – sőt még ez alatt is, ha szükséges –, a többiek pedig otthon maradnak a földet megművelni.” Kérdéses itt természetesen az, hogy kiket értett a krónikás az általunk „parasztok” szóval fordított „*coloni*” alatt? Lehet-e őket a közszabaddokkal azonosítani? Nézetünk szerint nem, éspedig két okból.

Először is az író szóhasználatából kell kiindulni. Efféle vizsgálatok korábban igen nehézkesek voltak, a Monumenta Germaniae Historica digitalizálása azonban nagymértékben megkönnyítette ezeket, s így viszonylag könnyűszerrel megállapítható, hogy itt idézett művében Ottó püspök a *colonus* szóval egyértelműen a földművelőket jelölte – a leghalványabb utalás nélkül arra, hogy ezek közszabadok lennének. Sőt, ha a *colonus*okat más társadalmi csoportokkal összevetve említi, akkor azok sohasem valamiféle középosztályként, hanem kétszintű összehasonlításban az alsó, háromszintűben a legalsó szociális réteggént jelennek meg.⁷⁷

Azonban nemcsak a szöveg-, hanem a reálkritika is a *coloni* és közszabadok azonosítása ellen szól. Freisingi Ottó ugyanis a magyar haderőben a *colonus*okon kívül csak ezeknél előkelőbbekről beszél, a *milesekről*⁷⁸ és a *princepseknek* is nevezett vendégekről (*hospesekről*),⁷⁹ valamint ez utóbbiak tanítványairól és leszáрма-

⁷⁶ OTTO FRISINGENSIS 51.

⁷⁷ Ld. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 218., különösen a 7–10. jegyzeteket.

⁷⁸ „*Qui vero de militum ordine sunt, nulla occasione nisi gravissima domi remanere audebunt.*” (OTTO FRISINGENSIS 51. – Akik pedig a vitézek rendjéből valók, csak a legsúlyosabb okkal merészelnék otthon maradni.)

⁷⁹ Rájuk bővebben alább térünk ki, a magyar seregnek az 1116-os Olšava menti

zóiról; így tehát, ha nála a *colonus* a közsabad megfelelője lenne, az egyszersmind azt jelentené, hogy a jól értesült szerző a háború esetén „mintegy egyetlen testben” egyesülő ország haderejét leírva említés nélkül hagyta volna a közsabadok alatt álló társadalmi rétegek kiterjedt – régóta bizonyított – hadi szolgálatát.⁸⁰

A várnépek és egyéb szolgáltató népek hadakozása

Erről a kérdésről – amely szorosan összefügg az előbbivel, azaz Freisingi Ottó tudósításának értelmezésével – Veszprémy László a 94. oldalon a következőképp ír [a megjegyzés nélküli kiemelések az eredetiben is így olvashatók]: „Maguk a várjobbágyok így semmiképpen sem azonosíthatók a hadakozókkal, hiszen számuk sem lehetett túlságosan magas, egy-egy oklevélben egyszerre mindig csak legfeljebb tucatnyian szerepelnek együtt – meglehet, ők lehettek a tényleges tisztségviselők. Rétegük a 13. század végéig fokozatosan gyarapodott, de Zsoldos Attila eredményei szerint létszámuk még a nagyobb területű és sűrűbben lakott dunántúli megyékben, például Vasban is legfeljebb a százas létszám körül, a várispánságok egészében az 1270-es évek körül pedig néhány ezer főben valószínűsíthető. [Új bekezdés – S. Sz.] Legkevésbé talán a várnépekként magyarra fordított *civiles* rétegük hadakozott, akik a várszervezet működését biztosították a legkülönfélébb területeken, s jó részük mezőgazdasági termelőmunkát végzett. Az oklevelekben mégis találkozunk a várnépek vitézi tetteit megörökítő leírásokkal, de mindez csak annyit jelentett, hogy *a hadakozásban való részvétel lehetősége előttük is nyitva állt. Különösen az erre kiváltságolt, előkelőbb várnépek részére, akik így még inkább*

csatában harcoló *hospes*-egységei kapcsán, ld. különösképp a 224. jegyzetet.

⁸⁰ Ld. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 218., a kérdés irodalmáról ld. uo. 218. 5–6., ill. 219. 12. jegyzetek.

lehetőséget, legalábbis esélyt nyerhettek arra, hogy vitézi tetteikkel feljebb lépjenek a társadalmi ranglétrán [kiemelés tőlem – S. Sz.], s akár a várjobbágyok, akár a 13. századtól a szerviensek (*serviens*) közé emeljék ki őket. *Ugyanez vonatkozik az udvarszervezetben élő királyi népekre: ott is nyerhettek olyan kiváltságot, ami feljogosította őket, hogy az ispán seregében harcra jelentkezhessenek* [kiemelés tőlem – S. Sz.]” – Alább, már a 13. századi viszonyokról írva, a várnépekről ugyanez a szerző lényegében ugyanezt állítja (144.): „Magától értetődően változatlanul hadba vonultak a királyi várszervezet hadakozó elemei, a szervezetben különféle – így többek között a száznagyi, tizednagyi, hadnagyi – tisztségeket is betöltő várjobbágyok, a várnépek hadakozásra kiváltságot nyert rétege [kiemelés tőlem – S. Sz.], a vendégek (*hospes*) és mindenekelőtt a megye területén élő szabadok. Tekintettel arra, hogy az oklevelekben sokat szereplő várjobbágyok viszonylag szűk réteget alkottak, a megyei kontingensek zömét a szabadok tették ki.”

Az, hogy az első idézetben a várnépek (*civiles*) a várjobbágyok egyik rétegeként vannak megemlítve, nyilván csak szimpla fogalmazási hiba. Érdekesebb azonban, hogy a jórészt mezőgazdasági munkát végző várnépek és egyéb szolgáltatónépek tömegükben és veszélyhelyzetben is fel voltak-e mentve a hadakozás alól, hogy közülük csak a kiváltságoltak teljesítettek-e önkéntes alapon hadi szolgálatot?

Szerintünk erre a kérdésre csak határozott nemmel lehet felelni. Hogy Freisingi Ottó híradása Veszprémy László itt idézett véleményét nem támasztja alá, sőt éppen ellene szól, feljebb érintettük. A várnépek (*castrenses, civiles, cives*) hadakozásával kapcsolatban azonban megkülönböztetett figyelemre méltó egy másik éles szemű, szintén külföldi – itáliai – származású krónikásnak, „a tájékozott és jó elemzőkészséggel megáldott”,⁸¹ a tatár-

⁸¹ ZSOLDOS: KARÁSZI 402.

járásról és előzményeiről „közvetlen tapasztalatból író”⁸² Rogerius mesternek híradása is. Az ő Siralmas éneke (*Carmen miserabile*) szerint a tatárok ellen készülő IV. Béla kihirdette, hogy „mind a nemesek, mind azok, akiket királyi *serviensek*nek neveznek, valamint a *castrensisek* és a fentebb említett várakhoz tartozók”⁸³ készüljenek a hadba.

Természetesen tökéletes biztonsággal nem lehet megmondani, hogy a különben igen megbízható Rogerius kiket értett pontosan a *castrenses* alatt, de szerintünk nem megalapozott szavai jelentőségének azon Zsoldos Attilánál olvasható egyszerű bagatellizálása, miszerint híradásának „két eleme (*castrenses*, illetve *pertinentes ad castra*) egymást tautologikusan magyarázza, de nem kiegészíti”;⁸⁴ illetve még kevésbé hihető Zsoldos későbbi, az előbbivel nem teljesen konformis elképzelése arról, hogy Rogerius tulajdonképpen a várjobbágyokra (*iobagiones castri*) gondolt, de aztán várnépeket (*castrenses*) írt: „Rogerius e helyütt a *castrensis* (‘várnépbeli’) szót használja, ám mivel a várnépbeliek többsége nem tartozott a hadakozásra kötelezettek közé, valószínűnek tekinthető, hogy utalása valójában a várispánságok haderejének zömét adó várjobbágyokra (*iobagiones castri*) vonatkozik.”⁸⁵ – A kisebbik baj ez utóbbi véleménnyel az, hogy a várjobbágyok, egyszerűen alacsony létszámuknál fogva, nem adhatták „a várispánságok haderejének zömét”, mint ahogy ezt pontosan Zsoldos Attila kutatásaiból tudni lehet,⁸⁶ és ahogy erre Veszprémy László is hivatkozik az általunk feljebb idézett pasz-

⁸² HÓMAN I. 537.

⁸³ ROGERIUS 560: „*tam nobiles, quam qui servientes regis dicuntur, quam castrenses et pertinentes ad castra superius nominata*”.

⁸⁴ ZSOLDOS: KIRÁLYI VÁRSZERVEZET 533., kiemelések az eredetiben.

⁸⁵ Zsoldos Attila jegyzete Rogerius művéhez, in: TATÁRJÁRÁS 154., 47. számú jegyzet (2001-es publikáció alapján), kiemelések az eredetiben.

⁸⁶ ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI 102–111.

szusban.⁸⁷ Súlyosabb kifogásunk, hogy itt, úgy tűnik, nem a forrásokhoz idomul a teória, hanem a szerző a veszélyhelyzetben sem hadakozó várnépbeliek teóriájához kívánja idomítani a forrást. Nézetünk szerint azonban aligha történt ok nélkül, hogy a krónikás nem csupán a várakhoz tartozókról írt, hanem kímelte közülük a *castrensiseket*, akiket nem nevezett *iobagiones castris* (várjobbágyok) néven. Nehezen lenne érthető ugyanis, hogy a pontosan, logikusan, ráadásul kiemelkedően szép stílusban író⁸⁸ Rogerius, aki az egzakt, ám az idegen olvasó számára furcsán ható „királyi szolgák” („*servientes regis*”) terminust kiegészíti az „akiket ... neveznek” („*qui ... dicuntur*”) fordulattal, miért keveredett volna itt felesleges szószaporításba, tehát a *castrenses* szót a *pertinentes ad castra* kifejezéssel tökéletesen ekvivalensnek gondolva, az előbbit miért írta volna le, ha pedig a várjobbágyokról akart volna írni, akkor ezeket miért ne nevezte volna meg, esetleg az ő latin nevükhöz, a *iobagiones castris*hoz is hozzáfűzve a szerviensek esetében alkalmazott „akiket ... neveznek” („*qui ... dicuntur*”) kiegészítést?

A várnépek és egyéb szolgáltató népek tehát hadakoztak, és erről okleveles források is állnak rendelkezésre;⁸⁹ természetesen nem

⁸⁷ A várjobbágyság hadi jelentőségének nagyon is viszonylagos mivoltával kapcsolatban figyelemreméltó még az is, hogy míg a várjobbágyok létszáma a korábban feltételezhetőnél alacsonyabbnak tűnik, addig a korai, pontos kamerálisztikai források nélküli idők hadseregeinek összlétszámát az újabb kutatók többnyire a korábban becsülteknél lényegesen nagyobbra teszik, ld. pl. további irodalommal CONTAMINE 25–26.; BACHRACH: MAGYAR-OTTO-NIAN WARFARE 212–214., különösképp a 10. és a 15–16. jegyzeteket a 213., illetve 214. oldalakon.

⁸⁸ Rogerius „jeles stílusművészetét” említi ifj. Horváth János (HORVÁTH 247.), a róla írtakat összefoglalva pedig megállapítja, hogy „műve nemcsak mint történetábrázolás emelkedik ki magasan kora hasonló termékei közül, hanem mint művészi, irodalmi alkotás is elsősorú” (i. m. 254.).

⁸⁹ Vö. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 219. 13. jegyz., 220. 23–24. jegyz., 227. 67. jegyz.

olyan bőségben, mint a náluk magasabb állású harcosok esetében, és ez érthető is. Magyarítja ezt egyrészt az oklevelek elbeszélő részének, a *narratió*knak – amelyek a magyar középkorban sajátosan, az oklevél eredeti jogi funkciójától elszakadva, néha rendkívül részletesek voltak – társadalmi értelemben vett beszűkülése, vagyis az, hogy bennük egyre kizárólagosabb az előkelők tetteinek megörökítése,⁹⁰ másrészt az a körülmény – amely egyébként részben oka a *narratió*k előbb említett változásának is – hogy a legnagyobb hőstettek közül tényleg csak elvétve hajthattak végre néhányat az alapvetően termelőmunkát végző, hadi dolgokban gyakorlatlan, rosszul felszerelt, kevésbé motivált, valószínűleg egyre inkább a középkorban általánosan lenézett⁹¹ gyalogos hadi szolgálatot teljesítő⁹² alkalmi katonák. Esetenként változó mértékű, kisebb vagy nagyobb tömegben való mozgósításuk azonban nem volt nélkülözhető, és ez nem a magyar középkor sajátossága: tudvalevő, hogy a közszabad jogállással nem rendelkező társadalmi csoportokat

⁹⁰ Erről ld. Kristó Gyula rövid összefoglalását: KÖZÉPKORI HISTÓRIÁK 21–22., amit igazolnak Borosy András nagyszabású, ha teljes körűnek nem is nevezhető, de mindenképp reprezentatív adatgyűjtései a hadi érdemeket táguló *narratió*kra vonatkozóan: BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIII. és BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIV. Nagyon jellemző e tekintetben Mályusz Elemér Zsigmond-kori anyagból leszűrt és bőségesen illusztrált megfigyelése, miszerint „az elbeszélő részek terjedelmét a kancellária aszerint szabta meg, hogy milyen társadalmi súlya volt a kitüntetésben részesülőnek” (MÁLYUSZ: KANCELLÁRIA ÉS KRÓNIKAÍRÁS 31–37., az idézet: 31.). – A *narratió*k vonatkozásában röviden meg kell még említeni azt is, hogy a Veszprémy Lászlótól ezek eredetéről és funkciójáról leírtak (144.) korántsem nevezhetők általánosan elfogadottnak sem a régibb, sem az újabb szakirodalomban: a kérdés irodalmáról, illetve a Veszprémytől is képviselt elmélet kritikájához ld.: SÜTTŐ: „ÉRDEMDÚS” OKLEVELEK.

⁹¹ Ld. pl.: DELBRÜCK Teil 3, 279., és különösen uo. 2. jegyz.; CONTAMINE 31., 67.; SCHMIDTCHEN 170.

⁹² Erre bővebben alább, a „gyalogosok a 15. század előtti magyar hadakban” c. fejezetben térünk ki.

nyugaton is hadra fogták egykor.⁹³ Nem támasztják alá tehát sem források, sem a kor viszonyainak és a háború követelményeinek megfontolása azt az elképzelést, miszerint az elsődlegesen mezőgazdasági és egyéb termelőtevékenységet végző, a közszabadságot nem élvező néprétegek általánosan fel lettek volna mentve a hadi szolgálat alól, hogy tömegükből illet csak kiváltságok birtokában és önkéntes alapon teljesítettek volna egyesek.

A szerviensek hadakozása

Kiegészítésre szorul az is, amit Veszprémy László a szerviensek hadakozásáról ír (144.; kiemelések az eredetiben): „A szerviensek (*serviens*) réteg megjelenésével a 13. század elején a közvetlenül a királynak szolgálók (*servientes*) tömege nőtt meg, amire az érintetteket királyi kiváltságlevél jogosította fel.” [...] „A szerviensi jogállás és társadalmi pozíció nem egyszerűen a királyi zászló alá kerülést jelentette, hanem az érintettek egyúttal a király közvetlen joghatósága alá kerültek, kikerülve az ispáni joghatóság alól – természetesen a jogi eljárások után járó illetéket sem neki fizették tovább.”

Hadtörténeti összefoglalásban érdemes lett volna figyelemmel lenni Zsoldos Attilának a királyi zászló alá kerüléssel kapcsolatos megjegyzésére: „A »királyi zászló alatt« hadakozás kiváltsága alapján azt gondolhatnánk, hogy a megyei csapatokból királyi szerviensként kiváló egykori birtokos közszabadok katonáskodása a korábbinál szorosabb szálakkal, közvetlenül kötődött a 13. század folyamán az uralkodóhoz, erősítve ezzel a kor magyar hadseregének királyi jellegét. Valójában azonban éppen ellentétes jelenségeknek lehetünk tanúi. A »királyi zászló alatt« való hadakozás ugyanis kiváltság volt, s nem kötelezettség. A királyi szer-

⁹³ A kérdés korábbi irodalmának áttekintése: BOROSY: KÖZRENDŰ NÉPELEMEK 4–10.; ld. CONTAMINE 19–20., 38., 89., 240.; SCHMIDTCHEN 52–53.

viensek többsége a mongol támadást követő évtizedekben nem a királyhoz csatlakozva tett eleget hadakozási kötelezettségének, hanem mint familiáris (*serviens* vagy *familiaris*) katonáskodott.”⁹⁴

Strenuus

Alighanem súlyos félreértés húzódik meg Bárány Attila következő mondatai mögött (202.; kiemelések az eredetiben): „A 14. század második felében egyre gyakrabban feltűnő újabb elnevezések pedig már a fizetett famíliaelem irányába mutatnak. A *fratres proximi* mellett, de még mindig ugyanazon zászló alatt feltűnik a *strenui milites*, amely nyilvánvalóan egy olyan, újabb harcos elemre utal, amely nem tagja sem a szűken értelmezett magánúri famílianak, sem a honoros bandériumának, hanem fizetett, professzionális harcos, *strenuus*.”

Az még kisebb gond, hogy a „*strenui milites*” többes szám, ezzel kellett volna egyeztetni az állítmányt, tehát a „feltűnnek a *strenui milites*” (vagy esetleg a „feltűnik a *strenuus miles*”) forma lett volna helyes.

Tartalmilag azonban teljesen elfogadhatatlan az idézet. Záró szavai – „fizetett, professzionális harcos, *strenuus*” – még azt az értelmezést is megengednék, hogy a szerző a *strenuus* szót főnévnek tartja; ám ha nem, akkor valamilyen okból nála ez a „fizetett, professzionális” latin megfelelője lenne, amely ráadásul „a 14. század második felében” tűnik fel.

A szó jelentése azonban egészen más, és ezt Kurcz Ágnes már évtizedekkel ezelőtt megállapította: „A *strenuitas*, illetőleg a *strenuus* (»vitézség, derekasság«, illetve »vitézi, derék, hősi« értelemben) a *militaris*, illetve a *militia* szinonímája. A 106. jegyzetben idézett példáinkban gyakran egymás mellett szerepelnek a középkori stílus kedvelt gondolatparallelizmusai miatt. Első fejeze-

⁹⁴ ZSOLDOS: ELSŐ ÉVSZÁZADOK 23.; ugyanebben az értelemben korábban is: ZSOLDOS: MEGYEI CSAPAT 32.

tünkben láttuk, hogyan lett az az erényjelző társadalmi réteg – a lovagképes réteg – titulusa. Nem győznénk felsorolni a példákat a 13–14. századból arra, hogy az adományos *strenuitasát*, *strenue* vívott küzdelmeit miként hangsúlyozza a narráció.⁹⁵

A kifejezés 14. század második feléből való eredeztetése sem helytálló. A fent idézett munka szerint ugyan „a *strenuus miles* titulus az okleveles gyakorlatban először Lajos király oklevelében jelenik meg 1343-ban”,⁹⁶ de az azt megelőző oldalon lévő anyaggyűjtésben, még ha nem is állandósuló címként, 1331-es előfordulása is megtalálható e szavaknak,⁹⁷ sőt már Anonymusnál is feltűnik a „*strenuissimus miles*”⁹⁸ – természetesen egyik esetben sem „fizetett, professzionális harcos” értelemben.

Lándzsa

Nagyon is kétséges információhoz jut az olvasó ugyanezen szerzőtől a lándzsával mint csapategységgel kapcsolatban; megjegyzendő tehát, hogy a szó itt nem a fegyverre, hanem – a 14. században kialakuló átvitt értelemben – a nyugati típusú lovasság legkisebb, a *lancea* mellett nyugaton gyakran *gleve* néven is emlegetett taktikai egységére vonatkozik, amely egy nehézfégyverzetű lovagi harcost és kíséretét jelentette: ez utóbbi két-három, olykor azonban akár tíz emberből is állhatott. A csatlósok Magyarországon jellemzően könnyűlovas íjászok voltak.⁹⁹

⁹⁵ KURCZ 180. Az ugyanitt lévő 107. jegyzetben 1199-től sorakoznak a bizonyító adatok.

⁹⁶ KURCZ 28.

⁹⁷ KURCZ 27. 55. jegyz.: „strenuo et fideli aule sue maiestatis militi” (AO II. 522. alapján).

⁹⁸ KURCZ 32. (Szó szerint: „*strenuissimum militem*”: SRH I. 54., ill. „*miles strenuissimus*”: uo. 56.)

⁹⁹ Mindehhez ld. pl.: DELBRÜCK Teil 3, 315–316., 355., 361., 591–592., 597–598., 600–601.; TÓTH: MÁTYÁS ZSOLDOSSEGE 12. 1. jegyzet; VALE 171.;

Bárány Attila tehát a következőt írja (236.): „Egy-egy hadvezérrel a király gyakran akár huzamosabb időre is köthetett zsoldosszerződést, amiben előre megszabták, mekkora erővel, mennyiért, meddig álljon rendelkezésre a had, amely kiállításának feladata azonban így kikerült a korona kezéből [*sic!*]. Ilyen szerződést kötött Zsigmond János mazóviai herceggel egy évre, egy lándzsáért 6 és 2/3 forintot fizetve.”

A fölöttébb érdekesnek tűnő adat természetesen ismét forráshivatkozás nélkül maradt. Kár, mert nehezen egyeztethető össze egy másikkal – mondhatnánk: egy ténylegessel –, amely szerint Erzsébet királyné, Nagy Lajos özvegye 1383. december 20-án azért adat János mazóviai hercegnek élethossziglan évi 2400 forintot („*eidem singulis annis [...] pro suo sallario duo milia et quadringentos florenos*”), hogy 30 lándzsával („*cum triginta lanceis armatarum gentium*”) segítse Erzsébet lányai közül azt, aki majdan Lengyelország királynőjévé koronáztatik.¹⁰⁰ Itt tehát egy lándzsáért évi 80 forint (2400/30) fizetését vállalja az anyakirályné, ami lándzsánként havi 6 és 2/3 forintnak (80/12) felel meg.

Nagyon nehezen hihető tehát, hogy a Zsigmondtól – Bárány Attila szerint – „egy évre, egy lándzsáért 6 és 2/3 forintot” elfogadó mazóviai herceg pontosan a tizenketted részével beérné annak a pénznek, amit Zsigmond anyósával kialkudott.

Zsigmond hadi költségei

Ezek vonatkozásában a kötetet böngészve durva számszaki hibákkal szembesülünk.

SCHAUFELBERGER: KRIEGFÜHRUNG 27–30., 32.; GAMBER: GLEFE; GAMBER: LANZE; HOENSCH 561. 33. jegyzet; ENGEL: ANJOU-KORI HADSEREG 80.

¹⁰⁰ DL 7046; az oklevél kiadásaihoz és értékeléséhez ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 71. és uo. 323. jegyzet, 76–77., 96., 98. 477. jegyzet.

A 241. oldalon például Bárány Attila a következőt írja: „A 15. század első felében a döntően fizetett hadseregekben a lándzsa zsoldja 10 és 20 forint között mozgott, de azt annak összetétele is befolyásolta. A nehézlovas zsoldja a 14. század végi havi négy-öt-ről hat-hét forintra emelkedett, sőt elérhette a nyolc-tíz forintot is, miközben az íjászoké három körül állandósult. [...] Mindezek alapján megbecsülhetjük, hogy a nikápolyi hadjárat mennyibe került Zsigmondnak. Ha egy nehézlovasnak hét, egy íjásznak három forintot számolunk, mindössze két hónapra, akkor is a 12 000 fős (3000 lovas, 9000 íjász) sereg költségei 120 000 forintra rúgtak, ami felemésztette az ország évi jövedelmének 40%-át.”

Rosszul sikerült ez a mutató a számokkal. Hogy az ország évi jövedelmének felbecsülését ismét forrás- és szakirodalmi hivatkozás nélkül hagyta a szerző, az eddigiek után kevéssé meglepő, de az már igen, hogy önellentmondásba is keveredik, amennyiben a nehézlovas zsoldját a 14. század végén havi négy-öt forintra teszi, az 1396-os – tehát 14. század végi! – nikápolyi hadjáratban viszont hét forintra becsüli. Még visszatetszőbb, hogy meggyült a baja négy alapművelettel is, vagy közülük legalábbis a szorzással és az összeadással: $3000 \times 7 \times 2$ plusz $9000 \times 3 \times 2$ ugyanis nem 120 000, hanem csak 96 000.

Egy oldallal alább (242.) hasonló teljesítménnyel találkozunk: „Az 1415–1417-es tervezet 2650 lándzsával számol, igaz abban *[sic! a két szó közti vessző nélkül – S. Sz.]* nincs benne sem a királyi zászló, sem több más méltóságviselő, a főpapok közül pedig egyedül az erdélyi püspök szerepel. Ennél tehát sokkal nagyobb haderőt tudott a királyság kiállítani, igaz, a gyakorlatban nem hoztak létre a tervezetnek megfelelően tömeget, s nem fizették azt a teljes év során. Ha a 2650 lándzsából indulunk ki és a fenti összegekkel számolunk (tíz forint lándzsánként és havonta), akkor ez több mint 380 000 aranyforintot tett volna ki, ami meghaladta volna a kincstár teljes bevételét.” – Ez sem stimmel: $2650 \times 10 \times 12$ nem 380 000, hanem csak 318 000.

Mátyás király pénzügyigazgatási reformja

Bárány Attila erről a következőt írja (272.): „A király keresztül-vitte a pénzügyek igazgatásának reformját: az összes rendes és rendkívüli jövedelem kezelését a kincstartó kezébe helyezte. Az újfajta »pénzügyminiszter« a korban egyedülálló módon tarthatta számon az összes bevételt és kiadást, és előre is tervezhetett egy kezdetleges költségvetés révén.”

Ez így azonban nem igaz. A szerző sem itt, sem máshol nem említi, hogy a királyi uradalmaknak és azok bevételeinek ügyeiben nem a kincstartó, hanem a budavári udvarbíró (*provisor curiae castris regii Budensis*) volt illetékes, aki e királyi uradalmak fő jószágkormányzójává vált.¹⁰¹

A Mátyás kori déli határvédelem kormányzattörténeti háttere

Bárány Attila e téma kapcsán – az 1479. október 13-i kenyérmezei csata utáni időkről írva – a következő megállapítást teszi (288.): „A hadjáratban megmutatkozott a következő évek mátyási hadrendszere: a vajda, a főkapitány, a szlavón és macsói bán mellett a határvidék védelmére rendelt, területileg illetékes kapitányok – a jajcai, szreberniki, szabácsi bánok – aktívan részt vállaltak.”

Ez az elképzelés is téves, még hozzá többszörösen. Először is a macsói bán 1478 után már nem volt tényleges szereplője a határvédelemnek: „Az 1478: XI. tc. megszüntette a macsói bánok törvényszékét, ezzel az oda tartozó hat megye újra közvetlenül a király alá, a királyi kúria törvényszékeinek hatáskörébe került.”¹⁰² Az eredmény: „Ettől kezdve a macsói bánóság pusztá cím maradt,

¹⁰¹ Erről ld. KUBINYI: UDVARBÍRÓ, ill. KUBINYI: MÁTYÁS-KORI ÁLLAMSZERVEZET 102–104.

¹⁰² KUBINYI: MÁTYÁS 89–90.

amely lassan el is halt; néhány év múlva már Lőrinc herceg sem címezte magát bánnak.”¹⁰³

A másik probléma a szlavón bán magában történő emlegetése, jóllehet ebben az időben már a szlavón és a dalmát–horvát bánóság egy kézben volt: „Az 1478-as rendezés azonban úrt hagyott maga után, mivel a bán eddig az ország déli határa középső részén török támadás esetén rendelkezhetett hat megye felkelésével, most azonban megszűnt ez a lehetőség. De Mátyás megtalálta azt a módszert, amivel az úrt betölthette. Egyúttal azonban meg kellett oldani a délnyugati végek ügyét is. A dalmát–horvát bánóság is többször össze volt kötve a szlavóniaival, viszont ebben az időben gyakorlatilag határvédelmi területté vált.”¹⁰⁴ Az 1476-ban kinevezett szlavón bán, Egervári László azonban megkapta a dalmát–horvát bánóságot is, és így „ettől kezdve a két bánóság élén azonos személy állt, ami lehetővé tette a délnyugati végek védelmének egységes irányítását”¹⁰⁵

Az 1476–79 közti határvédelmi szervezeti reform magában foglalta még Kinizsi Pálnak temesi ispánná és az Alsó részek főkapitányává való kinevezését, valamint jogkörének rendezését, s így összességében azt lehet mondani, hogy „az ország déli határa három főkapitányság: Erdély, az Alsó részek és a horvát–szlavón bánóság között oszlott meg, noha a főkapitányi címet csak a középső viselte. A »főkapitány« saját katonaságán kívül mindhárom területen felhasználhatta a hátország mozgósítható erőit is, ami biztosíthatta az eredményes védelmet.”¹⁰⁶

¹⁰³ Uo. 90.

¹⁰⁴ Uo. 90.

¹⁰⁵ Uo. 90.

¹⁰⁶ Uo. 91–92.

FEGYVERNEMEK

A középkori, különösképp a 11–14. századi magyar haderő fegyvernemi kérdései régóta vitatottak, és úgy látszik, azok is maradnak; az alábbiakban a szerzők idevágó állításait szeretnénk kissé közelebbről szemügyre venni. Előre kell azonban bocsátani, hogy e vélemények értékelését – egyszersmind a kötet komolyan vehetőségét is – megnehezíti az a körülmény, hogy a szerkesztőnek és a szerzőknek e téren szemmel láthatólag nincs egységes álláspontjuk, és vonatkozó kijelentéseik olykor egymással – sőt néha önmagukkal is – ellentmondásban állnak.

A lovasság melletti haderő általában

Ennek már pusztán létevel kapcsolatban is némi önellentmondással találkozunk a kötetben. A 11–14. századi magyar haderőnek ugyanis a lovasság egyértelműen meghatározó, de nem egyedüli fegyverneme volt. Ehhez képest Bárány Attila az Anjou-kor első feléről (176–194.: „Károly Róbert kora”¹⁰⁷) írt összefoglalás végén, a korszak haderejét jellemezve (192–194.: „Fegyvernemek – létszám”) egy szóval sem említi a lovasságon kívül egyéb hadakozókat, s így a „fegyvernemek” kifejezést itt kizárólag a lovasságon belüli tagozódás értelmében használja. Szó szerint így fejezi ki

¹⁰⁷ Túlzott jelentősége nincs, de jobb lenne ezt a királyunkat a kortárs és a mai gyakorlatnak megfelelően Károlynak hívni. Magyar alattvalói a Képes Krónika szerint Károlynak nevezték: „[...] akit először a hazájában Carobertusnak, vagyis Károly Róbertnek hívtak, Magyarországon azonban, a Róbertet elhagyva, csak Károlynak nevezték őt a magyarok.” (KÉPES KRÓNIKA 119.) Okleveleinek *intitulatió*iban következetesen a *Carolus* név áll, és így az újabb szakirodalomban is érthetően I. Károlyként szerepel.

magát (192.): „Károly erőit tehát vegyes, könnyű- és nehézlovas módra harcoló csapatok alkották.”

Másfelől viszont ő az, aki közvetlenül ezt megelőzően (185.) a Károly királynak – tehát a fejezetcímbe Károly Róbertnek – „»lovasokat és gyalogosokat« adó” szepesi szászokról, illetve (187.) az 1312-es rozgonyi csata kapcsán a király oldalán „páncélos gyalogosok” beavatkozásáról ír. Ugyanő néhány oldallal alább, Károly fiának és közvetlen utódjának, Nagy Lajosnak korát tárgyalva, „a honorrendszer” c. fejezetben (196–202.) hirtelen nagy tömegben látja feltűnni a gyalogosokat (198.): „Az ilyen nagy honorbirtokosi bandériumokban a gyalogszerrel harcoló falusi paraszti [*sic!* – *a nem falusi parasztok hol laktak?* (S. Sz.)] népességnek lehetett a legnagyobb aránya, s egy-egy mozgósítás akár többezres, sőt tízezres nagyságrendű sereget is eredményezhetett. Az itáliai elbeszélő források feltehetően ilyen típusú hadseregekre utalnak, amikor több tízezerre – egy helyütt 200 000-re, másutt 40 000-re – teszik a magyar lovasok »számlálhatatlan« tömegét.”¹⁰⁸

A lovasság melletti, 11–14. századi fegyveres erő ismertetése a kötetben ezen túl nagyjából a gyalogosokra vonatkozó egy-két további homályos, bővebb kifejtés és minden hivatkozás nélkül maradt, a későbbiekben érintendő megjegyzésre (148., 222., 303–304.), a zárai békével 1358-ban tengeri hatalommá váló királyság tengeri hajóhadának egymondatos (213.), illetve a Dunán alkalmazott hajók két rövid (153. és 265–266.) említésére, a tűzérség kezdeteinek feljebb – a középkori magyar fegyvertörténet vázlatá kapcsán – már említett ellentmondásos tárgyalására (306. és 416.), valamint az alábbi egy-két egyéb, a lovasságot nem érintő kérdésre korlátozódik, amely utóbbiakra most rögtön, a 11–14.

¹⁰⁸ Amúgy egyébként az sem világos, hogy az itáliai elbeszélő források szerzői miként láthatták a gyalogszerrel harcoló parasztságot („falusi paraszti” népességben), „a magyar lovasok »számlálhatatlan« tömegét”.

századi magyar seregek gyalogosaival kapcsolatos problémák tárgyalása előtt röviden kitérnénk.

Tüzérség szerepe, szekérvár, hosszú új, műszakiak

A tüzérség, sőt úgy általában a tűzfegyverek eredetének és rendeltetésének kérdésében konvencionális, de régen meghaladott nézet jelenik meg a kötetben, B. Szabó Jánostól (346.): „Amint a kora újkor csatái mutatják, a lovasság szerepe az új, professzionális zsoldoshadseregeken belül is meghatározó maradt: önmagában a tűzfegyverek alkalmazása még nagyon sokáig nem tudta elvitatni e fegyvernem csatadöntő szerepét a harctereken.” – Régóta ismert azonban, még ha a laikus közönség körében köztudottnak nem is nevezhető, hogy a tűzfegyvereket nem a lovasság csatadöntő szerepének elvitatására fejlesztették ki: a 14. századdal a nyugat-európai nehézlovasság korábbi európai harctéri hegemoniája, ha nem is veszett el mindenestül, de megingott, még mielőtt a tüzérség, és különösképp a tábori tüzérség számottevő hatékonyságot és így valódi jelentőséget nyert volna. Lehetetlen itt nem emlékeztetni a modern hadtörténetírás klasszikusának, Hans Delbrücknek a tűzfegyverekről tett, több mint egy évszázados – de maradandó érvényű! – megállapítására: „Lényeges jelentőséget azonban e fegyver – jóllehet másfél évszázada használták – 1477-ig, mint láttuk, még nem nyert. A lovagságot nemcsak, hogy nem ez a találmány győzte le, mint azt még mindig hallani, hanem épp ellenkezőleg: ezt a szálfegyveres gyalogosok tették meg, annak ellenére, hogy az előbbi végül a tűzfegyverhez folyamodva próbált megerősödni.”¹⁰⁹

¹⁰⁹ „Aber eine wesentliche Bedeutung hat diese Waffe, obgleich schon anderthalb Jahrhundert im Gebrauch, bis zum Jahre 1477, wie wir gesehen haben, noch nicht gewonnen: das Rittertum ist nicht nur nicht, wie man immer noch sagen

Egyébként a tüzérséggel kapcsolatban a kötetben némi terminológiai bizonytalanság is megfigyelhető, amennyiben Nándorfehérvár 1456-os ostromáról írva Bárány Attila a következőképp fejezi ki magát (266.): „Az oszmánok 300 löveggel voltak felszerelve, közülük mintegy 22–27 igen nagy űrméretű volt, hét pedig különlegesen nagy faltörő ostromüteg, valamint két-három követő mozsár.” A köztudomásúlag több löveget magában foglaló üteg szó itt tehát a löveg szinonimájaként tűnik fel.

hört, durch diese Erfindung überwältigt worden, sondern im Gegenteil, es ist überwältigt worden durch die Fußmänner mit der blanken Waffe, obgleich es sich noch zuletzt durch die Heranziehung der Feuerwaffe zu verstärken suchte.” DELBRÜCK Teil 3, 739–740. A Delbrück utáni nemzedékek sem látták ezt másképp; Curt-Georg Cram éppen ebben a megállapításban látta az 1929-ben elhunyt tudós egyik vitathatatlan eredményét: „Még kevesebb mondható el a tűzfegyverek szerepének delbrücki felfogásáról: továbbra is úgy áll, hogy nagy gyalogos seregek győzték le a lovagokat, és hogy ennek során a lövegeket a lovagok oldalán vetették be.” („Noch weniger ist zu sagen über die Rolle der Feuerwaffen nach Delbrücks Auffassung: Es bleibt dabei, daß die großen Heere der Fußkämpfer die Ritter überwunden haben, und daß dabei die Geschütze auf der Seite der Ritter eingesetzt waren.” [CRAM 772.]) Lényegében ugyanez olvasható Otto Haintznál is: „Hogy a középkori lovagi harcmodornak, és vele egyszersmind a hűbéri világnak nem a csak nagyon lassan fejlődő tüzfegyver, hanem az új gyalogság négyszögeinek lánzszerűje vetett véget, ezt Delbrück, az ezzel ellentétes korábbi nézetekkel szemben, meggyőző érvekkel bizonyítja.” („Daß die Kampfweise des mittelalterlichen Rittertums, und mit ihr die Feudalität überhaupt, nicht der ganz allmählich entwickelten Feuerwaffe, sondern vielmehr der Spießhecke der Gevierthaufen der neuen Infanterie erlegen ist, wird von Delbrück mit zwingenden Argumenten, entgegen anders lautenden früheren Ansichten, bewiesen.” [HAINZ 614.]) – Delbrücknek nemcsak a tüzfegyverek szerepével, hanem azok jelentőségével, pontosabban relatív jelentéktelenségével kapcsolatos megállapítása is időállóan bizonyult. Egy, a burgundi hercegek tüzérségéről írt monográfia szerzőpárosának összefoglalása szerint az általuk tárgyalt korban „a tüzfegyverek magukban nem voltak meghatározó tényezői a győzelemnek vagy vereségnek”. (SMITH–DEVRIES 317.: „gunpowder weapons alone were not the determining factor in victory or defeat.”)

Az üteg-löveg keveredéshez hasonló rész-egész probléma figyelhető meg B. Szabó János azon kifejezéseiben, melyek szerint (292.) „a cseh szekérvárnak sikerült bekerítenie a magyar hadat”, illetve (294.) „Mátyás 1000 lovasa Szapolyai István vezetésével és a sziléziai fejedelemségek 2000 gyalogos katonája egy szekérvárral Lengyelországban egészen Posenig hatolt előre”. Itt alighanem a szekérvár és a harci szekerek összekeveréséről van szó. A szekérvár harci szekerekből épült fel, és ha felépült, az ellenséget nem bekerítette, hanem – legalábbis rendeltetése szerint – kizárta, mozgatni pedig építői végképp nem akarták, hanem, épp ellenkezőleg, a lehető legstabilabb állapotba hozták, mégpedig azért, hogy a lovak kifogása után a szekereket olyanformán állították fel, hogy „az egyiknek első kereke a másik hátsó kerekét félig átfedte, és ahhoz láncokkal lett hozzákötve”.¹¹⁰ Efféle kerékbilincsel nehézkes lett volna a nagy utazás. A szekérvár kinézetéhez egyébként elég lett volna megnézni a kötet 263. oldalán közölt – és tökéletlenül azonosított¹¹¹ – illusztrációt.

A kötetben szóba kerül még az angolok jellegzetes hosszú íja is, amelynek az ütközeteken kívül lovon mozgatott kezelői¹¹² tudvalevőleg kizárólag gyalog harcoltak és döntötték el nyílt csaták egész sorát. Hogy azonban ez utóbbiakon kívül, várvédelemben ne lettek volna hasznosak, aligha igaz. A tárgyalt munkában Töröcsvár angol őrségéről Bárány Attila (202.) „a használt terminológia (*briganciis et balestrariis*) alapján” helyesen állapítja meg,¹¹³ hogy ez nem állha-

¹¹⁰ SCHMIDTCHEN 219.: „*das Vorderrad des einen mit dem Hinterrad des anderen, zur Hälfte überlappend, mit Ketten verbunden wurde.*”

¹¹¹ Erről ld. az illusztrációk tárgyalásánál feljebb írtakat és a 14. jegyzetet.

¹¹² DELBRÜCK Teil 3, 337. 1. jegyzet; CONTAMINE 129., 133.; SCHMIDTCHEN 171.

¹¹³ De ismét annak megadása nélkül, hogy ki és hol használta a terminológiát. Egyébként Tótsolymosi Apród János, küküllői főesperes Nagy Lajos-életrajzáról van szó, amelynek szövege szerint a király a várat „*gente armata briganciis et balestrariis Anglicis*” (THURÓCZY 182.), azaz „fegyveres hadi-

tott hosszú íjjal harcoló katonákból, az viszont már vitatható, hogy (202.) „hosszú íjjal egy várat nehéz lett volna védeni, annak inkább mezei ütközetekben volt szerepe”. Szemben a számszeríjászoknak előnyös, kereszt formájú lőrészekkel, az egyszerű, függőleges lőrészeket ugyanis feltehetően éppen íjászoknak szánták.¹¹⁴

Nagy Lajos csapatainak műszaki képességeiről meglehetősen ellentmondásosan nyilatkozik az említett szerző. A Zára alatti 1346-os vereség kapcsán azt írja, hogy (213.) „a várháborúhoz kevésbé szokott, nagyobb arányban még mindig könnyűlovas magyar hadak súlyos veszteségeket szenvedtek”. Kicsivel alább, a „hadvezetés – hadvezérek – stratégia” fejezetben (218–220.) viszont a következőt állítja (220.): „Sokszor, például ostromok alkalmával Lajos bízott a »szakértőkben«, az ostromhoz értő tapasztalt, idegen kapitányokban. [...] Lajos »szakértői« egy-egy várostromnál képesek voltak aknákat ásni, így előfordulhatott olyan, hogy néhány nap alatt »40 rőfnyi« falat omlasztottak le.” A két kijelentés között van némi diszkrépancia; ráadásul a 40 rőfnyi fal – Matteo Villaninál olvasható, Bárány Attilától ismét hivatkozás nélkül hagyott – leomlása nem vár, hanem város ostromakor történt, pontosan Zára bevételekor.¹¹⁵

Gyalogosok a 15. század előtti magyar hadakban

Róluk közelebbit megtudni valóban nehéz, e kötetből pedig tulajdonképpen lehetetlen. Erről a témáról itt még mindig a legtöbb az a retrospektív megjegyzés, amit Veszprémy László tesz az „újítá-

néppel, angol könnyű gyalogosokkal és számszeríjászokkal” erősítette meg. (Kissé eltérő fordításait ld.: THURÓCZY / HORVÁTH 262., ill. KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 33.)

¹¹⁴ Vö. SCHMIDTCHEN 177.

¹¹⁵ VILLANI 272. (Villani Máté krónikája.)

sok, modernizáció és professzionalizálódás a késő középkori magyarországi hadügyben” c. fejezetben (303–314.), tehát egy újabb, többek közt a gyalogság viszonylag jól dokumentálható fegyvernemként való megjelenését is magával hozó korszak jellemzése kapcsán (303–304.): „A gyalogságról mint önálló fegyvernemről is e korban beszélhetünk először, ami nem jelenti azt, hogy Magyarországon a gyalogos katonák széles körű alkalmazásával nem kellene számolni a kezdetektől fogva, illetve hogy a csatadöntő fegyvernem egyelőre nem a nehézlovasság maradt volna. A forrásokban a gyalogosok valóban sokáig nem tűnnek fel, egyszerűen azért, mert a mozgósított hadakozók bizonyos arányban mindig is gyalogosan jelenhettek meg, hiszen a várvédelem és várostrom, az erődítési és utászmunkák számára lovasokra nem is igen lett volna szükség, vagy ezeket egyébként is lóról szállva lehetett teljesíteni. Ugyanakkor kétségszemből, hogy a 16. századig a lovassággal szemben még alárendelt szerepet játszottak, és a korábbi időszakból nincs is nyoma, hogy a csatákban önálló alakzatként jelentek volna meg.”

Ennyi a késő középkori változások bevezetéséhez a gyalogság tekintetében voltaképp elég is lenne, bár az, hogy „a mozgósított hadakozók bizonyos arányban mindig is gyalogosan jelenhettek meg” aligha lehet oka annak, hogy „a forrásokban a gyalogosok valóban sokáig nem tűnnek fel”. Ettől inkább fel kellene tűnniük. A fel nem tűnés valós oka minden bizonnyal – mint ezt feljebb részben már említettük¹¹⁶ – a gyalogosok társadalmi és taktikai alárendeltségében, valamint abban az egyre arisztokratikusabb szemléletben keresendő, amely egyébként is revelálódik a róluk nagyon kevés adatot tartalmazó forrásokban.¹¹⁷

¹¹⁶ A várnépek és egyéb szolgáltató népek hadakozása kapcsán; ld. különös-képp a 90–91. jegyzeteket.

¹¹⁷ Vö. még ehhez SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 226–227.; ERBEN 81. vagy éppen VESZPRÉMY: ANONYMUS 16.

A magyar hadszervezet 15. századot megelőző képződményeinek kötetbeli leírásai során ezek szerzői a gyalogosokkal kapcsolatban – az eddig említetteken túl – csak afféle elszórt megjegyzésekre szorítkoznak, mint például hogy (B. Szabó János, 148.) „akár a nehézfegyverzetű lovasokkal közös formációkban, azaz csatavasságként, sőt akár gyalogságként is alkalmazták a távolsági harcra képes, könnyű fegyverzetű harcosokat”, illetve hogy (Bárány Attila, 222.) „egy-egy várostrom vagy az Itáliában szokásos városon belüli, utcáról utcára történő közelharc esetén nehézgyalogosok kellettek”, aminek bizonyítékául „Burkhard von Ellerbach zsoldos kompániája”, pontosabban ennek zárai vitézkedése áll. A gyalogosok tehát – külön tárgyalásuk hiányában – e szerzőknél vagy alternatív módon foglalkoztatott könnyűlovasokként, vagy zsoldosokként tűnnek fel. Az így összeálló kép azonban meglehetősen torz.

A 11–14. századi magyar seregek gyalogos hadakozóiról ugyanis annál határozottan többet lehet és kell tudni, mint ami róluk e kötetből kiderül. Akkor is így van ez, ha a rájuk vonatkozó források nagyon, még a korai magyar hadtörténet egyéb vonatkozásaival összehasonlítva is rendkívül gyéren csörgedeznek, a velük kapcsolatban kínálkozó információ pedig olykor megtévesztő,¹¹⁸ és így róluk széleskörű – egyébként bizonyára sok munkával járó és kevés eredménnyel kecsegtető – adatgyűjtésen alapuló szakirodalmi összefoglalás még nem készült. E harcosok azonban többé-kevésbé már most is megközelíthetők mind a katonai szükségyszerűség, mind a korlátozott hadrafoghatóságukból adódó behatárolt lehetőségek, mind pedig a rájuk vonatkozó sporadikus, olykor közvetett, mégis sokatmondó adatok alapján.

E három approximációs lehetőség közül az elsőnek, a hadviselés jellemzőiből adódó követelményeknek vonatkozásában ugyan – mint láttuk – érintőlegesen szóba kerülnek a gyalogosokat igény-

¹¹⁸ Ld. pl. BOROSY: BELGRÁD 1071-BEN.

lő műveletek, (303.) „a várvédelem és várostrom, az erődítési és utászmunkák”, anélkül azonban, hogy a szerző egyúttal akár csak halvány utalást tenne a megerődített helyek körüli középkori háborús cselekmények megkülönböztetett jelentőségére.¹¹⁹ Ezeknek a harcérintkezéseknek gyakoriságát, egyszersmind fontosságát ugyanis a nyílt csaták középkori ritkasága *eo ipso* magyarázza; csakúgy, mint a jól megépített erősségek megvívásának mérsékelt esélye – amely különösképp az ostromtűzéség hatékonyságának 15. századi megnövekedése előtt volt szerény – az ellenség hozzáférhető birtokainak tűzzel-vassal való pusztítását. Ez utóbbi fajta hadviselés mind a középkori harcosok elemi agresszivitásának, mind pedig – az ellenfél erőforrásainak szisztematikus diminuálása révén – a stratégiai szükségszerűségnek is megfelelt.¹²⁰ Az ostrom kilátástalansága esetén nem maradt más, mint „a mindennapos háború, mindenféle kártétel, kisebb stílű, alkalmankénti csetepaték, míg esetleg, ha a vállalkozást elég sokáig fenn lehetett tartani, az ellenfél hajlandónak mutatkozott engedni, vagy pedig – ami mindkét fél számára fölöttébb kockázatos, ennek követke-

¹¹⁹ Erről röviden ld. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 223–224.

¹²⁰ Így háborúzott például Borsa nembéli Tamás fia János mester Csehországban. I. Károly 1307. szeptember 3-i oklevele szerint (DL 1710 – a szöveg ismertetése: BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIV. 100.): másokkal együtt „a cseh király és fia által ellenünk és országunk ellen elkövetett jogtalanság visszaverésére [...] Csehországba ment, a bosszúálló megtorlás művének elvégzésekként ezt a Csehországot rombolva, pusztítva, kifosztva és tűzzel égetve” („*ad repellendam iniuriam per regem Boemie et suum filium nobis et regno nostro illatam [...] se in Boemiam transtulisset ipsum regnum Boemie in reddenda talione ultionis destruendo, devastando, spoliando et igni comburendo*”). – Lényegretörő egyszerűséggel megfogalmazva az efféle hadviselés célzata Zsigmond brandenburgi örgróf 1386. augusztus 22-i, Temes és Csánád megyék nemességéhez és egyéb lakosaihoz intézett, őket az ún. lázadók ellen küldő parancslevelében (ld. KRASSÓ III. 164., ill. SÜTTŐ: OKMÁNYI KALÁSZAT 42–43. [42. szám]): „nekik minden lehetőségetek szerint ártsatok” („*eisdem toto vestro posse nocere debeatis*”).

tében nemkívánatos, és elég ritka is volt – a döntést a nyílt mezei csatában kereste”.¹²¹ Az effajta háborúzás, vagy legalábbis az ellenség territóriumának pusztítása normális kísérőjelensége volt a tényleges ostromnak is. Minthogy pedig az erősségek körüli harc és az ehhez kapcsolódó cselekmények – legalábbis elsősorban – gyalogosokat igényeltek, másfelől pedig ezek a háborús tevékenységek a középkori hadviselés leggyakoribb megnyilvánulási formái voltak, így nyilvánvaló, hogy a középkori háborúban a gyalogos harcosok nagyon is fontos szerepet játszottak.¹²²

A várharcok magyarországi jelentőségét jól jellemzi Zsoldos Attila egy 1256-os királyi oklevélből leszűrt megfigyelése, miszerint „a várjobbágyok katonai szolgálatának szerves részét alkotta – legalábbis az 1250-es években Pozsony megyében – a várispánság központjának fegyveres őrizete, adott esetben védelme.”¹²³ Ha tehát adata „nem valamely, az országos gyakorlattól jelentős mértékben eltérő helyi sajátosságot tükröz,” akkor „IV. Béla uralmának második felében” a várjobbágyokban, vagy legalábbis egy részükben, „kifejezetten várvédő katonákat kell látnunk”¹²⁴ – Szempontunkból azért érdekes ez, mert a várjobbágyok a királyi várispánságok meglehetősen kis létszámú, szűk elitjét képezték,

¹²¹ SCHAUFELBERGER: KRIEGFÜHRUNG 14. (egy 1375-ös esemény, az ún. *Guglerkrieg* kapcsán): „*der alltägliche Krieg, Schädigungen aller Art, gelegentliche Rencontres kleineren Stils, bis vielleicht, wenn das Unternehmen nur lange genug durchgehalten werden konnte, der Gegner sich zum Einlenken bequeme oder aber – was für beide Seiten voller Risiko, deshalb keineswegs erstrebenswert und auch eher selten war – die Entscheidung in der offenen Feldschlacht suchte.*”

¹²² Mindehhez ld. pl.: DELBRÜCK Teil 3, 378–379.; BEELER 44–45., 174., 209.; SPROEMBERG 40–41.; SCHMIDTCHEN 59., 285.; AYTON–PRICE 7; VERBRUGGEN 306–309. – A tüzérséghez ld. feljebb a 25–26. jegyzeteket.

¹²³ ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI 52.

¹²⁴ ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI 52. és ZSOLDOS: KIRÁLYI VÁRSZERVEZET 534. (Az idézetek mindkét helyen olvashatók.)

akik kétségkívül elsődlegesen lovon harcoltak,¹²⁵ de még ők sem voltak – legalábbis általánosan – felmentve az alapvetően ló nélkül teljesítendő várvédelem alól.

Egy másik megközelítési lehetőség a gyalog hadakozók zömének korlátozott katonai használhatóságából adódik. Ez a kérdés a legszorosabban összefügg azzal, ami jelen munkánkban a várnépek és egyéb szolgáltató népek hadakozásáról, illetve Freisingi Ottó ezzel kapcsolatos híradásáról feljebb, valamint azzal, ami a lovasság tagolódásáról alább olvasható. Egyszerűen arról van szó, hogy maguk és családjuk megélhetését földműveléssel biztosító – vagy biztosítani igyekvő – férfiak, legalábbis többségükben, hatékony lovassági harctevékenységre aligha lehettek képesek, gyalogos harcosokként viszont hasznosnak bizonyulhattak.¹²⁶ Ez utóbbiak szolgálata pedig, mint láttuk, gyakorlatilag nélkülözhetetlen volt; még a nehézlovasság uralta nyugat-európai hadszínterekről sem igen hiányoztak a gyalogosok,¹²⁷ akik sokszor még a lovagságtól dominált seregeknek is számszerű többségét teheték ki.¹²⁸ – Az, hogy a korszak magyar seregeiben gyalogosan harcolók szervezett kiképzésére nem volt szükség, és ilyesmire nyilván nem is került sor, aligha vitatható, különösképp a svájci hadviselés – alább röviden szóba kerülő – viszonyainak ismeretében: ha a gyalogság történetébe magukat a legragyogóbb haditettekkel beíró hegylakók e nélkül vívták háborúikat, akkor nyilván semmi okunk sincs ennek meglétét feltételezni a szürke háttérből alig ki-vehető magyar gyalogosok esetében.

Végül pedig, a hadviselésre és a hadviselőkre vonatkozó általános megfontolások után, röviden meg kell még említeni néhány konkrét adatot a 11–14. századi Magyarország gyalogos hadako-

¹²⁵ Ehhez vö. pl. a 136. és 137. jegyzetben említett okleveleket.

¹²⁶ Erről összefoglalóan ld. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 220–222., 224–225.

¹²⁷ BEELER 58., 248.

¹²⁸ CONTAMINE 49.

zóirol.¹²⁹ Zsigmond király országon belüli ellenségeinek oldalán a „fegyveresek” – azaz nyilván a közönséges íjásznál nehezebb fegyverzetűek – mellett említi a „hevesen nyilazó gyalogosok sokaságát”,¹³⁰ és már Nagy Lajos korára bizonyított a ló nélkül hadakozók tömeges hadba hívása. Engel Pál 2001-ben megjelent tanulmányában¹³¹ 1362-es mozgósítási parancsok alapján arra jutott, hogy a megyésispánok és királyi várnagyok által kiállított csekély harcértékű, de annál népesebb bandériumokban nagy számmal voltak jelen gyalogosok, sőt, szerinte ők ezen kontingensekben akár a többséget is képezhették: „A gyalogszerrel hadakozók száma még jelentősebb is lehetett a lovasokénál, hiszen a parancs »gyalogosokról és lovasokról« beszél, nem pedig fordítva. Minden jel arra mutat tehát, hogy nem csupán az uradalmak kyszámú, hadakozásra specializált lakójának kellett hadra kelnie, hanem a mezőgazdaságból élő falusi népesség bizonyos, nyilván nem jelentéktelen hányadának is.”¹³²

Természetesen nem a semmiből bukkantak elő és nem előzmények nélkül jelentek meg a gyalogosok a bárói bandériumokban. I. Károly 1312. augusztus 11-éről keltezett oklevelében olvashatni,

¹²⁹ Erről ld. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 227–229.

¹³⁰ DF 268 585 (1387. június 4.): „*armatorum et peditum acriter sagitantium pluralitate*”, ill. ugyanígy, csak betűeltéréssel („*sagittantium*”): DL 7298 (1387. augusztus 10.). Az oklevelek kiadásairól ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 449–450. és 458–459. (797. és 812. számok).

¹³¹ ENGEL: ANJOU-KORI HADSEREG. Bárány Attila ezt a munkát jól láthatóan használta, egy szó szerinti idézetnél hivatkozik is rá (194. 8. jegyzet), de ez mégsem indította őt a gyalogosok szerepének külön taglalására.

¹³² ENGEL: ANJOU-KORI HADSEREG 75. Engel itt a négy általa elemzett parancs egyikére hivatkozik, amelyben a gyalogosok a lovasok előtt említettnek: „*tam peditibus, quam equitibus*”, azaz „mind gyalogosokkal, mind lovasokkal”. A szerzőtől a sorrendnek tulajdonított jelentőséget azonban csökkenti az a körülmény, hogy az egymásutániség egy másik, ugyanazon napon kelt utasításban megfordul: ott a „*cum equitibus et peditibus*”, tehát „lovasokkal és gyalogosokkal” szavak olvashatók (uo. 14. jegyzet).

hogy a szepesi szászok ispánja, Illés fia István, a Szepességből „sok embert, mind gyalogosokat, mind fegyveres lovasokat” („*quam plures homines, tam pedestres, quam equites armatos*”) vezetett a rozgonyi csatába a király segítségére¹³³ – mint már volt róla szó, e kötetben Bárány Attila is említi (185.) ezt az esetet, de ő a sorrendet ok nélkül megfordítva „a királynak »lovasokat és gyalogosokat« adó” szepesi szászokról beszél.

Még korábbi, sőt Borosy András szerint „a gyalogosokra vonatkozó első kétségtelen adat” az 1224. december 24-éről keltezett gorikai adománylevél, amely szerint a megadományozottak szükség esetén „tizenöt páncélost és száz hazai gyalogost” („*quindecim loricanos et centum pedites vernaculos*”) tartoznak kiállítani.¹³⁴ Borosy, nem is ok nélkül, rámutatott, hogy „a felsorolt jobbágyfiak többsége szláv nevet viselt”,¹³⁵ és az is igaz, hogy Gorica az ország egészétől több vonatkozásban eltérő Szlavóniához tartozott. Léteznek azonban a gorikai oklevelet pár évvel megelőző, az ország belsejéből, tisztán magyar nyelvterületről származó források, amelyek a lovas szolgálat exkluzivitásáról, s így közvetve – részben a bennük előforduló helyek nagy földrajzi távolsága, részben a megfogalmazásukban rejlő immanens absztrakció, magától értetődő általánosítás folytán – arról tanúskodnak, hogy keletkezésük korában Magyarországon a kiváltságok nélküli népelemek lovon nemigen hadakozhattak.

¹³³ DL 63 651, vö. BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIV. 102. – Az *equites armati* szavakkal az oklevél írója feltételezhetően valamiféle nehézfegyverzettel felszerelt lovasokat kívánt jelölni, ámde hogy ezeknek pontosan milyen volt fegyverzetük, azaz mennyiben voltak valóban nehézfegyveresek, sajnos nem tudni, vö. VESZPRÉMY: PÁNCÉL ÉS PÁNCÉLOSOK 5.

¹³⁴ DF 230 100, vö. RA I. 570. sz. Borosy András véleménye: BOROSY: GYALOGSÁG, ahol azonban a szerző az oklevelet tévesen II. Andrásnak tulajdonította, jöllehet az András fiának, a későbbi IV. Bélának kiadványa.

¹³⁵ BOROSY: GYALOGSÁG. Korábban is hangsúlyozta, hogy „gorikai, tehát horvát jobbágyfiak” szerepelnek az oklevélben (BOROSY: BELGRÁD 1071-BEN 744.).

II. András a veszprémi egyháznak – Gizella királyné drágaköves arany koronájának fejében, amelyet a Szentföldre indultában onnan elvitt és a tengerentúlon értékesített – viszonzásképp egyebek mellett a zalai *civilisek* név szerint felsorolt öt pécselyi *mansióját* adományozta 1217-es keltezésű, de talán csak 1218-ban antedatált oklevelével,¹³⁶ majd ennek a rekompenzációnak 1222-es, némileg megkurtított megújítása során,¹³⁷ még mindig meghagyott a donációban az ötből négyet. Szempontunkból az az érdekes, hogy a korábbi oklevélben a pécselyiek közt első helyen említi „Pósát, aki lován jobbágyként tartozik szolgálni” („*Pousam, qui in equo suo sicut iobaio [így!] servire tenetur*”), és ugyanez a személy a második oklevélben is a többi pécselyit megelőzve tűnik fel: „Pós, jobbágyi szolgálatban, aki lovon tartozik szolgálni” („*Pous, in servicio iobagonalis, qui debet servire in equo*”). Ezen oklevelekben tehát a lovas szolgálat egyértelműen a jobbágyi státushoz kötődőnek, a várnéphez tartozó egyén részéről történő végzése pedig kivételnek mutatkozik.

Hasonló jelleggel és jelentőséggel bír egy ugyanezen korból, de ezúttal nem az ország délnyugati, hanem északkeleti területéről való adat. A Váradi Regestrum egy 1219-es bejegyzése¹³⁸ szerint öt személy, akiket a borsodi vár várnépei (*civiles*) azzal vádoltak meg, hogy közékük valók lennének, a vádat – végül is sikeresen – azzal utasították vissza, hogy ők „lovas nemzetségből, azaz a király vitézei közül valók” („*se esse de genere equestri scilicet: militum regis*”). Ezeket a vitézeket Erdélyi Gyula még magától értetődően a várjobbágyok közé sorolta,¹³⁹ de minden bizonnyal a várszervezetten kívül álltak, mint ahogy erre már Borosy András

¹³⁶ DF 200 620, vö. RA I. 340. sz.

¹³⁷ DF 200 623, vö. RA I. 383. sz.

¹³⁸ VR 194. szám (224. oldal).

¹³⁹ ERDÉLYI 22.

rámutatott.¹⁴⁰ Jelen aspektusból az a fontos, hogy – legalábbis itt és ekkor – a lovas nemzetséghez tartozás egyértelműen a várnéphez nem tartozást jelentette, tehát a várnépbeliek általános lovas szolgálatáról itt sem lehet szó.

Érdekes a várnépek és a lovasok ez utóbbi szembeállítását összehasonlítani Richerus reimsi szerzetesnek a 10. század legvégén leírt, nagy jövő elé néző kifejezésével: „*milites peditesque*” (katonák és gyalogosok), amely szerint a gyalogos már nem számít teljes értékű harcosnak, és amely teljesen megfelel annak, ahogy a szerző ekvivalens fogalmakként kezeli az „*ordo equestris*” és „*ordo militaris*” („lovas rend”, ill. „katonai rend”) szókapcsolatokat.¹⁴¹ – A Várad Regestrum szövege mögött természetesen nem valamiféle irodalmi reminiscencia, hanem a mentalitás hasonlósága húzódik meg. Ahogy a nehézfegyverzetű lovas harcos világában – és a kor elbeszélő forrásai ennek a világnak írásos vetületei – a gyalogost nem lehetett együtt említeni az igazi katonával, úgy a király vitéze is lovas mivoltával különíti el magát az alantas várnéptől. Ezt azonban aligha tehette volna meg, ha a várnép hadakozó elemei általánosságban szintén lovon harcoltak volna.

A magyar hadviselés svájci vonatkozási pontjai

Mátyás király nyugati hadszíntereken jelentős sikereket elérő seregének integráns része volt a gyalogság; csak helyeselni lehet tehát, hogy B. Szabó János ennek, illetve az európai hadügyi változásoknak bemutatása során ír a kor valószínűleg legjobb gyalogságáról, a svájciról. A baj ott van, hogy mielőtt írt volna, nem

¹⁴⁰ BOROSY: VÁRISPÁNSÁGOK NÉPEI 15.

¹⁴¹ CONTAMINE 31.; a „*milites*” és a „*pedites*” fenti értelemben való használatára más szerzőktől példák: DELBRÜCK Teil 3, 279. 2. jegyzet.

olvasott – vagy legalábbis nem eleget és megfelelőt arról, amiről írni akart. Lássuk tehát, mi áll a 345. oldalon.

„A késő középkori számszeríjakat olcsóságuk és könnyű kezelhetőségük miatt kiszorító új löfegyverek használata ugyanis – mint azt a magyar vagy épp a török könnyű lövészgyalogság példája is jelzi – nem igényelt magától értetődő módon kötelékkiképzést. A svájci gyalogságnál a 15. század második felében kifejlesztett 3,5–5 méter hosszú szálfegyvert azonban csak úgy lehetett – az ókori falanx-harcászat mintájára – hatékonyan használni a harcmezőn, ha a pikával felszerelt katonák nagyon-nagyon fegyelmezetten viselkedtek a harci helyzetekben. Máskülönben harcuk káoszba fulladt és katasztrofális kudarcral végződött – mint ahogy azt a pikával frissen felszerelt, ám nem kellően kiképzett skótok brutális veresége mutatta a hagyományos középkori fegyvereikkel, hosszú íjjal és sajátos alabárdal küzdő angolok ellen 1513-ban Flodden-nél. [Új bekezdés – S. Sz.] Így a korban tipikusnak tekintett merev és fegyelmezett európai harcászat alapját jelentő, a kiképzés során elsajátított vakfegyelem és a szinte mechanikus mozdulatsor, a ‚drill‘ uralomra jutását valószínűleg a túlnyomórészt pikával és csak jóval kisebb részben (10–25%) löfegyverekkel felszerelt svájci és német *landsknecht* [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] zsoldos gyalogság széles körű európai alkalmazásának köszönhetjük.” E néhány sorba több hiba is csúszott.

Az csak kisebb, és különösképp magyar szempontból elhanyagolható terminológiai bökkenő, hogy a késő középkori svájci gyalogság esetében a szerző pikát emleget; némileg szabatosabb lenne *Langspieß*ről beszélni, amennyiben az előbbi inkább a fegyver 16–17. századi formáit jelöli.¹⁴²

¹⁴² SCHMIDTCHEN 183–185., 187., különösen 183. 565. jegyzet. A *Langspieß*ről és különböző hegyeiről képek uo. 184. (Abb. 42. és 43.)

Súlyosabb, hogy e szálfegyvernek nemcsak elnevezésével, hanem használatával kapcsolatban is tartalmaz tévedéseket a fenti leírás. A *Langspießt* ugyanis nem a svájci gyalogságnál fejlesztették ki, és nem a 15. század második felében. Az alakuló *Eidgenossenschaft* harcosai ezt valószínűleg a 14. században, Itáliában ismerték meg, majd az appenzelli háborúk korától (1401–1429) egyre növekvő mértékben vették használatba, míg a 15. század második felétől – az alabárd, és nem a lőfegyver mellett!¹⁴³ – a nem túlságosan bonyolult svájci harci alakzat, a *Schlachthausen* másik meghatározó harceszközévé vált.¹⁴⁴

A mai olvasót, vérmérséklete szerint, legfeljebb megmosolyogtatja vagy felbosszantja, a hajdani érintetteket viszont alighanem felbőszítette volna a fent idézett „svájci és német *landsknecht* [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] zsoldos gyalogság” kitétel, ami aligha elírás, minthogy már négy oldallal feljebb (341.) megjelenik – legalábbis a szerző víziójában – „a kor kiváló svájci vagy német *landsknecht* [kiemelés itt is az eredetiben – S. Sz.] gyalogsága”. Olyan ez, mintha a szovjet és német *Waffen SS*-ről, esetleg a vietnami vagy amerikai zóldsapkásokról olvasnánk. Az idegen zsoldba szegődő svájci harcosokat általában *Reisläufer*nek nevezték,¹⁴⁵ akiknek a 15. század végén és a 16. elején legfőbb vetélytársaik és gyakori ellenfeleik a német *Landsknechtek* voltak. A kor legjobb zsoldos hadait adó két katonaelem közti engesztelhetetlen gyűlölet vagy legalábbis ellenségesség – aminek mentális és materiális oldala is volt: a szakmai rivalizálás és az ettől nem független kenyéririgység – az élet több terén is megnyilvánult, és egyik kirob-

¹⁴³ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 17.

¹⁴⁴ SCHMIDTCHEN 183., különösen 183. 569. jegyzet; újabban: SENN: KRIEGFÜHRUNG; FOLINI; MONTMOLLIN.

¹⁴⁵ A középelnémet „*die reis louffen*” kifejezésből (ld. CZOUZ-TORNARE; a *reis*, *reise* szó többek közt – és különösképp – hadjáratot is jelentett, vö. LEXER 166., ill. GÖTZE 176.).

bantó oka volt az 1499-es, a svájciaktól *Schwabenkrieg*, a másik oldalról *Schweizerkrieg* néven emlegetett háborúnak.¹⁴⁶

Végül pedig térjünk rá az idézett rész lényegi mondandójára, a késő középkori svájci gyalogosok állítólagos – és a régebbi szakirodalomban csakugyan szinte kivétel nélkül elfogadott¹⁴⁷ – kiképzésére. Ennek biztosra vétele kizárólag a svájciak káprázatos hadi sikereinek ismeretén, valamint azon a meglátáson alapult, hogy későbbi korokból hasonló méretű és megközelítőleg hasonlóan eredményes gyalogság kiképzés nélkül nem ismert – ám ennek az elméletileg nélkülözhetetlennek látszó egykori kiképzésnek létét források nem támasztották alá. Érdekes, hogy ez utóbbiak hiányát a régiek közül éppen az a kutató vette komolyan, akinek az utókor az újkori hadtudomány eredményeihez való túlzott ragaszkodást, és a középkori kútfők ebből adódó elhanyagolását hajlamos tulajdonítani:¹⁴⁸ a már korábban is idézett Hans Delbrück. A berlini tudós – az őt ért utólagos kritikát mintegy előre cáfolva, vagy legalábbis gyengítve – határozottan kijelentette: „Valamiféle közös gyakorlatokról nem hallunk semmit, és ezek bizonyára nem is léteztek.”¹⁴⁹ – Hogy e tárgyban nincsenek források, annál is jelentősebb, mert azon kormányzati iratképző szervek, amelyek mozgósítási és ellátási problémákkal jócskán foglalkoztak, a feltételezett kiképzésről nem hagytak hátra levéltári anyagot.¹⁵⁰ Az újabb szakirodalom szerint tehát a késő középkori és kora újkori svájciak valaminő rendszeres és szervezett katonai kiképzéséről nem lehet beszélni.¹⁵¹

¹⁴⁶ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 159.; GUTMANN.

¹⁴⁷ Historiográfiai áttekintés: SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 43–44.

¹⁴⁸ VERBRUGGEN *passim*, különösképp 2–3.; vö. SPROEMBERG 33. és CRAM 774–777.

¹⁴⁹ „Von irgendwelchen gemeinschaftlichen Übungen hören wir nichts, und sie haben auch sicherlich nicht stattgefunden.” DELBRÜCK Teil 3, 684.; méltatva és más kiadásból idézve: SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 44.

¹⁵⁰ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 45.

¹⁵¹ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 44–55.; vö. SENN: AUSBILDUNG.

Felmerül persze a kérdés, hogy békeidőben végrehajtott gyakorlatok és szervezett kiképzés nélkül hogy halmozhattak győzelmet győzelemre az *Eidgenossenschaft* harcosai? Ennek megértéséhez – vagy talán inkább megérzéséhez – a régiak háborúhoz való viszonyából érdemes kiindulni; a kérdést mély empátiával, egyszerismind teljes korrektséggel tisztázó Walter Schaufelberger szerint „ez magától értetődő volt és intim, őseredeti és elementáris.”¹⁵² A svájciak kora ifjúságuktól fogva belenőttek a háborúba, s így „Mars maga tanította őket a mesterségre. Nem megtanulták, hanem megélték a háborút.”¹⁵³

Az állandó otthoni erőszakcselekményekben,¹⁵⁴ külhoni zsoldoskodásban és az emberöltőt meg nem haladó békeperiódusokat mindig újra felváltó háborúkban megedződött és elvadult, egyszerű fegyvereiket nagy rutinnal és kíméletlenséggel használó svájciaknak nem volt szükségük ahhoz külön kiképzésre, hogy helytálljanak a *Gewalthaufen*, vagy inkább *Schlachthaufen* néven emlegetett alakzatban. Ennek jellemző harceljárása ugyanis éppen nem volt bonyolult: „A fő fegyverek harc közbeni együttműködését elementáris egyszerűség jellemzi. Az alakzat magját a könnyű fegyveresek képezik. Több sorban lándzsások veszik őket körül. Ez a tüskés csapat nyomul az ellenség felé. Ha sikerül a lándzsás hoplitáknak valahol rést ütniük, az alabárdok, szekercék, bárdok, pörölyök és pallosok¹⁵⁵ örömrivalgás közepette zúdulnak az ellen-

¹⁵² „Es war selbstverständlich und intim, urtümlich und elementar.” SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 48.

¹⁵³ „Mars selbst brachte ihnen das Handwerk bei. Statt ihn zu erlernen, erlebten sie den Krieg.” (Uo. 49.) A svájci szerző szellemes perszifikációja nyilván alkalmazható más harcias társadalmak férfi tagjaira is.

¹⁵⁴ Uo. 52. és 207. 47. jegyzet.

¹⁵⁵ Szó szerint csat kardok. Ezek a XIV. századtól svájci használatban 1,60–1,80 méter hosszú, akár 60 cm-es keresztvassal ellátott, kétkezes (innen: *Zwei-* vagy *Bidenhänder*) fegyverek is lehettek, ld.: SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 17.; SCHMIDTCHEN 181.; DUBLER–HÄUSLER. A fegyver

ségre.”¹⁵⁶ – Úgy látszik, ebben a nehezen felfogható elemi egyszerűségben rejlik a magyarázat. Az efféle hadviselésben az arctalan egyén azonosult fegyverével, és vele szemben egyéb elvárás nem merült fel, mint a csatarend meg nem bontása¹⁵⁷ – igaz, ez nagyon szigorúan: korabeli rendszabályaik szerint az efféle szándék első megnyilvánulására az illetőt szomszédjának azonnal meg kellett ölnie.¹⁵⁸ Ezt a primitív, de a tábori tüzéség megerősödéséig¹⁵⁹ rendkívül effektív harcászatot a hajdani svájciak nem modern fogalmak szerinti kiképzés során tanulták, hanem magában a háborúban ismerték meg. Ahogy a többször idézett Schaufelberger Hérakleitoszt adaptálja: „Ha talán nem is mindenek atyja a háború, biztosan atyja a régi svájci katonai kiképzésnek.”¹⁶⁰

A svájci és magyar hadviselés összehasonlítása kapcsán érdemes kitérni egy némileg talán meglepő körülményre, mégpedig a védőfegyvereknek mind a késő középkori svájci gyalogság,¹⁶¹ mind a

ábrázolásait ld. FUNCKEN 175.

¹⁵⁶ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 18.: „*Das Zusammenwirken der Hauptwaffen im Gefecht ist von elementarer Einfachheit. Den Kern des Schlachthaufens bilden die Leichtbewaffneten. Sie werden durch mehrere Glieder von Spießern eingerahmt. Dieser igelige Harst wälzt sich gegen den Feind. Gelingt es den spießbewehrten Hoplitzen, irgendwo ein Loch aufzureißen, dann fallen Halbarten, Aexte, Beile, Hämmer und Schlachtschwerter jubelnd über die Feinde her.*” Vö.: SENN: KRIEGFÜHRUNG; MONTMOLLIN.

¹⁵⁷ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 53.

¹⁵⁸ Uo. 137. és 237. 1. jegyzet.

¹⁵⁹ MONTMOLLIN.

¹⁶⁰ „*Mag der Krieg auch nicht der Vater aller Dinge sein, der Vater der alt-eidgenössischen militärischen Ausbildung ist er bestimmt.*” (SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 55.)

¹⁶¹ SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER 18–24., főleg 23.; részben a szerzőtől nagy elismeréssel emlegetett Hans Georg Wackernagel néprajzos szemléletű kutatásainak eredményeire alapozva.

kalandozó magyarság¹⁶² esetében megfigyelhető elhanyagolására. Magától értetődik, hogy ezt a jelenséget nem magyarázhatja semmiféle átvétel vagy utánzás, hanem itt mindkét esetben belülről fakadó, ösztönszerű megnyilvánulásról van szó, amely így kiválóan tükrözi e két rendkívül eredményes harcosréteg mentalitását.

Az a túlzottan technikacentrikus, kizárólag a gyakorlatiasságra fókuszáló elképzelés,¹⁶³ miszerint az előbbiek esetében a pajzs mellőzésének oka az lett volna, hogy – a 15. századtól emblematikusnak mondható – fegyvereiket, az alabárdot és a *Langspießt* egyaránt két kézzel kellett megragadni, a lényegét hibázza el. Először is védelemben a hajdani svájciak kétkezes fegyvereikkel is meghúzhatták volna magukat a több embernek is védelmet nyújtó, két vastüskével a földbe szúrható – tehát a mögötte álló harcosok mindkét kezét felszabadító – *Sturmwand*¹⁶⁴ mögött; aztán pedig figyelembe veendő, hogy más népek gyalogosai használtak pajzsokat a 15. században.¹⁶⁵ Ezzel szemben – ahogy az Walter Schaufelberger hadtörténet-antropológiai, fegyvertörténeti és néprajzi eredményeket is hasznosító, nagy empátiával összefoglalt kutatásai alapján meglehetősen tisztasággal kirajzolódik – az alakuló *Eidgenossenschaft* harcosai egyértelműen a támadófegyverek hatékonyságára helyezték a fő hangsúlyt, önnön testük védelmének is másodlagos jelentőséget tulajdonítva. Egyes fegyvereik kedveltségének vagy népszerűtlenségének, csakúgy mint hadviselésük markánsan offenzív jellegének oka leginkább

¹⁶² Erről az itt tárgyalt kötetben is van szó (404., Kovács S. Tibor); ld. még SÜTTŐ: „*FALERIS... PROIECTIS*” 174., 33–34. jegyzetek.

¹⁶³ Ld. DELBRÜCK Teil 3, 759.; SCHMIDTCHEN 151.

¹⁶⁴ Erről ld. SCHMIDTCHEN 151., ill. egykorú ábrázolását uo. 192., a feljebb már említett bécsi „*Kriegsbuch*” alapján; ez utóbbinak 1450, illetve 1440 körülré tételéről ld. feljebb a 14. jegyzetet.

¹⁶⁵ SCHMIDTCHEN 151.

elementáris vadságtól és nyereségvágytól áthatott agresszivitásukban keresendő.

A fentieket érdemes összevetni a védőfegyvereknek a 10. századi magyarság esetében megfigyelhető hiányával, ami annál is feltűnőbb, mert nem valami eredendően steppei sajátságról van szó. Kovács László megállapítása szerint „a Maurikiosz által említett páncélos sereggel rendelkező népek, a türkök (és nomád utódaik) vagy pedig a taktikairó (korai) avar nehézlovas kortársai régészeti leleteiben mind a lemezkes-, mind a gyűrűspáncél maradványai a maguk tárgyi valóságában is megfigyelhetők, sőt elszórtan felbukkantak a késői avar időszak emlékanyagában is, amikor az avar sereg már zömében vagy teljesen könnyűlovas-ságból állott, s ekkori használatukat néhány ábrázolásuk is megerősíti. Végezetül figyelemre méltó, hogy még a steppe világából kiszakadt s közvetlen bizánci szomszédságba telepedett dunai bolgár-törökök hagyatékában is van a gyűrűspáncél viseletének nyoma”.¹⁶⁶ Ugyanezen szerzőnél szóba kerülnek még „a teljesség minden igénye nélkül, a már érintett, illetve az alább még felsorolt – a türkökön és avarokon kívül még a hun, germán, lengyel, rusz (skandináv és orosz), alán, volgai bolgár, dunai bolgár, kazár, baskír és kun stb. – népek páncélleletei”¹⁶⁷ is.

A 15. századi svájciaknak és a 10. századi kalandozó magyaroknak tehát nemcsak vadsága, nyereségvágya és sikerei mutatnak igen nagy hasonlóságot, hanem harc- és életszemléletük is, amennyiben ez utóbbiakra a védőfegyverzetet elhanyagoló, kortársaikétól nagyban elütő praxisuk következtetni enged. Lehetetlen itt nem gondolni a hasonló mentalitásra, a győzelem kíméletlen, az önnön test védelmének természetes igényét is elnyomó akarására, amely ezeket a férfiakat – és azokat a velük egyívású

¹⁶⁶ KOVÁCS L.: BŐRPÁNCÉL 317–318., irodalommal a 44–47. jegyzetekben.

¹⁶⁷ Uo. 321–322., irodalommal a 69–76. jegyzetekben.

harcosokat, akik bárhol, bármikor így vetették magukat a küzdelembe – ellenfeleik szemében oly iszonyatosra tette, s így hírükkel-hírhedtségükkel együtt diadalaikat is megalapozta.

A lovasság

Erről a kötetben sok mindent lehet olvasni, és sok mindennek az ellenkezőjét is; e ponton tehát különösképp szembeszökőek a könyv szerkesztésbeli hiányosságai. Igen jól látszik ez a tárgyalt fegyvernemet érintő talán legérdekesebb, de legalábbis az egyik legvitatottabb kérdés, azaz a 11–14. századi magyar lovasság minémősége kapcsán.

Bárány Attila ennek háromosztatúságát vallja, vagyis – a korábban általánosan elfogadott álláspontnak megfelelően – nehéz-, könnyű- és átmeneti típusú lovasságról ír (192.): „Fel kell tételeznünk, hogy az oligarchák famíliája is tartalmazott könnyűlovas íjászokat, vagy pedig még mindig jelen volt egy olyan átmeneti típusú lovasság a várjobbágyok és szerviensek familiárisává váló soraiban, akik rendelkeztek ugyan karddal, sisakkal és bőr- vagy akár sodronyvértezettel, de íjász módra is harcoltak.” Ugyanő, ugyanezen az oldalon alább, ugyanezen értelemben nyilatkozik: „Károly erőit tehát vegyes, könnyű- és nehézlovas módra harcoló csapatok alkották.” Megjegyzendő, hogy Bárány az Anjou-és késő Árpád-kori hadseregek felszerelésében, kiállításában lényeges különbséget nem lát, csak szervezetit (196.): „Az új hadsereg külsőségeiben sokban emlékeztethetett a késő Árpád-kor ispáni jelvények alatt, az ispán vagy egy oligarcha nemzetségi zászlaja alatt vezetett megyei vagy saját familiárisai alkotta kontingensre, de szervezetében alapvetően más volt.”

Markánsan eltér ettől B. Szabó János véleménye, aki „a 11–13. századi magyar lovasság csapatnemeiről” (148–153.) írva a 14.

századra is kiterjeszkedik, és a magyar seregek lovasságát – az általa is ismert (ld. 152.) felszerelésbeli tarkaság ellenére – szigorúan kétpólusúnak láttatja. Szerinte (149–150.) „bár a 12. századra a Magyar Királyság már bizonyosan számottevő nyugati típusú nehézlovassággal is rendelkezett, úgy tűnik, a magyar hadak jelentős részben megőrizték könnyűlovas jellegüket. [Új bekezdés – S. Sz.] A két fő csapatnem mellett viszont a harmadik, az úgynevezett átmeneti típusú lovasság létezését sem a tárgyi, sem az írásos források alapján nem tudjuk bizonyítani.”

Kovács S. Tibor a fegyverzetről írva szükségszerűen kitér a fegyvernemekre is. Nála szintén a nehéz- és könnyűlovasság egyszerű és merev dichotómiája jelenik meg: a 13. századi magyar hadban a „könnyűlovas íjász” és „a jól páncélozott nehézlovakok” állnak – mármint hadtörténetileg – szemben egymással (410.); a „könnyű- és nehézlovasság közti »határvonal«” meghúzásához szól hozzá (410.); a 14. század eleji főúri magánhadseregeket jellemezve pedig akképp fejezi ki magát, hogy (411.) „a helyzet a 13. századihoz hasonlóan alakult: a könnyűlovassághoz viszonyítva a nehézlovasság számban jelentősen alulmaradt az oligarchák hadseregében is”.

Veszprémy László e kötetben a kérdés vonatkozásában *expressis verbis* ugyan nem nyilvánít véleményt, de 2008-as munkájában már egyértelműen nyilatkozott e tárgyban: „Jogosultnak érezzük – minden homályossága ellenére is – a félnehéz vagy átmeneti lovasság terminust.”¹⁶⁸ Ugyanitt jellemezte is az átmeneti típusú lovasságot: „Más típusú harci feladatok végrehajtására alkalmas az átmeneti típusú lovasság, mely nyilazásban, hadicselemben, üldözésben már nem ér fel a »hagyományos« nomád lovas íjászokkal, közelharcban pedig lényegesen gyengébb a nehézlovak-

¹⁶⁸ VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI 14.

ságnál.”¹⁶⁹ Ide tartozik még az is, ahogy ugyanő utal – már a jelen kötetben, 2015-ös véleményét fenntartva – a le nem telepedett és letelepült népesség közti hadügyi különbségre, amely különbség meglelte magában véve is kontraindikálja a könnyűlovaság egységes kategóriaként való felfogását. A katonai segédnépekről írva megállapítja (153.): „Éppen rendszeres katonai igénybevételüknek köszönhetően a harci gyakorlat olyan szintjével rendelkeztek, ami a letelepült életmódot folytató népeiséget nem vagy csak korlátozottan jellemezte.”¹⁷⁰

A vélemények fent vázolt tarkasága mellett a miénk e tárgyban azon alapul, hogy a nehézlovas és könnyűlovas fogalmakat magukban véve kevésbé informatívnak, a kettő közti határvonalhúzogatót meglehetősen sterilnek, a középkori magyar hadak lovas harcosainak kivétel nélküli beszuszakolását egyik vagy másik absztrakt kategóriába pedig teljesen életidegennek találjuk.

Először is a magában, minden további finomítás nélkül álló nehéz- vagy könnyűlovas szóval nemigen tudunk mit kezdeni. Leginkább negatív úton közelíthetjük meg, olyan lovas harcost értve alatta, aki nem tartozik a másik – vagy egy másik – lovassági kategóriába; mindez azonban a többé-kevésbé pontos történelmi milió megjelölése nélkül mit sem ér. Mire megyünk vele például, ha a kalandozó magyarokat és az 1854. október 25-én Balaklavánál az orosz ágyúk tüzébe vágató – egyébként különböző csapatnemekből: könnyű dragonyosokból, dzsidásokból és huszárokból álló – brit *light brigade* katonáit összevonjuk a ’könnyűlovas’ kategóriába? Persze azok voltak, de nem csupán a köztük tátongó évszázadok, hanem a felszerelés, a fegyverzet, a harceljárások és a

¹⁶⁹ Uo. 108.

¹⁷⁰ Szinte ugyanígy már 2015-ös tanulmányában is (VESZPRÉMY: „VILISSIMI ET PESSIMI” 147.), csak két szóval és egy írásjellel bővebben: „[...] köszönhetően a harcászás és harci gyakorlat olyan szintjével rendelkeztek, ami a letelepült életmódot folytató népeiséget nem, vagy csak [...]”.

mentalitás alapvető különbségei is elválasztják őket. Nehéz volna magunk elé képzelni egy történelmi személyiséget, ha csak annyit tudnánk róla, hogy 'könnyűlovás volt, mint Bulcsú vagy Lord Cardigan.'

Rátérve a 11–14. századi magyar lovasságra, még a nehézlovásznak – a könnyűlovásénál egyébként sokkal kevésbé vitatott – fogalmát sem egyszerű meghatározni. Mondhatjuk, hogy páncélos lovas volt – csak épp nagyon sokszor nem tudjuk megmondani, hogy a páncélosnak mondott lovas mit viselt, azaz hogy páncélja fémből, bőrből vagy nemezből készült-e. Lényeges megállapítást tett ebben a vonatkozásban annak idején Veszprémy László: „Sajátos jelensége a páncélokra vonatkozó terminológiának, hogy a nyilván legelterjedtebb bőrpáncélra, nemezpáncélra nem ismerünk külön szót. A lorica alatt minden bizonytalansággal azt is [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] érthették.”¹⁷¹ Ugyanerre az eredményre jutott Zsoldos Attila is: „Nagyon is kétségesnek tűnik tehát, hogy minden olyan tatárjárás utáni adat, mely »páncélosok«-at említ, valóban nehézfegyverzetű, lovagi módon harcoló katonákra vonatkozik-e.”¹⁷²

¹⁷¹ VESZPRÉMY: PÁNCÉL ÉS PÁNCÉLOSOK 5.

¹⁷² ZSOLDOS: ELÉGGE NEMES 16. – Az, hogy *lorica* és *lorica* közt, nyilván még fémből készült páncélok esetén is, óriási különbség lehetett, kivüláglik például egy 1296-os oklevélből (DL 1440; az oklevél kiadására már 1984-ben hivatkozott Borosy András, ld. BOROSY: LOVAGI HADITECHNIKA 15. 35. jegyzet). Az ebben rögzített adásvétel során az eladó Devecseri Márton alorzágbíró írásba foglaltatta, hogy az ellentételezés részét képezze egy páncél is, amely olyan legyen, mint amelyet a vevő Csák Máté maga is hord: „[...] és ezen felül egy lovagi páncélért és annak tartozékaiért, egy olyan páncélért tudniillik, amelyet a királynak egy olyan bárója, mint amilyen Máté mester, pozsonyi ispán és a király úr lovászmestere, személyesen szokott hordani” („[...] *et insuper pro una lorica militari, cum appendiciis eiusdem, scilicet quam loricam talis baro regis, sicut magister Matheus comes Posoniensis et magister agasonum domini regis, in sua propria persona portare consuevit*”).

A támadófejezet oldaláról megközelítve sem lehet tisztán és egyértelműen leírni a 11–14. századi magyar nehézlovast. B. Szabó János a nyugati nehézlovasság emblematisz fegyveréből, a lándzsából indul ki (151.): „Az esetleg néhány új fejevertípussal kiegészített könnyűlovas felszereléshez képest a nyugati harcok nehéz fejeverete jelentette az igazi újdonságot a magyar hadseregben. A fő támadófejevernek a lándzsa számított, amelyet a 11. századtól kezdve a lovasok már nem hajítottak, hanem a jobb hónuk alá szorítottak vágta közben, így a korábbinál jóval nagyobb erővel tudták felöklelni vagy lováról lelökni ellenfelüket.” Ez a megállapítás azonban magában véve sem helytálló, a magyar nehézlovasság általános jellemzésére pedig elégtelen.

Először is a lándzsa itt leírt használata a 11. század folyamán még nyugaton sem volt elterjedt, és végképp nem volt kizárólagos. A lovas ugyanis, ahogy ezt akár a szakirodalom alapján,¹⁷³ akár egyszerűen a józan ész követve megállapíthatjuk, alapvetően négyféleképp harcolhatott lándzsájával: eldobhatta gerelyként; kezelhette szabadon vezetett döfőlándzsaként, amely esetben a fejever felső vagy alsó fogásának megfelelően döfését jellemzően felülről lefelé, illetve oldalt előre irányíthatta; végül pedig használhatta a fent leírt módon, mereven tartott öklelőlándzsaként. Ez utóbbi módszer azonban a 11. század második felében még nyugaton is ritka lehetett. Már Philippe Contamine felhívta a figyelmet, hogy az 1080 körüli¹⁷⁴ híres bayeux-i kárpiton, ennek az új lovassági harcászatnak – tehát a fentebb negyedikként említett lándzsahasználatnak – legrégebbi ikonográfiai emlékéen, a harcok egy része olyan könnyedén forgatja nyújtott karral lándzsáját, mintha az valami nagyon csekély súlyú fejever lenne, némileg az

¹⁷³ CONTAMINE 184.

¹⁷⁴ De legkésőbb 1082-ben befejezett, ld. BACHRACH: ANIMALS AND WARFARE 744.

1914 előtti dzsidások és ulánusok lándzsájához hasonló.¹⁷⁵ Még többet mond Bernard S. Bachrach megfigyelése, aki rámutatott, hogy az itt ábrázolt, hosszú nyelű fegyverrel harcoló 35 lovas figura közül csupán öt tartja lándzsáját öklelésre előreszegezett pozícióban.¹⁷⁶ Ha tehát a 11. század derekán még Nyugat-Európában is a lándzsás lovasok inkább csak kísérleteztek az ökleléssel, többségük inkább dobásra vagy fél kézzel irányított dőfésre használta fegyverét, akkor kizárható, hogy az előbbi módszer ebben az időben a magyar nehézlovakok között általános lett volna.

További probléma a magyar nehézlovasság identifikálásával kapcsolatban, hogy tagjai közül sokan, még a 13–14. században is, használták az íjat és a nyilat,¹⁷⁷ amit a vérbeli nyugati lovag – praktikus előnyei ellenére, sőt, részben éppen ezért – közismerten megvetett.¹⁷⁸ – Az írásos források alapján általában magyar nehézlovasságnak tartott páncélosok tehát aligha alkottak homogén fegyveres erőt, hanem egymástól nagyon is eltérőek lehettek, a nyugati eszménynek nagyjából megfelelő fegyverzetű és mentalitású, alapvetően lovagi módon küzdő vitézektől a bőrzekés és előszeretettel íjászokodó lovas harcosokig.¹⁷⁹

Igazán tarka képet azonban akkor kapunk, ha a 11–14. századi magyar lovasság 'nehézlovasságon' kívüli elemeit gyűjtjük össze

¹⁷⁵ CONTAMINE 184.

¹⁷⁶ BACHRACH: ANIMALS AND WARFARE 744. 119. jegyzet.

¹⁷⁷ Ld. pl. Borosy András példáit és megállapításait: BOROSY: LOVASSÁG 49., 51., 56., 58., főleg 56–57. 245. jegyzet, ill. BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIII. 85.

¹⁷⁸ Ld. pl. SCHMIDTCHEN 168–170.

¹⁷⁹ Az egységesség hiánya nem magyar sajátosság, bizonyos fokig megvolt nyugaton is. A késő középkori francia és burgundi nemességről írva Malcolm G. A. Vale megállapítja, hogy „a nemességen belüli vagyoni egyenlőtlenség következtében csekély egyformaságot mutathatott hadfelszerelésük, amelyvel csatába indultak”. (*Inequality of wealth among the nobility meant that there could be little uniformity in the military equipment which they carried into battle.* – VALE 179.)

egy 'könnyűlovasság' című tablóba.¹⁸⁰ Ezek hadakozásának differenciáltabb megközelítéséhez azonban ki lehet és kell emelni ebből az összeállításból a le nem telepedett segédnépeket, akiknek megkülönböztetett harcértékéről ebben a kötetben – mint feljebb már hivatkoztunk rá – Veszprémy László is ír. Nincs okunk kétkedni Borosy András megállapításában, aki a lovagi fegyverzet beszerzésére képtelen szegényebb várjobbágyok és *castrensisek* harceljárásait a nomád lovasíjászokéval azonosító véleménynek¹⁸¹ már 1962-ben találó kritikáját fogalmazta meg. Az a körülmény ugyanis, hogy a megyei csapatok harcosai lovagi fegyverzettel nem, íjjal és nyíllal viszont hihetőleg rendelkeztek, még „semmiképpen nem lehetett elég ahhoz, hogy feudális társadalomban élő embereket képessé tegyen egy olyan harcmódor elsajátítására, melyhez egy egész élet gyakorlata szükséges, s amely nem képzelhető el a nomád pásztorkodó életmód és társadalmi rend nélkül”, így tehát ezek „valamilyen átmeneti harcmódorban harcoltak, amely nem volt lovagi, de nem volt lovas nomád sem”.¹⁸²

Borosy egy jóval későbbi vitacikkében frappáns analógiával érvelt álláspontja mellett, mégpedig a magyarországi kunokéval, akik letelepedésük során lépésről lépésre veszítik el sajátos harcosrétegüket, míg végül hadi szolgálatuk megváltásaként már az ún. tegzespénzt (*proventus pharetralis*) fizetik.¹⁸³ Példájukra támaszkodva szögezte le: „Lovagolni és nyilazni természetesen – bizonyos szinten – bármilyen nép, bármilyen hadakozó réteg megtanulhat, de a nomád íjászlovasság különleges szintet képvisel, különlegesen hatékony és nehezen képzelhető el a pásztorkodó életforma nélkül. A földművelő embernek nincs annyi szabad-

¹⁸⁰ Az alábbiakról bővebben ld. SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK 221–222., 224–225.

¹⁸¹ MOLNÁR 234–235.

¹⁸² BOROSY: LOVASSÁG 39. 110. jegyzet. (Az „feudális” jelző használatával nem, az érvelés lényegével azonban teljesen egyet tudunk érteni.)

¹⁸³ BOROSY: MEGJEGYZÉSEK 446., a folyamat rövid vázolásával és irodalommal.

ideje, mint a pásztorkodónak, ezért nem képes magát olyan kiváló lovassá, és különösen íjásszá kiképezni, mint az utóbbi.”¹⁸⁴

E ponton természetesen ki kell térni arra, hogy nyilván a segédnépeken kívüli közrendű vagy éppen nem szabad hadakozók sem voltak mind földművelők, hanem tenyészthettek állatokat, lehettek erdőóvók, vagy foglalkozhattak valami kézműves tevékenységgel is stb. Döntő azonban az a momentum, hogy életmódjuk alapvetően eltért a nomádokétól, valamint az, hogy köztük még „a hadakozással szolgáló várnépbeliek” sem tartoztak a „hivatásszerűen katonáskodó harcosok” közé.¹⁸⁵ Az olyanok például, mint a borsodi várnak a Várad Regestrum 1219-es bejegyzéséből ismert *castrensisei*¹⁸⁶ akik öt különböző faluban élve a várnak hadakozással szolgáltak, a háborúba vonulással nyilvánvalóan csak a várral szembeni kötelezettségeiket rótták le, de ebből – övéikkel együtt – aligha élhettek meg. Ellenkező esetben ugyanis a 13. század eleji Borsodban, meglehetősen anakronisztikus módon, valamiféle állandóan fegyverben tartott hadsereggel kellene számolnunk, amelyet ráadásul nem lett volna érdemes falvakba széttelepíteni, és amelynek tagjait feltehetően más néven emlegették volna, mint a közönséges termelőmunkát végző *castrensiseket*. Ha viszont e várnépi elemek számára a hadviselés kötelesség volt, de nem megélhetésük forrása – és ez bajosan lehetett, mert a hábo-

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Tehát ezt nem úgy látjuk, mint Zsoldos Attila: „Bár a megyei csapat nem azonosítható a királyi várszervezet harcosainak katonai egységével, az mégis kétségtelen, hogy az egyes csapatok gerincét az egy-egy vármegyében működő várispánságok által kiállított katonák: a várjobbágyok, a kiemelt jobbágyok és a hadakozással szolgáló várnépbeliek alkották. Ennek a szerepnek a betöltésére mindenekelőtt az tette alkalmassá őket, hogy a megyei csapat tagjai közül egyedül ők voltak hivatásszerűen katonáskodó harcosok” (ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI 49.)

¹⁸⁶ VR 223. szám (236–237. oldal); vö. BOROSY: VÁRISPÁNSÁGOK NÉPEI 15–16.; ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI 27.

rú, még ha olykor lehetett is jövedelmező, elsősorban akkor sem az ő számukra: kérdéses, hogy a várnép az esetleges zsákmányból mennyit látott, pontosabban mennyit tarthatott meg –, ha tehát a háborúból nem éltek meg, akkor egyes harci tevékenységeik intervallumaiban dolgozniuk kellett. A mindennapi kemény – jellemzően mezőgazdasági – munka azonban nem engedi meg az egyéb tevékenységekben való elmélyülést, pláne professzionalizálódást, és így az eke mellől vagy máshonnan időről-időre hadba hívott egyének, még ha lóra ültették is őket – ami egyébként nem biztos! – kizárt, hogy a nomád íjászlovassághoz hasonló, vagy azzal akár egy napon említhető könnyűlovasságot képeztek volna.

Minthogy az életforma a harcmóddal és a harci hatékonysággal a középkorban a legszorosabban összefüggött, így a nomád lovasíjászokéhoz fogható lovassági teljesítményre a fent említett letelepedett földművelők, iparosok és hasonlók csak nagyon időigényes egyéni és kötelékkiképzés, valamint rendszeres gyakorlatoztatás után lehettek volna képesek. E két utóbbira külön is érdemes felhívni a figyelmet, mert a nomádok hadművészete a lovagi harcosok zárt formációban végrehajtott, lökésszerű rohamainál bonyolultabb, fegyelmezett csapatmozdulatokat követelt meg, s így a régebbi kutatásban vagy magától értetődőnek számított a vármegyei csapatok csoportos kiképzése és gyakorlatoztatása,¹⁸⁷ vagy legalábbis az minősült biztosnak, hogy „a csapatok harckészségét szemléken ellenőrizték”, az pedig feltételezhetőnek, hogy „a vármegyei szemléket közös gyakorlatozás is követte”.¹⁸⁸ Effajta kötelékkiképzésről és csapatgyakorlatokról azonban az Árpád- és Anjou-korból nem tudunk, és ezt – mint a svájciak példáján láthattuk – aligha a források szegényessége vagy egyoldalúsága okozza, hanem inkább az, hogy egyáltalán nem is volt semmi

¹⁸⁷ MOLNÁR 233–235.

¹⁸⁸ BOROSY: MAGYARORSZÁG HADÜGYE 34.

ilyesmi. Magáról vármegyei szemléről is csupán egyetlen esetben értesülünk, 1214-ből,¹⁸⁹ és egyáltalán nem biztos, hogy ez valami békeidőben szokásos aktus volt-e, vagy egy konkrét – Halicsba vezetett – hadjáratot előzött-e meg.¹⁹⁰

A 11–14. századi magyar lovasság tehát meglehetősen összetett képződmény volt, belőle a források tükrében csoportosan és karakterisztikusan csak a legelőkelőbbek szűk, lovagi rétege és a le nem telepedett segédnépek lovasíjászhai válnak ki. A többiek magukban is meglehetősen heterogén tömeget alkothattak, vegyes, de általában nem túl jó fegyverzettel és vegyes, de általában nem túl magas harcértékkel. Megkülönböztetésük tehát mindenképp indokolt a két előbbi csoporttól; annak pedig, hogy ez a megkülönböztetés a hagyományosnak nevezhető átmeneti lovasság kifejezéssel, vagy valami egyéb fogalom bevezetésével történik-e meg, véleményünk szerint valódi jelentősége nincs.

¹⁸⁹ VR 78. szám (181. oldal).

¹⁹⁰ ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI 50.

VEZÉREK, CSATÁK, HÁBORÚK

Az alábbiakban az egyes vezérekről, illetve egyes hadi eseményekről a könyvben található, meglehetősen eltérő mélységű és komolyságú információkból szemezgetnénk.

A központilag szervezett kalandozások elmélete

Erről Veszprémy László a 76. oldalon a következőt írja: „Ellentétben a korábbi nézetekkel, amelyek a törzsi keretek közötti szervezést vélelmezték, a kalandozások ténye és sikere az egész törzsszövetség központosított külpolitikai és hadügyi irányítását tételezi fel. A korábbi nézet kidolgozásakor persze még nem volt ismert a gazdag felső-Tisza-vidéki leletegyüttes a nyugati éremleletekkel, ami már önmagában megkérdőjelezi a hagyományos különutas törzsi irányítást. A kalandozók élén több alkalommal Árpád-háziakat is említenek, így Tarhost, Taksonyt vagy Bulcsút. Igaz ugyan, hogy egyszer, 906-ban – véletlenül – egymással találkoztak szembe kalandozó magyar seregek, ám a tervszerűség mellett annál nagyobb súllyal esik latba az a megfigyelés, hogy a külföldi hatalmakkal kötött szövetséget, megegyezést mindig betartották, a törzsek ezeket magukra nézve érvényesnek fogadták el.”

Ez az érvelés azonban nem kifogástalan. Az egyik gyenge pontra maga a szerző világít rá (74.): „Ugyanakkor a nyugatiak szövetségeseként történő beavatkozás bizonyítása egyfelől *a fennmaradt források csekély száma* [kiemelés tőlem – S. Sz.], másfelől a pogány magyarokkal való tárgyalás, a »lepaktálás« legkevésbé sem szalonképes volta miatt igen nehéz.” Egyszerűen arról van szó, hogy a kalandozások mögé könnyebb valamiféle külpolitikai

stratégiát és ennek megfelelő konzekvens diplomáciai tevékenységet vetíteni, mint ezek létét forrásokkal alátámasztani.

A kalandozó Árpád-háziak identifikálása sem teljesen megnyugtató: még ha azonos is Tarkatzus / Tarkacsu / Tarhos és a 921–922. évi itáliai kalandozás egyik vezére, Dursac (az azonosítás a 74. oldalon), Bulcsút, Kál fiát,¹⁹¹ már hiába keresnénk az Árpádok családfáján.¹⁹² – Azonban ha Árpád véréből egyesek vettek is részt a kalandozásokban, az semmiképp sem támasztja alá a központi tervezést és szervezést; vagyis abból, hogy a kalandozások vezetői között egy-két esetben kimutatható Árpád-házi személyiség, nem következik, hogy a többi akciót az ő parancsukra, vagy akár csak engedélyükkel indították.

A kalandozások törzsi keretek közti szervezésére vonatkozó, itt emlegetett „korábbi nézet”¹⁹³ elvetéséhez azonban két, e nézet elvetéséből adódó kérdést meg kellene válaszolni. Először is, ha a kalandozások mögött egy akarat állt volna, akkor az ezeket vezénylő, a nyugati fejedelmekkel belátása szerint tárgyaló, a törzsszövetség harcosait kénye-kedve szerint irányító, a törzsszövetség keretei közt teljhatalmú úr alakját és nevét – még ha durván eltorzítva is – ismernünk kellene a nyugati forrásokból. Ha az egész Európát mintegy két emberöltőn át rettegésben tartó rablóhadjáratok mögött egy férfit, illetve utódait kellene keresnünk, akkor nehezen lenne elképzelhető, hogy ezzel a második Attilával, valamint az esetleg rá következőkkel, a kortársak ne foglalkoztak volna – természetesen írásban is.

Talán még nagyobb fokú kételyt ébreszt az olvasóban a „korábbi nézet” elvetésével kapcsolatban a kalandozásokra követ-

¹⁹¹ Bíborbanszületett Konstantin szerint, ld. MORAVCSIK 49.: „ὁ υἱὸς τοῦ Καλῆ, τοῦ καρχᾶ” – „Kalinak, a karchának fia”.

¹⁹² KRISTÓ–MAKK: ÁRPÁDOK.

¹⁹³ Igen szépen, logikusan felépítve Deér József fiatalkori művében: DEÉR: KÜLPOLITIKA 9–37.

kező korszak eseményeinek ismerete. Az „egész törzsszövetség központosított külpolitikai és hadügyi irányítását” ugyanis nehéz elképzelni egy mintaszerűen megszervezett és működő, központosított állam nélkül – ám ha ez megvolt, miért kellett volna Szent Istvánnak évtizedekig tartó véres harcokban egyesíteni az országot? Erre a kérdésre annál is inkább kellene plauzibilis választ találni, mert maga Veszprémy László írja Bulcsúról, hogy (91.) „Augsburg melletti látványos veresége és regensburgi kivégzése nagyban megkönnyítette az Árpádok Taksonnyal és Gézával fémjelzett ágának a hatalomra jutását”, az államalapításról pedig, hogy (98–99.) „a korábbi több központú, törzsi területekre épülő hatalomgyakorlás a csehekhez és lengyelekhez hasonlóan utat engedett egy, az egyeduralmat megszerző dinasztia hatalmának kialakításához [sic!]”. Hogy lehet tehát összeegyeztetni ezt a kettőt, vagyis a „több központú, törzsi területekre épülő hatalomgyakorlás” állapotát és „az egész törzsszövetség központosított külpolitikai és hadügyi irányítását”?¹⁹⁴

A magyar sereg hospes-egységei az 1116-os Olšava menti csatában

Az 1116. május 13-i cseh–magyar összeütközésre vonatkozó forrásokkal kapcsolatban – a magyar középkori hadtörténetre legkevésbé sem jellemzően – szinte a bőség zavaráról lehet beszélni, amennyiben két viszonylag részletes, de nem egybevágó középkori leírását is ismerjük: az egyiket a prágai székesegyház 1125. ok-

¹⁹⁴ Természetesen megférnek ezek egymással valamiféle merész gondolati konstrukcióban, amellyel azonban csak akkor lehet és érdemes foglalkozni, ha annak valószínűsítése és – főleg – forrásokkal való alátámasztása megtörténik.

tóber 21-én elhunyt dékánjától,¹⁹⁵ Cosmastól, a másikat a magyar Képes Krónikából.¹⁹⁶ A két híradás tehát, jóllehet vannak közös elemeik, sok tekintetben ellentmond egymásnak, így például magáról az összecsapás végeredményéről is homlokegyenest ellenkezőt állítanak – erre majd alább, a jelen kötet tárgyilagosságát vizsgálva térünk ki, „az 1116-os Olšava menti csata átértékelése” c. fejezetben. Most csak egy lényeges kérdéssel, a magyar sereg *hospes*-legióinak mibenlétét illetővel foglalkozunk.

A prágai krónikás szerint a magyarok biztosításul kiküldtek a táborból „három fegyveres legiót, amelyeket a vendégekének mondanak” („*tres armatas quas vocant hospitum legiones*”).¹⁹⁷ Ezeket a csehek, átkelvén az őket és a magyarokat elválasztó Olšava folyócskán, íziben megtámadták, de a *hospesek* őket kemény harcban megverték és fejedelmükkel együtt megfutamították. A csatát az döntötte el, hogy Ottó olmützi herceg és a megfutott Vladislav testvére, Soběslav – morva csapataikhoz cseh segítséget véve és egy kis hegyet megkerülve – rajtaütöttek a készületlen magyar táboron, ahol iszonyú vérengzést vittek véghez, és ahonnan a király is épphogy csak el tudott menekülni. A győztes morvák és csehek sátraikat a magyar tábor helyén verték fel aznap éjszakára, és felprédálták a magyarok kincseit, valamint egyéb javait. Az üldözésből visszatérő *hospes*-legiók, látván a pusztítást, maguk is megfutamodtak; a távolból feltűnő látványuk az újabb királyi táborban, minthogy őket az üldöző cseheknek hitték, páni

¹⁹⁵ Halála napjáról ld. pl. a krónikája kiadásához Bertold Bretholztól írt bevezetőben olvashatókat (COSMAS PRAGENSIS VII.).

¹⁹⁶ COSMAS PRAGENSIS 215–217. (lib III. cap. 42.), magyar fordítása: ÍROTT FORRÁSOK [1116–1205] 14–16.; illetve CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 434–437. (cap. 153.), ennek fordítását ld. pl.: KÉPES KRÓNICA 99–100.

¹⁹⁷ COSMAS PRAGENSIS 216. Újabban értelemzavaróan: „három csapat, amelyeket a vendégek légiónak neveztek” (ÍROTT FORRÁSOK [1116–1205] 15., Somogyi Andrea fordítása).

félelmet és újabb megfutamodást váltott ki, melynek során sokan a Vág folyóba veszttek.

A Képes Krónika másképp adja elő az eseményeket. Szövege szerint a király íjászokat („*sagittarios*”)¹⁹⁸ küld ki, akiket a csehek megtámadnak. Ekkor derül ki, hogy az íjászok a segédnépekből kerültek ki, ugyanis „a hitvány besenyők és székelyek seb nélkül futottak a király táboráig” („*Bisseni atque Syculi vilissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt*”).¹⁹⁹ A király erre kevesedmagával elmenekül, de a tőle messzire táborozó („*longe descenderant de rege*”²⁰⁰) nádor rátámad a királyi tábort dúló csehekre, legyőzi őket, és hírnök útján értesíti a királyt a győzelemről. – Ebben a leírásban szó sincs tehát *hospesek*ről.

A két forrás közti ellentmondást Veszprémy László – mint korábban mások is²⁰¹ – azzal véli feloldhatni, hogy a magyar király által kiküldött íjászokat azonosítja a prágai krónikában említett *hospesek*kel (113.): „Ha Cosmas leírását a magyarok üldözéséről szó szerint vesszük, akkor a »*hospes*« légiók nem lehettek a magyar krónikás által leírt besenyők és székelyek, hiszen azokat aligha lehetett összetéveszteni az eltérő, minden bizonnyal nyugati fegyverzetű csehekkel. Ugyanakkor tekintetbe véve, hogy ilyen nagyszámú nyugati vendég alkalmazásáról a korban nem tudunk, valószínűbb, hogy Cosmasnál mégis az ütközet elején egy folyón való átkelést is sikerrel végrehajtó keleti segédcsapatok jelennek meg a »*hospes*« elnevezés alatt.”²⁰² Ez az identifikáció azonban, bármennyire kézenfekvőnek tűnik is, aligha helytálló.

¹⁹⁸ Így, háromszor is: CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 435–436.

¹⁹⁹ CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 436.

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Pl.: PAULER [1899] I. 228–229.; KRISTÓ: ÁRPÁD-KOR HÁBORÚI 74.; KORDÉ 19–21.; KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 97.; SZABADOS 157.; GYÖRFFY 14.

²⁰² Lényegében ugyanígy már 2015-ben is, ld. VESZPRÉMY: „VILISSIMI ET PES-SIMI” 151. Itt érvelését kiegészítette még azzal, hogy „Cosmasnak nyilván

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a „folyón való átkelést” ebben az esetben nem lehet az ezen átkelést végrehajtó egység könnyűfegyverzetű, keleties mivolta melletti érvként tekintetbe venni.²⁰³ A kortárs prágai krónikás az Olšavát kétszer említi, de csak az egyik alkalommal *amnisként*, folyóként; a másik alkalommal *rivulusnak*, pataknak nevezi.²⁰⁴ Az ezen való átkelés tehát nem jelenthetett rendkívüli nehézséget, és ez már rögtön a csata elején megmutatkozott, amikor a „minden bizonytalansággal nyugati fegyverzetű” csehek gond nélkül átgázoltak rajta: „*cicius dicto contra eos terminalem transiliunt amnem*”,²⁰⁵ azaz „gyorsabban, mintsem ki lehetne mondani, átkeltek ellenük [ti. a magyarok *hospes*-legiói ellen – S. Sz.] a határfolyón”.

A fenti elgondolással – tehát Cosmas *hospeseinek*, illetve a Képes Krónika besenyőinek és székelyeinek identifikálásával – kapcsolatban először is meg kell említeni a Veszprémytől is jelzett problémát, miszerint a bizonyára nyugati fegyverzetű cseheket legfeljebb a magyar sereg hasonló fegyverzetű egységeivel, de nem az orientális benyomást keltő besenyő és székely lovasíjászokkal lehet összetéveszteni. Ez azonban nyilván csak jó látási viszonyok mellett igaz, és így e nehézséget, bár kissé erőltetve, meg lehet próbálni azzal kiküszöbölni, hogy egy ideges őrszem, aki a távolból talán csak a vágató lovak által felvert porfelhőt látta – maga Cosmas is írja, hogy a magyarok a közeledő lovasokat „*a longe*”²⁰⁶ pillantották meg –, a lovasok azonosítása nélkül is

nem volt tudomása arról, hogy valójában kikből álltak ezek a »hospes« csapatok”.

²⁰³ Itt a szerző csak utal erre az évrre, amelyre korábbi írásában határozottabban támaszkodott; akkori megfogalmazása szerint „a körülmény, hogy a csatát a »hospes«-eknek a folyón való átkelése indította, inkább azok könnyűlovas volta mellett szól”. (VESZPRÉMY: „VILISSIMI ET PESSIMI” 151.)

²⁰⁴ COSMAS PRAGENSIS 216.: „*amnem*”; uo. 215.: „*Olzavam ad rivulum*”.

²⁰⁵ Uo. 216.

²⁰⁶ Uo. 216.

könnyen felriaszthatta az életveszélyből épp csak ocsúdó társait, ekképp előidézve a fejvesztett meneküléshez és sokaknak a Vág folyóba fulladásához vezető pánikot.

Szempontunkból jelentősebb a csata első, csak Cosmas leírásából ismert, magyar szempontból sikeres fázisának ábrázolásából leszűrhető tanulság. Ha ezen első összecsapás kapcsán azon – egyébként roppant valószínűtlen, úgyszólván kizárható – feltevésből indulunk ki, hogy a besenyők és székelyek magukban, minden segítség nélkül legyőzték a támadó cseheket, akkor ezzel együtt jóformán biztosra kell vennünk azt is, hogy ezt nem kézitusában tették meg. A közelharcot lehetőleg kerülő lovasíjász-taktika ugyanis évszázadokon át alapelveiben változatlan maradt, és nehezen képzelhető el, hogy a besenyők és székelyek ettől eltértek volna. E harcmódor klasszikus és sokat idézett leírásai megtalálhatók például Bölcs Leó Taktikájában²⁰⁷ vagy Regino Krónikájában,²⁰⁸ klasszikus alkalmazásai közül pedig ki lehet emelni Héder nembeli (Kőszegi) Iván és testvérei 1285-ös győzelmét I. Albert osztrák és stájer herceg lovagserege felett – már csak azért is ezt, mert ez csaknem négy évszázaddal későbbi az itt említett leírásoknál, ráadásul részleteiben elég jól ismert, s így a magyar hadtörténet egyik sokat tárgyalt epizódja.²⁰⁹ Közhelyszerű tehát, hogy a nomád, illetve a hozzájuk hasonló lovasíjászok „győzelmük minden reményét az ő nyilazásukba vetik”,²¹⁰ hogy „üldöztetés közben azonban inkább íjokkal vannak fölényben”,²¹¹ hogy „igen keveseket ölnek meg karddal, sok ezreket nyilakkal”.²¹²

²⁰⁷ Ld. MORAVCSIK 14–23.

²⁰⁸ REGINO 133.

²⁰⁹ PAULER [1899] II. 390–392. és 567. (276. jegyzet); BOROSY: LOVASSÁG 43.; KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 196–197.

²¹⁰ MORAVCSIK 16.

²¹¹ Uo. 19.

²¹² REGINO 133.: „*perpaucos gladio, multa milia sagittis interimunt*”.

Szakasztott ennek megfelelően kerültek 1285-ben a magyarok a közelharcot: „Iván mindjárt látta, kivel van dolga. A svábok ott álltak egy tömegben, osztrák, stájer közöttük. Megparancsolta, hogy ezekhez senki se közelítsen, hanem csak vegyék körül, lödözzenek messziről embert, lovat, míg ki nem merülnek, meg nem törnek és meg nem adják magukat.”²¹³

Alig hihető tehát, hogy 1116-ban a besenyők és székelyek lemondtak volna az íj és nyíl használatáról. Ezt megállapítva azonban szem előtt kell tartani azt is, hogy az íjnak mint távolsági fegyvernek eredményes alkalmazása és az általa nyújtott előnyök utilizálása megköveteli az ellenségtől való rugalmas elszakadást. A könnyűlovas íjászok harcászata tudvalevőleg megismételt támadásokkal, meghátrálásokkal, színlelt megfutamodásokkal, bekerítésekkel jár, és nehéz-, vagy legalábbis nehezebb lovassággal szemben leginkább az ellenség fárasztásával, lassú felörlésével lehet sikeres. Az itt említett harceljárásoknak számos leírása van,²¹⁴ és az említett 1285-ös csatában is ezek érvényesültek.²¹⁵ Nyilvánvaló, hogy ez a harcmodor jóval nagyobb teret igényel, mint egy lovasroham: „Teljes erejét a lovasíjász csak akkor tudja kifejteni, ha egy széles síkság számára lehetővé teszi, hogy tetszése szerint térjen ki és támadjon újra, mihelyt az ellenfél elfáradt és felhagy az üldözéssel.”²¹⁶ Azonban nemcsak térben, hanem időben is nagyobb kvantum szükségeltetik ehhez a harcászathoz, s így az effajta harcérintkezésre az sem áll, amit Pauler Gyula általánosságban

²¹³ PAULER [1899] II. 391.

²¹⁴ Ld. például a 6. század végéről vagy a 7. elejéről való Maurikios-féle taktikán alapuló ábrázolást Bölcs Leónál (MORAVCSIK 16–20.), illetve a római császárkori Marcus Iunius Iustinus szkítákról szóló híradásának a magyarokra történt alkalmazását Reginónál (REGINO 133.).

²¹⁵ PAULER [1899] II. 390–391.

²¹⁶ „Die volle Kraft kann der Bogenreiter nur entwickeln, wo eine weite Ebene ihm gestattet, beliebig auszuweichen und von neuem vorzugehen, sobald der Gegner ermüdet ist und von der Verfolgung abläßt.” DELBRÜCK Teil 3, 336.

– konkrétan pedig az 1074-es mogyoródi csata kapcsán – joggal állapított meg, vagyis hogy „lovass csata soha nem tart sokáig”.²¹⁷ Az 1285-ös viadal is nyilván rendkívül elhúzódott: amikor a követet, akinek fel kellett volna szólítania a magyarokat, hogy férfi módra verekedjenek meg, ezek lenyilazzák, a svábok akképp méltatlankodnak, hogy az elmúlt öt órában („*durch fünf stunde*”²¹⁸) ennél nagyobb gyalázat nem esett rajtuk. – Úgy fest tehát, hogy ha a besenyők és székelyek magukban vették volna fel a harcot a csehekkel, akkor a nagy területen kibonatkózó – és időben alighanem elhúzódó – összecsapást a királyi sereg zömének feltétlenül észlelnie kellett volna. Ebben az esetben viszont aligha kerülhetett volna sor a magyar tábor meglepetésszerű lerohanására, ahol „a király és előkelői a püspökökkel együtt, a kitört harcról mit sem tudva, üldögéltek, iddogáltak és pazarul lakomáztak”.²¹⁹

Talán a reálkritikánál is többet mond a prágai krónikás szóválasztásának, azaz először is annak vizsgálata, hogy mit érthetett Cosmas az *armata legio*, azaz fegyveres legió alatt? Jelenthetett-e ez nála íjászcsapatot? Aligha: a boldog előidőket dicsérve azt írja a hajdaniakról, hogy „*nullius gentis arma videre, tantummodo sagittas, et has propter feriendas feras, habuere*” (semmilyen fegyverre nem volt gondjuk, csak nyilaik voltak, és ezek is csak a vadállatok leterítésére).²²⁰ Egy másik helyen egy papról esik szó, aki „*habens arcum et faretram fugit*” (íjjal és tegezettel menekült), és „*quem unus ex latronibus videns virum inermem insequitur fugientem*”; (akit a haramiák egyike, látván a fegyvertelenül menekü-

²¹⁷ PAULER [1899] I. 127.

²¹⁸ REIMCHRONIK 25 621. sor (1. Halbband 338.).

²¹⁹ COSMAS PRAGENSIS 216.: „[...] *ubi rex et sui proceres cum episcopis nihil scientes de pugna, que facta fuerat, sedebant et bibebant et epulabantur splendide*”.

²²⁰ COSMAS PRAGENSIS 8.

lő férfit, üldözőbe vett).²²¹ Igaz, hogy az illető pap magát később éppen egy hátrafele leadott nyíllövessel („*misit retro sagittam*”)²²² védi meg, de ez itt inkább kuriózumként szolgál, és csak megerősíti, hogy a nyilat a krónikás nem számítja az igazi fegyverek közé.

Még érdekesebb a „*hospitum legiones*” (vendégek legiói) kifejezés. Kit neveztek külföldiek *hospes*nek a 12. század első felének magyar hadseregében? A feljebb már méltatott Freisingi Ottó – 1147-es, tehát mintegy harmincegy évvel az Olšava menti csata után szerzett magyarországi tapasztalatai alapján – a magyar hadszervezet korában páratlanul pontos bemutatását összegezve a *hospes*eket, azaz vendégeket is bemutatja:²²³ „Magában a királyi csapatban pedig az uralkodó oldalán, őt védelmezőn körülvéve, a vendégek sorakoznak, akikből ott igen sok van, és akiket náluk főembereknek neveznek. Csaknem valamennyien undorítóak és undorító fegyverekben járkálnak – hacsak nem a mostanában zsoldosoknak mondott vendégektől nyertek oktatást, vagy épenséggel tőlük származnak –, s valamely nem velük született, hanem mintegy kívülről rájuk aggatott vitézséget hordozva csak a tőlünk való főembereket és vendégeket utánozzák harci jártasság és ragyogó fegyverek dolgában.”²²⁴ – Az ugyan nem teljesen egyér-

²²¹ Uo. 231.

²²² Uo. 231.

²²³ Erről kissé pongyolán: SZABÓ, B.: GONDOLATOK 81. – B. Szabó János például „a III. Béla uralkodása alatt Magyarországon átutazó Freisingi Ottó püspök” művéről ír, figyelmen kívül hagyva, hogy III. Béla uralkodása alatt Freisingi Ottónak csak a szelleme járhatta volna be Magyarországot, mint-hogy a püspök 1158-ban meghalt (ld. pl. OTTO FRISINGENSIS / GOMBOS 31. 7.jegyzet), III. Béla pedig tudvalevőleg – és ez tényleg nem titok, nagyon sokan tudják – csak 1172-től uralkodott.

²²⁴ „*At in ipsa regis acie hospites, quorum ibi magna copia est et qui apud eos principes dicuntur, latus principis ad muniendum ambiunt. Omnes pene tetri tetri in armis procedunt, nisi quod iam ab hospitibus, quos nunc solidarios dicimus, educati vel ab eisdem etiam geniti, quandam, non innatam, sed quasi extrinsecus affixam virtutem trahentes, principes tantum et hospites*

telmű, hogy az egész magyar haderőt illető gyalázkodás milyen mértékben vonatkozik a királyi csapatra, mégis a szövegből sugárzó brutális elfogultság dacára is világos, hogy – legalábbis Freisingi Ottó szerint, akinek viszont ebben minden bizonnyal igaza van – 1147-ben a *hospesektől* dominált *regis acies* jelentette a magyar sereg elitjét, és ennek harcosai, legalábbis jelentős részben, fegyvereik és azok használatának vonatkozásában a nyugati normát elérték, vagy legalábbis megközelítették: bárkitől is tanultak verekedni, annyira mindenesetre tudtak harcolni, hogy a püspök fivérére, az elbizakodott „Jasomirgott” Henrik osztrák örgrófra és bajor hercegre, valamint seregére 1146. szeptember 11-én a Lajta és a Fischa folyók közt nyílt csatában, lovagi közelharcban megalázó vereséget mérjenek.²²⁵

Úgy tűnik tehát, hogy a kortárs, jól informált és a kezdeti magyar sikerről korrekten beszámoló Cosmas nem orientális küllemű segédnépekről, hanem határozottan a magyar sereg nyugati fegyverzetű elit egységeiről akart írni, és a fejlemények is arra mutatnak, hogy nem ijászok száguldozták be a vidéket, hanem a Freisingi Ottótól is leírt *hospesek* álltak helyt vitézül, amikor „kitört a váratlan, szerencsétlen [mármint cseh szempontból szerencsétlen – S. Sz.], előzetesen meg nem fontolt, ádáz és véres küzdelem”,²²⁶ ami leginkább kemény közelharcnak tűnik. A kegyetlen, de felté-

nostros impugnandi peritia armorumque splendore imitantur.” (OTTO FRISINGENSIS 51.– Némileg eltérő fordításait ld.: OTTO FRISINGENSIS / GOMBOS 108–109., ill. ÍROTT FORRÁSOK [1116–1205] 87., Kisdi Klára fordítása.) Az Árpád-kori hadakozó *hospesek*ről ld. még bőséges szakirodalom és csaknem kizárólag 13. századi adatok alapján: BOROSY: KÖZRENDŰ NÉPELEMEK 18–22., ahol azonban Freisingi Ottó *hospesek*re vonatkozó leírása figyelmen kívül hagyatik.

²²⁵ Erről az eseményről részletesebben ld. alább, a jelen kötet tárgyilagosságának megítélésével kapcsolatban.

²²⁶ COSMAS PRAGENSIS 216.: „*inopina et inprosperata nec precogitata atrox et cruenta conseritur pugna*”.

telezhetően nem túl hosszú kézitusában diadalmaskodó *hospesek* harc- és becsvágytól úzve a menekülő ellenség után vetették magukat, s így a táborozó királyi hadat készületlenül, egyszersmind legjobb erőitől megfosztva érte a morva és cseh csapatok váratlan irányból végrehajtott rajtaütése.

A tartalék szerepe az 1278. augusztus 26-i morvamezei csatában

Itt legalábbis súlyosan értelemzavaró fogalmazási hibával találkozunk, amennyiben (171.) „a csatában döntő szerephez jutó tartalékról” írva a szerző megállapítja, hogy (171–172.) „az Ulrich von Kapellen vezetésével támadó 50–60 lovag, a fegyverhordozókkal együtt talán 250 fő megjelenése alapvető fordulatot idézett elő a csata menetében. Az addig a jobb oldalon sikeresen előrenyomuló osztrák–német lovagokat oldalba támadták, megzavarták, s végül menekülésre kényszerítették őket.”²²⁷

Habsburg Rudolf tartaléka természetesen nem az „osztrák–német lovagokat”, hanem az ellenséget támadta meg, mint ahogy ezt a 166. oldalon lévő – és a szövegtől más vonatkozásban megnyilvánuló eltérése miatt már említett – térkép is mutatja, illetve ahogy ez következik a csata végének leírásából, ahol (172.) „a lesből támadó tartalék beavatkozása miatt összezavarodott, menekülő cseh csatasorokban” feltételezhetően megesett királygyilkosságról van szó.

²²⁷ Szórol szóra így 2003-ban és 2008-ban is (VESZPRÉMY: MORVAMEZEI CSATA 36., ill. VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI 148., csupán a 2008-as változatban nagykötőjel helyett egyszerű kötőjellel).

A második nápolyi hadjárat befejezése

Teljes bizonyossággal valószínűleg soha meg nem válaszolható – és épp ezért különösen izgalmas – kérdés, hogy Nagy Lajos 1350-ben Aversa megszerzése és Johannának, valamint akkori férjének, Tarantói Lajosnak Gaetába menekülése után miért tért haza Magyarországra, ezzel egyszersmind gyakorlatilag befejezve, méghozzá eredménytelenül befejezve a nápolyi hadjáratokat, amelyeket pedig éveken át időt, energiát, költséget nem kímélve vezetett – nem mellesleg általában személyesen és életét többször kockáztatva –, és amelyek során részben diplomáciai, de inkább katonai bravúrok révén szinte hihetetlen sikereket ért el, olyanokat, melyeket meg nem valóságuk esetén hiú ábrándoknak minősítene az utókor.

Erre a kérdésre Bárány Attila a következő választ adja (206.): „Nem a fizetség elmaradása volt tehát az oka a vállalkozások kudarcainak. A fő probléma inkább abban rejlett, hogy távolról, többhetes parancs- és hadijelentés-váltások útján irányítva, a magyar erők nem tudták maradéktalanul ellátni feladataikat. Flotta hiányában a nápolyi városok egy részét Lajos képtelen volt bevenni: »ha a királynak gályái lettek volna a tengeren, Nápoly városát hamarabb bevehette volna«. A király belátta: nincs realitása, hogy az ország teljes területét megszállás alá vonja, időleges katonai ellenőrzést lehetett csupán biztosítani, a tényleges kormányzati hatalmat nem tudta megszilárdítani.”

Ennek a válasznak véleményünk szerint feltétlenül pozitív eleme a benne foglalt negatívum, azaz hogy a szerző nem a pénzhíánnyal magyarázza a hadjárat végét, pedig ez az indoklás a szakirodalomban – többé-kevésbé hangsúlyozva, olykor kizárólagos indítékként feltüntetve – gyakran felbukkan.²²⁸ A magunk részéről

²²⁸ Sommásan összefoglalva például a király dél-itáliai kivonulásának oka: „Lajos erői kimerültek, pénze elfogyott, a zsoldot nem tudta kifizetni.” (KRISTÓ: ANJOU-KOR 56.)

azonban kizártnak tartjuk, hogy valamiféle likviditási nehézségek elhatározólag befolyásolták volna Nagy Lajost, akár úgy általában, akár – és főleg – itt tárgyalt elhatározásában.

Az Anjou-kori Magyarország ugyanis, jóllehet gazdasági fejlettsége nem volt a Nyugatéhoz fogható, nemesfém-bányászatának köszönhetően pénzügyileg igen erős volt. Lehetetlen itt nem gondolni Küküllei információira arról a kincsről, amit Erzsébet anyakirályné 1343-ban vitt magával, fiának, András hercegnek nápolyi – kortárs szóhasználat szerint: szicíliai, Kükülleinél általában: apuliai – megkoronázását elősegítendő. A krónikás szerint „27 ezer márka tiszta ezüstöt és 17 ezer márka tiszta aranyat vitt magával. Fia, Lajos úr, Magyarország királya 4 ezer márka válogatott aranyat küldött utána. A forintokból csaknem fél szekérenyi volt vele, a kis dénárokból pedig az ország elhagyásáig sok”²²⁹ Nagy Lajosnak, és otthon maradt édesanyjának megkérdőjelezhetetlen tekintélye²³⁰ nem enged meg semmi kétséget afelől, hogy az ország erőforrásai az idegenben hadakozó uralkodónak, csakúgy mint addig, továbbra is rendelkezésére álltak.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a király és hadai nem lakatlan területen operáltak. Érdeemes itt emlékeztetni a Napóleonnak tulajdonított mondásra: „»Utánpótlás? Ne beszéljenek nekem ilyesmiről! Húszezer ember a sivatagban is képes megélni.«”²³¹ A zsoldosok pedig – és Nagy Lajos magyar harcosai nemkülönben – értettek a zsákmányoláshoz, illetve ahhoz, miként lehet a tehetősebb hadifoglyokból váltságdíjként pénzt kicsikarni.²³²

²²⁹ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 12. A márkában megadott értékek hozzávetőleg 6630 kg ezüstöt és 5156 kg aranyat jelentenek (uo. 67. 40. jegyzet).

²³⁰ Ez utóbbiéhoz ld. a klasszikus *locust*: GERICS: KÚRIAI BÍRÁSKODÁS 300.

²³¹ Idézve: LIDDELL HART 190.

²³² Ld. pl.: MISKOLCZY: HADI ESEMÉNYEK 141–142.; MISKOLCZY: MÁSODIK HADJÁRAT 47–50.

Végül pedig – és talán leginkább – az a körülmény szól az események racionális, pénzügyi gyökerű magyarázata ellen, hogy azok pénzügyileg nem racionálisak. Tudott dolog, hogy Aversát nem rohammal, hanem pénzzel szerezte meg a magyar király 1350. augusztus 3-án,²³³ majd miután az összeget kifizette – és Nápoly bevétele is közelállónak tűnt, legalábbis Johanna és férje úgy láthatták, mert Aversa elestének hírére elmenekültek a városból –, szeptemberben hazaindult. Ráadásul néhány nap múlva Rómában fejedelmi adományt tett: Küküllei szavai szerint „Szent Péter oltárára 4 ezer aranyforintot ajánlott fel és adott.”²³⁴ Nehéz lenne mindezt a pénzügyi ész- vagy szükségszerűség fonalára felfűzni.

A pénzszűke helyébe Bárány Attilánál lépő okokat azonban távolról sem tartjuk elégségesnek a történetek magyarázatára. A „többhetes parancs- és hadijelentés-váltások” jelentette probléma természetesen nem állhatott fenn 1350-ben, amikor a király maga is a hadszíntéren tartózkodott. A flotta hiánya nem lehetett új dolog Lajos előtt 1350-ben; ráadásul nyilván nem felejtette el, hogy az első nápolyi hadjárat során gályák híján is elfoglalta Nápolyt.²³⁵

²³³ A város átadása „zsold fejében kapott pénzért és szabad elvonulás feltétele mellett” történt meg (MISKOLCZY: MÁSODIK HADJÁRAT 55.).

²³⁴ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 25.

²³⁵ A flottára vonatkozó idézőjeles, de a forrás megnevezése nélküli forráshi-
vatkozás pontatlan, amennyiben Matteo Villani krónikájának fordításában
eredetileg az áll, hogy „ha a magyar királynak gályái lettek volna a tenger-
en, Nápoly városát hamarabb bevehette volna megszállással, mint Aversát”.
(VILLANI 224.) – A Villaniak krónikájáról készült fordításnak egyébként
nem ez az egyetlen kifogásolható, értelemzavaró idézése. A 217. oldalon
a következőt olvashatni: „Giovanni Villani korabeli történetíró szerint »a
francia, angol és magyar királyokat kivéve nincs a keresztény világban több
olyan hatalmas uralkodó, akik állandóan háromezernél több, olykor négy-,
ötezer, sőt még több lovagot tart zsoldjában.«” A figyelmes olvasó számára
természetesen zavaró és árulkodó, hogy itt a többes számú alanyhoz egyes
számú állítmány társul. A Rácz Miklós fordította magyar szövegnek azon-
ban van – méghozzá az itt idézettől eltérő – értelme, amennyiben nem a

Ami pedig a király hirtelen belátását illeti: miért nem a hadjárat, vagy legalábbis Aversa ostroma előtt látta volna be vállalkozása – itt vélelmezett – irrealitását? Miért pont Aversa birtokba vétele után ment haza dolgavégezetlen?

A fő probléma szerintünk az Bárány Attila fenti okfejtésével, hogy a szerző itt Nagy Lajos döntését kizárólag objektív, a 21. századi ember számára emészthető indítékokra kívánja visszavezetni, teljességgel figyelmen kívül hagyva a – szerintünk döntő – szubjektív tényezőt.²³⁶ Először is nem lehet megkerülni azt a kevésbé hízelgő, ám a király viselt dolgaival nagyjából fedésben lévő jellemzést, amit Heinrich Kretschmayr nyújtott Lajos királyról: „Válogatás nélkül minden irányban tapogatózva, a világpolitika porondján lovagi tornák hőseként forgolódva, minden nagy eszmével csak játszva, azokat nem uralva, bizony csak afféle lovag volt, még ha nagyobb stílú is, mint a latin–hellén világ keresztes fejedelmei és zsoldosvezérei, nem körültekintő államférfi.”²³⁷

Másodszor és főként tekintetbe kell venni a középkori ember őszinte vallásosságát. Hívő embert bűnbánatra indít a halál közelségének tudata; Nagy Lajosnak pedig kétségtelenül volt hite, amint hogy volt oka a bűnbánatra, valamint a közeli halál várására is.

három király haderejéről, hanem Luchino Viscontiéről van szó: „A francia, angol s magyar királyokat kivéve nincs a keresztény világban több oly hatalmas uralkodó, mint Luchino úr [a kiadó jegyzete ehhez: „Visconti” – S. Sz.]; állandóan 3000-nél több, olykor 4–5000, sőt több lovagot tartott zsoldjában, úgy, hogy nincs keresztény király, a ki ennyit tartana...” (VILLANI 169.)

²³⁶ Erről legbövebben, mély – talán túlzottan is mély és konkretizált – empátiával: HÓMAN II. 199. és 626.

²³⁷ „*Wahllos nach allen Seiten ausgreifend und in den Bereichen der Weltpolitik sich tummelnd wie ein Turnierheld, mit allen großen Gedanken nur spielend, nicht sie meisternd, war er doch nur ein Ritter von der Art, wenn auch größeren Stiles wie jene Kreuzfahrerfürsten und Kondottieri der lateinisch-hellenistischen Welt, kein überschauender Staatsmann.*” (KRETSCHMAYR II. 241.)

Élete 1350. július 26-i sebesülése²³⁸ miatt forgott komoly veszélyben. Küküllei szűkszavú tudósítása szerint „egy számszerijtól lábán életveszélyesen megsebesült, és az isteni segítségben bízva meg az orvosok gondoskodása révén alig került el a halált.”²³⁹ Figyelembe kell venni, hogy – jóllehet a fordítás korrekt – az esemény eredeti leírásában („*sagitta baliste in pede fuit letaliter vulneratus*”)²⁴⁰ használt szó, a „*letaliter*” eredeti jelentése „halálosan”, amelyet – illetve a *letalis* melléknevet, amelyből származik – a középkorban sűrűn használtak olyan sebesülésekkel kapcsolatban, amelyekbe a sérült könnyen belehalhatott volna.²⁴¹ Elég itt arra gondolni, hogy Oroszlánszívű Richárd 1199-ben szintén egy ostromlott erősség alatt, szintén számszerij lövedékétől, és szintén életfontosságú szervének sérülése nélkül sebesült meg, és ő az akkor szerzett seb elfertőződésének következtében tizenkét napon belül meg is halt.²⁴²

Küküllei száraz szavainál sokkal érzékletesebben írja le a király sérülését, szenvedését és halálfélelmét Nagy Lajos bizonytalan identitású életírója, a „Névtelen Minorita.”²⁴³ Tőle tudjuk meg a sérülés pontosabb helyét: abban az értelemben is, hogy a király bal lábán volt („*in sinistro pede*”),²⁴⁴ és abban is – ami, mint majd látjuk, vélhetően jelentősebb –, hogy ott történt, „ahonnan a méltatlanul meggyilkolt András királyt kivetették.”²⁴⁵ Lajos, lábában a lövedék

²³⁸ Erről ld. MISKOLCZY: MÁSODIK HADJÁRAT 52–53.

²³⁹ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 24.

²⁴⁰ THURÓCZY 173.

²⁴¹ Ld. pl. a *letalis* és *letaliter* lemmákat: MKLSz VI. 79.

²⁴² Az április 6-án elhunyt Richárdot március 26-án este lőtte meg bal vállán Chálus-Chabrol egy védője: GILLINGHAM 320–321.; FISCHER 275–279.

²⁴³ Róla, illetve az ő művének nevezett munkával kapcsolatos problémákról ld. Kristó Gyula megjegyzéseit a magyar fordítás utószavában: KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 104–114.

²⁴⁴ CHRONICON DUBNICENSE 158.

²⁴⁵ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 56.; „[...] *unde proiectus fuerat rex Andreas inde-*

vasával, álmatlanul töltötte az éjszakát, majd reggelre kelve jött Lackfi István erdélyi vajda Wolfurti Ulrik zsoldosvezérrel, „és 12 rántásra is alig húzták ki a vasat”.²⁴⁶ A két bátor, harcokban jártas, de operációkban vélhetően tapasztalatlan és a koronás sérült személyétől alighanem elfogódott katona műtéti beavatkozását a király kegyetlenül megszenvedte, és nagyon is hihető, hogy „amikor pedig a leghevesebben mozgatták a vasat, hogy kihúzzák, jajgatások közepette kérlette István vajdát: »Kímélj engem!« – mondta, mivel minden rántás a húsát marcangolta”.²⁴⁷ Hasonlóképp plauzibilis, hogy Lajos király kínjai közepette már temetéséről rendelkezett.²⁴⁸

Nagy Lajosnak tehát a lövedék eltávolítása során és az után is minden oka megvolt a halálfélelemre, és nehezen képzelhető, hogy ebben a helyzetben ne vetett volna számot addigi életével, valamint az is, hogy e számvetés során ne merült volna fel benne Durazzói Károly herceg 1348. januári kivégeztetése. A – feltételezhetően rossz tanácsadókra hallgató²⁴⁹ – magyar király akkor Aversában a magukat az ő kegyére bízó nápolyi Anjou hercegek közül azt nyakasztatta le, akinek bizonyára semmi köze nem volt András hercegnek, Lajos öccsének 1345. szeptemberi meggyilkolásához, és akinek András halála nem is állt érdekében.²⁵⁰ Nehéz

center iugulatus” (CHRONICON DUBNICENSE 158.). András hercegről, Nagy Lajos testvéréről van szó.

²⁴⁶ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 56.; „[...] *et in tractu duodecimo vix ferrum extraxerunt*” (CHRONICON DUBNICENSE 158–159.).

²⁴⁷ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 56.; „[...] *cum enim vehementissime torqueretur in extrahendo dicto ferro, inter eiulatus supplicabat Stephano filio Laczk vayuode: Parce mihi inquit; quia in omni tractu de suis carnibus dilacerabatur*” (CHRONICON DUBNICENSE 158.).

²⁴⁸ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 56.

²⁴⁹ MISKOLCZY: MÁSODIK TRAGÉDIA 12–13.

²⁵⁰ Ez utóbbiban az ügy forrásaival behatóan foglalkozó, az eseményeket egyébként nagyon eltérően megközelítő és megítélő szerzők is egyetértenek, ld. KROPF: AVERSAI GYLKOSSÁG 35–36., illetve MISKOLCZY: ANDRÁS HERCEG 22.; MISKOLCZY: MÁSODIK TRAGÉDIA 10.

kételkedni benne, hogy a szerencsétlen Károly hercegnek – akitől egyébként az intrika és a köpönyegforgatás nem állt távol²⁵¹ – elsősorban azért kellett meghalnia, mert Johanna hűgával, Máriával kötött házassága gátolta a magyar királyi család nápolyi trónigényének realizálását.²⁵²

Szempontunkból az az érdekes, hogy Károly lefejeztetése András meggyilkolásának ürügyén igazságtalan volt, és épp ezt az ürügyet nyomatékosította az a körülmény, hogy az 1348-as kivégzésre ott került sor, ahol 1345-ben „a boldogtalan András herceg kiszenvedett”²⁵³ – Lajos fent leírt sebesülése 1350-ben pedig szintén ezen a helyen történhetett.²⁵⁴ A gyötrő fizikai fájdalommal párosult halálfélelem, együtt a szintűgy gyötrő büntudattal, amelyet iszonyúvá tehetett – kiváltképp a mindenben isteni megnyilatkozást kereső és látó középkori ember számára – a sebesülés helyszínének tragikus emléke, meghatározó jelentőséggel befolyásolhatta a testben-lélekben kínlódó Lajost. Ahogy Petőfitől tanultuk, „ki mindeneket tud: az tudja csak”, mit érzett, gondolt és határozott el a huszonnégy éves király ezekben a napokban: fél lábbal a sírban – ezt itt szinte szó szerint is vehetjük – találta-e olyan vonzónak a szicíliai királyságot, mint addig; mekkora és milyen hatása volt válságos testi és lelki állapotának akkori döntéseire; tett-e felgyógyulásáért valamilyen fogadalmat; stb. – Biztos

²⁵¹ MISKOLCZY: MÁSODIK TRAGÉDIA 11–13.

²⁵² Vö. KROPF: AVERSAI GYILKOSSÁG 36–37. Lajos később valóban törekedett rá, hogy öccséhez, István herceghez adja Máriát, illetve utóbb, megözvegyülve, ő maga is szerette volna nőül venni az általa kivégeztetett Károly özvegyét (MISKOLCZY: MAGYAR–NÁPOLYI KAPCSOLATOK 173–175., 194–195., 204.).

²⁵³ MISKOLCZY: MÁSODIK TRAGÉDIA 3. A két helyszín azonosságát hangsúlyozza Küküllei és a Névtelen Minorita is, bár az előbbi ezt helytelenül András herceg aversai házának tartja: KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 19–20., ill. 49–50.; vö. THURÓCZY 169., valamint CHRONICON DUBNICENSE 151.

²⁵⁴ Ld. a 245. jegyzetet.

választ kapni e kérdésekre, források híján, nem lehet. Annyi azonban bizonyos, hogy a nápolyi hadjáratok hirtelen befejezésének ügyében az okok keresése Lajos sebesülésének tárgyalása, vagy legalább tekintetbe vétele nélkül eleve kudarcra ítélt vállalkozás.

Nagy Lajosnak és kíséretének menetsebessége 1352-ben

Erről a király ez évi, Belz alól Budára történt visszatérése kapcsán a következőt írja Bárány Attila (221): „[...] hosszú volt a tél, és még április elején is »a lovak nyergéig érő havon« kellett átkelni a Kárpátokon. A visszaúton még az élelmezési nehézségek ellenére is erőltetett menetre voltak képesek, hiszen 12 nappal a belzi fegyverszünet után már Budán volt a király, vagyis több mint napi 60 kilométert kellett megtenniük. Ez télvíz idején nagy teljesítmény, de ebből következtethetünk arra, hogy a sereg zöme könnyűlovassokból állhatott.”

Csakhogy ez a 12 napos anabázis, legalábbis a fent jelzett körülmények között, biztos, hogy nem történt meg. A szerző természetesen itt is hivatkozások nélkül hagyja olvasóit, de úgy tűnik, hogy Kristó Gyula Anjou-kori hadtörténeti szintézisére támaszkodik,²⁵⁵ amelyből azonban sajnálatos módon nem derül fény a felhasznált források diszkrepanciájára, vagyis arra, hogy a Névtelen Minorita anekdotikus részletekben gazdag, többek közt a nagy hóról tudósító, de magában véve is kronológiai önellentmondással terhelt útleírását²⁵⁶ semmiképp sem lehet összeegyeztetni Nagy Lajos Budára való érkezésének egy oklevélkeltezésből

²⁵⁵ KRISTÓ: ANJOU-KOR HÁBORÚI 129–130. és 268. 100. jegyzet.

²⁵⁶ CHRONICON DUBNICENSE 164–166., fordítása és ennek jegyzetei Kristó Gyulától: KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 60–62., ill. 86–87. (589–611. jegyzetek). Az időrendnek az elbeszélésen belüli összszavarásáról: ld. uo. 86. 606. jegyzet, ill. PÓR: NAGY LAJOS 274. első jegyzet.

nyerhetőnek vélt időpontjával. Ez utóbbinak esetében – mint erre alább kissé részletesebben kitérünk – a király neve alatt kibocsátott oklevelek közül egy önkényesen kiválasztottnak keltezési helyéről és idejéről van szó, amely magának a királynak adná meg tényleges tartózkodási helyét és idejét, egyszersmind Budára érkezésének időpontját is.

Nagy Lajos Belz alól történt elindulását csak a Névtelen Minorita teszi virágvasárnapra, vagyis 1352. április 1-jére, azonban úgy, hogy előadása szerint ezen a napon tett indítványt Kont Miklós a litván várnaggyal való megegyezésre, ami meg is valósult, ennek megfelelően sor is került az erősség²⁵⁷ szimbolikus átadására, és a király csak ez után kelt útra²⁵⁸ – vagyis április 1-jét nem lehet teljes egészében utazásra fordított napnak tekinteni. Ez a Névtelen Minoritánál nem is okoz zavart, mivel ő sem Nagy Lajos Budára érkezésének napját nem adja meg, sem az utazás időtartamát nem közli, s így ezt a kései indulást azoknak kellene figyelembe venniük, akik e szerző szövegét a feltételezett 12 napos úttal össze akarják egyeztetni. Ez utóbbi kísérlet azonban reménytelennek tűnik, nemcsak az április 1-jén történtek, hanem – sőt inkább – egyéb tényezők miatt. Ilyen a Pridiproch néven említett falunál történt halászás, „ahol két halastó volt, ahonnan halak tömegét fogták ki”,²⁵⁹ a nagyon nehezen átúsztatható Ethel folyónál való veszteglés,²⁶⁰ Munkács várának útba ejtése, „ahol a király némileg megpihent”,²⁶¹ főleg pedig az, hogy Munkácsról Nagy Lajos Vá-

²⁵⁷ Lajos 1352. december 28-i oklevelében *castellumnak* nevezve: „*quoddam castellum Belz nominatum in regno Ruzye habitum*” (DL 87 277).

²⁵⁸ CHRONICON DUBNICENSE 164.

²⁵⁹ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 61.; CHRONICON DUBNICENSE 164.: „*ubi erant due piscine, in quibus multitudinem piscium exhausserunt*”.

²⁶⁰ A király „*ibi pausam faceret tristiozem*” és „*repausaret*” (CHRONICON DUBNICENSE 165.).

²⁶¹ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 62.; CHRONICON DUBNICENSE 166.: „*ubi rex aliquantum refocillatus*”.

radra ment „és ott három napig maradt”.²⁶² Mindezek után lehetetlen lett volna Budára megérkezni úgy, hogy az út az indulástól számított tizenkét napon belül befejeződjön, még akkor is, ha ezt végig kedvező időjárási és útviszonyok között, valamint erőltetett menetben tette volna meg a csapat – ám egyrészt a Névtelen Minorita szerint a király a Kárpátok akadályát leküzdve „köves hegyeken és sok helyen a lovak nyergéig érő havon veszélyek közepette kelt át”,²⁶³ másrészt pedig az ellenséges területen indokolt sietség a háromnapos váradi időtöltés után már nehezen lenne magyarázható.

A Névtelen Minorita fenti útleírását és Nagy Lajosnak a 19–20. században készült, nem feltétlenül megbízható itineráriumait mosta tehát egybe Kristó Gyula,²⁶⁴ majd – minden bizonnyal őt követve, hivatkozások és kritika nélkül – Bárány Attila is; így válik az út 12 napossá, egyszersmind e kötetben a korabeli menetsebesség mérésének alapjává. A Névtelen Minoritától leírt virágvásárnapi induláson kívül az út kezdetének és végének feltételezett időpontjai mindössze azon alapulnak, hogy Lajosnak átírásban fennmaradt egy 1352. április 1-jéről, Belzből keltezett oklevele,²⁶⁵ egy másikról pedig, amely állítólag Budán, ugyanezen év április

²⁶² KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 62.; CHRONICON DUBNICENSE 166.: „*Ibidemque mansit tribus diebus*”.

²⁶³ KÜKÜLLEI / NÉVTELEN 62.; CHRONICON DUBNICENSE 166.: „*per montes petrosos, et niues usque ad subsellium equorum in multis cum periculo locis transeundo*”.

²⁶⁴ KRISTÓ: ANJOU-KOR HÁBORÚI 268. 100. jegyzet szerint RÁTH: MAGYAR KIRÁLYOK 64. és SEBESTYÉN 41. alapján dolgozva. Ráth Károly idevágó eredményeit műve újabb kiadásában sem módosította: RÁTH: MAGYAR KIRÁLYOK ÉS ERDÉLYI FEJEDELMEK 54.

²⁶⁵ „*Datum in Belz, in dominica Ramispalmarum anno Domini millesimo CCC^{mo} L^{mo} secundo*”: DF 262 917. Az oklevél Lajos király vadászatokon használt pecsétjével volt megerősítve: „*litteras nostras patentes sigillo nostro rotundo, quo in venationibus utimur, consignatas*”.

12-én állítottatott ki, regeszta áll rendelkezésre.²⁶⁶ A probléma itt alapjában nem az utóbbi keltezés bizonytalansága,²⁶⁷ és nem is az, hogy Lajos neve alatt maradtak fenn hely szerint Budáról, időben pedig április 1-je és 12-e közé datált kiadványok,²⁶⁸ hanem a középkori oklevélkeltezők funkciójának félreértése. Tudni való ugyanis – és erre már feljebb, a kötet egy másik szerzőjének forráskezelésével kapcsolatban is rá kellett mutatnunk –, hogy az oklevelek nem a történeti, hanem a jogi írásbeliség részét képezték, s ennek megfelelően keltezésüknek is jogi rendeltetése volt: az ezen okmányokban foglalt jogi jelentőséggel bíró tény hatályának kezdetét jelölték. Ez éppen egybeeshetett az oklevél kiállításának – vagy, ha ez utóbinak egyes fázisai más-más napra estek, akkor ezek valamelyikének – időpontjával, de nem kellett, hogy egybeessen. Uralkodói oklevelek esetében természetesen az sem szükségszerű – még ha ez az itt említett egybeesés alkalmasint be is következett –, hogy az a személyiség, aki az oklevelet kiadta, vagy akinek nevében azt éppen kiadták, az oklevél kiállításának bármelyik mozzanatánál jelen legyen. Az uralkodói oklevelek keltezési helyének és idejének, valamint az ezeket kibocsátó uralkodó tartózkodási helyének és idejének indokolatlan azonosítása sú-

²⁶⁶ CDH tomus IX., vol. 2. 137.

²⁶⁷ A regeszta szerint Lajos anyját, Erzsébetet hatalmazza fel a lengyel előkelőktől eskü kivételére. Magában véve is szokatlan a hónap és nap szerinti keltezés („*Budae die XII. Mens. Aprilis*”), és még furcsább, hogy Lajosnak ez az oklevele egy olyan 1357-es átírásban maradt fenn, amely ezzel együtt tartalmazza a király egy másik, Halics hovartartozását rendező kiadványának *transsumptumát* is – ezt azonban egyértelműen hiányos keltezéssel. Ez utóbbi datálás nemcsak Fejérről (CDH tomus IX., vol. 2. 137.), és a Fejérről használt műben (SOMMERSBERG Mantissa diplomatum 81.) tökéletlen, hanem a teljes szöveg – másolatból való – kiadásában is (vö. MATIJÓW 45., STADNICKI 232.): „*Datum Budae infra octavam festi Paschae Ao. 1352 (MCCCLII).*”

²⁶⁸ DF 258 792 (Buda, 1352. április 2.); DL 96 330 (Buda, 1352. április 4.); DL 4273 (Buda, 1352. április 10.); DF 252 597 (Buda, 1352. április 11.).

lyos módszertani hiba, és adott esetben a nevetségességig menő bakikhoz vezet.²⁶⁹

A fentiek – és a jelenleg rendelkezésre álló adatok – alapján tehát Nagy Lajos tárgyalt hazatérésének körülményeiről többet aligha jelenthetünk ki, mint hogy a király lehetett 1352. április 1-jén Belz alatt, lehetett – bár ennek jóval kisebb a valószínűsége – ez év április 12-én Budán, az viszont már jóformán elképzelhetetlen, hogy egyik is, másik is igaz, az pedig kizárt, hogy ezt a két tartózkodási helyet és időpontot a Névtelen Minorita tudósításának akár csak nagy vonalakban megfelelő útvonal és utazás kötné össze.

Halics és a 14. századi Magyarország

E témával kapcsolatban is tartalmaz a könyv félreérthető, illetve téves információt. A 214–215. oldalakon a következő olvasható: „1340-ben a litván–tatár hadak elfoglalták Halics–Vlagyimir jó részét és rátörtek Lengyelország dél-keleti²⁷⁰ területeire is. Halics-csal a magyar korona, a *Regnum Hungariae* testének egy része veszett el, annak ellenére, hogy a fejedelemség az utolsó Piast-házi halicsi fejedelemnek Károly Róberttel és Kázmérral való meggyezése értelmében lengyel kézre került.”

Először is nem világos, hogy a fenti mondatokban mi veszett el, pontosabban ki vagy mi vesztette el testének egy részét. Ha „a magyar korona, a *Regnum Hungariae*” szavakat értelmezős

²⁶⁹ Mindehhez ld. a 71. jegyzetet.

²⁷⁰ A kötet szerkesztésének nem válik díszére, hogy a Bárány Attilától jegyzett szövegekben a másodrendű égtájak következetesen rossz helyesírással állnak, nem egybeírva, hanem kötőjellel. Az itt idézett hely mellett ld. még: „dél, dél-nyugat felől” (224.); „észak-nyugatról a magaslatokról” (így, vessző nélkül, 259.); „észak-kelet felé” (259.); „észak-keleti és észak-nyugati oldalát” (266.); „Észak-Nyugat-Boszniában” (274.).

szerkezetnek tekintjük – és aligha tekinthetjük másnak –, akkor anakronizmussal van dolgunk, mert a két fogalom Magyarországon az Anjou-korban távolról sem jelenti ugyanazt: még az 1386-os törvényben is az ország és a korona két jól elhatárolható külön entitás, azaz „világosan szembenállnak regnum és sacra corona regia”.²⁷¹ A koronaeszme és az organikus államszemlélet összeolvadása a magyar politikai gondolkodásban – részben az olasz kultúrájú Dalmáciához köthető 15. századi előzmények után – majd csak a 16. századtól történik meg.²⁷²

Az eszmetörténeti megközelítésnél azonban itt érdekesebb a politika- és hadtörténeti: milyen értelemben veszett el Magyarország számára Halics 1340-ben? Gyakorlatban magyar fennhatóság akkor ott már jó egy évszázada nem létezett,²⁷³ elvben viszont a Halics (Galícia) királya megjelölés igénycímként – a realitásoktól függetlenül – 1340 után is, egészen az újkorig fennmaradt a magyar uralkodók titulussai között.²⁷⁴

E helyütt meg kell még említeni azt is, hogy a 215. oldalon lévő térképen Halics „1370–1387 között a Magyar Királysághoz csatolt terület” megjelöléssel szerepel, anélkül, hogy akár a térképen, akár a szövegben a leghalványabb utalást lehetne találni arra, hogy ez a birtoklás nem volt teljes és zavartalan 1387-ig. Középkori lengyel krónikák ugyanis az e tartomány őrizetével megbízott magyarokat azzal vádolták, hogy Nagy Lajos halála után több várat is átadtak a litvánoknak, és állításukat – amelyet a magyar történetírásban eleinte elfogadtak, Hóman Bálinttól kezdve kétségbe vontak – a magyar okleveles anyag közvetett, mégis ha-

²⁷¹ ECKHART 67–68., az idézet: 68.

²⁷² Uo. 192–210.

²⁷³ Ld. pl. KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 145–146.

²⁷⁴ Ld. pl. PÁLFFY 257–259., 271–273.

tározott utalásai igazolták,²⁷⁵ csakúgy, mint a litván behatolásra következő magyar visszacsapást.²⁷⁶

Zsigmond és Nápolyi László híveinek harcai

Ezekkel kapcsolatban Bárány Attila a következő megállapítást teszi (224.): „Az Anjouk hívei nemcsak a Szávától, hanem a Drávától északra is egyre beljebb nyomultak. 1387 elején, Pécs felprédálása után már a Tiszán is túljutottak és csaknem Temesvárig nyomultak, amikor Berekszónál sikerült őket legyőzni.”

A szerző ez esetben csak a fegyveres összeütközések számával, idejével, helyével, egymásutániságával és okszerű összefüggéseivel nincs tisztában – pedig ezekről nem lett volna nehéz tájékozódni.²⁷⁷ Nézzük röviden, miről van szó.

Először is Bárány összevon két összecsapást, minthogy Zsigmond hívei a Temesközben nem egy, hanem két győzelmet arattak a Horvátiak felett: először Temesvárnál Horváti Lászlót verték meg, aztán – nem pontosan Berekszónál, hanem valahol a „berekszói kerületben” („*in districtu de Berekwow / Beregzow*”) – ennek fivérért, Jánost.²⁷⁸

²⁷⁵ A kérdésről bővebben ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 36–45.

²⁷⁶ Uo. 39–41.

²⁷⁷ Ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 145–147., különösen a 823. jegyzetet a 145., illetve a 826.-at a 146. oldalon, forrásokkal és a korábbi irodalom kritikájával. Az itt említett események következményeiről ld. uo. 147–154.

²⁷⁸ BÁNFFY I. 391.: Losonci Tamás fia István fiai: (ifjabb) László és István „*primarie cum dicto quondam Ladizlao filio Petri et suis fautoribus et sequacibus validae multitudinis in Themeswar et denuo adversus ante fatum Johannem filium Petri nostrum infidelem maxima choorte [a kiadó jegyzete: »Így.<] armatorum protunc vallatum et gentem grandem Olachalem in sui subsidium aggregantem in districtu de Berekwow rigidum et ingens bellicum certamen aggredientes*” győzedelmeskedtek. Lényegében ugyanígy olvasható egy másik, csak a fenti Lászlónak kiállított oklevélben (a kerület neve itt *Bereg-*

Ezen túl Bárány Attilánál teljes az időrendi kavarodás, jóllehet az eseményeknek, ha ideje pontosan nem is, de egymásutánisága egyértelműen megállapítható már régen kiadott oklevelekből: előbb a két temesközi győzelem, aztán Zsigmond koronázása, és majd csak azután következik be Pécs felprédálása.²⁷⁹

A puszta sorrendiségnél azonban pontosabban el lehet – illetve kellett volna – helyezni az itt említett történéseket a korszak kronológiájában. Tudnivaló, hogy Zsigmond már 1386. augusztus 22-éről keltezett oklevelével a nápolyi Anjouk lázadóknak tekintett hívei ellen küldi a temesi és csanádi ispánjaivá kinevezett Losonci testvéreket,²⁸⁰ és ők hamarosan sikereket – a fejlemények tükrében úgy tűnik, Zsigmond részéről alaposan túlértékelt sikereket – értek el. Ezek idejének approximatív megadásához abból lehet kiindulni, hogy Losonciék Nápolyi László és Horváti János záskmányolt zászlait győzelmi jelként Zsigmondnak Budára küldték,²⁸¹ aki viszont szlavóniai hadjáratára már novemberben elindult.²⁸² Ennek az elkapkodott, katonailag sikertelen akciónak²⁸³ megindítását, csakúgy mint Zsigmond címeinek szintén novembertől megfigyelhető fantáziadús kibővítését,²⁸⁴ bizonyára a temesközi eredmények

zownak írva): KRASSÓ III. 166., illetve más adománylevelekben más kedvezményezettekkel, ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 449–450. (797. szám), valamint uo. 458–459. (812. szám).

²⁷⁹ KRASSÓ III. 166–167.; BÁNFFY I. 391–392.

²⁸⁰ Ők említetnek a 278. jegyzetben. Az oklevél kiadása: KRASSÓ III. 164., ennek korrekciója ld. SÜTTŐ: OKMÁNYI KALÁSZAT 42–43. (42. szám).

²⁸¹ „[...] *ac Ladizlai ducis Kalabrie, nati scilicet quondam Karoli regis Iherusalem et Siciliae et eiusdem nostri infidelis* [Horváti Jánosról van szó – S. Sz.] *proprium, vexilla in medio ipsius gentis armigerae et sursum eandem erecta [...] auferendo et in signum victoriae pro nostri honoris exaltatione nobis versus Budam laudabiliter destinando [...]*”: BÁNFFY I. 391.

²⁸² SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 148–149., különösképp 149. 847. jegyzet.

²⁸³ Részleteiről ld. uo. I. 149–150.

²⁸⁴ 1386. november 12-étől koronázásáig Zsigmond magyar vonatkozásban

motiválták,²⁸⁵ amely eredmények tehát 1386 őszének derekára kézzelfoghatóak voltak – ezek elérése után pedig a temesközi hadi eseményeknek is hamar le kellett zárulniuk, mert az ez utóbbiakat Zsigmond részéről vezető Losonci testvérek már uruk fent említett szlavóniai expedíciójában is részt vettek.²⁸⁶

Legnagyobb baj azonban, hogy az események okszerű összefüggéseit nem érti Bárány Attila: ahogy a temesközi sikerek túlbecsülése indíthatta Zsigmondot a szlavóniai hadjáratra, úgy ennek kudarca Horvátiékat tölthette el hamis reményekkel, akik ekkor befolyásukat számottevő ellenállás nélkül terjeszthették ki délen. Mária királyné – kétségtelenül túlzó, de távolról sem alaptalan – kifejezése szerint „mondott országainkat, Dalmáciát, Horvátországot és Szlavóniát, valamint Pozsega megyét, a Macsói és Szörényi bánságokat a bennük lévő várakkal együtt teljességgel uralmuk és kormányzatuk alá vetették”.²⁸⁷ Így aztán a kialakult helyzetet szemmel láthatólag irreálisan értékelve – abban nem egy tehetségtelen hadvezérrel szemben korlátozott erőikkel elérhető és el is ért optimumot, hanem biztató kezdetet látva – támadásba lendültek, amelyet aztán Pécs városa is megszenvedett.²⁸⁸

– úgy látszik, teljesen ötletszerűen – igen változatos uralkodói címekkel, illetve ezek variációival élt oklevelei *intitulatió*iban: volt ő Magyarország ura, kapitánya, olykor előljárója, egyszer pedig oltalmazója vagy gyámja (*tutor*) is. Adatolva ld. uo. I. 147. 834. jegyzet.

²⁸⁵ Ld. uo. I. 148–149. A kérdésre alább visszatérünk.

²⁸⁶ Ld. uo. I. 149., ill. BÁNFFY I. 387–388.

²⁸⁷ Ld. Mária 1387. szeptember 14-éről keltezett oklevelében (DL 7309; kiadásaihoz vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 460–461. [816. szám]): „*dicta regna nostra Dalmatie, Croatie et Sclavonie, ac comitatum de Posaga, banatos Machoviensem et Zeuriniensem simulcum castris in eisdem habitis omnino eorum dicioni et regimini subiugarunt*”.

²⁸⁸ A Zsigmond szlavóniai kudarca utáni helyzetről ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 150–154.

Francia lovagok és lovaik a nikápolyi csatában (1396)

Előbbiekről furcsa, utóbbiakról valósággal hajmeresztő dolgot állít Bárány Attila (234.): „A lovagoknak nemcsak lejtőn felfelé kellett előrenyomulniuk, hanem a domboldalt fák, cserjék és bokrok borították, ami csökkentette a nehézlovas roham lendületét. [Új bekezdés – S. Sz.] A lovagok azt hitték, háborítatlanul nyomulhatnak előre, majd a magaslatra érve, a szultáni derékhad négy-szöge (*carré*) [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] előtt egyszerűen fennakadtak a földbe ásott s kihegyezett gerendákon és szálfákon, s éppen ezért estek le a nyársakba szűrődő lovaikról, vagy vetették le őket hadiménjeik.” A lovagok aztán gyalogosan küzdöttek (uo.): „A francia lovagok azonban még gyalogosan sem jelentettek könnyű ellenfelet a szultáni derékhad számára.”

A tudományos apparátus többször említett hiánya folytán nem világos, hogy a lovak itt leírt pusztulásának és a franciák kényszerű gyalogossá válásának történetét Bárány Attila a nikápolyi csatáról készült tengernyi leírás valamelyikéből, vagy saját kútfejből merítette. Bárhonnan is való azonban a fenti elbeszélés, vessük azt egybe a plauzibilitás igényével.

Hogy a 'karóba húzás' analógiájára nyelvészetileg helyes-e nyársakba szűrődő lovakról beszélni, vagy inkább lovakba szűrődő nyársakról kellene, azt most hagyjuk; érdekesebb, hogy egyáltalán szűrődtek-e lovak nyársakba (vagy éppen fordítva), azaz hogy miért került sor a francia lovagok gyalogos harcára, valamint azt megelőző rohamára.

Először is a kihegyezett gerendák, szálfák vagy nyársak nem csapdát képeztek, hanem a francia lovasroham jól látható és effektív akadályát – csakúgy, mint majd jó 19 évvel később Azincourt-nál. Csapdaként inkább álcázott árkokat lehet használni, mint ahogy Tours-i Gergely leírása szerint 531-ben az ellenség effélékkel próbálta a frank lovasság támadását feltartóztatni –

egyébként már akkor is sikertelenül.²⁸⁹ A fentebb leírt akadályokat a ló is, de különösképp lovasa időben észre kell, hogy vegye, még roham közben is, nemhogy egy „fák, cserjék és bokrok” borította domboldal leküzdésének végeztével. A kihegyezett gerendákra és szálfákra tehát csak szándékosan – vagy a lovas szándékából – vethették volna rá magukat a lovak.

E szándékot azonban – akár az állatok, akár gazdáik részéről – bajos lenne feltételezni. Az előbbieket motivációjáról, az etológia területén járatlanként, természetesen nem tudunk semmit sem mondani, de annyi azért bizonyos, hogy ha a középkori lovak úgy általában szívesen ugráltak volna kihegyezett gerendákra és szálfákra, hamar kipusztultak volna, és újkoriakat már nem ismer-nénk. – Ám ha a csatában résztvevő franciák lovainak – fajtájuk általánosságban vélelmezhető vitalitásától eltérően – lettek volna is szuicid hajlamai, gazdáik aligha engedték volna ezek szabad kiélését, azaz állataik kimúlását. Itt elsősorban nem elvont, vagy akár konkrét állatbarátságról van szó, hanem a korábban is költséges, de a késő középkorra szerfelett megrágult csatalovak szükségyszerű kíméléséről.²⁹⁰ Például egy uradalom teljes egész évi

²⁸⁹ GREGORIUS TURONENSIS 104. (lib. III. cap 7.): „*Thoringi vero venientibus Francis dolos praepearant. In campum enim, quo certamen agi debebant, fossas effodiunt, quarum ora operta denso cispete [így; szövegváltozat: cespite] planum adsimilant campum. In his ergo foveis, cum pugnare coepissent, multi Francorum equites conruerunt, et fuit eis valde impedimentum; sed post cognitum hunc dolum, observare coeperunt.*” (Amúgy a szakirodalomban – jelenlegi témánktól függetlenül – többször tárgyalt *locusról* van szó, ld. CONTAMINE 183., ill. BACHRACH: ANIMALS AND WARFARE 731.)

²⁹⁰ Ezek áráról ld. pl. CONTAMINE 126–132., főleg 127–128., 130–131.; VESZPÉREMY: CSATAMÉNEK 160–161.; különösképp azonban Malcolm G. A. Valenek az e tárgyban éppen a késő középkori francia és burgundi viszonyokon alapuló megállapításait: VALE 170–180. (The Noble and his Military Equipment: War-Horses, Arms and Armour; vö. az I. táblázattal a 192. és 193. oldalak között [Prices and Valuations of War-Horses c. 1250–c. 1390], illetve a II. táblázattal a 194. oldalon [Valuations of Horses in English Gascony].)

jövedelmével felérő lóval²⁹¹ tulajdonosa nyilván nem tudott volna könnyű szívvel kihegyezett gerendákra és szálfákra ugratni.

A lovagok csatakezdő rohamra indulásával és későbbi lóról szállásával kapcsolatban – mert bár közülük néhányan leeshettek lovaikról, de a meghatározó többség nyilván szándékosan szállt le a nyeregből – rá kell mutatni a középkori hadviselés két fontos tényezőjére, melyekre nem utalt a szerző. A rohammal kapcsolatban említés nélkül maradt a *Vorstreit*, vagyis a csata megkezdésének, az első támadásnak a joga, illetve ezen jognak a lovagi miliőre jellemző nimbusza.²⁹² Hogy a franciák ezt itt annyira komolyan vették, magyarázható Delbrück megfigyeléseivel, melyek szerint egyrészt a középkor csatái gyakran azelőtt megkezdődtek, hogy a seregek teljes egészében felfejlődtek volna, tehát az egyes egységek lépcsőzetesen léptek harcba, másrészt pedig az is gyakran megesett, hogy az első harcosok az egyedüliek maradtak, mivel az ellenfél, inferioritásának tudatában, nagyon hamar feladta a küzdelmet.²⁹³ Mérlegelve tehát a keresztések elbizakodottságát – amit Zsigmond sokat idézett állítólagos kijelentése tökéletesen illusztrál: „»Kell-e félnünk embertől? Hiszen ha a mérhetetlen égbolt ránk szakadna, lándzsáinkkal még azt is föltartanánk és nem esne bajunk«”²⁹⁴ –, érthető lesz a franciák igyekezete, nehogy hiába lett légyen fél Európán való átutazásuk, és kimaradjanak a pogányok leveréséből.

A másik körülmény, amiről meg kell emlékezni, hogy a francia lovagok számára a gyalogos harc 1396-ra már nem számított

²⁹¹ Az uradalomra vonatkozó 1371-es adat („*one whole year's income from a small lordship*”) a lóra vonatkozó 1373-assal összevetve: VALE 174.

²⁹² A *Vorstreit*ről további irodalommal ld. ERBEN 100–101., 103.

²⁹³ DELBRÜCK Teil 3, 334.

²⁹⁴ THURÓCZY / HORVÁTH 313. (THURÓCZY 214.: „*Quid, inquit, metuendus est nobis homo? Vastum si celorum super nos pondus rueret, ipsi illud nostris, quas gerimus, hastis, ne lederemur, sustentare possemus.*”)

újdonságnak. A 14. század előtt is fordult elő, hogy a körülmények kényszerítő erejének engedve, *ad hoc* megoldásként lovagok – leginkább németek és anglo-normannok – lóról szállva harcoltak,²⁹⁵ de e század második felére már a büszke francia lovagság is fel-feltűnt a gyalogság szerepében. Ez alighanem több okra vezethető vissza: bizonyára meghatározó volt a százéves háború keserű tapasztalataiból jól-rosszul levont következtetés, azaz a sikeres angol összefegyvernemi taktika utánzási szándéka (jóllehet ez a hosszú íjjal felszerelt és gyakorlott íjászok tömege nélkül sikertelen kellett, hogy maradjon); szintén biztosnak tűnik a Hans Delbrüctől hangsúlyozott pszichológiai momentum érvényesülése, amennyiben a lóról szállt lovag, megfosztván magát a menekülés lehetőségétől, a győzelem vagy halál alternatívájának felmutatásával az őt számszerűleg túlnövő zsoldossággal szembeni erkölcsi fölényt bizonyította, egyszersmind az egész sereg harci morálját növelve; talán megemlíthető még az embernél nehezebben páncélozható és így például az ellenséges nyilakkal szemben védtelenebb, egyre drágább csatalovak kímélésének szándéka is – az okok vitathatók, a francia lovagság ekkorra már gyakorlattá vált lóról szállása és gyalogos harctevékenysége azonban nem.²⁹⁶

A francia lovagok rohama Nikápolynál tehát előkészítetlen és szerencsétlen volt, amit csak egy Zsigmondnál sokkal rátermettebb, vagy legalábbis jóval nagyobb tekintélyt élvező vezér fellépése akadályozhatott volna meg. Az attak szükségszerűen vesztette lendületét az elsáncolt török gyalogság előtt, és ebben a helyzetben már nem maradt más hátra, mint a gyalogos küzdelem. Ez

²⁹⁵ Ld. pl. DELBRÜCK Teil 3, 152–163., 351–354., 462–465.; BEELER 47–50.; CONTAMINE 230–231.; VERBRUGGEN 106–107.

²⁹⁶ Mindehhez ld. DELBRÜCK Teil 3, 510., 533., 536., és különösképp 541–543.; SCHAUFELBERGER: KRIEGFÜHRUNG 13.; SCHMIDTCHEN 231.; VERBRUGGEN 107–108.

viszont a francia lovagok előtt nem volt ismeretlen; szó sem lehet tehát arról, hogy erre az összezsapásra lovaik viselkedése kényserítette volna őket.

Ozorai Pipo és a Tallóci fivérek pályája

Közülük az előbbivel – teljesen megérdemelten – viszonylag sokat, az utóbbiakkal viszont alig valamit foglalkozik a Zsigmond és a Hunyadiak korát feldolgozó Bárány Attila. Azonban még Pipóval kapcsolatban is marad némi hiányérzet az olvasóban, hiszen a kereskedősegédből lett főúr káprázatos, az akkori Magyarországon egészen valószínűtlen karrierjét meg sem kísérli megmagyarázni a szerző, és Veszprémy László is, aki más vonatkozásban tér ki Pipo személyére, megelégszik csupán a 12 000 lovas zsoldjának kiszámításáról szóló – anekdotikus, de hihető – történettel (311.). Ez utóbbi azonban magában semmiképp sem magyarázza Pipo katonai karrierjének évekkel későbbi üstökösszerű felívelését.²⁹⁷

A Tallóciak személye és teljesítménye kissé elhalványul a kötetben; arról ugyan esik szó, hogy Tallóci János 1440-ben megvédte Nándorfehérvárt (244. – bár sem a helynévmutatóban Nándorfehérvárnál [459.], sem a névmutatóban Tallóci Jánosnál [471.] nincs utalás erre az oldalszámra), de Frank hősi haláláról a második rigómezei csatában vagy korábban elszenvedett török fogságáról²⁹⁸ nem találunk semmit. A Tallóciak etnikai hovatartozását illetően megtevesztő a „pénzügyekben jártas dalmátok” (244.) kitétel; igaz ugyan, hogy a négy fivér Dalmáciából, Curzola (ma Korčula, Horvátország) szigetéről származott, de keresztneveik tanúsága szerint alighanem délszláv ősöktől. A szövegből

²⁹⁷ Ozorai Pipo karrerjének körülményeiről ld. SÜTTŐ: IDEGEN KERESKEDŐKBŐL, különösen 15–16.

²⁹⁸ Erről további irodalommal ld. uo. 9. 16. jegyzet.

nem derül ki, de Tallóci Jánost eredetileg feltehetőleg Jovánnak hívták, és a könyvben következetlen a többi Tallóci fivér nevének írása is: Matkó szlávus formában szerepel (242., 243.), Mátéként soha, Frank (238., 246.) esetében a „Frank(ó)” is megjelenik (243.), Jánossal együtt viszont Péter (243.) is elveszíti nevének eredeti délszláv változatát (Perkó).²⁹⁹

Ozora felől vagy Ozora felé indult Zsigmond 1408-ban?

Bárány Attila szerint (244.) „1404 és 1410 között a magyar erők sorozatos hadjáratokat vezettek bosnyák földre, Zsigmond személyesen öt ízben szállt hadba. 1408-ban szánta rá magát a végső leszámolásra. Három irányból, Dalmácia, Macsó és *Ozora felől* [kiemelés tőlem – S. Sz.] támadt legjobb vezéreivel, Maróti Jánossal, Stiborral, Cillei Hermann-nal, valamint Ozorai Pipóval az élen”.

Itt természetesen az „Ozora felől” szavak keltik fel az olvasó érdeklődését. Ha Zsigmond hadba indulva át is haladt volna a Tolna megyei Ozorán – de semmi nyoma, hogy ezt megtette volna³⁰⁰ –, ez miért lenne fontos? Nyilvánvalóan azonban nem Zsigmond seregének felvonulásáról van szó, hanem arról, hogy szerző összekeveri a Tolna megyei települést a hasonló nevű boszniai területi-közigazgatási egységgel, mely nevét a Boszna baloldali mellékfolyójáról nyerte.³⁰¹ Úgy tűnik, hogy egyszerűen – az itt meg sem említett –Hóman Bálint szövegének³⁰² félreértéséről van szó, és az „Ozora felé” szavakból lesz itt „Ozora

²⁹⁹ Keresztneveikre ld.: MÁLYUSZ: TALLÓCI 535., ill. ENGEL: GENEALÓGIA Tallóci (tallóci/váraljai Bánfi).

³⁰⁰ Ld. pl. a 9. jegyzetben tárgyalt mű 87. oldalát.

³⁰¹ ROKAY.

³⁰² HÓMAN II. 371.

felől”: „Zsigmond 1408 májusában új hadat vezetett Tvartkó és Hervoja ellen. A délnyugati tartományok élén álló Besenyei és Pécsi bánok gyengének bizonyulván, Zsigmond még 1406-ban Cillei Hermannt nevezte ki Horvát-, Szlavón- és Dalmátorszá-
gok bánjává. A Nyugat-Szlavóniában és a szomszédos stájer ré-
szeken hatalmas erőforrásokkal rendelkező Cillei feladata volt a
horvátországi és dalmáciai hadműveletek vezetése. Macsó felől
a harcokban sokszorosan kipróbált Maróti János támadt Bosz-
niára. A király Stibor vajda és Ozorai Pipó társaságában hatal-
mas sereggel indult *Ozora felé* [kiemelés tőlem – S. Sz.]”

A két Hunyadi hadművészetéről

Hunyadi János és Mátyás király hadviselésének természetesen számos azonos, illetve hasonló, a kor viszonyaitól meghatározott vonása van, de az is igaz, hogy apa és fia – nyilván nem függetlenül eltérő eszméiktől és részben ebből adódó eltérő politikai célkitűzéseiktől – markánsan különböző stratégiát követve hada-
koztak. Ez a különbözőség a jelen kötetből nem ismerhető meg.

Bárány Attila Hunyadi Jánosról a következőt írja (251., kieme-
lés az eredetiben): „Lételeme a »kis léptékű« háború (*»Klein-
krieg«*) volt, a törököt a saját fegyverével győzte le, portyákat indít-
tott az Oszmán Birodalom határain át, mélyen be- betört és gaz-
dag zsákmánnyal távozott, mielőtt még a török egyáltalán ellen-
állásra lett volna képes.” [...] „A »kis léptékű« háborúnak az volt
a célja, hogy demoralizálva az ellenfelet, feleméssze a török ener-
giáit és csírájában fojtsa el az ellencsapásokat.” Ugyanez a szerző
ugyanezzel a frazeológiával él Mátyás hadakozásával kapcsolat-
ban, amennyiben úgy fogalmaz, hogy a király a törökkel szemben

(274.) „modern, korlátozott léptékű hadviselést folytatott”³⁰³ – A probléma az idézett állításokkal az, hogy sem ezekből, sem a kötet más részeiből nem derül fény arra a Hunyadi János és Mátyás hadviselését radikálisan elkülönböltető tényezőre, amit Rázsó Gyula már 1990-ben röviden, de meggyőzően tárgyalt.³⁰⁴ e szerint Mátyás a 15. századi, illetve úgy általában a középkori hadakozás mestere volt, hosszú háborúkkal, kevés nyílt ütközettel, sok ostrommal, míg Hunyadi János a döntő csata keresésével és a háború gyors befejezésének szándékával az újkori, napóleoni és clausewitz-i stratégiának volt korát megelőző, sajnos nem mindig sikeres előfutára.

Mit támadott meg 1474-ben Merész Károly?

A magyar köztörténet szempontjából ez természetesen mindegy, de Magyarországon kívül távolról sem az.

III. Frigyes császár és Mátyás király konfliktusával kapcsolatban B. Szabó János ezt – és így, ezzel az interpunkcióval! – írja (293.): „A császár számára azonban a megosztott birodalomnál mégis sokkal hatékonyabb támogatóként tűnt fel a két Jagelló, Ulászló az újdonsült cseh király és apja, IV. Kázmér, akikkel már 1474. március 11-én szövetséget is kötött Mátyás ellen. A közös hadműveletek megkezdését az év őszére tűzték ki, III. Frigyes azonban váratlanul »elszólították« császári kötelezettségei, mert Merész Károly burgundi herceg 1474 nyarán megtámadta a kölni érsekséghez³⁰⁵ – tehát a birodalomhoz – tartozó Neusse várát.”

³⁰³ Mátyás és a török viszonyára alább térünk ki.

³⁰⁴ RÁZSÓ: MÁTYÁS HADÁSZATI TERVEI 1–3.

³⁰⁵ A kölni érsekség természetesen nem volt III. Frigyesé, de legalább érsekségnek írja B. Szabó János. Ez nem is olyan természetes, mert ugyanezen szerzőnél (352.) „a salzburgi püspök” bukkan fel 1526-ból, jöllehet közismert

Tudni kell azonban, hogy Merész Károly nem várat, hanem várost támadott meg, ennek a neve pedig nem Neusse, hanem Neuss, korábbi helyesírással: Neuß.

Hasonlóképp tudni való az is, hogy nem jelentéktelen apróság-ról van szó, hanem a késő középkori hadtörténet, egyszersmind a német történelem egyik epochális eseményéről. Egyrészt a város tízhónapos ostroma 1474–75-ben Merész Károly részéről – amely a közel kortárs hadelméleti irodalomba is bevonult,³⁰⁶ sőt a katonai terminológiában némi újításhoz is vezetett;³⁰⁷ amely emberben és anyagban rendkívüli felhozattal, például az ostromlók részéről 229 löveg felvonultatásával,³⁰⁸ illetve, a bevetett erőknek megfelelően, óriási pusztulással is járt; amely azonban a védők hő-sies kitartása és a császári felmentő sereg megérkezése folytán végül is eredménytelen maradt –, ez az ostrom tehát a megerődített városok körüli 15. századi harcászat egyik leghíresebb történése, másrészt a német nemzeti érzés kialakulásában is mérföldkőnek számít. Ekkor ugyanis a burgundi herceg támadása olyan hatást váltott ki a birodalomban, amilyen hasonló méretű konfliktusok esetében még soha nem adódott, s így a város védelmére buzdító és a német nemzeti tudatra először támaszkodó császár nem várt támogatásban részesült, még olyan birodalmi hatalmasságok részéről is, amelyekről eddig ilyenre nem számíthatott.³⁰⁹ – Ha a hadtörténet ilyen horderejű eseménye szóba kerül valamely hadtörténeti szintézisben, jó lenne, ha pontosan kerülne szóba.

dolog, hogy Salzburg érsekség volt (798. április 20-ától, ld. pl. GREINZ Sp. 140–141.).

³⁰⁶ SCHMIDTCHEN 282., 291.

³⁰⁷ CONTAMINE 205.

³⁰⁸ CONTAMINE 149.

³⁰⁹ MORAW 411.

I. Miksa uralkodói címe 1506-ban

Az 1506-os magyar–osztrák háború kapcsán B. Szabó János (324.) „a császár” hadi tevékenységéről, illetve „a császár táborában tartózkodó francia diplomaták” véleményéről ír. – Ezzel szemben Miksa 1506-ban még csak római király volt, a választott római császár címét pápai jóváhagyással majd csak 1508-ban veszi fel, ténylegesen pedig később sem koronázta őt pápa császárrá.³¹⁰

Móré Mihály magaviselete Nándorfehérvárott 1521-ben

Nándorfehérvár 1521-es elestéről B. Szabó János a következőképp ír (354.): „Ennek ellenére Móré Mihály és Oláh Balázs, a két vicebán vezetésével a nándorfehérvári őrség és a – főként szerbekből álló – lakosság igen keményen helytállt a török rohamok ellenében. A hatalmas erősség csak augusztus 29-én, 66 napos körülzárás és ostrom után adta meg magát, amikor már a védőseregnek alig egytizede volt életben. Párját ritkító hősiesség volt ez a török–magyar várháborúk korában.”

Azért utalni kellett volna rá, hogy ebből a párját ritkító hősiességből sajátszerűen vette ki részét az itt emlegetett Móré Mihály, aki átszökött a törökhöz.³¹¹

³¹⁰ Ld. pl.: PLOETZ 634.; KÖBLÖS 266–274.

³¹¹ Ld. pl.: SZAKÁLY: NÁNDORFEHÉRVÁR – OSTROM 492–495.; SZAKÁLY: NÁNDORFEHÉRVÁR – VÉG 142–144., 162.

A Ferhát pasa és Báli bég feletti 1523-as magyar győzelem

Ezt a három jelentősebb összecsapásból álló, 1523. augusztus 6-án vagy 7-én, vagy esetleg 6-án és 7-én³¹² Szávaszentdemeter–Nagyolaszi–Rednek térségében megvívott – s ennek megfelelően a szakirodalomban többnyire az előbbi két helységről elnevezett – győzelmes csatát a következőképp mutatja be B. Szabó János (356.): „Sokat javított a magyarok helyzetén, hogy 1523-ban egy erélyes és elszánt ember, a katonából pappá lett kalocsai érsek, Tomori Pál került a legfenyegetettebb déli határszakasz élére, aki a szétzilálódott védelem újjászervezésében komoly sikereket ért el. Amikor a szultán sógora, Ferhád harmadvezír sorozatos visszaélései miatt 1523-ban kegyvesztett lett, és büntetésül a magyar határra vezényelték, a vele érkező erősítéssel és a határvidéki csapatokkal rögtön bele is vágott egy nagyszabású szerémségi portyába. Ez azonban katasztrofális kudarccal végződött: az alig 4000 fős magyar had jórészt megsemmisítette a több mint háromszoros túlerőben lévő támadókat. Talán Kinizsi és Bátori híres 1479-es kenyérmezei győzelme óta nem ért el ekkora sikert a törökkel szemben magyar sereg.”

A szerző nem adja meg tehát a sem a csata helyét, sem annak idejét, sem a magyar vezér nevét. Ez utóbbi azért lenne érdekes, mert Tomori érdemeinek méltatása után egy szó sem esik arról, hogy az érsek ebben csatában személy szerint bizonyára nem vett és nem is vehetett részt, s így őt ekkor Bárdi István helyettesítette.³¹³ Ezzel szemben ír B. Szabó János a fölöttébb bizonytalan létszámadatokról – valószínűleg túlzólag: Kubinyi András szerint a magyarok „1:2,5, esetleg 1:3 arányú túlerővel szemben győztek.”³¹⁴

³¹² Vö. KUBINYI: SZÁVASZENTDEMETER 146. 148. jegyzet, illetve uo. 148–149.

³¹³ KROPF: ADALÉK 131.; KUBINYI: SZÁVASZENTDEMETER 146–147., különösen 147. 149. jegyzet.

³¹⁴ KUBINYI: SZÁVASZENTDEMETER 145.; vö. uo. 143–144., különösképp a 137. és 138. jegyzeteket.

Az 1526-os mohácsi csatában elesett főpapok

Számukat B. Szabó János hatra teszi (366.): „Kettő kivételével elesett az összes seregvezér, hat főpap és sok-sok világi főúr.”

Ez a hat tudvalevőleg a következő hét: Szalkai László esztergomi és Tomori Pál kalocsai érsekek, valamint Perényi Ferenc vára-di, Móré Fülöp pécsi, Paksi Balázs győri, Csaholyi Ferenc csanádi, Palinai György boszniai püspökök.³¹⁵ Legálább számukat érdemes lenne megjegyezni.

³¹⁵ Nevüket már a csata szemtanúja, Brodarics István is feljegyezte (BRODERICUS 56.): „*Ladislauis Zalkanus archiepiscopus Strigoniensis, Paulus Thomory Colocensis dux belli, Franciscus de Peren Varadiensis, Philippus More Quinqueecclesiensis, Blasius Paxy Iauriensis, Franciscus Chaholy Chanadiensis, Georgius de Palyna Boznensis episcopi*”.

TÁRGYILAGOSSÁG

Az eddigiekben, ha nem is kivétel nélkül, mégis jobbára egyértelmű tényekről volt szó, amikről nem kell és nem is lehet túl sokat vitatkozni: *contra facta non valent argumenta*. Megkerülhetetlennek látszik azonban, hogy – legalábbis néhány esetben – e tények szilárd talaját elhagyva többé-kevésbé ingoványosabb területre ne merészkedjünk, azaz a tények interpretálásának, minősítésének és megítélésének kérdéseibe ne bonyolódjunk. Véleményünk szerint itt legfőképp két extrém elkerülése szükséges; és így, mielőtt az egyiket, a könyvben több helyütt is megnyilvánulót szóvá tennénk, már csak a kontraszt kedvéért is, rá kell mutatni a másik visszásságaira – amely utóbbi tehát magában véve bizonyos fokig magyarázza az előbbit.

A magyar középkor, és így – sőt, mondhatni különösképp – a magyar középkori hadtörténet megközelítésében az egyik véglet az, amit legjellemzőbben talán Engel Pál képviselt. Esetében a megközelítés szó nem is tűnik helyénvalónak; sokkal inkább érzelmi alapokon nyugvó, radikális és az irracionalitásba csúszó elhatárolódásról kell beszélni, amely helyenként ignorálta a legnyilvánvalóbb tényeket is – beleértve azokat is, amelyeknek tisztázásában éppen ő maga szerzett maradandó érdemeket –, amennyiben azok nem illeszkedtek a komplex elutasításnak őáltala erőltetett rendszerébe.

E látásmód pregnáns, mondhatni program- vagy kiáltványyszerű összefoglalása található az említett szerzőnek a magyar történelmet – címe szerint – „a kezdetektől 1440-ig” tárgyaló összefoglalásában, az érdemi mondanivaló elé illesztett „Bevezető”

lapjain.³¹⁶ Bár ezt a mintegy kétoldalnyi harcos állásfoglalást vagy inkább kirohanást egy az egyben idézni és kommentálni hosszú és ide nem illő lenne, mégis szükségesnek tűnik rámutatni néhány jellemző momentumára, különösképp a hadtörténethez kapcsolódókra.

„A középkor, amelyről ez a kötet szól, gyakran azoknak a kedvenc olvasmánya, akik az utóbbi korszakok nyomorúságaiért a »régii dicsőségben« keresnek vigaszt. A sok évszázad előtti magyar seregek számukra ugyanazt képviselik, mint kedvenc futballcsapatuk; együtt ujjonganak vele, ha nyer, és bánatosak, ha veszít.”³¹⁷ [...] „Ezért érdemes talán felhívni a figyelmüket két szempontra, amit vagy nem ismernek, vagy nem gondoltak át kellően. *[Új bekezdés – S. Sz.]* Először is arra, hogy más a futball és más a történelem.”³¹⁸ [...] „Másodszor, ami sokkal fontosabb: mást jelent a magyar nép ma és mást jelentett akkor. Az a magyar nép, amely a háborúkat elhatározta és viselte, egy vékony katonai kasztriból állt, amelynek a fő megélhetése a zsold és a zsákmányolás volt. A köznép az egész középkoron át ki volt rekesztve a nemzet fogalmából, és egyik háborúhoz sem fűződött semmi érdeke. (Mindez nem vonatkozik a törökök elleni védekező harcokra, amelyeknek a megítélése természetesen más, de itt most korábbi események-

³¹⁶ ENGEL: BEILLESZKEDÉS [1. KIAD.] 11–13. Meg kell jegyezni, hogy az alább idézendők betű szerint ugyanígy állnak a munka második kiadásában (ENGEL: BEILLESZKEDÉS [2. KIAD.], az oldalszámok is változatlanok), illetve négy kisebb, jobbára nyelvhelyességi módosítástól eltekintve a harmadik kiadásban is: ENGEL: BEILLESZKEDÉS [3. KIAD.] xiii–xiv. (A változtatások az első kiadáshoz képest a harmadikban mindösszesen: „két szempontra, amit” [11. o.] helyett „két szempontra, amelyeket” [xiii. o.], „amelynek a fő megélhetése” [12. o.] helyett „amelynek fő megélhetése” [xiii. o.], „20. század” [12. o.] helyett „XX. század” [xiv. o.], végül pedig „beszéltek és” [12. o.] helyett „beszéltek, és” [xiv. o.] áll.)

³¹⁷ ENGEL: BEILLESZKEDÉS [1. KIAD.] 11.

³¹⁸ Uo. 11.

ről van szó.) A köznép számára, beleértve parasztokat és polgárokat egyaránt, minden háború, a győztes háború is, csapás volt, amit el kellett viselni, mert ilyenkor urai külön adót vetettek ki rá, »hazájának« serege pedig, ez a szomorú tény, felvonultában bántalmazta és elvett tőle mindent, amit csak tudott. Így tehát csupán tájékoztatlanságból eredhet, ha a 20. század békeszerető polgára, aki ráadásul minden bizonnyal a kifosztott pórnép leszármazottja, szurkolni hajlandó egy olyan hadseregnek, amelynek harcosai többszáz évvel ezelőtt éltek, nem tudtak sem írni, sem olvasni, szívből utáltak minden munkát, de különösen a kétkeszt, és lenéztek mindenkit, aki végezte; akikkel tehát a világon semmi, de semmi egyéb nem köti össze, mint az, hogy történetesen azok is magyarul beszéltek és vasárnaponként misét hallgattak.”³¹⁹ [...] „Bárminő szolidaritás a középkori magyar politikával egyrészt önámítás, másrészt a tudatos elfogultság jele. Márpedig a történész számára, ha tárgyát komolyan akarja venni, a legfőbb parancs a kíméletlen tárgyilagosság.”³²⁰

A koncepció világos, ha úgy tetszik kíméletlen és világos, az érvelés azonban távolról sem tárgyilagossá; csúsztatásokkal és valótlanságokkal terhes.

Először is súlyosan igazságtalan futballdrukkerekkel összemოსni a „régicicsőségben” vigaszt keresőket. Kiváló tudósok, kimagasló intellektusok sorát lehetne felsorolni, akik így éreztek, és akiket semmivel sem faszcinált inkább a labdarúgás, mint például a fenti sorok szerzőjét. Elég csak Arany Jánosra, egyik – ha nem épp a – legnagyobb költőnkre gondolni, akinek főműve, a *Toldi szerelme* tudvalevőleg a következő sorokkal kezdődik:

³¹⁹ Uo. 12.

³²⁰ Uo. 12.

*„Visszanéz a magyar, sóhajtva néz vissza,
Te dicső hajdankor! fényes napjaidra;
Szomorú tallóján ősi hírnevének,
Hej! csak úgy böngéz már valamit – mesének.”*

Ha ehhez hozzátesszük, hogy Arany „tán a legérzékenyebb a magyar költők közt”,³²¹ hogy „mint a mély érzelmű és szerény emberek többnyire, igen tartózkodó és félénken magába vonuló volt”,³²² hogy minél inkább megharagították, annál inkább hallgatott³²³ – akkor nem épp olyan embert látunk magunk előtt, akit a fenti „Bevezető” szerzőjének kellene kioktatnia arról, hogy „más a futball és más a történelem”.

Aztán pedig – és ez tényleg „sokkal fontosabb” – nemcsak erőltetett, hanem hamis dolog is a hadakozókat és a köznépet két élesen elváló rétegeként feltüntetni. Ezzel a kérdéssel jelen írás fentebbi fejezeteiben már foglalkoztunk,³²⁴ és az ott kifejtetteket itt fölösleges lenne újra tárgyalni. – Meg kell viszont ismételni egy feljebb már idézett mondatot Engel Páltól, ami tisztán cáfolja a hadakozók és a köznép őáltala leírt dichotómiáját: „Minden jel arra mutat tehát, hogy nem csupán az uradalmak kisszámú, hadakozásra specializált lakójának kellett hadra kelnie, hanem a mezőgazdaságból élő falusi népesség bizonyos, nyilván nem je-

³²¹ RIEDL 28.

³²² Uo. 44.

³²³ Uo. 300.: „Szalontán jól ismerték Arany természetét, hogy nem mutatja érzelmeit.

– Mit csinál, ha haragszik? – kérdezte egyszer tőle egy szalontai.

– Hallgatok – felelt Arany.

– Hátha még inkább haragszik?

– Akkor még inkább hallgatok.”

³²⁴ „Az Árpád-kori hadakozók jogi és társadalmi állása, illetve erről »Freisingi Ottó tanúsága«, „A várnépek és egyéb szolgáltató népek hadakozása”, valamint „Gyalogosok a 15. század előtti magyar hadakban” címek alatt.

lentéktelen hányadának is.”³²⁵ Ahogy tehát az Engeltől feldolgozott 1362-es esetről is látszik, a köznép nemcsak elviselte, hanem viselte is a háborút.

Ebből viszont következik, hogy a fosztogató katona és a szenvedő köznép szembeállítását szintén légből kapott; semmi adatunk sincs arra, hogy a hadba hívott közrendűek valami emelkedettebb moralitás alapján érintkeztek volna a nem hadviselővel, mint a „vékony katonai kaszttól” való harcosok.

Még ordítóbb a valótlanúsága azon állításnak, miszerint a köznépnek „az egész középkoron át [...] egyik háborúhoz sem fűződött semmi érdeke”. Feljebb már kifejtettük,³²⁶ hogy a középkori hadviselés lényegi jellemzője volt az ellenség birtokainak – és így az azokon élő alávetett népelemek megélhetési forrásainak is – szisztematikus pusztítása, ami elvileg és nagyságrendileg is különbözött attól, hogy a hadba vonuló harcosok esetleg egyet-mást eltulajdonítottak e néprétegek nem kombattáns elemeitől. Egyáltalán nem volt tehát mindegy a köznépnek, hogy az országba törő ellenséget sikerül-e legyőzni, vagy sem. – Az ezen állításhoz fűzött megengedő kitétel aztán kiemeli magának az állításnak akceptálhatatlan mivoltát, és kétszeresen is vélelmezhetetlenné teszi a szerző jóhiszeműségét: „Mindez nem vonatkozik a törökök elleni védekező harcokra, amelyeknek a megítélése természetesen más, de itt most korábbi eseményekről van szó.”

Először is megtévesztés a törökök elleni védekező harcokat a szerző művének korszakhatárán kívülre tolni: könyve „a kezdetektől 1440-ig” terjedő időszakot tárgyalja, míg a törökök elleni védekező harcok 1389-ben, a török betörések pedig 1390-ben kezdődtek meg. Ezekből a küzdelmekből sok minden már koráb-

³²⁵ ENGEL: ANJOU-KORI HADSEREG 75.

³²⁶ A 15. század előtti magyar hadak gyalogosairól szólva, különösképp a 120–122. jegyzeteknél.

ban is ismert volt, de kezdeti éveik kronológiájának összeállítását éppen Engel Pálnak köszönhetjük.³²⁷

Másodsorban pedig teljesen alaptalan a régi magyarság háborúi közül az elfogadhatókat „a törökök elleni védekező harcokra” szűkíteni, mintha más ellenség, még a törökök megjelenése előtt, ez utóbbiaknál finomabban bánt volna a sokat emlegetett köznép. Példaként elég a tatárjárást említeni, amelynek embervesztesége mindenképp szörnyű volt, még ha a pusztulás mértékét illetően nagy különbségek is vannak az egyes becslések között.³²⁸ Mindenesetre Engel Pál a legsúlyosabb következményekkel számolók közé tartozott; szerinte „a tatár pusztítás mértéke, egyetlen évről lévén szó, szinte felfoghatatlan”,³²⁹ a hatás pedig „megrendítő”³³⁰ volt. Ha csak egy kicsit is megpróbáljuk átérezni a köznép lemészárolt, éhen halt vagy járványok áldozatául esett tömegeinek sorsát, képtelenek leszünk magunkévá tenni az Engel Pál-i gondolatot, miszerint a köznépnek „egyik háborúhoz sem fűződött semmi érdeke”, így tehát ahhoz sem, amelyet IV. Béla viselt, igen szerencsétlenül, a tatárok ellen.³³¹

³²⁷ Ld. ENGEL: TÖRÖK–MAGYAR; a török betörések kezdetére ld. uo. 565–569. (A tanulmánynak a magyar belviszályokra vonatkozó kisebb korrekcióit ld.: SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 127. 706. jegyzet, 145. 823. jegyzet és 146. 826. jegyzet.)

³²⁸ Ld. pl. VÉKONY: NÉPESEDÉSI VISZONYOK 88–89.; BOROSY: TÖRTÉNETÍRÓK A TATÁRJÁRÁSRÓL 418–420.

³²⁹ ENGEL: BEILLESZKEDÉS [1. KIAD.] 225.

³³⁰ Uo. 226.

³³¹ Végül pedig az itt idézett kijelentésekkel kapcsolatban meg kell jegyezni – bár ennek már nincs sok köze sem a hadtörténethez, sem a középkorhoz –, hogy sem nem szép, sem nem okos dolog a pórnép leszármazottján számon kérni, vajon miért is érez közösséget azokkal, akik évszázadokkal ezelőtt anyanyelvét beszélték és vallását gyakorolták. Hátha olyan dolgokat találna erre mondani a pórnép leszármazottja, amik különben eszébe sem jutnának.

Az itt leírt „kíméletlen tárgyilagosság” tehát szerencsére nem jelenik meg a kötetben, ám ennek ellentétével, a magyar történelem és hadtörténet kevésbé vagy egyáltalán nem dicsteljes epizódjainak némileg – néha elég durván – erőltetett szépítgetésével több helyen is találkozik az olvasó.

A kalandozások „árnyaltabb értékelése”

A 86. oldalon külön fejezet viseli „a kalandozások árnyaltabb értékelése felé” címet, és ebben Veszprémy László próbálja meg e rablóhadjáratokat állítólagos utólagos politikai haszonnal racionalizálni, illetve az ezekkel járó szörnyűségeket minimalizálni – annyiban korrektül, hogy egy koncepciójával ellentétes műre is felhívja a figyelmet.³³² Megállapításai azonban részben problematikusak.

Először is szerinte a kalandozások (86.) „megalapozták, hogy Magyarország a nagyhatalmaktól való függetlenségét a régió többi államalakulatához viszonyítva sikerebben és hosszabb távra vívja ki, majd őrizze meg”. – Magyarország 11. századi függetlenségének viszonylagos mivoltára a következő pontban térnénk ki, de azt már most le kell szögezni, hogy e körül nem a kalandozók, hanem Szent István és harcosai szereztek hervadhatatlan érdemet, akik 1030-ban valóban káprázatos sikert értek el II. Konrád császár seregével szemben. Erről a győzelemről teljes joggal írja Veszprémy László, hogy (100.) „a magyarok 11. századi hadtörténelmének egyik legnagyobb sikere, ami a közel azonos időben történt lengyel és cseh katonai vereségekkel összehasonlítva nyeri el igazi súlyát”.

³³² BACHRACH: MAGYAR-OTTONIAN WARFARE – a korrektség az idézés tényére és nem módjára vonatkozik, mivel a tanulmány bibliográfiai leírása a 427. oldalon pontatlan.

A kalandozásoknak tehát ehhez semmi közük. Az igaz ugyan, hogy a kalandozók a sokkal népesebb és potenciálisan sokkal erősebb Európát két emberöltőn át terrorizálni tudták, és ez elsősorban – a Nyugat megosztottsága mellett – rendkívüli hadi teljesítményük eredménye volt, de az is köztudott, hogy ezeknek a hadjáratoknak nem a kalandozó kedv kifogyta vetett véget, hanem két megrázó vereség: a 955. augusztus 10-i augsburgi csatavesztés, a menekülő magyarok tömeges leöldösése és három elfogott vezérük regensburgi kivégzése egyszer s mindenkorra véget vetett a nyugat felé folytatott kalandozásoknak, a 970-es arkadiupolisi fiaskó pedig dél felé is lezárta ezeket az akciókat. A kalandozó magyarok sem szimpátiát nem hagytak maguk után, sem a legyőzhetetlenség mítoszát, s így semmi okunk sincs feltételezni, hogy a 10. század első felében lezajlott kalandozások bármiképp is hátráltatták volna a Német-római Birodalom vagy esetleg Bizánc 11. századi expanziós törekvéseit.

Ami pedig a kalandozások jelentette borzalmat illeti, ezt a szerző azzal véli relativizálhatni, hogy a magyarokat a fosztogatott területeken letelepedő arabokkal és normannokkal hasonlítja össze, megkockáztatva a feltevést, miszerint (86.) „az arabokhoz vagy a normannokhoz viszonyítva a magyar kalandozók pusztítása sokkal kisebb mértékű volt, hiszen csak annyit tudtak magukkal vinni, amennyit lovaikra felmálháztak vagy szekéren hazaküldtek”.

Itt először is – mondhatni magától értetődően – az merül fel, hogy a nyugati népekre nézve a legnagyobb csapást nem az anyagi javak eltulajdonítása jelentette, hanem a lakosság legyilkolása vagy elhurcolása, illetve a nem mozdítható dolgok elpusztítása. Másképp szólva: a nyugati szerzők elsősorban nem a miatt foglalkoztak olyan sokat a kalandozókkal, amit ezek magukkal vittek, hanem a miatt, ami utánuk maradt: az üszkos romok és a lemészárolt lakosság miatt.

Másodszor pedig megfontolandó az is, mennyire észszerű a nyugati népek hajdani pusztítóit valaminő utólagos ártalmatlansági versenyen indítani. Ebben a versenyben ugyanis nem lenne könnyű győztest hirdetni, mert a többi vérengző rablónak is vannak védelmezői – és e védelmezőknek természetesen támadnak kritikusai. A vikingek egy tisztára mosási kísérletével kapcsolatban például felmerült a kérdés: „A vikingekben csak egy kicsivel kell többet látnunk, mint hosszúhajú turisták csoportjait, akik alkalmasint fölbosszantották a helyieket?”³³³

Véleményünk szerint tehát nem a kalandozások bestiális karakterét kell kétségbe vonni, hanem arra kell rámutatni, hogy ebben a bestialításban semmiképp sem szabad valamiféle *Hungaricumot* látni. A kalandozásokat elszenvedő népek germán ősei például annak idején maguk sem a tiszta humánusot képviselve kopogtattak a Római Birodalom kapuján, és nehéz lenne azt állítani, hogy a vandálokat csak az irigykedő rosszindulat tette a barbárság szimbólumává, vagy hogy Alarik vizigótjai 410-ben csupán ártalmatlan városnézésen vettek részt Rómában. – E témával kapcsolatban még Borosy András alábbi, jóval általánosabban fogalmazott mondatai is megszívlelendők: „Egyes pszichológusok úgy vélik, hogy a harciasság félig neurotikus idegállapot. Velük szemben igazat kell adnunk Stanislaw Andrzejewskinek, aki tagadja ezt, s úgy véli, hogy a modern ember, így az urbanizált társadalomban élő, rendszerint pacifista felfogású pszichológus nehezen értheti [meg a] más korszakok harcosainak lelkivilágát. A törzsi-nemzetségi társadalmak, vagy a feudalizmus korában egy erős és bátor embernek a harc (s a velejáró zsákmányolás és társa-

³³³ „»[S]hould we view the Vikings as little more than groups of long-haired tourists who occasionally roughed up the natives?» – Peter Sawyer könyvéről (The Vikings, London, 1962) John Michael Wallace-Hadrill szarkasztikus megjegyzését (Early Medieval History, Oxford, 1975, 220. oldal) idézi Bernard S. Bachrach (BACHRACH: MAGYAR-OTTONIAN WARFARE 211.).

dalmi emelkedés) igen vonzónak tűnhetett a kimerítő, egyhangú munkához s a nélkülözésekhez viszonyítva.”³³⁴

Figyelembe kell tehát venni, hogy a kalandozó magyarok lelki-
leg és mentálisan még éppúgy nem tartoztak a középkori kereszt-
tény Európához, mint később a Magyarországot pusztító mon-
golok. Márpedig a kereszténység földrajzi keretein belül – még
ha a háborúk nem tűnhettek és nem is tűntek el, s így az ezekkel
szükségszerűen együttjáró szörnyűségek a keresztény Európá-
ban is nyilván megmaradtak – lassacskán csökkentek a háború
korábbi borzalmai. Philippe Contamine megállapítása szerint a
források és kutatások hézagossága mellett is úgy tűnik, hogy a
Karolingok korától a keresztények közti háború némileg veszített
a Meroving-korra még jellemző kíméletlenségéből és bestiális
vadságából,³³⁵ s így a legyőzött lemészárlása vagy rabszolgaságba
taszítása fokozatosan eltűnik és csak a pogányokkal vívott hábo-
rúkra lesz jellemző.³³⁶ Figyelemre méltó ugyanezen szerző utalása
I. Miklós pápának a győzelem után ellenségeiket, köztük nőket és
gyermeket is leöldöső, ám a kereszténységet csak nemrég fel-
vett bolgárokat megintő 866-os levelére: ebben tettüket elítéli, de
inkább tudatlanságuk, semmint gonoszságuk következményének
tartja.³³⁷ – Ha tehát a pápa a nemrég megtért népnek a keresztény
erkölcsi normáktól való eltérésében ez utóbbiak nem kellő ismer-
retét enyhítő körülménynek tartotta, akkor a prekrisztianizációs

³³⁴ BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIII. 60. 1. jegyzet. (A „feudalizmus” szó hasz-
nátával – csakúgy, mint a „feudális” jelzőével, ld. feljebb a 182. jegyzetet
– nem tudunk egyetérteni; a szögletes zárójelben álló szavak pedig az itt idé-
zett helyen nem, csak az írás eredeti megjelenésében olvashatók: HK 1985.
(új folyam XXXII. évf., 3. szám) 507. 1. jegyzet. – Stanisław Andrzejewski
Borosytól hivatkozott munkája: Military Organization and Society. London,
1954.)

³³⁵ CONTAMINE 265.

³³⁶ Uo. 266.

³³⁷ Uo. 266.

fokon álló magyar kalandozókon még kevésbé lehet ezeket a normákat számonkérni.

Magyarország 11. századi szuverenitásának kérdése

Erről a következő talányos kijelentést teszi Veszprémy László (98.): „A teljes szuverenitást a német császár csak Magyarország számára adta meg, amit István koronázásához (1000/1001) nyilvánított császári hozzájárulása szimbolizált. Igaz, a németek a birodalmi beavatkozás jogát és jogosságát az egész 11. század folyamán fenntartották és igyekeztek is azt gyakorolni, amit elősegített, hogy az ország nyugaton közvetlenül határos maradt a birodalommal.”

Ez a kijelentés először is önellentmondástól terhes, amennyiben a „teljes szuverenitást” és a külső „beavatkozás jogát” fogalmilag nem lehet összeegyeztetni.

Az pedig az objektivitás igényével összeegyeztethetetlen, hogy a teljes szuverenitás hangsúlyozása mellett egyszerűen említetlen marad – sok egyéb mellett – például az, hogy az akkor még csak német-római király III. Henrik Magyarországra történt visszajövele után, 1045. május 26-án „Péter király a magyarok s egyszerűsmind a németek színe előtt aranyozott lándzsa képében átadta neki a magyar királyságot”³³⁸ Az ország teljesen hűbéri formák közt történt alávetése súlyos következményekkel, talán adófizetéssel is járt,³³⁹ és maradandó emléket hagyott maga után.³⁴⁰

³³⁸ KÉPES KRÓNICA 52.; vö. CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 334.: „[...] cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie cum deaurata lancea tradidit coram Hungaris simul et Theutonicis.”

³³⁹ MAKK: KÜLPOLITIKA 65–66.

³⁴⁰ DEÉR: KÜLPOLITIKA 59–60.

Az 1116-os Olšava menti csata átértékelése

Az itt tárgyalt könyvben valahogy megfogyatkoznak a magyar vereségek. Az Olšava folyócska mellett 1116-ban megívott csatát – vagyis azt az összecsapást, amely a magyar középkorkutatásban korábban csaknem egyhangúan súlyos magyar vereségnek minősült – Veszprémy László a következőképp értékeli át e kötetben (113.): „Így végeredményében egy fordulatokban gazdag ütközet-ről lehetett szó, amiből mindkét fél történeti emlékezete a neki tetsző momentumokat emelte ki, s arra mint a saját győzelmére emlékezett.”

A csata tényleg fordultatos lehetett, lefolyása valóban, mint erről feljebb már volt szó,³⁴¹ némileg bizonytalan, kimenetele azonban aligha. Csak példaképpen meg lehet említeni, hogy – a Képes Krónikával szemben alapvetően Cosmas krónikáját tekintve hitelesebbnek – az eseményt magyar vereségként értékelte már 1893-ban és 1899-ben Pauler Gyula;³⁴² 1896-ban Marcza-li Henrik;³⁴³ 1902-ben Domanovszky Sándor;³⁴⁴ 1928-ban Deér József;³⁴⁵ 1935-ben Hóman Bálint;³⁴⁶ 1981-ben Érszegi Géza és

³⁴¹ Ld. „A magyar sereg hospes-egységei az 1116-os Olšava menti csatában” c. fejezetet.

³⁴² PAULER [1899] I. 227–229., különösen 471–472. 420. jegyzet (472. o.: „Cosmas elbeszélését tartjuk valónak, s azt kell alapul elfogadnunk”; ugyanígy már 1893-ban is: PAULER [1893] 606.).

³⁴³ MARCZALI 259. 1. jegyzet (Cosmasról): „Egészben az utóbbinak előadását kell mégis elfogadnunk.”

³⁴⁴ DOMANOVSKY 819. (a Képes Krónika szövegéről; kiemelés az eredetiben): „A csehekkel vívott csata különben nincs híven leírva; a mint a velenceiek elleni küzdelemből csak a dicsőségeset említi, itt is *Janus* nádornak győzelmet tulajdonít, noha a seregek megfutottak.”

³⁴⁵ DEÉR: KÜLPOLITIKA 109.: „a magyarok vereséget szenvedtek”.

³⁴⁶ HÓMAN I. 365.: „István 1116-ban az Olsava mentén összeütközött a békés találkozóra hívott Vladisláv cseh herceggel s a határszéli csetepatében súlyos vereséget szenvedett”.

Solymosi László;³⁴⁷ 1986-ban és 2003-ban Kristó Gyula;³⁴⁸ 1988-ban Mályusz Elemér;³⁴⁹ 1991-ben Kordé Zoltán;³⁵⁰ 1993-ban Makk Ferenc;³⁵¹ 2001-ben Engel Pál;³⁵² újabban, 2014-ben, Pandi Gergely;³⁵³ és még újabban, 2018-ban, Thoroczkay Gábor.³⁵⁴ Legérdekesebb, hogy a csatát maga Veszprémy László is 2004-ben még magyar vereségnek látta, illetve láttatta.³⁵⁵ – Honnan ez a

³⁴⁷ ÉRSZEGI–SOLYMOSSI: KRONOLÓGIA 102.: „A II. István király vezette magyar hadak az Olsava folyó mentén vereséget szenvednek I. (Přemysl) Ulászló cseh fejedelem seregétől.”

³⁴⁸ KRISTÓ: ÁRPÁD-KOR HÁBORÚI 74.: „1116 tavaszán a magyarok vereséget szenvedtek a csehektől”, illetve ugyane szavakkal: KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 97.

³⁴⁹ MÁLYUSZ: COMMENTARIUM 1. kötet 434–435., a magyar krónikás hagyományánál ő is hihetőbbnek tartja Cosmas leírását uo. 434.: „*Duarum desrcptionum veri similior est relatio Cosmae.*”

³⁵⁰ KORDÉ 18.: „a kortárs cseh krónikás híradása hitelesebb”; alább pedig, a magyar krónikáról (uo. 20.): „a krónikás – hogy szépítse a magyarok vereségét – több torzítást is elkövetett”.

³⁵¹ MAKK: KÜLPOLITIKA 142.: „A magyar királyi sereg súlyos veresége” stb.

³⁵² ENGEL: SZENT ISTVÁN BIRODALMA 46.: „1116-ban csatát veszített a csehekkel szemben” (mármint II. István).

³⁵³ PANDI 148.: „[...] Prágai Kozma leírása tartható hitelesebbnek, ellentétben a magyarországi forrással. Így a csata végkimenetelét is vélhetően az ő elbeszélése őrizte meg hitelesebben, II. István király első külpolitikai akciója tehát vereséggel végződött.” Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az érdekes elemeket is tartalmazó dolgozatnak – a források tudatos és nem kellően indokolt negligálásával született – fő mondanivalóját, miszerint „1116-ban a cseh-magyar határt elválasztó Olšava folyónál egy olyan ütközet zajlott le, amely a forrásokkal ellentétben nem béketárgyalásnak indult, hanem eleve egy katonai akció következménye lett” (uo. 151.), nem látjuk bizonyítottnak, de még valószínűnek sem.

³⁵⁴ A 14. századi krónikakompozíció jegyzetei közt (ÍROTT FORRÁSOK [1116–1205] 518. 2761. jegyzet): „A magyarok valójában elvesztették az olšavai ütközetet 1116. május 13-án.”

³⁵⁵ A magyar Képes Krónika fordításának jegyzetei közt (KÉPES KRÓNKA 213. 685. jegyzet): „A szöveggel ellentétben a magyarok vereséget szenvedtek.”

fordulat a csata végeredményének megítélésében? Hogy lesz a vereségből döntetlen?

Az évszázadokon átívelő konszenzus természetesen nem garancia annak igazságára, amiben az egyetértés fennáll; valamely releváns új forrás felbukkanása, a régiek helytelen kezelése vagy közülük egy korábban általánosan elfogadottnak valamely okból hiteltelenné válása, netalántán egy ismert vagy legalábbis ismerhető adat negligálása, esetleg valamiféle mindent új megvilágításba helyező párhuzam vagy módszertani megközelítés indíthat valakit arra, hogy a korábbi véleményeket – köztük a sajátját is – félresöpörje, és a történetek új leírásával vagy értékelésével álljon elő. Mi áll tehát a csata kimenetelének revíziója mögött?

Úgy tűnik, hogy a fentebbiekből úgyszólván semmi. A csata átértékelésével először talán B. Szabó János kacérkodott 2001-ben, de határozott kijelentések és – ami különösen fontos – észszerű érvek nélkül. Aligha lehet ugyanis érvnek tekinteni egy olyan odavetett félmondatot, miszerint Kristó Gyula az Olšava menti csata ügyében a Képes Krónikával szemben Cosmasra támaszkodva „szokása szerint a magyarok szerepét kedvezőtlenebbül bemutató forrásnak ad több hitelt”.³⁵⁶ Itt ugyanis nyilván nem holmi rossz szokásról van szó, hanem egyszerűen arról, hogy Kristó az őt megelőző generációk eredményeihez tartotta magát,³⁵⁷ teljes joggal.

Cosmas krónikáját ugyanis a Képes Krónikával szemben nem véletlenül részesítették és részesítik előnyben a csata kapcsán a magyar kutatók.³⁵⁸ Cosmas kortárs szerző, a Képes Krónikában

³⁵⁶ SZABÓ, B.: GONDOLATOK 83. 38. jegyzet (benne eredetileg hibásan „kedvezőtlenebbül” áll).

³⁵⁷ Ld. pl. a 342. és 343. jegyzeteket; vö. ezeket még a 349. jegyzettel.

³⁵⁸ Alapvetően összefoglalva: PAULER [1899] I. 471–472. 420. jegyzet; további irodalommal és szempontokkal ld. még KORDÉ 18. 4. jegyzet, ill. PANDI 146–148. – A két leírás közti, lényegyet érintő különbség rövid bemutatását

található híradás jóval későbbi; Cosmast megerősíti a későbbi lejegyzésű *Annales Gradicenses* híradása, a Képes Krónika szövege magában áll; Cosmas ismeri a csata napját és pontos helyét, míg a Képes Krónika ilyen részletekkel nem szolgál; Cosmas leírásában több, kétségtelenül élt személy is előfordul, míg a Képes Krónika a magyar királyon kívül csak Ianus / János nádort nevezi meg és az ármánykodó Soltot, akit viszont semmi más forrásból nem ismerünk; ráadásul Cosmas a magyar sereg *hospesei* sikerének és a cseh fejedelem megfutasának elismerésével ritka objektivitásról tesz tanúságot. – Mindehhez hozzátehetjük még, hogy a prágai krónika csataleírása egységes és plauzibilis, míg a Képes Krónikáé magában véve is két szempontból kevésbé hihető.

Először is a magyar tábor elleni sikeres és pusztító rajtaütés, amiről pedig mindkét forrás beszámol, teljesen érthető Cosmas előadásában, amennyiben a magyar király seregének legjobb harcosait, *hospeseit* küldte az Olšavához, akik előbb a támadó csehek felülkerekedve, aztán pedig ezeket üldözve a harcra mit sem tudó, előkelőivel nyugodtan lakomázó és iddogáló királyt táborával együtt egyrészt információ, másrészt a nem várt irányból hirtelen felbukkanó ellenséggel szemben védelem nélkül hagyták – mint ezt feljebb már részletesen taglaltuk. Ezzel szemben a Képes Krónikában olvasható leírás szerint „a hitvány besenyők és székelyek seb nélkül futottak a király táboráig”, azaz elkerülték a tényleges harcérintkezést, és az ellenség feltűnésekor rögtön megfutottak. Ebben az esetben viszont az üldözők nem lehettek volna olyan szorosán a besenyők és székelyek sarkában, hogy érkezésükkor a király csak kevesedmagával („*cum paucis*”³⁵⁹) tudott volna elmenekülni.

ld. feljebb, „a magyar sereg *hospes*-egységei az 1116-os Olšava menti csatában” c. fejezetben.

³⁵⁹ CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 436.

Másrészt pedig problémás a csata végén *deus ex machina*ként feltűnő nádor szereplése, illetve itt leírt hőstettének logikus folytatás nélkül maradása. Nem világos, miért táborozott messze a királytól; honnan vette híret a főserg katasztrófájának; ha – Cosmas szerint – a csehek üldözéséből győzelmesen visszatérő *hospesek* nem támadtak a tábor fosztogatókra, hanem a király után indultak, ő milyen erőre támaszkodva cselekedett másképp; ha – Cosmas tudósításával ellentétben – a morvák és csehek a korábbi magyar tábor helyén lemészároltattak, akkor a győzelmet miért nem aknázták ki a magyar sereg, azaz miért nem olvasunk semmit például az előbbieket által eltulajdonított javak visszaszerzéséről; végül pedig az állítólagos nagy győzelemről küldönc útján értesített király miért csak „»nagy örömmel örvendezett«” („ *gavisus est gaudio magno* ”)³⁶⁰ a szép siker fölött, ahelyett, hogy embeivel lóra kapva és a győzelmes nádorhoz csatlakozva üldözőbe vette volna a megvert ellenséget, hogy elégtételt vegyen a korábbi fiaskóért.

B. Szabó Jánosnak a csatával kapcsolatos másik kijelentése rendkívül talányos, mondhatni zavaros: „A csatát a könnyűfegyverzetű íjászcsapatok kezdték (1116, 1146, 1260, 1278), akik azonban – esetleg cselből – rendre megfutamodtak a támadó ellenség előtt (1116, 1146, 1260).”³⁶¹ Szinte kellemetlen rámutatni, hogy 1116-ban a csatát mind Cosmas, mind a Képes Krónika szerint a csehek kezdték, ráadásul, mint feljebb kimutattuk, alig ha a könnyűfegyverzetű íjászcsapatokat, hanem inkább a magyar sereg legjobb egységeinek számító *hospes*-legiókat megtámadva. Ráadásul az idézett mondatból nem egyértelmű, hogy a besenyők és székelyek vélt 1116-os megfutamodása a szerző szerint egy ka-

³⁶⁰ KÉPES KRÓNIKA 100.; CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 437. (Utalás Szt. Máté evangéliumára [2,10]: „*gavisus sunt gaudio magno valde*”).

³⁶¹ SZABÓ, B.: GONDOLATOK 84.

lap alá veendő-e a többi csata íjászáinak cselekedeteivel; erre az „esetleg cselből” való megfutamodásra alább még visszatérünk.

Ami tehát az itt tárgyalt – nevezzük így – Olšava-revíziót illeti, ezzel kapcsolatban Szabados György 2007-ben némileg határozottabban foglalt állást, és megkísérelte nézetét érvekkel alátámasztani. Szerinte „leginkább helyénvaló óvatos körültekintéssel bizonytalan kimenetelűnek tartani az összecsapást”,³⁶² de azért három oldallal alább már feltételezhetjük, hogy a magyarok győztek, legalábbis – magyar szempontból – az Olšava menti és az első Lajta menti csata „egy feltételezhetően (1116) és egy bizonyosan győztes csata (1146)” lennének.³⁶³ Ezeket az állításait az ismert források átértelmezésével kívánja alátámasztani.

Először a valóban nem elsődleges jelentőségű, de a prágai krónikát mégis megerősítő,³⁶⁴ későbbi keletű *Annales Gradicenses* híradásával foglalkozik, amelyet egyébként vaskosan félreért. A szöveg ugyanis a következőképp hangzik: „*Bellum fuit inter Boemos et Ungaros, sed Boemis terga vertentibus Moravienses maxima cede prostraverunt Ungaros. Ea tempestate obiit Colomannus rex.*”³⁶⁵ – amiből a következő lesz Szabadosnál: „Háború volt a csehek és a magyarok között, azonban a csehek hátat fordítva a morváknak hatalmas öldöklés közepette leverték a magyarokat. Ez idő tájt hunyt el Kálmán király.”³⁶⁶ Az első, nem túl komplikált latin mondat értelme azonban az itt megadottól jelentős mértékben eltér, amennyiben a csehek nem a morváknak fordítanak hátat, hanem az ellenségnek, és az ő megfutamodásuk után a morvák verik le a magyarokat. Ez egyébként megfelel Cosmas

³⁶² SZABADOS 156.

³⁶³ Uo. 159.

³⁶⁴ Ld. PAULER [1899] I. 472. 420. jegyzet.

³⁶⁵ ANN. GRAD. ET OPAT. 649.

³⁶⁶ SZABADOS 154.

leírásának is, csak épp poentírozza a morvák dicsőségét – ami egy Morvaországban koncipiált szöveg³⁶⁷ esetében teljesen érthető.

Szempontunkból azonban a fordításnál érdekesebb, hogy Szabados hiteltelennek tartja a magyarok leveréséről – mármost mindegy, hogy csehek vagy morvák általi leveréséről – szóló híradást, a következő indoklással: „Azáltal, hogy az események sorrendjét felborítva Könyves Kálmán halála elé illeszti a háborúskodást, az *Annales Gradicenses* [kiemelés az eredetiben – S. Sz.] eleve gyanússá válik; ilyen hibát csupán kései bejegyzéssel lehet véteni. Ráadásul az évkönyv kritikai kiadásából kiderül, hogy a 9. század vége és az 1140 közötti időszakhoz Prágai Cosmas volt az annalista fő forrása; ebből világosan következik, hogy ez a cseh-morva évkönyv nem az eseményektől független terület írásterméke!”³⁶⁸

Itt két dolgot kell megjegyezni. Először is ez a – szempontunkból valóban nem primer fontosságú – szöveg nem lesz teljesen értéktelen csupán attól, hogy szerzője a prágai krónika nyomán írt; az annalistának ugyanis módjában állt szelektálni, és ha Cosmas valami ordas hazugságot írt volna a csatáról, azt egyszerűen mellőzhette vagy korigálhatta volna. Másrészt érdemes megemlíteni az *Annales Gradicenses* szövegét kiadó Wilhelm Wattenbach – egyébként minden bizonyítás vagy indoklás nélküli – sejtését, aki a fenti mondatot nem Cosmastól, hanem máshonnan eredeztethetőnek véli,³⁶⁹ minthogy a Szabadostól jelzett kronológiai zavar, vagyis hogy itt Könyves Kálmán (1116. februári) halála csak az (1116. májusi) Olšava menti csata után említetik, megerősíteni

³⁶⁷ Ld. a kiadás bevezetőjét: ANN. GRAD. ET OPAT. 643.

³⁶⁸ SZABADOS 154.

³⁶⁹ ANN. GRAD. ET OPAT. 649. 39. jegyzet: „*Ipsum illud cum Ungaris praelium intelliigi arbitror, et hanc sententiam non e Cosmae Chronico sed aliunde petitam existimo.*” Ezt a mondatot egyébként korrekt módon idézi Szabados György is: SZABADOS 154. 8. jegyzet.

látszik ezt a feltételezést. Cosmas krónikája ugyanis nagyon határozottan Kálmán király halála utánra teszi az összeütközést,³⁷⁰ s így az *Annales Gradicensis* szövegezése éppenséggel Cosmastól való – legalábbis valamelyes – függetlenségre utal.

Rátérve a csata vonatkozásában két fontosabb forrásra, tehát Cosmas krónikájára és a Képes Krónikára, Szabados megpróbálja ezek szavahihetőségének mértékét felcserélni. Az utóbbit azzal próbálja növelni, hogy ennek Könyves Kálmán és II. István elleni irányultságára hivatkozik: „II. István emlékezete kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az Álmos-ági krónikás semmilyen szándékot nem mutatott a király vereségeinek elpalástolására (győzelmeiről annál mélyebben hallgatott).”³⁷¹ Ez a tendencia „kizár mindenfajta II. István-párti elfogultságot, múltszépítő törekvést.”³⁷²

Erős fenntartással kell azonban kezelni a fenti kijelentéseket. Először is a Képes Krónika szövegében, amely a csata leírását is tartalmazza, valóban sok rosszat olvashatunk II. István személyéről, de az ország katonai teljesítményét illetően a valósánál – magyar szempontból – sokkal tetszetősebb kép tárul szemünk elé, mint erre az író következtelenségeit tárgyalva már Domanovszky Sándor rámutatott: „[...] elhallgatva a szerencsétlen 1115-iki s az eredményében nem dicsőbb 1117-iki hadjáratot, mindjárt az 1124 évi (*anno autem nono regni sui* [kiemelés az eredetiben – S. Sz.]) eseményeket mondja el: »intravit Dalmatiam et a Dalmacensibus honorifice est susceptus«; elmellőzván azt is, hogy az akkor kivívott eredmények egy év múlva megint romba dőltek.”³⁷³ A második megállapítással kapcsolatban pedig ne feledkezzünk

³⁷⁰ „*Ungara gens [...] regis sui Colomanni post obitum*” (COSMAS PRAGENSIS 215.).

³⁷¹ SZABADOS 156.

³⁷² Uo.

³⁷³ DOMANOVSKY 819., eredeti helyesírással; vö. még a 344. jegyzetben álló idézettel is.

meg arról, hogy – mint láttuk – a Képes Krónika szerzője a fiktív győzelmet nem II. Istvánnak, hanem a nádornak tulajdonítja, tehát őt a király elleni elfogultsága egyáltalán nem korlátozhatta a múlt átírásában.

Cosmas hitelét a következőképp próbálja Szabados lerontani: „És bár Cosmas igazán nem vádolható holmi udvari történetíró elfogultságával, mivel hercege futását nem hallgatja el, de előadásán látszik, hogy érzelmileg összehasonlíthatatlanul kedvezőbben viszonyul tárgyához, mint a II. István király emlékével szemben is ellenséges gestaszerkesztő. Ha tehát csupán az irányzatosság mértékét tekintjük, az alapján 1116. május 13-án a magyar fél nyert az Olsava folyó mellett.”³⁷⁴ – A második mondat annyira alaptalan, mint amennyire tartalmatlan az első, s így e két kijelentéssel érdeemben nemigen lehet foglalkozni.

Az Olšava-revízió kapcsán pedig lássuk azt a segédelméletet, amelyet már többen pedzegettek,³⁷⁵ és amely a Cosmas említette *hospesek*, illetve a Képes Krónikában szereplő besenyők és székelyek – mint láttuk: téves – azonosítására alapozva ez utóbbi segédnépi harcosok állítólagos seb nélküli megfutásának valamiféle hadicselként, színlelt megfutamodásként való értelmezésében áll: „A székelyek és besenyők futamodása mellett akad még egy taktikai elem a hazai krónikában, ami a steppei ihletésű harcászatra emlékeztet”³⁷⁶ stb. Mivel erről a nagy cselről, erről a steppei ihletésű taktikai elemről nemhogy Cosmas nem ír – aki nem említ e csatában sem besenyőket, sem székelyeket, sem íjászokat, sem bárminemű hadi furfangot, legalábbis a magyar oldalon –, de még a győzelemről beszámoló magyar krónikás sem tud semmit, így aztán nem marad más, mint feltételezni, hogy az 1116-os és 1146-os harci események magyar leírásai mögött „a csatáról író

³⁷⁴ SZABADOS 156.

³⁷⁵ Ld. a 361. és 401–405. jegyzetknél.

³⁷⁶ SZABADOS 156.

klerikus hadászati műveltsége (műveletlensége)” áll,³⁷⁷ valamint számot vetni „az egyházi férfiú hadászati képzetlenségével”,³⁷⁸ továbbá azzal, hogy „a nyugatias-egyházias műveltségű történétíró teljesen más világban élt, másfajta tudást hordozott, mint a step-péről hozott harci hagyatékot ápoló magyar hadvezetés”.³⁷⁹ Végül meg kell nyugodni abban, hogy a magyar krónikás „tudatlan szemlélő”³⁸⁰ volt.

Mindezek kapcsán először is fel kell hívni a figyelmet arra az egyébként köztudomású tényre, hogy a középkori magyar klérus hadi dolgokban éppen nem volt járatlan, sőt kifejezetten harcias volt; hogy igenis ugyanabban a világban élt, mint a magyar hadvezetés, sőt e hadvezetés sokszor éppen tagjai közül került ki; és végül arra, hogy korának hadviseléséről minden bizonnyal jóval többet tudott a középkori papi személy – tegyük hozzá: jórészt saját tapasztalatból! –, mint a 21. századi bölcész.

E ponton általánosságban lehet utalni például Borosy Andrásnak az Árpád-kori hadakozó egyháznagyokról bőséges anyaggyűjtés alapján írt 1987-es tanulmányára,³⁸¹ illetve arra, hogy az érsekek és püspökök személyes hadbavonulása Magyarországon egészen a középkor végéig szokásos volt: elég például a mohácsi csatában elesett hét magyar főpapra gondolnunk.³⁸² Azt is meg kell említeni, hogy a nyugatias-egyházias műveltség egyáltalán nem jelentette akadályát, legalábbis Magyarországon, a személyes vitézkedésnek: a német birodalom nyugati végeiről Magyarországra került Eberhard püspök, Zsigmond király főkancellárja, aki egy ideig a szlavón és a dalmát-horvát báni tisztséget is betöltötte, személyesen vett

³⁷⁷ Uo. 158.

³⁷⁸ Uo. 158.

³⁷⁹ Uo. 159.

³⁸⁰ Uo. 159.

³⁸¹ BOROSY: HADAKOZÓ EGYHÁZNAGYOK, különösképp 207–215.

³⁸² Ld. a 315. jegyzetet.

részt különféle harci cselekményekben, csapatait saját zászlója alatt vezette, tulajdon kezével öldökölte a törököt, és kezén – ezek után nem is csoda – egy ízben nyíllövéstől meg is sebesült.³⁸³

Konkrétan pedig az 1116-os csata kapcsán nem árt emlékeztetni arra, hogy a morva–cseh rajtaütéstől meglepett táborban II. Istvánnal együtt püspökök is tartózkodtak,³⁸⁴ és – legalábbis Cosmas krónikája szerint – ezek egyike, Lőrinc esztergomi érsek mentette ki a fiatal királyt az életveszélyből.³⁸⁵ Amennyiben tehát Cosmas e tekintetben is igazat írt, Lőrinc érsek gyors reakcióján igen sok múlott; az ehhez szükséges helyzetfelismerő képesség és lélekjelenlét viszont nehezen feltételezhető olyan emberről, aki életében először csöppen egy – amúgy vérfürdőbe torkolló – fegyveres összeütközés kellős közepébe.

Ami pedig a besenyők és székelyek 1116. május 13-i színlelt megfutamodásának feltételezését illeti, erről a körülmények ismeretében egyebet nemigen lehet mondani, mint hogy teljesen alaptalan. Mint a fentebbiekből kiviláglik, ennek a műveletnek képzete egymásnak ellentmondó források, illetve az ezekből kiolvasható, egymást kizáró feltételezések önkényes összeegyeztetéséből, valamint a plauzibilitás igényének feladásából kerekedik ki. Ha a magyar király nem a magyar sereg nagyjából nyugatias fegyverzetű *hospeseit*, hanem besenyő és székely harcosait küldte az Olšavához, akik a maguk részéről seb nélkül és színlelve megfutottak, akkor ki verte meg úgy a támadó cseheket, hogy azok is megfutottak, fejedelmükkel együtt – méghozzá minden színlelés nélkül, az életüket mentve? Mindenki elfutott – a besenyők

³⁸³ Személyéről ld. SÜTTŐ–ENGEL: *FAMILIE VON ALBEN*, különösképp 26–34., harciasságáról: uo. 33.

³⁸⁴ Ld. a 219. jegyzetet.

³⁸⁵ COSMAS PRAGENSIS 216.: „*Nisi archiepiscopus Laurentius cum rege cicius aufugisset, nec ipse periculum mortis evasisset.*”

és székelyek színelve, a csehek őszintén –, a csatatér pedig üres maradt?

Vagy esetleg Cosmas csak álmodta a véres harcot az Olšava partján, konkrét hősi halottal és övéi kevéssé hősi megfutásával? Aztán mindezt le is írta? Akkor tehát a besenyők és a székelyek ravasz hadicselükkel valóban megleptek mindenkit, de legjobban az ő oldalukon lévőket, mert a magyar táborban erre tényleg senki sem számított, és így ott aztán az ellenség iszonyú öldöklést és fosztogatást vitt véghez – ez a készületlenség, illetve a magyar táborban végrehajtott pusztítás azon momentumok, amelyekben Cosmas beszámolója és a Képes Krónika nagyjából fedik egymást.

Másképp összegezve az 1116. május 13-i besenyő és székely színlelt megfutamodás fikciójának problémáját: Cosmas semmit sem ír besenyőkről és székelyekről, a magyar krónikás pedig, aki tényleg foglalkozik velük, semmit sem tud színlelt megfutamodásukról, hanem éppenséggel – minden bizonnyal ok nélkül³⁸⁶ – őket teszi felelőssé a bekövetkezett katasztróféért. A sereg zömével összehangolt hadmozdulatról szó sincs, egyetlen forrás sem említ bármi olyat, ami, ha csak halványan is, erre utalna; a következők pedig egyértelműen kizárják egy efféle manővernek akár csak a tervét is. Egyértelmű, hogy ez a kitalált 1116-os színlelt megfutamodás nem a magyar hadtörténet, hanem a magyar hadtörténetírás jelensége.

A fentieket összefoglalva tehát nem mondhatunk mást, mint hogy semmi racionális okunk sincs a korábbi és újabb magyar történetírásban csaknem egyhangúan képviselt véleményt felülírva az Olšava menti csatát magyar vereségből eldönthetetlen kime-netelű összecsapássá átminősíteni.

³⁸⁶ Legalábbis ebben az esetben pontosan állni látszik az, amit Kordé Zoltán a besenyők és székelyek bűnbakként való beállításáról ír: KORDÉ 23.

Besenyő és székely teljesítmény az 1146-os Lajta menti csatában

Erről az 1146. szeptember 11-én a Lajta és a Fischa folyók között lezajlott összecsapásról – amely a szakirodalomban ennek megfelelően néha első Lajta menti, néha Fischa menti csataként fordul elő – a kötet két szerzője is megemlékezik, ezúttal egybehangzóan méltatva az itt elért magyar sikert. Veszprémy László szerint (128.) „a Fischa menti csatát azért kell a magyar hadtörténelem jelentős eseményének tartanunk, mert nyílt csatában először győzött le magyar sereg nehézfégyverzetű nyugat-európai, ez esetben német sereget”, és ennek megfelel Kovács S. Tibor véleménye is (406.): „Ennek az ütközetnek igen nagy volt a jelentősége, mert a magyar haderő először győzött le nyílt csatában nyugat-európai lovagi sereget.”

A valóban nagy hadtörténeti jelentőségű győzelem újdonságjellegét azonban nem ennek „nyílt csatában”, hanem nyugati módon, frontális összeütközésben történt kivívása jelenti. A nyílt csata fogalma ugyanis kissé tágabb, tehát aszimmetrikus fégyverzetű és eltérő taktikájú seregek összecsapásával kapcsolatban is használható, és így – többé-kevésbé – alkalmazható a kalandozások korabeli magyar seregek egyik vagy másik, részleteiben kevésbé ismert, legalábbis viszonylagosan nehézfégyverzetű nyugati sereggel szemben elért győzelmére is. Ebben a csatában viszont a nyugati lovagi sereget lényegében saját harceljásával sikerült legyőzni, és ez kétségtelen *novum* volt.

Ezt a körülményt azért kell hangsúlyozni, mert a csatát egyértelműen a magyar sereg azon vitézei nyerték meg, akik a lovagi harcosokkal szemben vállalták a kizűtást, és ebben diadalmaskodtak. Ez tisztán kitűnik az összecsapásra vonatkozó két legfontosabb, viszonylag részletes, egymást ezúttal valóban kiegészítő forrásból, azaz Freisingi Ottó Frigyes császár tetteiről írt művé-

ből³⁸⁷ és a Képes Krónikából,³⁸⁸ valamint – ennek megfelelően – a csata e két kútfőn, elsősorban mégis Ottó püspök híradásán alapuló modern tárgyalásaiból is.³⁸⁹ Megjegyzendő, hogy nem látatta és láttatja ezt másként Veszprémy László sem.³⁹⁰ – Valóban, még ma is nehéz megilletődés nélkül olvasni, hogy a németekkel szemben – akik „óriásokként mereven ülték meg magas és kiváló lovaikat”,³⁹¹ és akik a besenyőket és székelyeket szétszórva már megrémítettek egyes magyar egységeket is – a királyi csapat rendíthetetlen maradt: „a király legiójából senki sem hagyta el helyét, hanem az szilárdan és mozdulatlanul állt, akár egy erdő”.³⁹² Írja ezt róluk az ellenség, Freisingi Ottó, aki egy *caputtal* feljebb válogatott – vagy éppen nem is nagyon válogatott – szidalmakat szór a magyar seregre és harcosaira,³⁹³ és aki, nem mellesleg, édestestvére volt a csúfos vereséget szenvedett, sokszor „Jasomirgott”-ként emlegetett Henriknek.³⁹⁴

³⁸⁷ OTTO FRISINGENSIS 51–53., magyar fordításait ld.: OTTO FRISINGENSIS / GOMBOS 109–110., ill. ÍROTT FORRÁSOK [1116–1205] 87–89., Kisdi Klára fordítása.

³⁸⁸ CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 453–457. (cap. 165.), ennek fordítását ld. pl.: KÉPES KRÓNIKA 107–109.

³⁸⁹ PAULER [1899] I. 261–263., ill. 489–490., 460. jegyzet; PILCH 49.; MARKÓ 27.; BOROSY: MAGYARORSZÁG HADÜGYE 39–40.; KRISTÓ: ÁRPÁD-KOR HÁBORÚI 79–81., ill. 295., 139. jegyzet; KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 103–106..

³⁹⁰ VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI 107., valamint a jelen kötetben (128).

³⁹¹ CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 455.: „*quasi gygantes obstupebant in equis arduis et et optimis*”.

³⁹² OTTO FRISINGENSIS 52.: „*ex regis legione nullo egrediente, sed tamquam in modum silvae fixa immobiliter manente*”.

³⁹³ Ld. a 224. jegyzetet.

³⁹⁴ Talán Ottó püspök e szavaira is áll, amit Szerb Antal idéz Sir Thomas Malory híres lovagregényéről: „Szépen mondja könyvéről Andrew Lang: »Fiúknak és olyan férfiaknak, akik megőrizték magukban a fiút, a Morte megbecsülhetetlen kincs marad.«” (SZERB I. 243.)

A csata tehát fényes magyar győzelemmel ért véget. Henrik, a heves természetű osztrák örgróf és bajor herceg megfelelő hírszerzés hiányában elhamarkodott és rendezetlen rohamot indított, amely során a németek ugyan legázolták a besenyőket és székelyeket, sőt lendületükkel még a közvetlen harcérintkezés felvétele előtt megingatták a magyar derékhad egyes egységeit is, ám ekkor megfordult a hadiszerecse. A küzdelemnek e – magyar szempontból – kritikus pontján a király anyai nagybátyja, Belos bán által vezetett magyar derékhad néhány egységének, úgy látszik, sikerült az ellenség hátába kerülni: hogy a nem eléggé zárt tömegben rohamozó németeken áttörve, vagy őket megkerülve, az nem világos, az viszont bizonyos, hogy a herceg lemaradt egységei meginogtak, és menekülni kezdtek. Ekkor avatkozott be a feljebb említett királyi legió, és a „király válogatott vitézei”³⁹⁵ nagy vérengzés közepette eldöntötték a csatát; végül maga a bekerített herceg is csak ügyel-bajjal tudott elmenekülni. – De mit csináltak közben a besenyők és székelyek?

Ez a kérdés a feljebb említett³⁹⁶ csataleírásokban fel sem merült, mert a források alapján egyértelműnek számított, hogy vagy holtan heverték a harcmezőn, vagy az életükért futottak. Freisingi Ottó összesen a következőt írja a csatában való részvételükről (a mondat alanya Henrik herceg): „Végül is száguldó rohanása túlzott gyorsaságának következtében megelőzi az íjászok támadását, akik a két szárnyon, a sereg előtt voltak felállítva, és akiket az élükön álló két ispánnal együtt csaknem teljesen megsemmisített.”³⁹⁷

³⁹⁵ CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 456.: „*electi milites regis*”.

³⁹⁶ Ld. a 389. jegyzetet.

³⁹⁷ OTTO FRISINGENSIS 52.: „*Denique ex prepetis cursus nimia velocitate sagittariorum impetum, qui in duabus precedentibus alis positi erant, prevenit ac illas cum duobus comitibus, qui eisdem preerant, ferme funditus delevit.*” – Megjegyzendő egyébként, hogy ha Henrik hercegnek csak íjászokkal lett volna dolga, akkor e lerohanást a legbölcsebb megoldásnak kellene neveznünk. Hans Delbrück egyebek mellett ezt a csatát is említi a lovagságnak

A Képes Krónika szerzője szigorúbb, de több szót ő sem veszteget rájuk: „A silány besenyők és hitvány székelyek pedig, akik szokott módon a magyarok csapatai előtt jártak, mindahányan egyként megfutamodtak, miként juhok a farkasok elől.”³⁹⁸

Ehhez képest a jelen kötetben a két meghatározó forrással – és az ezekre épülő korábbi hadtörténeti művekkel – szemben a besenyők és székelyek sikeres harcosokként, a győzelem tevékeny részeseiként tűnnek fel. Ez a felfogásbeli, úgyszólván száznyolcvan fokos fordulat azonban nem minden tekintetben újdonság, így először ennek előzményeire vetnénk egy pillantást. Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy az idevágónak nevezhető művek³⁹⁹ esetében általában nem hadtörténeti indíttatású, a konkrét csatákból kiinduló megközelítésekről van szó, hanem a besenyőkről és székelyekről a magyar krónikás hagyományban több helyütt olvasható negatív jelzők⁴⁰⁰ magyarázatának kísérletéről; mint-hogy pedig e jelzők hadtörténeti kontextusban bukkannak fel, így az érintett csaták is szükségszerűen említésre kerülnek, anélkül azonban, hogy a szerzők e csatákat önmagukban, a szöveggörnyezetükből és az események összességéből kiragadott – s így könnyen félreérthető – besenyő és székely vonatkozásokon túl is

a lovasíjászokkal szembeni sikeres taktikájáról írva: „[...] és Freisingi Ottó az 1146-os magyarokkal vívott csatáról elbeszéli, hogy Jasomirgott Henrik herceg rohamának gyorsaságával a magyar íjászokat megelőzte és őket megsemmisítette, de aztán legyőzték őt a magyar király lovagjai”. (DELBRÜCK Teil 3, 336.: „[...] und Otto von Freising erzählte von der Ungarnschlacht im Jahre 1146, daß der Herzog Heinrich Jasomirgott durch die Schnelligkeit seiner Attacke den ungarischen Bogenschützen zuvorkam und sie vernichtete, dann aber durch die Ritter des Königs von Ungarn besiegt wurde.”)

³⁹⁸ CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 456.: „*Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis, qui more solito preibant agmina Hungarorum.*”

³⁹⁹ A régebbi irodalomra ld. KORDÉ 22., különösen a 17. jegyzetet.

⁴⁰⁰ *Pessimi*, illetve *vilissimi*, tehát kb. 'igen silány', 'igen hitvány', ld. CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 397., 436., 456.; vö. KORDÉ 22.

meg akarnák érteni. Jellemző Hansgerd Göckenjan eljárása, aki a székelyekre összpontosítva hosszan próbálkozik nekik és a besenyőknek az 1116-os és 1146-os csatákban színlelt megfutamodást tulajdonítani, úgy, hogy közben kizárólag a Képes Krónikára hivatkozik, pontosabban ezt javíttatja, anélkül, hogy akár csak futólag is tekintetbe venné a két csata elsődleges – és a magyar hadtörténeti irodalomban is rendszeresen felhasznált, a fentiekben tőlünk is sokszor idézett – forrásait, tehát az Olšava menti csatával kapcsolatban Cosmas, a Lajta vagy Fischea mentivel kapcsolatban pedig Freisingi Ottó műveit.⁴⁰¹ Ugyanígy járt el 1989-ben Pálóczi Horváth András⁴⁰² és lényegében hasonlóan Györffy György⁴⁰³ is.

⁴⁰¹ GÖCKENJAN 115–116., ill. 196. 19–20. jegyzetek: Cosmas és Freisingi Ottó meg sincsenek említve.

⁴⁰² PÁLÓCZI HORVÁTH: BESENYŐK 25.: „1146-ban a Lajtánál a németek ellen sikerrel alkalmazták [mármin a besenyők és székelyek – S. Sz.] a színlelt megfutamodás taktikáját, amely előtt viszont a későbbi krónikás már értetlenül áll.” itt következik az idézet a Képes Krónikából. – Érdekes, hogy mi lesz ebből ugyanezen szerzőnél 2014-re. Miután lényegében megismétli 1989-es véleményét, hozzáteszi, hogy „német források alapján a csata részletes leírásából kiderül, hogy az íjászokból álló magyar elővédet a német főszereg támadta meg, s azok valóban megfutottak, mivel nem akartak közelharcba bocsátkozni az óriásként tornyosuló német páncélosokkal” (PÁLÓCZI HORVÁTH: KELETI 42.). A szövegből nem derül ki, hogy a szerző miféle német forrásokról beszél és az sem, hogy az egyetlen számba jöhető német forrás mást tartalmaz, mint amit ő állít; amúgy pedig rá kell mutatni arra is, hogy az itt leírt, az erősebb előli megfutásnak semmi köze sincs a pár sorral feljebb vélelmezett, a taktika részeként alkalmazott színlelt megfutamodáshoz.

⁴⁰³ GYÖRFFY 13–14. A Képes Krónikának az 1116-os és 1146-os csatára vonatkozó adataiból szűri le a besenyők és székelyek színlelt megfutamodását, kellőképp át nem gondoltan. Az 1116-os csata kapcsán Cosmasra hivatkozik, és a prágai krónikástól említett *hospes*-legiók sikerét a besenyőknek és székelyeknek tulajdonítja, figyelmen kívül hagyva, hogy Cosmas nem a *hospes*ek színlelt, hanem a csehek valódi megfutamodásáról ír; az 1146-os csatában pedig szerint a magyar főszereg nem tudta, miről van szó, „úgy tűnt

Efféle előzmények⁴⁰⁴ után tehát a jelen kötet szerzői teljesen átrajzolják az 1146-os csatában résztvevő besenyőknek és székelyeknek a források és a korábbi hadtörténeti összefoglalások nyújtotta képét. Kovács S. Tibor szerint (406.) „szükséges hangsúlyozni, hogy a magyar hadvezetés sikeresen összehangolta az íjász könnyűlovasság, valamint a lovagok harci tevékenységét. A csatát ebben az esetben a besenyő és a székely íjászok kezdték, akik meszterien alkalmazták a megfutamodás taktikáját”. Veszprémy László hasonló értelemben nyilatkozik (128.): „Géza király seregének élén besenyő és székely íjászok harcoltak, akiket a lovagi szemléletű krónikás könnyű fegyverzetük miatt nevez »hitványnak«, és színlelt visszafordulásukat sem érti.”⁴⁰⁵

tehát fel, mintha a besenyőket és székelyeket az ellenségtől való félelem futamította volna meg” (uo. 14.). Pedig dehogy. A harcban álló magyaroknak azt kellett volna gondolniuk – és velük együtt azt kellene hinnie a mai jámbor olvasónak is –, hogy a németekkel való találkozást túlélő besenyőkön és székelyeken hirtelen erőt vett a taktikai eszmélkedés, úgy tettek, mintha rohanást mentenék az életüket, és ebbe a titokba, hogy ők most igazából harcolnak, diszkréten nem avatták be a hadsereg vezetését sem.

⁴⁰⁴ Ide tartozik még B. Szabó János zavarosan fogalmazott, bizonyítási kísérlet nélkül maradt sejtése a 361. jegyzetben idézett helyen, valamint Szabados György szintén bizonyítatlan, az eddigieken is túllépő vélekedése, amely szerint „a színlelt megfutamodásban részt vettek a magyar hadsereg magyar etnikumú egységei is” (SZABADOS 159.).

⁴⁰⁵ Szinte ugyanezen szavakkal – némi járulékos önellentmondással kiegészítve – már 2008-ban is (VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI 107.): „Géza király seregének élén besenyő és székely íjászok harcoltak, kiket a lovagi szemléletű krónikás könnyűfegyverzetük miatt nevez »hitványnak«, és cseles, színlelt visszafordulásukat nem érti, s az is kérdéses, hogy valóban teljesen megsemmisítették-e őket.” Az önellentmondás abban áll, hogy ha esetleg teljesen megsemmisítették őket, akkor hogyan fordulhattak volna vissza cselesen és színlelve – ha pedig részlegesen semmisítették meg őket, akkor a maradék visszafordulását mennyire lehet cselesnek és színleltnek nevezni.

Bár nem elsődleges jelentőségű, mégis meg kell jegyezni, hogy az utóbbi szerző szóhasználata némileg meglehetősen: a színlelt megfutamodás ismert fogalom, de a színlelt visszafordulás valami nagyon friss, és legalábbis nehezen értelmezhető. Hogy kell ezt csinálni? Hogyan kell úgy visszafordulni, hogy mégsem?

Ami pedig a lényegét illeti: a színlelt megfutamodást fogalmilag az különbözteti el a valóságostól, hogy az előbbivel élők valójában nem adják fel a küzdelmet, hanem az ellenség megtévesztése, vagy annak legalábbis megkísérlése után ismét felveszik a harcot. Itt azonban ez nem történt meg: a fent idézett forrásokból semmi ilyesmit kiolvasni nem lehet, sőt, akár csak valami efféle irányuló szándéknak feltételezése is csupán e szövegek világos értelmének visszájára fordítása, eredeti jelentésükkel diametrálisan ellentétes magyarázata révén lehetséges. Különös bizonyító erővel bír ebből a szempontból Freisingi Ottó munkája, mert még ha a magyar krónikásról valamiféle – a gyengébb fegyverzet keltette vagy netalántán etnikai indíttatású⁴⁰⁶ – általános besenyő- és székelyfóbiát tételezünk is fel, ami esetleg őt arra készítette volna, hogy szántszándékkal elhallgassa e segédnépi íjászok hősiességét, a német püspököt semmiféle ilyen diszkriminációval nem lehet vádolni: neki a magyar sereg harcosai egységesen „*barbari*”⁴⁰⁷ (barbárok).

Ami a megfutamodás taktikájának mesteri alkalmazását illeti, ezt ne bolygassuk. Úgyszólván minden ismert háborúban akadt ilyen mesteri megfutamodók, akikről hazájuk krónika-, illetve történetírásában nagyjából olyan kép maradt fenn, mint a Képes Krónikában a Lajta menti csatából menekülő egyénekről.

A „lovagi szemléletű krónikás” állítólagos értetlenségével kapcsolatban pedig legyen szabad rámutatnunk arra, amit az előző fejezetben, az 1116-os Olšava menti csata kapcsán a krónikás hoz-

⁴⁰⁶ Ezekről ld. a korábbi irodalmat: KORDÉ 22. 18–19. jegyzetek.

⁴⁰⁷ OTTO FRISINGENSIS 52.

zá-, valamint vélelmezett hozzá nem értéséről írtunk. Lehetett lo-
vagi szemlélete, de a magyar klérus köztudottan harcias mivolta,
hadi ügyekben való jártassága óvatosságra int a krónikás ítéleté-
nek javíthatóságát illetően. Aligha arról van szó, hogy nem értette a
német mézszárlást túlélő besenyők és székelyek megfutamodását;
értheti ezt bárki, minden különösebb empátikus képesség nélkül
is, ha odaképzeli a közelharcra kevésbé alkalmas fegyverzettel fel-
szerelt, társaik jó részét és mindkét ispánjukat elvesztett segédné-
pi elemeket a felbőszült, kézitúsában jártas és annak megfelelően
felszerelt németek elé. Minden bizonnyal értette ezt a krónikás is
– értette, de nem tetszett neki. És ez a nemtetszés is érthető, mert
a besenyők és székelyek eltűnése után a magyarokra maradt, hogy
helytálljanak az országért.

A fentiekhez annyit még hozzá lehet, illetve kell tenni, hogy ha
mindenáron segédnépi hadi érdemet keresünk az 1146-os csa-
tával kapcsolatban, úgy azt egy korábban nem tárgyalt momen-
tumban esetlegesen felfedezhetjük – noha igazolni természetesen
nem tudjuk.

Freisingi Ottó ugyanis meglehetősen elmarasztalóan emléke-
zik meg testvére, Henrik herceg felderítőiről. Ezekről a püspök-
től annyit tudunk meg, hogy a herceg a Lajta és a Fischa közt tá-
bort ütött, „felderítőket küldvén ki, hogy azok az ellenség állását
szorgalmatos kémleléssel ismerjék meg”,⁴⁰⁸ ámde a magyar király,
„minthogy a herceg felderítői nem jól látták el a feladatot, amellyel
kiküldték őket, a Lajta folyón váratlanul átgázol, gyűjtogatni kezd-
vén a szomszéd területen”,⁴⁰⁹ a herceg pedig „hiába várván a fel-

⁴⁰⁸ Uo. 51.: „*missis exploratoribus, qui statum hostium diligenter inquirendo ediscerent*”.

⁴⁰⁹ Uo. 52.: „*fluvium Litahe ex improviso, exploratoribus ducis non bene, propter*

derítőkre, akik vagy álnokságból, vagy restségből késlekedtek”,⁴¹⁰ végül is rossz döntést hoz: azokra hallgatva, akik a gomolygó füst látványából az ellenség visszavonulására és önnön hátrahagyott táborának felgyújtására következtetnek, elhamarkodott támadást indít. – Feltételezve azonban, hogy a német felderítők feladatuk szándékolt ellátása közben a besenyőkbe és székelyekbe ütköztek, „akik szokott módon a magyarok csapatai előtt jártak”,⁴¹¹ nem kell a német táborból való távolmaradásuk mögött álnokságot vagy restséget keresni: ez a találkozás minden bizonnyal Lajta menti felderítésüknek, egyszersmind felderítői karrierjüknek is gyors és drasztikus végét jelentette.

Ha tehát a herceg felderítőit tényleg a besenyők és székelyek likvidálták, azzal valóban számottevően hozzájárultak a magyar sikerhez, mert így a türelmetlen Henrik úgyszólván vakon és elkapkodva indította meg rohamát, mielőtt a magyar had tényleges erejéről és felépítéséről értesülhetett volna, és e roham rendezetlensége, a csapatok támadó formációjának ki nem alakítása, illetve az esetleg meglévő alakzat fellazulása lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar sereg legjobb vitézei kézitúsában erőt tudtak venni a német lovagseregen. Az ellenséges felderítők kiiktatásának érdemét tehát, ha csak feltételesen is, tulajdoníthatjuk a két segédnép harcosainak, de a színlelt visszavonulását – kiváltképp mint a főszereggel egyeztetett manőverét – semmiképpen sem.

quod missi erant, observantibus, transvadando permeat, apposito mox in vicinis igne”.

⁴¹⁰ Uo.: „*frustra exploratores, qui aut dolo aut pigricia tardabant, expectans”.*

⁴¹¹ Ld. a 398. jegyzetet.

II. András „kitűnő eredménnyel” megvívott keresztes háborúja

II. András 1217–18-as keresztes hadjáratának mérlegét a következőképp vonja meg Veszprémy László (134.): „Végeredményben a megtett távolság tekintetében ez volt a középkorban a magyar katonai egységek legnagyobb szabású, csak Hunyadi János 1444-es várnai hadjáratához hasonlítható vállalkozása, amit – kisebb veszteségektől eltekintve – kitűnő eredménnyel oldottak meg.”

Magától vetődik fel a kérdés, hogy ezt az állítólag kitűnő eredményt miért nem méltányolták sem a kortársak, sem a keresztes hadjáratok modern történészei.⁴¹² E vonatkozásban mindenekelőtt különbséget kell tenni a hadjárat ténye és eredménye között. Az egyfelől valóban nagy fontosságú, hogy a hadjárat megtörténte által a magyarság tevékenyen kapcsolódott a keresztes eszméhez és ezzel egyszersmind látványosan nagyot lépett a nyugati, katolikus keresztény nemzetek közé történő integráció terén: ez a tény apró, mégis maradandó része az egészséges magyar katolikus ön- és történeti tudatnak – már ameddig ezek fennmaradnak. Az említett távolság is figyelemreméltó, bár ennek leküzdése inkább az ország anyagi teherbíró képességét, semmint a harcosok vitéz-

⁴¹² A nyugati – francia, angolszász, német – szakirodalom e tekintetben nagyjából egységes értékeléséhez ld. BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 226–235. – Veszprémy László ugyan korábbi művében „II. András hadjáratának hagyományosan negatív megítélésével kapcsolatban” (VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 108.) fordulatról beszél, de az általa említett szerzőktől sem ő nem idéz a fenti értékeléssel harmonizáló kijelentést, sem a Veszprémytől e vonatkozásban említett szerzők munkáit is bőven ismertető Borosy András (BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 232–233., ill. uo. 234–235.) nem tud ilyen mértékű elismerésről. Ráadásul a II. András-féle keresztes hadjárat iránt „a külföldi szakirodalomban elsőként” (VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 108.) megértést mutató francia történész e tárgyban tett kijelentéseinek ellentmondásosságára, egymással össze nem egyeztethető mivoltára már Borosy felhívta a figyelmet: BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 226–227., 231–232.

ségét próbálta meg, és „a megtett távolság tekintetében” adódó esetleges párhuzamok közül a várnai hadjárat kiemelése nehezen érthető. – Másfelől viszont, a hadjárat eredményét tekintve, aligha reális ezt kitűnőnek minősíteni, minthogy a vállalkozás szembeszökően nélkülözte a valós katonai sikert.

A magyar keresztetek szentföldi hadakozásának száraz tényei ugyanis, legalábbis lényegi vonatkozásaikban, ismertek voltak már a kortársak és az utókor számára is, a történeteket számos alkalommal és változó terjedelemben leírták, részletekbe menően Magyarországon például éppen Veszprémy László.⁴¹³ azt lehet mondani tehát, hogy a legfontosabb konkrétumok régóta köztudomásúak – vagy legalábbis e kötet megjelenéséig azok voltak. Vessünk egy pillantást ezekre, illetve ezeknek a tárgyalt kötetben való prezentációjára.

András király csapatai a Szentföldön három akcióban vettek részt, a másodikban és harmadikban királyuk nélkül. Az első 1217 novemberében egy elsősorban zsákmányszerzést, illetve a középkori háborúra jellemző pusztítást⁴¹⁴ célul kitűző becsapás volt az ellenség területére, amely – minthogy a muzulmánok a csata elől kitértek – jelentősebb fegyveres összeütközés nélkül zajlott le. Pauler Gyula frappáns összefoglalása szerint: „E portyán sok volt a zsákmány, de több ember veszett el, mint ellenséget elejthettek volna, dicsőséget keveset hozott, katonai sikere pedig épen nem volt.”⁴¹⁵

⁴¹³ VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT, különösen 102–103.

⁴¹⁴ Erről bővebben feljebb, a 120–122. jegyzeteknél.

⁴¹⁵ PAULER [1899] II. 65. – Megjegyzendő, hogy az ellenség elejtése alatt itt foglyul ejtést kell érteni, ahogy erről Akkon kortárs püspöke, Jacques de Vitry (Iacobus de Vitriaco), III. Honorius pápának beszámolt (Epistolae ad Honorium III papam, in: GOMBOS II. 1217.): „*et aliquot captos ex eis [sc. Sarracenis – S. Sz.] in reditu suo deduxerunt: sed sciatis quod plures ex nostris in eadem amissi sunt equitatura, quam capti ex alienis*” (és visszatérükben hoztak magukkal néhány foglyot közülük [a mohamedánokról van szó – S. Sz.], de tudjátok meg, hogy a mieink közül többen vesztek el e portya során, mint ahány idegent elfogtak).

A második vállalkozás a Tábor-hegyre épített muzulmán erődtítmény sikertelen ostroma volt december elején. Az ígéretesen indult, de végül kudarcba fulladt kísérlet után, ahogy Veszprémy László írja (133.) „néhány hónapon belül a muszlimok önként feladták, lerombolták és kiürítették Tábort”. A szerző a továbbiakban (133.) „a hadjárat első szakaszának értékelése” során megállapítja, hogy (133.) „a magyar sereg észak-palesztinai vonulása nem volt eredménytelen”, és az eredmények közé számítja azt is – meglehetősen pontatlanul fogalmazva! –, hogy (134.) „hozzájárult Tábor várának véráldozat nélküli későbbi visszaszerzéséhez”.⁴¹⁶ Erősen kérdéses azonban, hogy a muzulmánok önkéntes távozása a hegyről mennyiben nevezhető sikernek. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy önként, saját – jól vagy rosszul felfogott – érdekében cselekedtek így, és valószínű, hogy nem döntöttek rosszul.

E ponton érdemes figyelembe venni az ostromnál jelen lévő, feljebb már idézett Jacques de Vitry tanúságát, aki szerint az első, december 3-i roham alkalmával megfutamodtak „a vár védői, akik a hegy védelmére a kapukon kívül félelem nélkül szálltak szembe a mieinkkel” (*„defensores castris qui intrepidi extra portas ad defendendum montem nostris occurrerant”*).⁴¹⁷ Ahhoz azonban, hogy a védők az ostromlókkal a falakon kívül csapjanak össze, a bátorságon kívül megfelelő létszám is szükségeltetik, amely utóbbit valószínűsíti egy másik krónika – minden bizonnyal erősen eltúlzott – adata az erősség 77 tornyáról és kétezres védőeregéről.⁴¹⁸ Ráadásul Tábor védői válogatott harcosok lehettek,

⁴¹⁶ A tábor-hegyi erőd evakuálását és lerontását az említett ostrommal általában összefüggésbe szokták hozni, ld. BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 224–227.

⁴¹⁷ *Historia orientalis seu Historia Hierosolymitana*, in: GOMBOS II. 1219.

⁴¹⁸ „[...] *castrum fortissimum cum septuaginta septem turribus [...] et duo milia conductorum militum*” (*Chronica regia Coloniensis*, in: GOMBOS I. 484.). Az adatot elfogadja Veszprémy (VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 103.).

legalábbis egy arab forrás szerint „At-Túrban [Tábor – S. Sz.] a leghősiesebb muszlimok állomásoztak, a szíriai csapatok legkiválóbbjai”.⁴¹⁹ Annyi mindenesetre biztosnak látszik, hogy a legjobb erőkből összeállított védősereg viszonylag nagy létszámú lehetett, ilyen erőt pedig inkább csak nehezen védhető objektumban érdemes állomásoztatni. – Az ostrom után tehát, és kiváltképp az ötödik kereszties hadjárat során a Szentföldre érkező keresztiesek sokaságától tartván, fel kellett, hogy merüljön a muzulmánokban a kérdés: érdemes-e megmaradni a tábor-hegyi erődítményben, vagyis hogy a fenyegetés, amit ennek léte jelent a frankokra nézve, jelent-e akkora előnyt, ami ellensúlyozná azt a hátrányt, ami e fenyegetett és – úgy látszik – nem könnyen védhető erőd nagy létszámú és válogatott harcosokból álló helyőrségének fenntartásából, azaz utánpótlással való, bizonyára nem egyszerűen megoldható ellátásának szükségéből, leginkább azonban e haderőnek a fő hadszínterektől való távoltartásából adódik. E kérdést nemlegesen válaszolták meg, és úgy tűnik, hogy ezt igen bölcsen tették. Hogy döntésüket mennyiben motiválta az 1217-es decemberi ostrom, illetve az 1218-as év kihívásaitól való félelem, nehéz lenne megválaszolni; azonban még ha kiderülne is, hogy az előző tényező jelentékenyebb volt, a Tábor-hegy muzulmán kiürítését és a felszabaduló erők máshol történő bevetését semmiképp sem lehet kereszties diadalként ünnepelni.

Az utolsó kaland, a még 1217 decemberében északra, a Libanon és Antilibanon vidékére vezetett portya katasztrófába torkollt.

⁴¹⁹ A szakirodalomban általában Abú Sába kortárs damaszkuszi író (nevét többféle módon leírva ld. pl. PAULER [1899] II. 499.; BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 228–229., 231., 234.; VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 103.) szövegeként emlegetett beszámolót magyarra Major Balázs fordította, a szerzőt Abu'l-Muzaffar (Szibt ibn al-Dzsaúzi) néven nevezve, ld. MAGYARORSZÁG ÉS A KERESZTES HÁBORÚK 299–300. (23. számú forrás-szemelvény), az idézet: 300.

Nyugati források erről alig emlékeznek meg,⁴²⁰ annál bővebben azonban a már idézett arab szerző. Magában álló, ellenőrizhetetlen adata szerint a magyar király leánytestvérének fia vezette azt az ötszáz fős különítményt, amely Szidón urának – azaz Baliannak, Szidón grófjának – intelme ellenére benyomult a kiváló íjász hírében álló muzulmánok nehezen járható földjére. A támadás hírére otthonaikat kiürítő harcias helyi lakosoknak, úgy látszik, sikerült egy pihenő alkalmával meglepni a kereszteseket: „Az al-Majádinabeliek pedig lecsaptak rájuk a hegyekből, elvették lovaikat, megölték vezetőiket, és foglyul ejtették al-Hunkar [a magyar király (a fordító előző oldalon lévő megjegyzése alapján) – S. Sz.] unokaöccsét. Aki megmaradt közülük, az Szidón irányába menekült. Velük volt egy fogoly muszlim férfi is, akit al-Dzsámúsznak hívtak és aki ezt mondta nekik: – »Ismerek egy könnyen járható utat Szidónba, elvezetlek oda benneteket.« Azok így válaszoltak: – »Ha megteszed gazdaggá teszünk.« Ő pedig nehezen járható völgyekbe vezette őket, miközben a muszlimok a nyomukban voltak, gyilkolva és foglyokat ejtve. Erre azok rájöttek, hogy al-Dzsámúsz félrevezette őket és megölték. Csak három érte el Szidont pedig ötszázán voltak. A foglyokat Damaszkuszba hozták és dicső nap volt.”⁴²¹

Ez utóbbi forrásból azért kell kissé hosszabban idézni, hogy világos legyen annak az eseménynek jelentősége, amelyről Magyarország középkori hadtörténetében nem lehet olvasni. Az első két akcióról ír Veszprémy László (133.), a harmadikról azonban nem, egy szót sem. Ennek oka nyilván nem az, hogy – valamiképp

⁴²⁰ Ld. Oliverus (Oliverius) scholasticus Coloniensis, deinde episcopus Paderbornensis, tum cardinalis episcopus Sabinensis: *Historia Damiatina*, in: GOMBOS III. 1747.; *Chronica regia Coloniensis*, in: GOMBOS I. 484.; Iacobus de Vitriaco (Jacques de Vitry): *Historia orientalis seu Historia Hierosolymitana*, in: GOMBOS II. 1220. E nagyjából egybevágó *locusoknál* némivel informatívabb az utoljára említett szerzőnek a pápához írt levele: *Epistolae ad Honorium III papam*, in: GOMBOS II. 1217.

⁴²¹ Ld. a 419. jegyzetben megjelölt műben és oldalon.

szembefordulva a nemzetközi szakirodalom egészével, amely a szerencsétlen portyát tényként fogadja el⁴²² –, kételkedne ennek megtörténtében, mert 2006-os művében nagyjából az itt idézett arab forrás alapján adja elő a történetet.⁴²³ Sokkal inkább úgy tűnik, hogy ez a megfontolatlanul kezdett, szerencsétlenül vezetett és katasztrofális vereséggel végződő támadás összeegyeztethetetlen a „kitűnő eredménnyel” megoldott katonai vállalkozás fikciójával, ezért kellett kimaradnia Magyarország középkori hadtörténetéből. – E ponton persze rá kell mutatni, bármennyire kézenfekvő is, hogy a tények értékelése és minősítése bizonyos fokig felfogás kérdése, de szelektálásuk és tendenciózus elhallgatásuk semmiképp sem nevezhető korrektnek.

Meg kell jegyezni, hogy az eddig érintett események után, előtt vagy mellett sem történt semmi, ami kitűnővé tenné II. András szentföldi hadakozását. A király, mint az tudvalevő, a harmadik hadmenet után a maga részéről lezárta a keresztes hadjáratot, és a többi keresztény csapat megérkezését, valamint a tulajdonképpeni háborút, az Egyiptom elleni hadműveleteket be sem várva 1218 januárjában hazaindult – minden kérés, intés, illetve a jeruzsálemi pátriárkától végül kimondott exkommunikáció dacára. Távozásával a kortársak és a közeli utókor megvetését vonta magára.⁴²⁴ Kíséretéből többen a maradást választották.⁴²⁵

Ami a „kisebb veszteségektől eltekintve” kitűnő vállalkozás mérlegét illeti, először is kérdés, mi minősül kisebb veszteségnek. A hősi halottak, illetve fogságba hurcoltak számát tulajdonképpen nem ismerjük. Az emberveszteséggel természetesen nem említhető egy lapon az anyagi áldozat, ami azonban mindenképp

⁴²² BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 227., 229., 231., 234–235.

⁴²³ VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 103.

⁴²⁴ BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 239–241.

⁴²⁵ BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK 246–247.; VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 104–105.

jelentős volt. A Szentföldre induló király úgyszólván minden mozdíthatót magával vitt, például Gizella királyné koronáját – amiről más vonatkozásban már esett szó⁴²⁶ –, külföldi hiteleket vett fel, valamint lemondott Záráról Velence javára;⁴²⁷ kint pedig magyarországi jövedelmei terhére támogatta a johannita rendet.⁴²⁸ A pénzt nyilvánvalóan nem mind hadviselésre költötte, ugyanis a Szentföldről távoztában – Veszprémy megfogalmazása szerint (134.) – „értékes ereklyéket hozott magával”. A Képes Krónika felsorolja ezek legnevezetesebbjeit: „Végül a királyi kincstár fölhasználásával megvásárolta különböző szentek ereklyéit, úgymint Szent István protomártír koponyáját, Szűz Szent Margit mártír koponyáját, Boldog Tamás apostol és Szent Bertalan jobbját. De ugyancsak vásárolt Áron vesszejéből is, és megvette annak a hat korsónak az egyikét, amelyekben Jézus a vizet borrá változtatta, és még sok mást, amit akkor össze tudott gyűjteni.”⁴²⁹ – Megjegyzendő, hogy mivel „később ezek a szent ereklyék elsősorban azoknak az egyházaknak a tulajdonába kerültek, amelyeknek főpapjai elébe mentek a hazaérkező királynak”,⁴³⁰ így ennek a kiterjedt akvizíciónak hitbuzgalmi jelentőségéről esetleg lehet beszélni, de hadtörténetiről nemigen.

Végül II. András hazavezető útjának ismertetését, egyszersmind a keresztes háborúról szóló fejezetet Veszprémy László a következő mondattal zárja (134., a mondat alánya természetesen a király): „Közben volt alkalma átgondolni a vele lévő előkelőkkel az ország politikai-társadalmi átalakításának a lehetőségeit, ami-

⁴²⁶ Ld. feljebb a 136. és 137. jegyzetknél.

⁴²⁷ Ld. pl. VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 101–102.

⁴²⁸ Ld. pl. PAULER [1899] II. 67.; VESZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT 104.

⁴²⁹ KÉPES KRÓNIKA 113. (Ld.: CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 466., ahol egyébként „Jézus” helyett „Krisztus” [tehát az eredetiben: „*Christus*”] áll.)

⁴³⁰ Uo.

re a hazatérte utáni években sort is kerített.” – Itt ismét a fenti problémába ütközünk: még ha sikerülne is – ami azért vajmi kétséges – a hazafelé vándorló király és környezete politikai-társadalmi vonatkozású, később konkrét intézkedésekben testet öltő eszmecseréit rekonstruálni, akkor még mindig csak valamiféle kihelyezett kormányülés, és nem egy keresztes hadjárat sikeréről beszélhetnénk. Mert igaz ugyan, hogy a király seregének jelentős részével és értékes erekljéivel hazaért; mégis egy olyan katonai vállalkozást, ahol a *veni* és a *vidi* mellől olyan kiáltóan hiányzik a *vici*, a történelmi szakmai tisztesség határain belül nem lehet „ki-tűnő eredménnyel” megoldottnak nevezni.

IV. Béla és a magyar haderő teljesítménye a tatárjárás során

E tárgyban meglepően pozitív véleményt nyilvánít a kötet két szerzője is. Az 1241–1242. évek hadtörténetét tárgyaló B. Szabó János ezt a fejezetet a tatárjárás kori Magyarország következő jellemzésével zárja (142.): „Csöppet sem volt gyöngé és esendő ország, amely tétlenül szenvedte el az ellenség pusztítását: IV. Béla és tanácsosai a körülményekhez képest elszántan, illetve tevékenyen szálltak szembe a szinte ismeretlen keleti veszedelemmel is. A középkori krónikások nyomán a valódi erőviszonyok helyett sokáig főként az ország belső megosztottságáról folyt csupán a szó, s az utókor »ítészei« bűnbakot kreáltak IV. Bélából és vezéreiből is, holott az adott körülmények között tán csak egy középkori katonai »zseni« tudta volna eredményesen felvenni a harcot a támadókkal.”

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a „gyöngé és esendő ország” ide nem illő reminiscencia: egyértelműen Szent István király Intelmeinek VI. fejezetére⁴³¹ utal, de nem tudni miért.

Ami B. Szabó János ítéletalkotásának – vagy, hogy az ő frazeológiájával éljünk, ítéskedésének – érdemi részét illeti, először is le kell szögezni, hogy az ország belső megosztottsága tény, az erőviszonyok megállapítása becsléseken alapul. Rogerius mester, aki nemcsak rendkívül értelmes és megbízható szerző,⁴³² de középkori viszonylatban szokatlanul elfogulatlan is volt, feljebb már említett Siralmas énekében „a király és a magyarok közti gyűlölségről”⁴³³ részletesen, pontokba szedve, érzékletesen és teljesen érthetően ír, mind a IV. Béla elleni vádatokat, mind a vádakkal szemben felhozott érveket korrekt módon ismertette.⁴³⁴ Biztos, hogy a csőcselék szájába adott, a király melletti harcot megtagadó felkiáltások,⁴³⁵ illetve a király vereségére irányuló kívánságok⁴³⁶ a kortársak széles rétegeinek érzéseit jelenítik meg, ezek pedig nagy mértékben gyengítették az ország védelmi képességét.

A belső megosztottsággal szemben a „valódi erőviszonyok”, legalábbis szolid bizonyítékokkal alátámasztva, sohasem lesznek megállapíthatók. E ponton szükségesnek látszik hangsúlyozni még azt a banalitást is, hogy egy elvesztett csatát nem szabad feltétlenül megnyerhetetlennek, egy bekövetkezett katasztrófát okvetlenül szükségszerű sorscsapásnak beállítani. Nincs semmi valószínű okunk azt mondani, hogy ami nem sikerült IV. Bélának – tehát

⁴³¹ A szállóigévé vált mondat (SRH II. 625.): „*Nam unius lingue uniusque moris regnum inbecille et fragile est.*” Magyarul pl. Kurcz Ágnes fordításában (ÁRPÁD-KORI LEGENDÁK 59.): „Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyöngé és esendő.”

⁴³² Ld. pl. a 81. és 82. jegyzeteknél.

⁴³³ ROGERIUS 554.: „*de odiis inter regem et Hungaros*”.

⁴³⁴ Uo. 554–559.

⁴³⁵ Uo. 566.

⁴³⁶ Uo. 569–570.

a muhi csatában elszenvedett tragikus vereség elkerülése, illetve a tatárjárás elhárítása – az másnak sem sikerülhetett volna, hacsak nem „katonai »zseni«” az illető történelmi személyiség.

A „valódi erőviszonyok” esetében konkrét, de csak feltételezett és ellenőrizhetetlen számok megadásánál valószínűleg többet ér a harcoló felek egymáshoz viszonyított erejére vonatkozó forrás-helyek figyelembevétele; ezek alapján pedig nem látszik bizonyítotttnak a magyar sereg számszerű inferioritása. Amikor IV. Béla a muhi csata előtt biztatta övéit és saját kezűleg zászlókat osztott ki főembereinek, akkor a magyarok, Rogerius szerint, „bízva sokaságukban, mindebből gúnyt űztek” („*habebant hec omnia in derisum de multitudine confidentes*”).⁴³⁷ Ez persze lehetett volna a tényektől elrugaskodott vak elbizakodottság, de nem kevésbé összecseng a csata legmegbízhatóbb leírását nyújtó Tamás spalatói főesperes⁴³⁸ egy megjegyzésével. Ez utóbbi szerző – nem magának a Sajó menti vereségnek tárgyalása során, hanem később, arra visszautalva – egy félmondat erejéig kitér a sereglétszámokra: „mégis azt mondják, hogy abban az ütközetben a magyarok voltak többen” („*maior tamen in illo certamine fuisse dicitur copia Hungarorum*”).⁴³⁹

Így láthatták a tatárok – azaz a forrásainkban tatároknak nevezett mongolok⁴⁴⁰ – is. A kortás Dzsuvajni (1226–1283) perzsa történetíró és államférfi információja szerint a felderítésre kiküldött „Sibakán” (Batu ezen testvérének nevét magyarul általában Seibán, Sejbán, Sibán formában írják) a magyar sereg létszámát

⁴³⁷ ROGERIUS 569. A magyar fordítás: ROGERIUS / HORVÁTH 129.

⁴³⁸ Művének hitelességéről ld.: PAULER [1899] II. 516. (a 130. jegyzetben).

⁴³⁹ THOMAS SPALATENSIS 2239. A magyar fordítás: THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 183.

⁴⁴⁰ A két népnév eredetéről, egymáshoz való viszonyáról és az itt tárgyalt események vonatkozásában meglévő ekvivalenciájáról ld. VÁSÁRY: ARANY HORDA 21–26.

a mongolénál kétszer nagyobbra becsülte, hozzáteve, hogy ezek „harcedzett fegyverforgató férfiak”.⁴⁴¹ Sokatmondó ebből a szempontból az is, amit két szavahihetőnek tekinthető és egymást megerősítő forrásunkból tudhatunk meg a tatár sereg 1241. április 11-én hajnalban – tehát a muhi csata mongol szempontból válságos momentumában – bekövetkezett megingásáról.

A Sajó jobb partján szerencsétlenül székértáborba zárkózott és a folyóvédelmet elhanyagoló magyarságot ugyanis egyszer még megmentette Kálmán szlavóniai hercegnek, IV. Béla öccsének, és Csák nembéli Ugrin kalocsai érseknek, valamint ezek csapatainak vitézkedése, amikor 10-éről 11-ére virradó éjszaka, éjfél tájban, a Sajó hídján már részben átkelt tatárokat megrohanták és „legtöbbjüket levágták, másokat meg a hídhöz szorítva a folyóban vesztettek el” („*plurimos trucidaverunt, alios vero urgentes ad pontem, in flumen submergi fecerunt*”).⁴⁴² A hídnál hagyott őrséget azonban a tatárok követő gépekkel és nyíllövésekkel elűzték, aztán pedig „szabadon és biztonságban” („*libere et secure*”)⁴⁴³ átkeltek a hídon, más egységeik pedig ugyanezt tették a Sajó feljebb található gázlóin. Ekkor ismét csak Kálmán herceg, Ugrin érsek és velük együtt a templomos lovagok vették fel a harcot az ellenséggel, a sereg zöme azonban nem kívánta őket követni, és – Spalatói Tamás szerint – nem is volt olyan állapotban, hogy ezt megtehetné volna: „nagy lassan kikászálódva ágyaikból, szokásukhoz híven inkább a hajukat kezdték fésülgetni, karpereceiket csatolgatni, arcukat mosogatni, a megvívandó csatára pedig jóformán nem is gondoltak”.⁴⁴⁴ – Kálmán, Ugrin és a templomosok attakja azonban

⁴⁴¹ Alaaddín Atamalik Dzsuvajni „A világhódító története” című munkájának részlete, Liptai Sára fordításában, in: TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE 63. A szerzőről uo.: 35.

⁴⁴² Spalatói Tamás híradása, ld.: THOMAS SPALATENSIS 2234.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 183. Eredetiben: „[...] *lente e stratis sur-*

önmagában is megrendítette a tatárokat, különösképp mivel a folyón lejjebb, tutajon átkelni szándékozó Szübeetej (az ő neve magyarul máshol Szübőtej, Szübűtej, Szubutáj formában olvasható) és csapata nem érkezett meg. Egy 1368 utáni, nyilván valamely mongol forrást hasznosító kínai történeti munka⁴⁴⁵ szerint e megkésésből utóbb szóváltás is kerekedett a mongol fővezér, Batu és Szübeetej között – igaz, ez utóbbi meg tudta védeni magát, Batu pedig később, ivászat közben az elmúltakról emlékezve, nagyvonalúan őt tette meg a magyarországi hadjárat hőségének: „»Amit akkor szereztünk, az mind Szübűtej érdeméből van!«”⁴⁴⁶ Csata közben azonban a Sajón átkelt tatárok helyzete olyan válságosnak tűnt, hogy a visszavonulást fontolgatták, és Szübeetejt vissza akarták tartani: „Batu serege a hídnál harcolt, de visszaszorították, és vértesei közül harminc embert veszített. Odaveszett egyik vezére, Bakatu is. Átkelvén, a fejedelmek úgy vélték, hogy az ellenség nagyszámú, és vissza akarták rendelni Szübűtejt.”⁴⁴⁷ – Nem sikerült nekik, a magyarság igen nagy kárára.

A kínai forrást megerősíti az 1246–47-ben pápai követként tártárföldön járt ferences szerzetes, Iohannes de Plano Carpini értesülése is. Alábbi szavai az 1241–42-es hadjáratról, azon belül jól kivehetően a Sajó menti csatáról, különösképp annak kritikus pillanatairól tudósítanak: „Lengyelországban és Magyarországon sokan elestek a tatárok közül, s ha a magyarok el nem menekülnek, hanem vitézül ellenállnak, a tatárok kitakarodtak volna földjükről, mert olyan félelem fogta volt el őket, hogy mind megkísé-

gentes, querebant potius suo more capita pectere, manicas suere, faciem lavare, de committendo prelio modicum cogitabant.” (THOMAS SPALATENSIS 2235.)

⁴⁴⁵ A Jüan-dinasztia története / 120. tekercs [részlet Szübeetej életrajzából], fordította Kara György, in: TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE 83–84. A műről: uo. 35.

⁴⁴⁶ Uo. 83.

⁴⁴⁷ Uo.

relték a megfutamodást. Batu azonban kirántotta kardját, és rájuk szegezte, mondván: »Ne fussatok! Ha megfutamodtok, senki sem menekül meg, ha pedig meg kell halnunk, haljunk meg mind egy szálig; mert eljövend, amit Dzsingisz kán előre megmondott, hogy el kell vesznünk, és ha most jött el az ideje, viseljük el.«⁴⁴⁸ – A mongolok veszteségeivel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy ugyanezen forrásunkban máshol is olvashatunk a Magyarországon elesett tatárok nagy számáról: a kánok és előkelők temetkezési helye mellett a szerző leír egy másik temetőt is, ahol „azokat helyezik el, akiket Magyarországon öltek meg, ott ugyanis sokan lelték halálukat”.⁴⁴⁹ Igaz persze az is, hogy arról nincs szó, ezek Magyarországon belül hol vesztették életüket, s így nem szabad ebben a sokaságban fenntartás nélkül és teljes egészében a muhi csata tatár veszteségét látni.

Az erőviszonyok tekintetében némileg kétséges az a tanulság, amit a tatároknak az összecsapás utolsó fázisában tanúsított viselkedéséből lehet levonni, amikor is egérutat nyitottak a csatából megszökdöső magyar csapatoknak. E folyamatot lényegében egybehangzóan írja le Spalatói Tamás és Rogerius. Az előbbi szerint „a tatárok pedig látván, hogy a magyarok serege menekülőre fogta a dolgot, mintegy kaput nyitottak nekik, megengedve, hogy távozzanak; nem rohamozva, hanem lassú menetben követték őket

⁴⁴⁸ PLANO CARPINI / GY. RUITZ 236. (PLANO CARPINI 72.: „*Ex quibus Tartaris in Polonia et in Ungaria plures interfecti fuerunt; et si non fugissent, et viriliter restitissent Ungari, exivissent Tartari de finibus suis, quia Tartari habuerunt talem timorem, quod omnes fugere attemptabant. Sed Bati evaginato gladio in faciem restitit eis dicens: »Nolite fugere, quia si fugitis nullus evadet, et si debemus mori moriamur omnes, quia futurum est quod Chingiscan predixit quod interfici debeamus, et si nunc tempus est sustineamus.«*”) – Dzsingisz kán témánkhöz nem tartozó jóslatáról ld.: RISCH 136. 2. jegyzet.

⁴⁴⁹ PLANO CARPINI / GY. RUITZ 223. (PLANO CARPINI 44.: „*Aliud est in quo sepulti sunt illi qui in Hungaria interfecti fuerunt; multi enim ibidem occisi fuerunt.*”)

mindkét oldalon, nem engedve, hogy erre vagy arra elforduljanak.”⁴⁵⁰ Rogerius e ponton kissé bőbeszédűbb. Előadása szerint Kálmán herceg „embereivel, akikkel ekkora szorongatásban rendelkezhetett, igen kemény ütközetet vívott a sereg egyik oldalán, hosszú időn át csatát állván e napon, s csalódott, mikor azt hitte, hogy a sereg hátralevő része megsegíti. A legtöbben ugyanis, akikről úgy hitték, hogy a másik oldalon bocsátkoznak harcba, nem csatába indultak, hanem – minthogy a tatárok kissé félrehúzódva utat engedtek nekik maguk közt minden nyíllövés nélkül – egyre nagyobb számban álltak odébb a seregtől ezt az utat igénybe véve. És minél többen haladtak itt át, annál szélesebb utat kaptak a tatároktól; és egy ily nagy ütközetben sem lárma nem volt, sem egy szó nem esett közöttük. És amikor a király azt hitte, hogy az ütközetbe mennek, azok inkább szökni, és nem harcolni indultak.”⁴⁵¹ A fáradt menekülőket aztán – és ezt megint Spalatói Tamás írja le – a tatárok megtámadták és egy mocsárba szorították: „Akkor a nyomorultaknak azt a tömegét, amelyet a tatárok kardja még nem emésztett el, nekiszorították egy mocsárnak, nem engedve meg, hogy más útra térjenek. A magyarok

⁴⁵⁰ THOMAS SPALATENSIS 2236.: „*Videntes autem Tartari, quod in fugam versus esset exercitus Hungarorum, quasi hostium quoddam aperuerunt eis, et permittentes eos abire, non impetuose, sed pedetemtim insequabantur eos ex utraque parte, non sinentes eos huc aut illuc divertere*”.

⁴⁵¹ „[...] *cum suis, quos in tanta pressura habere potuit, conflictum durissimum ex una parte exercitus habuit cum eisdem pugne per magnum spacium diei insistendo et, dum crederet se per residuam exercitus partem adiuvari, deceptus est. Nam, cum ex altera parte ad pugnam plurimi ire crederentur, non tamen ad pugnam ibant, sed Tartaris ultro parum secedentibus illis per sui medium viam absque aliquali sagittarum emissionem dabant. Quare Hungari plures et plures tali via potiti ab exercitu se subtrahebant. Et, quanto plures transiebant, tanto latior via per Tartaros illis dabatur; et in tanto conflictu non erat rumor vel verbum aliquod inter eos. Et, cum rex illos ad conflictum ire crederet, ipsi exibant ad fugam potius, quam ad pugnam.*” (ROGERIUS 570–571.)

legnagyobb része tehát a tatároktól hajtva belegázolt a mocsárba és ott a vízben, sárban elmerülve, majdnem mind megfulladt.”⁴⁵²

Kérdéses tehát, hogy a tatárok ezen eljárásából lehet-e következtetni a szembenálló seregek erőviszonyaira. A kettő közti összefüggés feltételezése ellen szól, hogy a Sajó menti csatában alkalmazott művelet nem egyszeri, hanem teljesen általános stratégéma volt a mongoloknál, ahogy ezt Plano Carpini röviden fel is jegyezte: „S ha az ellenfél történetesen keményen küzdene, utat hagynak neki a menekülésre; mihelyt aztán futni kezdenek, és elszakadoznak egymástól, utánuk erednek, s üldözés közben vágják le őket, s így többet ölnek meg, mint amennyit csatában megölni képesek lennének.”⁴⁵³ Ráadásul ebben a taktikában semmi mongol különlegesség sincs: a felismerés, hogy a megszorogatott ellenfél harci moráljának gyengítését pontosan e szorongatás enyhítésével érdemes megpróbálni, valószínűleg egyidős a hadviseléssel, s így az egyéni vagy csapatos menekülés esélyének felcsillantása a szorult helyzetbe került ellenség előtt – amely lehetőség számára, vagy legalábbis kevésbé motivált harcosainak szemében, minden bizonnyal vonzóbb a győzelem vagy halál alternatívájánál, különösképp pedig a végsőig kitartó, hősiesség, de kilátástalan harcnál – számtalanszor fordult elő a történelemben, és magától értetőd-

⁴⁵² „*Tunc miserabilis multitudo, quam nondum devoraverat gladius Tartarorum, ad quamdam paludem venire compulsa, non est permessa diversam ingredi viam. Sed urgentibus Tartaris in eam ingressa est pars maxima Hungarorum, ibique ab aqua et luto pene omnes absorpti sunt et extincti.*” (THOMAS SPALATENSIS 2236.) – A magyar fordítás: THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 178., ahol a „*maxima pars*” szavak magyar megfelelőjeként a „nagyobb része” kifejezés áll.

⁴⁵³ PLANO CARPINI / GY. RUITZ 241. („*Et si forte adversarii bene pugnent, faciunt eis viam ut fugiant; et statim cum fugere incipiunt et ab invicem separari, insecuntur eos, et plures tunc occidunt in fuga quam mortificare possint in bello.*” – PLANO CARPINI 82.)

dően csapódott le ajánlott műveletként a hadművészet klasszikusnak tekintett műveiben, mind nyugaton, mind keleten.

A 4. és 5. század fordulója táján író Vegetius⁴⁵⁴ például, akinek műve, az *Epitoma rei militaris* nemcsak a középkori Európa hadtudományi gondolkodóit faszcinálta,⁴⁵⁵ hanem korábbi jelentőségének egy részét egészen a 18. századig megőrizte,⁴⁵⁶ egy külön fejezetben foglalkozott ezzel a kérdéssel. E szakasz minden bizonnyal a 2. század elején meghalt Sextus Iulius Frontinus munkásságán alapul,⁴⁵⁷ címe pedig a következő: „Az ellenségnek menekülési út felkínálása, hogy könnyebben lehessen elpusztítani a megfutamodókat.”⁴⁵⁸ A szöveg szerint a tapasztalatlan vezérek az ellenség teljes beszorításától, menekülési útvonalainak elvágásától várnak nagy győzelmet. „De a sarokba szorítottaknak a kétségbeesésből sarjad a merészségük, s mikor nincs remény, a rettegés ragad fegyvert.”⁴⁵⁹ A mondott utat tehát azért kell biztosítani, „mert miután a menekülés lehetőségének megnyíltával mindenek szándéka a megfutamodásra irányul, háborítatlanul mérsárolják le őket, mint az állatokat”⁴⁶⁰ – Ugyanígy látták ezt keleten is. A Kr. e. 5–3. században keletkezett, Kelet-Ázsiában egészen a 20. századig Vegetius művének európai tekintélyével vetekedő, sőt azt talán meghaladó tiszteletben álló hadtudományi írás, a némileg homályos történetiségű Szun-ce nevéhez kötött

⁴⁵⁴ Teljes nevén Publius Flavius Vegetius Renuatus, ld. KÁKÓCZKI 10–11. A művének datálásával kapcsolatos problémákhoz ld. uo. 20–24.

⁴⁵⁵ Erről ld. pl. KÁKÓCZKI *passim*.

⁴⁵⁶ Ld. SCHMIDTCHEN 105–106. 279. jegyzet.

⁴⁵⁷ Vö. SCHENK 56., KÁKÓCZKI 27., 38.

⁴⁵⁸ Libri III. cap. XXI.: „*Viam abscedendi hostibus dandam ut deleantur facilius fugientes*” (ld. VEGETIUS 63., 108–109.).

⁴⁵⁹ „*Sed clausis ex desperatione crescit audacia, et cum spei nihil est sumit arma formido.*” (VEGETIUS 108.)

⁴⁶⁰ „*Nam cum abscedendi aditu patefacto mentes omnium ad praebenda terga consenserint, inulti more pecudum trucidantur*” (uo.).

munka, „A háború művészete”,⁴⁶¹ szinte megszólalásig ugyanilyen tanácsokat tartalmaz, például: „Ha körbefogsz egy sereget, hagyj utat a menekülőknak. Ne várd meg, hogy a kétségbeesés új erőt adjon ellenségednek.”⁴⁶²

Ezzel, sőt általában minden általános, kontinenseken és évezredekben átívelő absztrakt hadművészeti bölcsességgel szemben azonban merülnek fel kétségek is. Először is ezek esetében az általánosság és felhasználhatóság alapvetően fordítottan arányos, azaz minél általánosabb érvényre tör valamely kijelentés a stratégiáról, taktikáról vagy a háború törvényszerűségeiről, annál inkább megreked az általánosságokban, más szóval minél elvontabb akar lenni, annál kézenfekvőbb lesz, végeredményben pedig elmondható, hogy a stratégiai bölcsesség csúcsai sokszor egyszerűen lapos közhelyek. Az igazi hadművészet az absztrakt igazságok konkrét helyzetre való alkalmazásában, illetve alkalmazhatóságának felismerésében rejlik; a mongolok pedig bámulatos hadi sikereiket nem érhatték volna el egyfajta doktrinér, a mindenkori szituáció követelményeit figyelmen kívül hagyó, szigorúan szabályokhoz vagy szokásokhoz ragaszkodó hadászattal és harcászattal. Feltételezhető tehát, hogy az itt leírt taktika Sajó menti alkalmazásának különös oka is volt a tatárok részéről.

Az ellenségnek egérút engedése ugyanis jelenthet némi hátrányt az egérutat engedőre nézve is, amennyiben csökkentheti az ellenséges élőerő megsemmisítésének hatékonyságát. A muhi csatában

⁴⁶¹ A műről ld. Salát Gergely utószavát: SZUN-CE 141–147., különösen 143–145.

⁴⁶² SZUN-CE 31. A szöveg inverz módon, de hasonló tartalommal szól a saját hadseregről is: „A katonák, ha kétségbeesnek, megízlelik a félelmet. Ha nincs hely, ahová elmenekülhetnének, szilárdan megvetik lábukat.” (Uo. 48.) „A katonák természete olyan, hogy ellenállnak, ha körbezárják őket, keményen harcolnak, ha kétségbeejtő a helyzetük, és gondolkodás nélkül engedelmeskednek a vezérnek, ha érzékelik a veszélyt.” (Uo. 51–52.) – És még néhány egyéb megfogalmazásban is lehet olvasni nagyjából ugyanezt.

például – illetve később az egész tatárjárás során – a mongolok egyik legfőbb célja a magyar király megölése vagy kézre kerítése volt. Ezt nem csak Rogerius tanúsítja, akinek az ellenség szándéka-iról közvetlen értesülése nem lehetett, hanem az események további menete, amikor a tatárok az országon átszáguldva, be nem vett erősségeket maguk mögött hagyva az Adriáig üldözték IV. Bélát, és végül csak a tenger vize volt képes feltartóztatni őket.⁴⁶³ Rogerius a királynak a csatából való megmenekülését a következőképp írja le: „A tatárok pedig a király csapatára várakozva, nem mozdultak. És amikor már több oldalon is nyitva állt az út a királyi csapat előtt, a király anélkül, hogy felismerték volna, utat talált az erdő felé.”⁴⁶⁴ Nyilvánvaló tehát, hogy IV. Béla nem, vagy legalábbis így nem menekülhetett volna el, ha a tatárok szorosabb gyűrűbe fogják a magyar táborát. Hogy ezt nem tették, annak oka leginkább az lehetett, hogy volt tartanivalójuk a magyar seregtől: ez viszont ismét óvatosságra int a „valódi erőviszonyok” sommás megítélésével, a tatárok verhetetlenségének reflexszerű feltételezésével kapcsolatban.

A király személyére koncentrálással és IV. Béla makacs üldözésével kapcsolatban amúgy meg lehet érteni a tatárokat. Túl azon, hogy a magát alávetni nem akaró és utóbb legyőzött ellenség megbüntetését módfelett fontosnak tartották, s így más esetben is kivételes szívóssággal hajszolták a legyőzött uralkodót,⁴⁶⁵ a magyar király megölése nem csupán fényes diadaluk képéről

⁴⁶³ Ld. különösen Spalatói Tamás munkájának 38–39. fejezeteit: THOMAS SPALATENSIS 2240–2244.; magyarul: THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 186–191.

⁴⁶⁴ ROGERIUS / HORVÁTH 130. Eredetiben (ROGERIUS 571.): „*Tartari vero expectantes regis exercitum nullatenus se movebant. Et, cum iam de multis partibus exercitui regio exitus pateret, rex ab illis incognitus cum paucis viam habuit versus silvam.*” – Megjegyzendő azonban, hogy szórványos támadások így is érték a menekülő, de nyilván fel nem ismert uralkodó csapatát, ld. pl. PAULER [1899] II. 162–163. és 516. (a 130. jegyzetben).

⁴⁶⁵ Ld. pl. VÁSÁRY: ARANY HORDA 37–38.

tüntetett volna el egy ott éktelenkedő parányi foltot, hanem ki-
küszöbölte volna egy újabb királyi sereg felállításának veszélyét
is, amely egyébként – rátermettebb uralkodó és egységesebb or-
szág esetében – fenyegethette volna a győzteseket. S bár újabb, a
mongolokkal nyílt csatában megütközni képes haderő a tatárjárás
egész tartama alatt nem állt össze, mégis megjegyzendő – jólle-
het ez a magyar–tatár erőviszonyok szempontjából irreleváns –
hogy a király túlélése óriási jelentőséggel bírt a magyarság túlélése
szempontjából: IV. Béla halála az esetleg erre következő trón- és
belviszályok miatt – melyeknek során, feljebb már említett mó-
don,⁴⁶⁶ a hadakozó felek egymás birtokain pusztították volna, ami
pusztíthatót még találnak – kiszámíthatatlan következményekkel
járó, adott esetben végzetes csapást jelenthetett volna az amúgy is
legyengült, rendkívüli éhínségtől⁴⁶⁷ elgyötört népre.

A király tehát megmenekült, de a csata elveszett, s vele a királyi
sereg is, amely e napon – nem mint egyének összessége, hanem
mint hadrafogható, az országot dúló ellenséggel szemben nyílt
csatát vállalni képes és akaró fegyveres erő – megsemmisült. Ez
minden jel szerint elkerülhető lett volna.

Először is egy folyóátkelést végrehajtó katonai egység mindig
sebezhető, és ez alól a tatárok sem képeztek kivételt, mint ahogy
ezt a fentebb említett, április 10-éről 11-ére virradó éjszakán tör-
téntek is bizonyítják: ekkor ugyan nem a folyón, hanem annak
hídján keltek át, de csak részben átért egységeik nem bírtak ellen-
állni Kálmán herceg és Ugrin érsek rohamának.⁴⁶⁸ Szép sikerrel

⁴⁶⁶ Ld. a 120–122. jegyzeteknél írtakat.

⁴⁶⁷ Ennek plasztikus leírása Rogeriusnál, ld. pl. a 35. és 40. fejezetet: ROGERIUS
580–581., 585–588.; magyarul: ROGERIUS / HORVÁTH 140–141., 145–148.

⁴⁶⁸ Erről már volt szó feljebb, a 442. jegyzetnél. Hogy a tatárok még az átke-
lést nem fejezték be, amikor a herceg és az érsek csapataikkal megérkeztek,
egyértelmű Spalatói Tamás szavaiból: [Kálmán, Ugrin és harcosaik] „éjfé-
l tájban meg is érkeztek a hídhöz, és íme, az ellenség egy része már át is kelt
rajta”. (THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 175.; eredetiben THOMAS SPALA-

kecsegtetett tehát a tatárok megtámadása, amikor a hídnál hagyott őrség elűzése után „egy részük a hídon jött át szabadon és nyugodtan, más részük pedig a folyó gázlóin”,⁴⁶⁹ és különösen a Szübeetej vezette kontingensé, amely a Sajó alsó szakaszán nehézkesen és megkésve kelt át, hevenyészett tutajokra szállva.⁴⁷⁰ – Egy efféle lerohanáshoz azonban természetesen nélkülözhetetlen a megfelelő felderítés és harckészültség, ám a magyar oldalon mindkettő hiányzott, s így a tatárok háborítatlanul érkeztek meg a jobb partra.

Szintén kézenfekvő, hogy a távolsági harcban szinte felülmúlhatatlan, de a kézitusában verhető ellenséget közelharca kell kényszeríteni. Ennek belátásához nem szükségeltetik egy B. Szabó János megkövetelte „középkori katonai »zseni«” (142., feljebb már idézve), hanem elég egy jámbor ferences barát is. A már többször említett Plano Carpini megítélése szerint a mongolok „testalkatban gyengébbek a keresztény népeknél”,⁴⁷¹ harcmódjukról pedig megállapította: „Mindemellett tudni kell, hogy a tatárok – ha elkerülhető – nem szívlelik a nyílt összecsapást, hanem inkább nyilaikkal sebzik és ölik meg az embereket és a lovakat.”⁴⁷² E téren azonban még érdemes röviden kitérni a valóban kiváló útleírást alkotó szerző egy másik, félreérthető megállapítására is.

TENSIS 2234.: „*Venerunt autem medio noctis tempore ad predictum pontem, et ecce iam pars quedam hostium ultra transierat.*”)

⁴⁶⁹ THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 176.; eredetiben THOMAS SPALATENSIS 2234.: „*libere et secure alii per pontem, alii per vada alvei transierunt.*”

⁴⁷⁰ Ld. feljebb, a 445–447. jegyzetknél írtakat, illetve ld. a 446. és 447. jegyzetben hivatkozott oldalszámot.

⁴⁷¹ PLANO CARPINI / GY. RUITZ 248. (PLANO CARPINI 94.: „*corpore debiliores quam populi christiani.*”)

⁴⁷² PLANO CARPINI / GY. RUITZ 241–242. (PLANO CARPINI 82.: „*Sciendum tamen quod si aliud possunt, non libenter congregiuntur, sed homines et equos sagittis vulnerant et occidunt.*”)

Plano Carpini szerint a tatárok elleni harchoz többek közt szükségesek „lándzsák, horoggal ellátva – a horog arra való, hogy lerántsák vele a tatárokat a nyeregből, mivel igen könnyen kiesnek onnan”⁴⁷³ – Az életét jóformán lovon leélő, a nyeregből mégis könnyen kieső tatár képe persze meglepő, s így Plano Carpini egyik magyarázója is szükségesnek látta újkori utazók leírásaival bizonyítani a steppei nomádok fölényes lovaglóművészetét,⁴⁷⁴ de itt nyilván nem e tudásuk kétségbevonásáról, nem spontán bukásokról van szó, hanem arról, hogy harc közben milyen könnyen fordulhat elő ilyen esés. A 13. századi, Plano Carpinitól ismert nyugat-európai lovag harcmódja alapvetően eltért a nomád lovasíjásztól, s ennek megfelelően a két harcos gyermekkorától kezdve másképp lovagolt.⁴⁷⁵ Az utóbbinak mindkét kezére szüksége volt újának használatához, s így viszonylag kistermetű, fordulékony lovát kénytelen volt – és egyben képes is! – pusztán lábával irányítani. Ehhez a lovagláshoz, legalábbis az újkori ázsiai lovasnépek gyermekei, rövid kengyelt használtak.⁴⁷⁶ A lovagi harcos célja viszont kimerült abban, hogy nagyobb, erősebb, a nehezebb felszerelést elbíró, de nehézkesebb lován minden körülmények közt megmaradjon. Összességében tehát világos, hogy a 13. századi lovagnak, aki kengyelbe dugott lábát rézsút előrenyújtva elől-hátul magas kápájú nyergébe feszült, s így lovával mintegy egybenőve, úgyszólván egyetlen harci organizmust⁴⁷⁷ képezve

⁴⁷³ PLANO CARPINI / GY. RUITZ 250. (PLANO CARPINI 96–97.: „*lanceas cum unco, qui valent ad detrahendum eos de sella, quia de ipsa facillime cadunt*”).

⁴⁷⁴ RISCH 208. 2. jegyzet.

⁴⁷⁵ Erről bővebben ld. SCHMIDTCHEN 169–170.

⁴⁷⁶ RISCH 106. 11. jegyzet.

⁴⁷⁷ A kengyel által egyetlen harci organizmussá („*fighting organism*”) váló lóróll és lovasról Lynn White írt (WHITE 38.), aki ennek megjelenését túl korai időbe, a Karoling-korba vizionálta. A klasszikus lovagi harchoz hozzátartozik azonban még az öklelőlándzsa csak jóval később általánossá váló használata (erről ld. a 173–176. jegyzeteknél írtakat); ez utóbbi lándzsaalkalmazás

rohamozott, egy íjással összecsapva nyilván hatványozottan nagyobb esélyei voltak a nyeregben megmaradásra, mint az utóbbinak, és ezen esélyek nyilvánvaló különbsége indíthatta a ferences szerzőt a nyeregből könnyen kieső tatár említésére.

Természetesen nem csak a magyarországi tatárjárás után öt évvel tatárföldön járt ferences szerzetes látta a tatárok közelharc-tól való ódzkodását; látta ezt – ha nem is a mongolok, de más lovasíjász seregek esetében – tulajdonképpen mindenki.⁴⁷⁸ Ha másból nem, hát legalább Kálmán herceg és Ugrin érsek éjféli körüli sikeréből lehetett volna önbizalmat meríteni, és az ő példájukat követni – de nem történt semmi. Még „a Béla-párti Rogerius”⁴⁷⁹ is csak ennyit ír: „A király pedig nem volt képes elrendezni a csapatokat.”⁴⁸⁰ Katonai vezető esetében ennél súlyosabb defektus alig képzelhető el. A templomosok egy szálig levágatták magukat; Kálmán herceg vitézül harcolt, majd a csatából súlyos sebbel menekülve, ebbe később belehalt; a szintén súlyosan sebesült Ugrin érsek, aki „olyan hősiességgel vitézkedett az ellenség legsűrűbb csapatai között, hogy őt, mint a mennykőcsapást, nagy lármával kikerülték”⁴⁸¹ a feljebb említett mocsárban⁴⁸² lelte halálát; a király viszont egyetlen rohamot sem volt képes vezetni, de még indítani sem.

effektivitását pedig jelentékenyen megnöveli majd a magas kápájú nyereg is, amely azonban csak a 12. században terjedt el, ld. BACHRACH: ANIMALS AND WARFARE 746–748. A lovas lábtartásának átalakulásáról ld. uo., illetve az ezen tanulmányhoz mellékelt illusztrációk közül az 1. és 8. táblát is.

⁴⁷⁸ DELBRÜCK Teil 3, 335–336.; ld. még a 397. jegyzetet.

⁴⁷⁹ Ez Pauler Gyula kifejezése: PAULER [1899] II. 513. (a 130. jegyzetben).

⁴⁸⁰ SRH II. 570.: „*Rex vero acies non poterat ordinare.*”

⁴⁸¹ THOMAS SPALATENSIS / CSONKA 176.; vö.: THOMAS SPALATENSIS 2235.: „*Tanta denique fortitudine inter confertissimas hostium catervas ferebatur Hugrinus, ut velud fulminis ictum magno cum clamore vitarent.*”

⁴⁸² Ld. a 452. jegyzetet.

Nem csoda, hogy az utókor – vagy ahogy B. Szabó János írja, „az utókor »ítészei«” – előtt nem állt nagy becsben IV. Béla háborús működése. Nehéz lenne érdemben vitatni Hóman Bálint lapidáris megállapítását: „Béla hadi sikerek tekintetében családja leggyengébb tagjaival sem vehette fel a versenyt. Hadviselése a kudarcok sorozata.”⁴⁸³ Ugyanezt a 14. századi magyar krónika-kompozíció erős eufemizmussal a következőképp fejezi ki (a sokat idézett passzus fordítása Kristó Gyulától): „Békeszerető ember volt, hadviselésben és ütközetekben a legkevésbé sem volt szerencsés.”⁴⁸⁴ – Tudjuk azonban, hogy ez a szerencsétlenkedés nemcsak a későbbi nemzedékek bírálataát váltotta ki, hanem az egyik legérintettebb és legkompetensebb kortársét is, a vitéz kalocsai érsekét, aki – a bátorságban és végzetében hozzá hasonló Kálmán herceggel, valamint az idegen földön, idegen népért verekedő és hősi halált haló templomos lovagokkal együtt – úgyszólván magára maradt a győzelemért, a kereszténységért és az egész országért vívott küzdelemben. Elemi felháborodását nem fojtotta magába: „Ugrin tehát, aminthogy mindig féktelen, rettenthetetlen férfiú volt, fennhangon kezdte a királyt hanyagságáért szidalmazni és Magyarország minden báróját gyáva tehetetlenséggel vádolni, hogy ekkora veszedelembbe kerülve, sem tulajdon életükkel nem gondolnak, sem az ország segélyére nem készülnek.”⁴⁸⁵ – Egyértelmű tehát, hogy IV. Bélát nem utólag koncipiált, hanem tényleges, súlyos felelősség terheli a muhi csatával és a tatárjárással kapcsolatban. Ha pedig B. Szabó János, ki tudja milyen indítta-

⁴⁸³ HÓMAN I. 581.

⁴⁸⁴ KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 179. Eredetiben (SRH I. 469.): „*Erat enim vir pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus.*”

⁴⁸⁵ THOMAS SPALATENSIS 2234.: „*Hugrinus ergo, ut erat vir constanti libertate intrepidus, elevata voce cepit regem de negligencia increpare et omnes barones Hungarie de ignavie torpore arguere, quod in tanto periculo constituti non sue vite consulerent, nec toti regno subvenire pararent.*”

tásból, azt a látszatot akarja kelteni, hogy a „valódi erőviszonyok” negligálásával „az utókor »ítészei« bűnbakot kreáltak IV. Bélából”, ezt csak a nyilvánvaló tényeknek és a kortársak véleményének figyelmen kívül hagyásával, illetve a középkori krónikások és a későbbi történészgenerációk szimpla leszólásával teheti. Teszi is.

A kötet szerkesztője, Veszprémy László maga is méltatja a magyar haderő ekkori helyállását, a következő szavakkal (147.): „Végeredményében azokkal lehet egyetérteni – és ezt a nézetet leghatározottabban Zsoldos Attila képviseli –, akik szerint a királyi várszervezet a tatárjárás során jól vizsgázott, s ha megrogyant is, nem omlott össze a világhódítókkal való véres konfliktusok során.” E ponton talán még a legodaadóbb olvasóban is felmerül a tiszteletteljes kérdés: Ha ez a jó eredmény, ugyan mi lett volna a rossz?

A királyi sereg – mint feljebb írtuk, nem személyi állományának teljességét tekintve, hanem mint egységes, a tatárokkal szemben nyílt csatában bevethető haderő – megsemmisült; a mongolok csak elszórt és lokális ellenállásra bukkantak, amely azonban szervezetség és perspektíva híján csak rövid távon lehetett sikeres; a király elmenekült és csak élete mentésével törődött.⁴⁸⁶ Az ország pusztult: a tatárjárás embervesztesége még a legszerényebb becslés szerint is 10–15% lehetett, de általában nagyobbra

⁴⁸⁶ Ezt végül is, mint feljebb írtuk, jól tette, de a legkevésbé sem elegánsan. Amikor Spalatóban kiderült, hogy a város IV. Béla továbbmeneküléséhez nem tud olyan gyorsan előkészíteni egy gályát, mint ő azt elvárta, akkor – Spalatói Tamás tudósítása szerint – ezt a dolgot „nem elég kiegyensúlyozottan viselte a királyi lélek” (THOMAS SPALATENSIS 2241.: „*non satis equanimiter tulit regius animus*”).

teszik az elhunytak arányát.⁴⁸⁷ Végül pedig nem szabad elfelejteni, hogy a tatárok a saját elhatározásukból távoztak Magyarországról. Kivonulásuk oka, vagy inkább okai bizonytalanok,⁴⁸⁸ egy azonban biztos: nem a királyi várszervezet harcosai szorították ki őket, sem pedig bármiféle egyéb magyar vagy nyugati sereg. Ha maguktól nem mentek volna ki, kérdéses, hogy lenne-e ma bárki is, aki magyarul megírná, hogy milyen jól vizsgázott a királyi várszervezet a tatárjárás során.

Az „1310-ben felszentelt Károly”, aki 1330-ban Havasalföldön valahogy „elérte közvetlen célját”, illetve akkori vereségének „nem valós” beállítása

Bárány Attila I. Károlyról írva – minden külön indoklás vagy magyarázat nélkül – a „Szent Koronával 1310-ben felszentelt Károly” (176.) kifejezést használja. Ez majdnem olyan szerencsétlen, mint amilyennek kinéz.

A kérdéses aktust a 14. századi magyar krónikakompozíció egyértelműen és egyszerűen a koronázás szóval jelöli: Károlyt „ünnepélyes külsőségek között boldogan megkoronázták a László vajda által visszaadott Szent Koronával” („*sollempniter cum letitia coronarunt cum sancta corona a Ladizlao voyuoda restituta*”).⁴⁸⁹ Jobb lett volna a kortárs és autentikus terminológiánál maradni, az alábbi körülményeket figyelembe véve.

Először is a királlyá szentelés kifejezése csak „a gregoriánus irányzat diadala előtti Európa jellegzetes királytípusa, a »*rex et sa-*

⁴⁸⁷ Ld. a 328. jegyzetet.

⁴⁸⁸ Erről a kérdéstről ld. pl.: BOROSY: TÖRTÉNETÍRÓK A TATÁRJÁRÁSRÓL 3–18.; KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS 171.; VESZPRÉMY: ÚJABB SZEMPONTOK 392.

⁴⁸⁹ KÉPES KRÓNICA 124. (Eredetiben: CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV. 486.)

cerdos«⁴⁹⁰ esetében lenne elfogadható, vagy legalábbis védhető,⁴⁹¹ ebben az időben ugyanis a császári és királyi méltóság még valóban bírt a kortársak szemében bizonyos szakrális jelleggel. Erről nálunk különösképp Szent István királysága kapcsán írtak. Annak a világszemléletnek, amelynek keretein belül az uralkodó a világi s egyszersmind az egyházi szféra tekintélye, ahol ő valósággal *rex et sacerdos* (király és pap), maradtak fenn konkrét és egyértelmű írásos lecsapódásai, elég nagy számban.⁴⁹² magyar vonatkozásban talán érdemes kiemelni – a Szent István királlyá avatásáról kulcsfontosságú és Magyarországon sokat idézett hírt közlő – Thietmar / Theotmar merseburgi püspök⁴⁹³ véleményét, aki szerint a császárok és királyok „az áldásnak és a koronának a dicsőségével” („*benedictionis et coronae gloria*”) révén minden halandó fölött állnak, s így méltán rendelkeznek a püspökségek betöltéséről.⁴⁹⁴ Ugyanezen szerző ugyanezen szellemben Tagino magdeburgi érseket II. Henrik német király paptársának nevezi.⁴⁹⁵ Szorosan idetartozik még az ún. Egbert-ordo – tehát a minden bizonnyal

⁴⁹⁰ Tóth Zoltán kifejezése (TÓTH: HARTVIK-LEGENDA 87.; az eredetiben kurzíválás nélkül).

⁴⁹¹ Fritz Kern alapvető munkájában sűrűn használja a *Herrscherweihe* ill. *Königsweihe* kifejezést, ld. pl.: KERN 53., 74., 75., 78., 82., 83., 87. stb.

⁴⁹² Vö. KERN 78–88.; 111–112. Megjegyzendő azonban, hogy ez a felfogás már a VII. (Szt.) Gergely előtti századokban sem volt kizárólagos: KERN 113. 202. jegyzet.

⁴⁹³ Él: 975–1018, püspök 1009-től.

⁴⁹⁴ GERICS–LADÁNYI 38–39.: az idézet magyar fordítása a 38. oldalon olvasható, az első öt szó kurzíválásával, a latin idézet a 39.-en.

⁴⁹⁵ Uo. 39.: „II. Henrik 1008. karácsonyát Pöhldeben ünnepelte »paptársával, Taginoval (cum simpnista suo Taginone)«.» A *simpnista* szó paptárs (Mitpriester) értelméről ld. uo. a 9. jegyzetet, ill. a *Symmista* lemmát in: DU CANGE tom. 7, 687. A szó és *symnista* változata a görög *συμμοστης* megfelelője, jelentése: „*Sacrorum eorumdem particeps et collega.*” (Tagino egyébként 1004-től volt magdeburgi érsek, II. Henrik 1002-től német király, 1014-től császár.)

Szent István királlyá avatásánál is használt szertartásrend – egyik fohásza, amely így hangzik: „»Áldjad meg urunk ezt a főpap-fejedelmet (*Benedic, Domine, hunc presulem principem*)«.”⁴⁹⁶

Ebben az időben tehát még valóban sokan tartották a királlyá kenést szentségnek.⁴⁹⁷ Lehetővé ezt az tette, hogy – jóllehet a szentségek az egyház életében kezdettől fogva jelen voltak – a kegyelemtan tisztázatlanságától gátolva a *sacramentum* fogalmának egzakt lehatárolása, illetve meghatározása nem alakult még ki, s így a szentségek hetes száma is csak viszonylag későn, a 12. század első felének skolasztikus teológusainál jelenik meg. Ez a tanítás azonban nem vált azonnal általánosan elfogadottá, s csak 1274-ben, a II. Lyoni Zsinaton (azaz a 14. egyetemes zsinaton) rögzült végérvényesen az egyesével felsorolt szentségek hetes száma az Anyaszentegyház tanai között.⁴⁹⁸

Az, hogy ebben a sokáig fennálló teológiai hiátusban miféle vélemények és álláspontok alakultak ki az uralkodó felkenésének mibenlétéről, nagy mértékben függött az egyházi és világi hatalomnak az adott korra jellemző viszonyától.⁴⁹⁹ Magától értetődik, hogy VII. Szt. Gergely pápasága (1073–1085) ebben a kérdésben is fordulóponthoz vezetett; egyházi oldalról ekkortól egyre határozottabban utasítják el az uralkodó felkenésének tulajdonított szent-

⁴⁹⁶ GERICS–LADÁNYI 40., ahol a latin idézet nincs kurziválva.

⁴⁹⁷ A Fritz Kerntől sorakoztatott számos példa (KERN 82–88.) közül érdemes kiemelni a nagy egyházreformert, Damiani Szt. Pétert (+1072), aki az általa vélelmezett és felsorolt tizenkét szentség között ötödikként a királyfelkenést nevezi meg: „*Quintum est iniunctio regis.*” (KERN 87. 154. jegyzet.)

⁴⁹⁸ Vö. pl. LANDGRAF; HERTLING 161. Azon Rómából küldött hitvallásnak szövegét, amelyet Palaiologosz Mihály bizánci császár elfogadott, s amelyet a II. Lyoni Zsinaton 1274. július 6-án felolvastak, ld. pl.: HEFELE 122–123., ezen belül a szentségekről ld. a 123. oldalon: „*Tenet etiam et docet eadem sancta Romana ecclesia, septem esse ecclesiastica sacramenta, unum scilicet*” stb.

⁴⁹⁹ Ennek rövid és velős összefoglalása, első sorban Kern művére támaszkodva: TÓTH: HARTVIK-LEGENDA 31–33.

ségi jelleget,⁵⁰⁰ és „amikor a 12–13. században az egyház szentség-tana megszilárdult, a királyszentelés egyszer s mindenkorra ki lett zárva a szentségek hetes számából”.⁵⁰¹ – A királykoronázást a 14. században tehát már már senki sem tekintette szentségnek, s így bármekkora tekintélynek örvendett is a Szent Koronával szabály szerint megkoronázott uralkodó, a koronázás csak koronázás marad, s utólag sem helyes felszenteléssé minősíteni.⁵⁰²

Ami Károly 1330-as havasalföldi fiaskóját illeti, megállapítható, hogy – sok részlet, például a helyszín bizonytalansága ellenére⁵⁰³ – a történetek lényegi momentumai régóta ismertek, amelyek alapján ezt az eseményt „a magyar hadtörténetírás a középkori magyar királyság egyik legsúlyosabb vereségeként tartja számon”.⁵⁰⁴ Kivételnek tűnik azonban Bárány Attila, aki szerint (189.) „nem valós az a beállítás, hogy az országba betörő magyarokra vereséget mértek a románok. Nemcsak a krónikakompozíció, hanem az oklevelek is rögzítik, hogy a király a vajdával kötött egyezséget követően, visszatérőben szenvedett vereséget.”

Miért nem valós ez a „beállítás”? Nem törtek be a magyarok, vagy nem szenvedtek vereséget a forrásainkban vlachnak neve-

⁵⁰⁰ KERN 113–114.

⁵⁰¹ KERN 114.: „*Als im 12./13. Jahrhundert die kirchliche Sakramentslehre festgelegt wurde, blieb die Königsweihe für immer aus der Siebenzahl der Sakramente ausgeschlossen.*”

⁵⁰² A „szent királyok” fogalmának egyébként igen nagy hazai és nemzetközi irodalma van; hogy a 14. században ez Magyarországon mit jelenthetett, ahhoz vö.: SÜTTŐ: „SZENT KIRÁLYOK”.

⁵⁰³ Ld. a 13. jegyzetet.

⁵⁰⁴ VESZPRÉMY–SOMOGYI 23. Ekképp látta Kristó Gyula is, megállapítván, hogy „e kudarc Károly Róbert négy évtizedes országlásának legsúlyosabb katonai fiaskója volt” (KRISTÓ: ANJOU-KOR 54).

zett ellenségtől? Ha ez nem volt betörés és vereség, akkor a németek 1030-as betörését és a visszavonulás során, illetve annak végén Szent Istvántól elszenvedett vereségét minek kellene minősíteni? Az, hogy az egyezséget – amelyre azonban Károly, a kezdeti pökhendi elzárkózás és Basarab becsmérése után, csakis a körülmények kényszerítő ereje folytán állt rá! –, az tehát, hogy ezt az egyezséget a vajda hitszegő módon megszegte, csúnya folt ennek jellemén, de semmit sem von le sem a vereség súlyából, sem pedig a király felelősségéből, akinek pontosan tudnia kellett, kivel és milyen körülmények között paktált.

Aztán alább megjelenik a szerzőnél a súlyos vereség, de részleges sikernek ábrázolva (191.): „Bár a magyar haderő súlyos vereséget szenvedett, s hosszú ideig újabb havasalföldi hadjárat nem merült fel [*sic!*], a király annyiban azért mégis elérte közvetlen célját, hogy ebből az irányból tatár vagy bolgár támadással nem kellett többé szembenéznie, sem pedig azzal, hogy a bolgár vagy román fejedelmek magyar oligarchákat támogassanak.”

Azt viszont a szerző nem fejti ki, mennyiben tarthatta vissza Károly 1330-as havasalföldi veresége az esetleg ebből az irányból támadni kívánó tatárokat vagy bolgárokat, és azt sem, mennyiben volt köszönhető ennek a fiaskónak, hogy 1330 után nem ismert olyan Károly ellen irányuló magyarországi lázadás, amit Havasalföldről – vagy éppen azon túlról – lehetséges és érdemes lett volna támogatni. – A közvetlen cél, amit Károly Havasalföldön 1330-ban elért, az expedíció túlélése volt.

Az 1396-os nikápolyi vereség relativizálása

A nikápolyi csatára is talál, hogy több is veszett Mohácsnál – s a kötet lojális közönségének be kellene érni eme sovány vigasszal, ha Bárány Attila nem tudna jobbat. De tud, kettőt is.

Egyik a török győzelem értékének lekicsinylése, ami a nikápolyi hadjárat és csata leírásának (229–235.) záró soraiból, egyszerűs mind az események mérlegének megvonásából olvasható ki (235.): „Zsigmond kézre kerítése híján az oszmánok sikere nem lehetett teljes, ugyanakkor a magyarok vérvesztesége is komoly volt, s nemcsak előkelő nyugatiak estek fogságba, hanem az ország nádora is. Mindenesetre a török soraiban is nem kevesen estek el. [Új bekezdés – S. Sz.] Bajezid 1402-ben Timur Lenk kezétől elszenvedett ankarai veresége bizonyosan hozzájárult ahhoz, hogy az országot nem érte egy újabb oszmán invázió. Ennek azonban az is oka lehetett, hogy az 1396. évi hadjárat kimerítette a Török Birodalmat is. Bajezid még a király belső konfliktusait, a Lackfiak körösi kivégzését, majd az uralkodónak a ligák általi foglyul ejtését sem használta ki – pedig szövetségesei, Nápolyi László és Hervoja újult erővel való fellépése akár erre is ösztönözhetne volna.”

A szerző nyelvhasználati sajátágaival⁵⁰⁵ úgy általában nem érdemes foglalkozni, bár a gyanútlan olvasót meglepheti, hogy Bárány Attila szóba hozza „a király belső konfliktusait”, amit ráadásul a szultánnak ismerni kellett volna. Zsigmond belső vívódásairól – ha egyáltalán voltak ilyenek – semmit sem tudhatunk, és nem tudhatott Bajezid sem. Mellesleg meg lehet említeni, hogy Zsigmondnak lett volna oka az önmarcangolásra, például azért is, amit a szerző mint „a Lackfiak körösi kivégzését” említ, mert arról ő tudta – és általában ma is tudni szokták –, hogy az éppen nem törvényes kivégzés, hanem orgyilkosság volt: a királyi menlevéllel Kőrösre csalt két Lackfi Istvánt Zsigmond hívei meggyilkolták.⁵⁰⁶

⁵⁰⁵ Ld. pl. a 270. jegyzetet, illetve a munkánkban tőle közölt idézeteket ebből a szempontból.

⁵⁰⁶ Ezt a tényt a Lackfiak szerepét és ténykedését – meg úgy általában a világot – egészen eltérően szemlélő történészek is egyformán látták: „mindkettejüket felkoncolták” (HÓMAN II. 350.), illetve „meggyilkolták” (ENGEL: ZSIGMOND BÁRÓI 428.).

Az igazi probléma ezzel a summázattal azonban az, hogy a szerző a következmények kapcsán – meglepő és indokolatlan egyoldalúsággal – kizárólag arról szól, miféle hátránnyal járhattak a tárgyalt események a győztesekre nézve. Utalás sincs arra, hogy a nikápolyi fiaskó után mintegy három évszázadot kell várni egy újabb, a nyugati kereszténység katonai elitjét felvonultató, a szultáni sereggel nyílt csatában mérkőzni képes szárazföldi hadsereg-re. Még feltűnőbb, hogy a szerző a török aspektusból diadalmas nikápolyi hadjáratot és csatát egy – szerinte esedékes – oszmán invázió elmaradásának lehetséges okaként említi, de fel sem merül benne a kérdés, vagy legalábbis nem teszi fel, miszerint keresztény oldalról a nikápolyi katasztrófa nem járult-e hozzá ahhoz, hogy a törökök 1402-es, Ankaránál elszenvedett megsemmisítő veresége, Bajezid ekkori fogságba esése és egy éven belül bekövetkezett halála után, illetve a trónutódlási harcoktól sújtott birodalom megosztottsága és a válság bő egy évtizednyi elhúzódása idején a keresztieszme már nem hívott életre valóban jelentős tetteket, és a kereszténység nem élt ekkor a muzulmánok elleni offenzíva kivételes lehetőségével. Hogy Nikápolynál az európai török hatalom megtörésének esélye évszázadokra elveszett.

A másik csendes, Bárány Attilától bevezetett *consolatio* a veszteségekkel kapcsolatos. Sokatmondó ezekkel kapcsolatban már a fent idézett, sajátosan és talányosan megfogalmazott, inkább ködösítő, semmint informatív párhuzamosság is: egyfelől „a magyarok vérvesztesége is komoly volt”, másfelől „a török soraiban is nem kevesen estek el”. Itt nem fogunk elveszni a részletekben.

Azonban nemcsak az ellenfelek veszteségeinek egymáshoz viszonyított mértéke lesz Bárány Attilánál kérdéses, hanem az is, hogy a magyar oldalon elesettek egyáltalán a csata áldozatai-e (234.): „A nyugati és a török elbeszélők is arról szólnak, hogy a veszteség nagyobb része valójában a menekülés során és nem magában az ütközetben történt.” Hogy e kijelentés a menekülő-

ket üldöző törökök eljárásának valaminő etikátlan, mondhatni sportszerűtlen jellegét, esetleg a tisztességes küzdelem lényegi kiegyensúlyozottságát, talán a kettőt egyszerre hivatott érzékeltetni, olvasóként nehéz eldönteni. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra – még ha egy „eddig nem látott módszertani és tematikus változatosságban” megírt hadtörténeti szintézis esetében az efféle figyelmeztetés némiképp kínos is –, hogy egyrészt a megvert, menekülő ellenség üldözése a csata integráns része, másrészt pedig teljesen általános dolog, hogy a megvert fél a menekülés során szenved el legsúlyosabb veszteségeit. E két triviális igazság melletti argumentáció alapvetően fölösleges lenne, mert a történelem ismert lefolyású és nem eldöntetlen mezei csatáinak nagy többsége bizonyítja ezeket a kézenfekvő igazságokat, de ha mégis szükséges a nyilvánvaló mellett egy klasszikust hívni tanúnak, akkor álljon itt például a feljebb már idézett Carl von Clausewitz egy mondata: „Mármost ismert tapasztalat, hogy a fegyveres erők fizikai veszteségeit tekintve győztes és legyőzött között az ütközet folyamán a különbség ritkán nagy, gyakran egyáltalán nincs is, olykor pedig éppenséggel fordított; jól ismert továbbá az is, hogy legjelentősebb veszteségeit csak a visszavonulás során szenved el a legyőzött, tudniillik azokat, amelyekben a győztes nem osztozik vele.”⁵⁰⁷ – Érdeemes megfigyelni, hogy Clausewitz ezt a tényt nem újdonságként, holmi extrém szellemi erőfeszítés gyümölcseként, hanem további fejtegetései kiindulópontjaként, ismert tapasztalatként írja le. Jó lenne, ha ez az ismert tapasztalat nem éppen az itt tárgyalt, „eddig nem látott módszertani és tematikus válto-

⁵⁰⁷ Eredetiben: „Nun ist es eine bekannte Erfahrung, daß die Verluste an physischen Streitkräften im Laufe des Gefechts selten eine große Verschiedenheit zwischen Sieger und Besiegten geben, oft gar keine, zuweilen auch wohl eine sich verkehrt verhaltende, und daß die entscheidendsten Verluste für den Besiegten erst mit dem Abzug eintreten, nämlich die, welche der Sieger nicht mit ihm theilt.” (Vom Kriege, IV/4: CLAUSEWITZ Bd. 1, 292.)

zatosságban” megírt hadtörténetet olvasva tűnne mégsem eléggé ismertnek.⁵⁰⁸

A Szentszék és Velence Mátyás királynak nyújtott pénzbeli támogatása

Erről Bárány Attila ismételten lekicsinylőleg szól. Mátyásnak a törökkel szembeni – legalábbis relatív – passzivitását magyarázva többek közt ezt írja (274.): „Azzal is tisztában volt, hogy az ígéreteken kívül komolyabb nyugati segítségre nem számíthat.” Alább, a királynak egy 1488-as tervezete kapcsán pedig – amelyben Mátyás, a szerző kifejezése szerint (275.), „súlyos számokat fogalmazott meg” – Bárány Attila a következő megállapítást teszi (275.): „A Mátyáshoz megérkező pápai segély, 80 000 forint vajmi kevés

⁵⁰⁸ Clausewitztól egyébként még nagyon sok idevágó passzust lehetne idézni: például egy keltezetlen, minden bizonnyal 1830 tavaszáról való feljegyzése szerint (erről ld. STUMPF 867.) a hadelmélet nyilvánvaló tézisei közé tartozik, „hogy a győzelem nem csupán a csatatér elfoglalásában, hanem a fizikai és morális harci erő elpusztításában áll, és hogy ez legtöbbször csak a győztes csatát követő üldözés során valósul meg” („*daß der Sieg nicht bloß in der Eroberung des Schlachtfeldes, sondern in der Zerstörung der physischen und moralischen Streitkraft besteht, und daß diese meistens erst im Verfolgen der gewonnenen Schlacht erreicht wird*” [CLAUSEWITZ Bd. 1, XXI–XXII.]); szövege minden körülmények között igaz, „hogy üldözés nélkül egyetlen győzelemnek sem lehet nagy hatása” („*daß ohne Verfolgen kein Sieg eine große Wirkung haben kann*” [Vom Kriege, IV/12: CLAUSEWITZ Bd. 1, 347.]); a győztes csatát követő első üldözésről pedig azt írja, „hogy a tetterő, amellyel ezt végrehajtják, elsődlegesen határozza meg a győzelem értékét; hogy ez az üldözés a győzelem második aktusa, amely sok esetben még fontosabb is, mint az első” („*daß die Energie, mit welcher dies geschieht, den Werth des Sieges hauptsächlich bestimmt, daß dies Verfolgen ein zweiter Akt des Sieges ist, in vielen Fällen sogar wichtiger als der erste*” [Vom Kriege, IV/12: CLAUSEWITZ Bd. 1, 355.]). Hosszan lehetne még őt idézni e tárgyban.

volt egy nagy hadjáratra, így a király csak a »lyukakat« tömködté be vele.”

Ezek a kijelentések azonban bántóan távol állnak az igazságtól és az igazságosságtól mind számszerűleg, mind a Szentszék és Velence motivációjának tekintetében. Elég itt Kubinyi Andrásnak a pápai és velencei segély ügyét tömören összefoglaló soraira utalni: „A pápaság és a velencei köztársaság, amely a Földközi-tenger keleti medencéjében fekvő gyarmatai miatt maga is szemben állt az oszmán birodalommal, hajlandó volt a »törökverő« Hunyadi fiának nem megvetendő pénzbeli támogatást is nyújtani. Mátyás a Szentszéktől 1459–1479 között – egyelőtlen elosztásban – összesen 250 000 forintot kapott. Ennek az összegnek a nagy része az 1460-as évekre esett, mert az 1480-as években, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a király a segílyt nem a török ellen használja fel, a pápai segíly elapadt. Körülbelül ugyanannyit kapott Velencétől is Mátyás, de az 1476-os szabácsi hadjárat után ez a pénzforrás is megszűnt.”⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ KUBINYI: MÁTYÁS 84. Uő. a kérdésről korábban, a pápai segílyezést 1476-ig tárgyalva, irodalommal: KUBINYI: MÁTYÁS-KORI ÁLLAMSZERVEZET 114. – Hivatkozások hiányában nem lehet kizárni, hogy Bárány Attilában Rázsó Gyula egyik tanulmányának felületes olvasása folytán tévedésként rögzült az itt idézett valótlanág. Abban a dolgozatban ugyanis az áll, hogy „1459–1464 között különféle – mindenekelőtt pápai és velencei – forrásokból összesen mintegy 80 000 arany segíly érkezett Magyarországra” (RÁZSÓ: MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA 319.), tehát Rázsó ezt az összeget csak az 1459 és 1464 közti években nyújtott pénzbeli támogatásra értette.

Lepaktált-e Mátyás a törökkel?

Erre a kérdésre – amely egyébként a külföldi szubvencionálás problémájával, mint láttuk, igen szorosán összefügg – Bárány Attila határozott választ ad (274.): „Mátyás nem »paktált le a törökkel«, csupán modern, korlátozott léptékű hadviselést folytatott.”

Ki lehetne térni arra is, hogy ezt a „modern, korlátozott léptékű hadviselést” Rázsó Gyula miért ismertette – egyébként teljes joggal – „propagandaháború a déli végeken” címmel,⁵¹⁰ minthogy azonban ez a két megjelölés alapvetően nem zárja ki egymást, ennek a modern hadviselésnek ügyét ne bolygassuk.⁵¹¹ A fenti kérdés szempontjából jóval érdekesebb állítás olvasható a következő oldalon.

Itt Bárány Attila – anélkül, hogy fentebbi kijelentését az alábbival bármiképp is megpróbálná összeegyeztetni! – a következőt írja (275.): „1464 és 1471 között még a török portyák is szüneteltek a déli határon, az 1469 utáni betörések pedig Velence terra fermája és a Habsburgok birtokai ellen (Krajna) irányultak, az átvonuló hadak *feltűnő módon kímélték* [kiemelés tőlem – S. Sz.] a magyar területeket, Horvátországot és Szlavóniát.”⁵¹²

⁵¹⁰ Tanulmányon belüli fejezetcím: RÁZSÓ: MÁTYÁS HADÁSZATI TERVEI 15.

⁵¹¹ E török háborúk minősítésével kapcsolatban érdekes még az is, miként értékelte Kubinyi András a Szabács megvételével végződő, 1475–76-os téli hadjáratot (KUBINYI: MÁTYÁS 87.): „A szabácsi hadjárat egyetlen haszna az volt, hogy visszaállította a király törökverő hírét itthon és külföldön. Idehaza egyházi körmenetekkel ünnepelték meg a győzelmet, a pápa és Velence követségeket küldött, valamint pénzt adott.”

⁵¹² Abba most ne menjünk bele, hogy a Habsburgok örökös tartományai közül természetesen messze nem csupán a Bárány Attilától megemlített és valami okból zárójelbe tett Krajnát dúlták a törökök. Stájerországban például Mátyás idején az oszmánok legalábbis a következő években pusztítottak: 1471, 1472, 1473, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1480 és 1483, némelyikben többször is. („Die Türken suchten somit die Steiermark während der Regierung Friedrichs III. in folgenden Jahren heim: 1471, 1472, 1473, 1475, 1476, 1477, 1478, 1479, 1480 und 1483, in manchen Jahren mehrmals.” – KLEIN 124.)

Ez a törökök részéről megmutatkozó feltűnő kímélet természetesen felvet – az olvasóban, és nem a kötetben! – egy kérdést, amelyet III. Frigyes császár már előre megválaszolt Mátyás egyik kapitányához intézett, 1485. február 7-éről keltezett levelében: a királyról többek közt azt írja, „hogyan megbékélt a törökökkel, csak-hogy velünk szemben annál zavartalanabban hatalmaskodhasson, és hogy a törököknek ezáltal annál több becsapást tegyen lehetővé a szent kereszténység és a német nemzet területére”⁵¹³

A császár állításával összhangban állnak II. Bajezid szultán (uralkodott: 1481–1512) szavai az 1483-as török–magyar fegyverszünet két évre meghosszabbító 1488-as szerződésben – vagy e szerződés egy fogalmazati példányában –, ahol erről az új egyezményről a következőt írja: „Egyik pontja az, hogy győzelmes hadseregem azzal a céllal, hogy más országok gyaurjai ellen tör, a *király tudta nélkül* [kiemelés tőlem – S. Sz.], a királynak, az én testvéremnek országán, továbbá Kara Bogdan és Iflak tartományán át ne haladjon.”⁵¹⁴

Maga Mátyás az idősebb testvéreként („*fratri suo seniori*”) megszólított II. Mohamed szultánhoz 1480 körül írt, jól ismert levelében⁵¹⁵ kifejezi meglepését a közelinek tűnő békével kap-

⁵¹³ MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI II. 292.: „*das er sich mit den Thurcken befridet hat, allein seinen mutwillen deststatlicher gegen uns zuvolfuren, und den Thurcken dardurch dest mer eyngang in die heilig cristenheyt und Teutsche nation zu machen ...*” Hivatkozik a levélre Rázsó Gyula (RÁZSÓ: MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA 306. 10. jegyzet).

⁵¹⁴ HAZAI 295. – Az ezen ponthoz fűzött szövegmagyarázat a következő (uo. 47. jegyzet): „A Havasalföldre és Moldvára vonatkozó rész a szövegben át van húzva. Ezen kívül még egy jelentéktelenebb, stilisztikai igényű törlés van szövegünkben. A törlés esetleg arra engedne következtetni, hogy e szövegrésznek a kihagyása szándékos volt. E tény talán következménye volna az 1484-es moldvai incidensnek. Lehetséges azonban az is, hogy a békének csak egy fogalmazati példánya van kezünkben.”

⁵¹⁵ MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI II. 388–390., magyarul pl.: MAGYARORSZÁGI HUMANISTÁK 616–618. (Boronkai Iván fordítása.) Hivatkozik rá pl. Rázsó Gyula: MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA 306.

csolatban, és a következő szavakkal fordul a címzetthez: „Kiváltképp két ok javallta ezt minékünk. Egyfelől méltatlannak tartottuk – miután egy vér folyik ereinkben – felségeddel viszálykodunk, és ellenség módjára szemben állunk; másfelől, miután egyikünknek szabadsága sem látja sok hasznát a másik uralma alatt való élésnek, kölcsönös viszálykodások helyett könnyebb lenne más fejedelmek rovására bővítenünk a hatalmunk alatt álló területet.”⁵¹⁶ – Mátyás aztán ugyanebben a levélben felpanaszolja II. Mohamednek Daud boszniai pasa viselkedését, aki szultáni utasításra a császár tartományaiba kívánt törni, a magyar király uralma alatti területek megkímélését ígérve, ám később nem állt szavának. Szempontunkból az az érdekes, miként viszonyult Mátyás a pasa tervéhez: „Megbízván az ő szavában és ígéreteiben, nem állt szándékunkban a basát abban megakadályozni, hogy egységeivel a római császár földje ellen vonuljon, sőt meghagytuk embereinknek, hogy ne támasszanak semmiféle nehézséget.”⁵¹⁷

⁵¹⁶ MAGYARORSZÁGI HUMANISTÁK 616. Eredetiben: „*Ad quod nos due potissimum cause inducebant; prima, quod indignum nobis videbatur, ex quo nos sanguine non alio simus, cum maiestate vestra dissidere et hostili inimicitia esse; secunda, quod cum uterque nostrum sub altero parum lucri obtineat libertati, mutuis dissensionibus facilius possemus dominia nostra contra alios principes ampliare.*” (MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI II. 388.) – A Mátyás és a szultán ereiben csörgedező közös vérről, vagyis arról az elképzelésről, miszerint Mátyás nagyanyjának nővére török fogságba, majd a szultáni hárembe, a magyar király pedig ekképp a szultánnal vérrokonságba került volna, ld.: KUBINYI: MÁTYÁS 9. Kubinyi szerint (uo.) „a történet kissé hihetetlen, Mátyás viszont minden jel szerint meg volt győződve róla, így ezt a lehetőséget sem lehet kizárni”, illetve megemlíti azt is, hogy az itt megszólított II. Mohamed fia, II. Bajezid, a feljebb említett békeszerződésben (ld. az 514. jegyzetet) Mátyást nem csak az uralkodók közt akkoriban szokásos módon testvérének, hanem a rokonának is nevezi. Ehhez ld. HAZAI 294. (Bajezid szavai): „az én testvéremmel és rokonommal, Mátyás királlyal a közöttünk levő béke és barátság ügyében sokat tárgyaltunk”.

⁵¹⁷ MAGYARORSZÁGI HUMANISTÁK 617. Eredetiben: „*Quibus verbis et promissis confisi, nos ipsum bassam cum ipsius copiis in terras et dominia impera-*

A magyar területen át akadálytalanul német földre zúduló török portyáknak minősítése ugyan vitatható, de megtörténne semmi esetre sem; mindezek után pedig nehéz komolyan venni Bárány Attila fent idézett csodálkozását, miszerint a birodalomba pusztítani induló, illetve onnan zsákmánnyal és rabokkal visszatérő törökök „feltűnő módon kímélték a magyar területeket”. Hangsúlyozni kell, hogy a magyar történetírásban korábban már tárgyalt dologról van szó. Kubinyi András például röviden így foglalta össze ezeket az akciókat: „Új jelenség mutatható ki 1469 után: a török csapatok rendszeresen átvonultak Magyarország területén, majd a déli osztrák örökös tartományokban pusztítottak. Vannak ugyan elszórt adatok magyarországi rablásaikról is, gyakorlatilag azonban mind fel-, mind visszavonulásaik a magyaroktól bántatlanul zajlottak le. Már volt szó róla, hogy III. Frigyes joggal vádolta meg Mátyást, hogy ezek a betörések az ő tudtával és beleegyezésével történtek.”⁵¹⁸ Rázsó Gyula szerint a török portyázók átengedése mögött a Mátyás és a szultán közt létrejött „egyfajta »ungentlemen’s agreement«”⁵¹⁹ állt, illetve „azzal, hogy a török portyázók akadálytalanul vonultak át magyar területen és támadták Dél-Ausztriát, még a katonai együttműködés csíráit is felfedezhetjük közöttük”⁵²⁰ Ez utóbbi, óvatosan fogalmazott állítás nem tűnik alaptalannak, ha tekintetbe vesszük például, hogy Mátyás 1477-es rendkívül látványos és gyors alsó-ausztriai sikerei idején török csapatok pusztították Krajnát és Stájerországot,⁵²¹ ami feltétlenül gyengítette Ausztria védelmi képességeit.

toris Romanorum proficiscentem impedire noluimus, quinimmo commiseramus hominibus nostris, ut sese ab omni illius impedimento continerent.”
(MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI II. 389.)

⁵¹⁸ KUBINYI: MÁTYÁS 85.

⁵¹⁹ RÁZSÓ: MÁTYÁS HADÁSZATI TERVEI 18.

⁵²⁰ RÁZSÓ: MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA 314.

⁵²¹ KLEIN 115–116.

Összességében tehát nehéz lenne fenntartás nélkül együtt lelkedni Bárány Attilával, aki szerint (273.) „nem lebecsülendő eredmény, hogy Mátyás országát és a kereszténységet jó időre mentesítette a közvetlen pogány veszélytől, ami 1444 és 1448 után kézzelfogható közelségbe került”. A németeket eléggé közvetlenül érintette a pogány veszély, ami Mátyás országán keresztül kézzelfogható közelségbe került hozzájuk a „*Renner und Brenner*”,⁵²² a száguldó és gyújtogató török martalócok képében, akiknek egy-egy betörése „5–6000 ember veszteséget” okozhatott.⁵²³ Az itt tárgyalt Bárány Attila-i alapokra aligha épülhet korrekt kutatás, illetve egészséges történeti tudat.

Tény, hogy a magyarság – részben fatális kényszerűségből – igen nagy áldozatot hozott a keresztény Európáért, és akinek ez utóbbi fontos, nem fogja elfelejteni az előbbit sem. Tény azonban az is, hogy a kereszténység védőbástyáján látni néhány repedést is, és sem nem tisztességes, sem nem értelmes ezeket ignorálni, esetleg letagadni.

Velencei vélemény a Jagelló-kori törökellenes magyar portyákról

A kötet tárgyilagosságának témakörében feljebb vizsgált állításokhoz, illetve elhallgatásokhoz képest ugyan elenyésző jelentőségűek, mégis illeszkednek e problémához B. Szabó János azon sorai is, melyeket a Jagelló-kori magyar hadsereg török elleni akcióinak velencei értékeléséről és az ottani közvéleményről ír. E passzus révén az őáltala idézett művet nem ismerő, vagy egyszerűen csak figyelmetlen olvasó előtt a magyar hadi teljesítmény a velenceiek szemében a ténylegesnél jobban megbecsültnek tűnik fel (322.):

⁵²² A kifejezésre ld. pl. KLEIN 116., 121.

⁵²³ RÁZSÓ: MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA 326. 86. jegyzet.

„Az utókor történetírásában többnyire sommásan jelentéktelen »portyázásnak« minősített hadműveletek dacára Velence igen elégedett volt a szövetséggel, mert, [itt vesszővel – S. Sz.] »a török nagyúr« – írta Priuli, a kor velencei történetírója – »annak láttára, hogy a magyar király ellene van, soha nem fog személyesen elindulni Konstantinápolyból, és nélküle nem lehet eredményes és győzelemre vezető vállalkozást kezdeni.«” A kötet általános gyakorlatától eltérően az idézett szöveghez e helyütt csatlakozik hivatkozás is (429. oldal, 2. jegyzet, kiemelés az eredetiben): „JÁSZAY Magda: *Velence és Magyarország*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1990, 197. o.”

B. Szabó János tehát egyoldalúan a velencei megelégedést hangsúlyozza az utókortól jelentéktelen portyázásnak minősített hadműveletek vonatkozásában, mintegy jelentős diszkrepanciát sejtetve az utókor, illetve a kortárs velenceiek véleménye között. Az általa idézett mű ugyanezen oldalán ugyanezen velencei szerzőtől áll azonban egy másik citátum is, ezúttal tartalmilag idézve, amit B. Szabó nem közöl, és amelyből éppen az tűnik ki, hogy a velenceiek, még ha Magyarország szövetségét szükségesnek is tartották, a magyar akciókat – az utókorhoz hasonlóan – nem sokra becsülték: „A velenceiek maguk is tisztában voltak vele, hogy a kisebb összecsapásokra és kölcsönös zsákmányoló vállalkozásokra korlátozott háború nem hozhat döntő eredményeket az oszmán hatalom megrendítésére. A közvélemény szócsövének számító Priuli nem sokra értékeli az egyes haditetteket, és csíppösen jegyzi meg, hogy a magyarok alighogy lóra szálltak, máris a segély második részletét kérik.”

AMI EGYSZERŰEN KIMARADT (1382–1387)

„Az oly büszke magyar koronával most majd éveken át véres játékot játszanak” – foglalta össze frappánsan az 1381-es torinói (turi) béke kapcsán a következő évek magyar politikatörténetének lényegét 1920-ban Heinrich Kretschmayr.⁵²⁴ Valóban, a magyar politikai elit abban az időben, amely Nagy Lajosnak a békekötés után egy évvel bekövetkezett halála és Zsigmond ötödfél évvel későbbi trónralépte közt eltelt, eladdig soha nem tapasztalt, sőt kifejezetten elképzelhetetlen eseményekkel, gyors és váratlan fordulatokkal, főként pedig rendkívül véres jelenetekkel volt kénytelen szembesülni.

Az Anjou–Luxemburg dinasztiaváltás azonban nem csupán az udvar többszörös megrázkódtatását hozta magával, hanem valódi korforduló volt. Ez az idő nemcsak az ország hatalmi állásában, tekintélyében, külpolitikájában, igazgatási és igazságszolgáltatási rendszerében, az országlakosok társadalmi szervezettségében és belpolitikai súlyában, valamint az általános köz- és birtoklásbiztonságban járt – múltó vagy maradandó, de mindenképp jelentős – változásokkal, hanem bővelkedett hadtörténelmi relevanciával bíró jelenségekben, sőt a 14. századi magyar hadtörténet vonatkozásában némiképp fordulópontnak is tekinthető; így tehát nehéz megérteni, hogy a kötet szerzői ezzel miért nem foglalkoztak, még egy bekezdés, vagy akár egy mondat erejéig sem.⁵²⁵ Ez annál is furcsább, mert – jóllehet korábban ezeket az Anjou- és

⁵²⁴ „Jahre hindurch wird nun um die so stolze Ungarkrone ein blutiges Spiel gespielt werden” (KRETSCHMAYR II. 241.).

⁵²⁵ A pontosság kedvéért meg kell említeni, hogy egy 1386. őszi esemény, a temesközi hadjárat előfordul a könyvben (224.), de talán csak azért, mert az erről író Bárány Attila ennek – egyéb vonatkozásai mellett – idejét sem ismeri, és az események egymásutánosságát felforgatva, ezt a valóságnál későbbre, Zsigmond uralkodásának elejére teszi; erről az ügyről bővebben feljebb, a „Zsigmond és Nápolyi László híveinek harcai” c. fejezetben szóltunk.

a Zsigmond kor közé eső esztendőket, egyfajta történetírási mostohagyerekként, általában csak érintőlegesen, a megelőző vagy a következő éra kapcsán volt szokás tárgyalni – a kötet megírásakor már az Anjou- és Zsigmond kor hadtörténetét egy személyben jegyző Bárány Attila rendelkezésére állt a korszak monografikus, az elérhető források remélhető teljességének feldolgozásán alapuló bemutatása,⁵²⁶ illetve az e mögött álló kutatás eredményeinek rövidebb összefoglalásait⁵²⁷ is forgathatta volna. Ezekből, de még a korábbi, idevágó művekből sem hasznosított semmit. Mintha Nagy Lajos halálával az ország egyfajta hadtörténeti Csipkerózsika-álomba merült volna, amiből csak a török fegyverek csörgése ébresztette volna fel a következő fejezet elején.

1382–1387: a korszak hadviselésének jellege

Terjedelmi okokból, pontosabban a *debita proportionalitas*, a kelő arányosság követelményét szem előtt tartva, természetesen nem kívánjuk aprólékosan ismertetni e kor hadtörténetét, jöllehet néhány részletkérdésre az eddigiek során már ki kellett térnünk. Így például a lándzsának mint csapategységnek árára vonatkozó, zavaros Bárány Attila-i számítások kapcsán szükséges volt megemlíteni ebből az időből egy több szempontból is fontos szerződést,⁵²⁸ az „erőszak, hatalmaskodás, háború” fejezethez kapcsolódva pedig nehéz lett volna rá nem mutatni a Nagy Lajos halála után elharapózó erőszakcselekményekre és ezek – kortársi véleményben is tük-

⁵²⁶ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG. (Néhány újabb oklevél, amelyek azonban a korábban kialakult képet lényegi vonatkozásaiban nem módosították: SÜTTŐ: OKMÁNYI KALÁSZAT.)

⁵²⁷ SÜTTŐ: DYNASTIEWECHSEL; illetve SÜTTŐ: MÁRIA és SÜTTŐ: KÁROLY.

⁵²⁸ Ld. a 100. jegyzetnél.

röződő – okára.⁵²⁹ A Halics vonatkozásában olvasható tévedések korrigálása során mindenképp fel kellett hívni a figyelmet a tartomány egyes várainak litván kézre juttatására⁵³⁰ – bár ott még nem szóltunk arról, hogy ez a tett az elkövető, Cudar Péter szemszögéből nézve alighanem másodlagos jelentőséggel bírt: inkább csak szükségszerű kísérőjelensége lehetett az anyakirályné, Kotromanić Erzsébet és bizalmasai elleni fellépésének,⁵³¹ amely akciója egyébként a hatalmat 1382 szeptemberében kissé puccsszerűen megragadó szűk kör elleni első, egyelőre regionális szinten megmaradó és országos belháborúvá ki nem bontakozó lázadások⁵³² nyitánya volt.

Ha ezek a kezdeti zendülések és a lokális erőszak nem is tartoznak feltétlenül a középkori magyar hadtörténet lapjaira, az már annál inkább, hogy Magyarország háborúinak jellege a Nagy Lajos halála utáni években megváltozik. Kissé leegyszerűsítve arról van szó, hogy míg korábban magyar hadak vonulnak a határokon túlra, addig most ez az expanzió lassanként megszűnik, és idegen seregek hatolnak az országba, semmiféle, vagy legfeljebb elszórt, lokális ellenállásba ütközve. Ezek a hadjáratok természetesen felforgatják Magyarország belső hatalmi viszonyait és megingatják területi egységét.

Közelebbről vizsgálva ez annyit jelent, hogy Lajos király apjától konszolidált, erős országot vett át, és az ő életében ennek sem területi integritását, sem megkoronázott uralkodója alatti legitim kormányzatát még csak nem is veszélyeztette idegen invázió.⁵³³

⁵²⁹ Ld. a 19–21. jegyzeteknél.

⁵³⁰ Ld. a 275. jegyzetnél.

⁵³¹ Erről ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 36–45.

⁵³² Ezekről ld. uo. I. 45–50.

⁵³³ Ez természetesen nem jelenti, hogy az ország földjét Nagy Lajos korában ellenség lába ne taposta volna. A tatárok betörései, legalábbis kezdetben, még sújtották a határszéli területek némelyikét, különösképp Erdélyt; ám ezek a beütések Lajos uralkodása alatt jelentősen visszaszorultak, ha ugyan teljesen meg nem szűntek. Ez egyrészt a kemény visszavágások követke-

A nagy királlyal azonban úgyszólván sírba szállt Magyarország nagyhatalmi, vagy legalábbis regionális nagyhatalmi státusa is – a kettő között ebben a korban, tekintettel a hadseregek akciórádiuszára és az államok befolyási övezetére, sok különbség nincs –, és a hatalom új birtokosainak kezdeti határon túli aktivitása belső helyzetük megrendülésével elenyészik, az ország pedig régen nem tapasztalt, kiszolgáltatott helyzetbe kerül.

Az új kormányzat első, 1382. őszi halicsi hadjárata, amely a megingott helyzetű tartomány megtartására indult, úgy tűnik, hogy részleges sikerhez vezetett: egy litván csapatot sikerült megverni, vezérét elfogni, és a kormányzati központot, Przemyszt biztosítani. A litvánok birtokába került öt vár visszafoglalásáról azonban nem olvasunk, vélhetőleg azért, mert ez nem is történt meg.⁵³⁴

Feltehetően néhány hónap múlva, 1383 februárjában Horváti János volt macsói bánnak, valamint Palisnai János vránai perjel unokaöccsének vezetésével magyar csapatok keltek át Dél-Itáliába, a korábban magyar segítséggel hatalomra, ekkorra azonban már szorongatott helyzetbe került Kis Károly, azaz Nápolyban III. – Magyarországon pedig pár év múlva II. – Károly király támogatására. Közelebbit vitézkedésükről nem tudunk, de hozzájárulhattak ahhoz, hogy Károly megtartotta trónját.⁵³⁵

ménye, amelyek közül Lackfi Andrásnak és székelyeinek 1345-ös akciója – Arany Jánosnak köszönhetően – nemcsak a magyar had-, hanem irodalomtörténetnek is gyöngyszeme; másrészt döntő fontosságú e tekintetben az Arany Horda belső anarchiája, valamint – ettől nyilván nem függetlenül – a litvánok terjeszkedése és a moldvai fejedelemség kialakulása. Mindezen tényezők együtt a tatárok gyengüléséhez és Magyarország közvetlen környezetéből való kiszorulásához vezettek (vö.: KRISTÓ: ANJOU-KOR HÁBORÚI 96–98; VÁSÁRY: ARANY HORDA 117–125.; VÁSÁRY: NAGY LAJOS 27.).

⁵³⁴ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 36–41.

⁵³⁵ PÓR: ERZSÉBET 903. 2. jegyzet. Az Apuliába igyekvő magyar csapatok február 8-án, minden bizonnyal 1383. február 8-án összetűztek a záraiakkal

Még ugyanebben az évben sor került a lecsengő Anjou-kor utolsó ismert, külföldre vezetett hadjáratára is. Ezúttal egyfajta büntető expedícióról volt szó Lengyelországban: Nagy Lajos özvegye ugyanis férje vég- és a lengyelek aktuális akaratával szemben politizált, kivehetően csupán saját irreális hatalmi ambícióitól vezérelve, és amikor ennek következtében, illetve ezt kihasználva IV. Siemowit mazóviai herceg trónpretendensként lépett fel, a lengyelországi Anjou-szukcessziót fenyegető veszély elhárítására katonai beavatkozás vált szükségessé. Így aztán 1383 nyarán Luxemburgi Zsigmond a budai udvar megbízásából jelentős magyar sereget vezetett a helyszínre, amely – miután az Anjoukhoz lojalisabb Kis-Lengyelországból is csatlakoztak hozzá csapatok – a herceg birtokainak kíméletlen pusztításával igényeinek feladására kényszerítette Siemowitot.⁵³⁶

Úgy tűnik, hogy ez utóbbi akció volt az idegenben folytatott Anjou-kori magyar hadviselés hattyúdala, mert legközelebb, 1384-ben már a határt sem sikerült elérni. Ekkor valószínűleg Havasalföld ellen, és valószínűleg egy konkrét provokációt, Szörény várának sikertelen ostromát megtorlandó indult hadjárat, de a sereg csak Temesvárig jutott. Itt érte el az udvart augusztus 14-én az

(PAULUS DE PAULO / SCHWANDTNER 725.). Egy későbbi kiadásban, megokolás nélkül, az eset 1384 februárjára tétetik (PAULUS DE PAULO / ŠIŠIĆ 7). 1383 sokkal valószínűbb: egyrészt az akció pénzügyi előkészítése 1382 őszén már folyamatban volt (már Pór Antal is – a jegyzet elején idézett helyen – így értékelte Palisnai János 1382. szeptember 29-i nagy értékű zálogosítását; ehhez vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 6–7., 12. szám), másrészt Palisnai 1383 őszi lázadása (ld. uo. I. 45–48.) után kevésbé valószínű, hogy a királynői sereg egyik vezére a perjel unokaöccse legyen, s még hihetlenebb, hogy az udvar új, francia orientációjának idején (ld. uo. I. 52–53.) Kis Károlyt francia trónkövetelő, még hozzá éppen Mária királynő kiszemelt vőlegényének nagybátyja ellen kívánta volna megsegíteni a magyar kormányzat.

⁵³⁶ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 67–70.

egész országra kiterjedő felkelés híre, és a belháború kezdete egy- szersmind a külső ellenség elleni hadviselés végét is jelentette.⁵³⁷

A belviszályok aztán védelmi szempontból paralizálták az or- szágot. 1385 nyarára – miután a harcok során az udvar fölénybe került, de a lázadásokat és a lázadókat nem sikerült kiirtania, az utóbbiakkal folytatott tárgyalások pedig kudarcba fulladtak⁵³⁸ – megérett a helyzet a külföldi beavatkozásokra, és azok nem is ma- radtak el. Egy éven belül három idegen sereg is érkezik az ország- ba, és – mint feljebb említettük – vagy némi csekély, helyi jellegű ellenállás megtörése után, vagy éppen minden harctevékenység nélkül mindhárom eléri közvetlen célját.

Elsőként Luxemburgi Zsigmond – aki szerencséjét minden jel szerint már korábban, az 1384-ben kitört belháború kezdeti sza- kaszában is megpróbálta, de akkor még, idegen haderő hiányában, kudarcot vallott⁵³⁹ –, elsőként tehát a neki korábban eljegyzett Má- ria királynő kezére és az ország trónjára pályázó császári ivadék tört az országba, hogy fegyverrel érvényesítse érdekeit. Morva örgrófi címet viselő és igen jó pénzügyi helyzetben lévő unokatestvérei, Jo- dok és Prokop támogatásának köszönhetően⁵⁴⁰ – a korábbi elkép- zeléssel szemben⁵⁴¹ – tekintélyes sereggel érkezett, amelynek ere- jéről egy, a korban ritkaságszámba menő forrás alapján számszerű információval is rendelkezünk.⁵⁴² E fegyveres erőre támaszkodva 1385. augusztus végére elfoglalta Pozsonyt, szeptemberre Budát, és október legelejére kikényszerítette a nászt Máriával.⁵⁴³ Hadtörténe-

⁵³⁷ Uo. I. 50–52.

⁵³⁸ Uo. I. 83–92.

⁵³⁹ Uo. I. 65–66.

⁵⁴⁰ Címhasználatuk sajátosságairól ld. uo. I. 65. 292. jegyzet; vagyoni állapotukról ld. uo. I. 65–66., különösen 66. 294. jegyzet; Jodok nevének változatairól ld. ld. uo. I. 65. 293. jegyzet.

⁵⁴¹ Uo. I. 95. 459. jegyzet.

⁵⁴² Uo. II. 228. (407. szám.)

⁵⁴³ Uo. I. 94–99.

ti szempontból ki kell emelni, hogy Zsigmond csapataival – úgy látszik – országos sereg nem ütközött meg, csak Erzsébet anyakirályné és Mária királynő egyes hívei vállalták a harcot, amely ez utóbbiak szempontjából rosszul ütött ki,⁵⁴⁴ míg úrnőik a visegrádi fellegrvárban húzták meg magukat,⁵⁴⁵ Demeter bíboros pedig, a kor politikai történetének egyik főszereplője, az esztergomi várban – tehát a kormányzata alatt álló érsekség székhelyén – keresett menedéket.⁵⁴⁶ Fontos, és a korra nézve jellemző, hogy miután Zsigmond a háborúra készülve Prágában, 1385. július 9-én Jodoknak és Prokopnak háborús kárait megtérítéséig előre lekötötte a Vág folyóig terjedő szerzeményeket,⁵⁴⁷ Magyarország ezen északnyugati része – benne Pozsonnyal, az ország egyik leggazdagabb és legfontosabb városával, amely augusztus 23-án, Zsigmond parancsára, a visszaváltásáig terjedő időre hűséget esküdött a két morva örgrófnak⁵⁴⁸ – bizonytalan, végül is nem túl hosszú, de akkor még beláthatatlan időre elveszett.⁵⁴⁹

Zsigmond azonban amilyen gyorsan érkezett, olyan gyorsan – sőt valószínűleg még sebesebb léptekkel⁵⁵⁰ – távozott is az újabb trónkövetelő és serege elől. Az egymásnak némileg ellentmondó forrásokból⁵⁵¹ annyi nagy bizonyossággal kivehető, hogy Kis Károly – legkésőbb 1385 októberének végén – valóban rop-

⁵⁴⁴ Uo. I. 97. 471. és 472. jegyzetek.

⁵⁴⁵ Uo. I. 97. 469. és 470. jegyzetek.

⁵⁴⁶ Uo. I. 97. 468. jegyzet.

⁵⁴⁷ Uo. II. 240. (429. szám.)

⁵⁴⁸ Uo. II. 256–257. (454. szám.)

⁵⁴⁹ 1388. május 22-én történt meg az ország elzálogosított területeinek visszaváltása, ezeknek Brandenburg örgrófságra való cseréjével: uo. I. 135. 754. jegyzet ill. 143.

⁵⁵⁰ A Bécsi Évkönyvek – egyébként nehezen hihető – tudósítása szerint Zsigmond gyalogszerrel menekült (WIENER ANNALEN 233): „*auf sant Mertten tag floch der Sigismund aus dem land zu fuessen und chom gen Prespurkg*”.

⁵⁵¹ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 102. 525–530. jegyzetek.

pant csekély haderővel érkezett a dalmáciai Zengbe; belföldi támogatottsága azonban átütő volt, nem utolsó sorban a magyar történelemben most először – és sokáig utoljára – királycsináló szerepben feltűnő köznemességnek köszönhetően.⁵⁵² Kardcsapás nélkül foglalja el Budát, hogy ott felvegye a kormányzói címet,⁵⁵³ Máriát a trónról lemondassa,⁵⁵⁴ majd magát minden szabálynak és szokásnak megfelelően magyar királlyá koronáztassa Székesfehérvárott 1385. december 31-én.⁵⁵⁵ Sikersorozatának az ellene 1386. február 7-én elkövetett merénylet vetett véget, amely ismét megnyitotta a trónra lépéshez vezető utat Zsigmond, illetve az országot egy újabb külföldi invázió előtt.⁵⁵⁶

Ez utóbbi nem is váratott sokat magára. Ezúttal Zsigmond bátyja, Vencel, római (azaz német) és cseh király érkezett meg Zsigmonddal és a két morva őrgróffal, Jodokkal és Prokoppal 1386 tavaszán.⁵⁵⁷ Kotromanić Erzsébet most, szemben az 1385. őszi első cseh intervencióval, nagy dérrrel-dúrral készült a háborúra,⁵⁵⁸ Győrig elébe is ment az országba nyomuló idegen hadaknak, de tényleges – vagy legalábbis számottevő és írásban megörökített – összecsapásra nem került sor,⁵⁵⁹ valószínűleg Erzsébet igen nagy szerencséjére. Kísérete ugyanis igen szerény volt,⁵⁶⁰ jelentős részben a miatt, hogy ebben az időben a királynénak már praktikusán kétfrontos háborút kellett vívnia, mivel a februári királygyilkosságot megbocsátani nem tudó és nem is akaró Horvátiak szövetségeseikkel együtt

⁵⁵² Uo. I. 103–107. A köznemesség ezen években átmenetileg megnövekedő szerepéhez ld. még: SÜTTŐ: SPUREN.

⁵⁵³ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 107. 553. jegyzet.

⁵⁵⁴ SÜTTŐ: VOLT-E KETTŐS URALOM, különösképp 242–243.

⁵⁵⁵ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 101–109.

⁵⁵⁶ Uo. I. 111–126.

⁵⁵⁷ Uo. I. 131.

⁵⁵⁸ Uo. I. 130.

⁵⁵⁹ Uo. I. 131.

⁵⁶⁰ Uo. I. 132.

ekkorra már lángba borították a délvidéket, és az anyakirályné hatalmának védelmében kardot vonni még hajlandók közül is volt, akinek ott kellett hadakoznia.⁵⁶¹ A Luxemburgiak elleni háború tehát véget ért, mielőtt elkezdődött volna, és ami 1386. május 1-je és 12-e között Győrben és a Győr melletti mezőkön lezajlott, az már nem a magyar had-, hanem diplomáciatörténet lapjaira tartozik. Egy Vencel király döntőbíráskodásának álcázott, de alattomos titkos szerződés kötésével kiegészített eljárás során Erzsébet és a csehek gyakorlatilag lepaktáltak Zsigmond és Magyarország rovására⁵⁶² – mindez azonban csak a jelenben magyarázza, de nem a múltban alakította a történelmet, mert a diplomáciai aktus részeseinek gyaníthatóan nem egészen őszinte szándékait felülírta a megegyezés idején még kiszámíthatatlan jövő, és a magyar udvar 1386. július 25-i, alább említendő katasztrófája után az itt említett okmányok elvesztették minden aktualitásukat.

Hogy a fentiekből semmi nem érdekelte Bárány Attilát, világos; az már kevésbé, miért nem; az pedig végképp nem, miből gondolta, hogy olvasóinak is csak annyira fontos mindez, mint neki.

1382–1387: a korszak hadviselésének tanulsága

A Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása közti, a tárgyalat kötetben mellőzött évekből ismert még két olyan hadi esemény is, amelyek nemcsak Magyarország politikai történetére gyakoroltak jelentős, az egyik esetben kifejezetten meghatározó befolyást, hanem alkalmasnak tűnnek – a középkori magyar hadtörténet legfontosabb kútfői közé tartozó okleveles *narratiók* forrásértékével kapcsolatban – a két konkrét eseményen túlmutató következtetés levonására is.

⁵⁶¹ Uo. I. 126–128.

⁵⁶² Uo. I. 131–135.

Minthogy a magyar gyakorlatban sajátságosan részletes *narratiók* feljebb más vonatkozásban már szóba kerültek,⁵⁶³ így most csak az ezekben foglalt elbeszélések és a valós történések közti – korábban már több helyütt is taglalt⁵⁶⁴ – kapcsolatra szeretnénk kitérni. Ennek kontúrjai ritka tisztasággal vehetők ki a tárgyalt kötetből kimaradt négy és fél évnyi hadtörténet két fent jelzett mozzanatának, különösképp ezek közül a korábbinak, az 1386. július 25-én Diakovár és Gara között lezajlott véres rajtaütésnek fényében.

Ezzel a párját ritkítóan sikeres akcióval a délvidéki felkelők a mondott helyen és napon, pirkadatkor, egy csapásra véget vetettek Erzsébet anyakirályné uralmának: őt magát és lányát, Mária királynőt fogságba ejtették, udvarukat pedig úgyszólván letarolták, amennyiben híveik közül a legfőbbeket, a királygyilkosságban közvetlenül részeseket a helyszínen felkoncolták, a többieket – azon kevesek kivételével, akiknek sikerült elmenekülni – elfogták és elhurcolták.⁵⁶⁵ Ez az egyetlen katonai művelet teljesen átrajzolta a hatalmi csoportosulások erőviszonyait Magyarországon, s így egyszersmind a politikai jövőt is új irányba terelte; éppen nem meglepő tehát, hogy mind a kortárs forrásokban, mind a történetírásban sokat foglalkoztak vele, sőt, még képzőművészeknek is kínálkozott témául.⁵⁶⁶ Az ilyenre mondják, hogy jól ismert jelenet – kérdés persze, hogy mekkora joggal.⁵⁶⁷

⁵⁶³ Ld. a 90. jegyzetnél, ill. magát ezt a jegyzetet.

⁵⁶⁴ További szakirodalommal ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 126–128., 145–151.; SÜTTŐ: „ÉRDEMDÚS” OKLEVELEK 188–192., illetve SÜTTŐ: NARÁCIE (ez utóbbi egy kassai konferencián elhangzott német nyelvű előadás szövegének a konferenciakötet kiadói által készített fordítása).

⁵⁶⁵ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 139–142.

⁵⁶⁶ Ld. Szemlér Mihály és Kovács Mihály képeinek fotóit: FÜGEDİ 10. és 11. kép, a 128. és 129. oldalak közt.

⁵⁶⁷ Először is még a történetek egyik leghíresebb – Thuróczytól igazi pittoreszk láttatóerővel leírt (THURÓCZY 205.) és festőket ténylegesen megihlető – elemének hitelességével kapcsolatban is jogosnak tűnik némi szkepszis. Garai

A narratiók és a valós történesek kapcsolatának aspektusá-

Miklósnak a királynéi kocsi melletti vitézkedéséről van szó: egy korábbi oklevél *narratiója* szerint ugyanis – bő egy évszázaddal az általunk említett esemény megtörténte előtt – V. István király (1270–1272) szintén Erzsébet nevű özvegyének egy híve ennek az özvegy Erzsébet királynénak védelmében, a királyné kocsija mellett halt hősi halált (ld.: ZSOLDOS: ÁRPÁDOK ÉS ASSZONYAIK 168–169.); s legalább úgy elképzelhető, hogy a *narratiókat* előszeretettel felhasználó Thuróczy (ld. MÁLYUSZ: KANCELLÁRIA ÉS KRÓNIKAÍRÁS 73–83.) a korábbi oklevél eseményleírásából és Garai tényleges halálából kontaminálta az ezen utóbbinak vesztéről tudósító passzust, mint az, hogy két özvegy Erzsébet királyné kocsija mellett – évszázadnyi eltolódással – kétszer is bekövetkezett légyen ugyanaz.

Persze nemcsak újabb adatok megismerése járulhat hozzá a régi kép átrajzolásához, hanem a régiek nem ismerése is. Így például Hunyadi Zsoltnál, akinek, úgy tűnik – legalábbis a magyarországi johannitákról írt, alább idézendő könyve tükrében – nem tartozik erősségei közé a 14. század végi magyar történelem forrásai, személyiségei és történései közti eligazodás.

Példának okáért úgy látszik, hogy nem ismeri, vagy legalábbis e munkája megírásakor még nem ismerte a korszak egyik legfontosabb, legprecízebb forrását, az előkelő zárai polgárnak, Paulus de Paulónak *Memorialéj*át, mert míg e művet nem veszi fel bibliográfiájába, addig ezen emlékiratokból egy mondatot, amit Pray György idézett 1773-as disszertációjában, illetve egy másikat, ami Fejér okmánytárának 1834-es kötetében olvasható, két külön tételként az elsődleges források (*primary sources*) közé iktat, a *Memoriale* szerzőjét ezen források kibocsátójaként (*issuer*) megnevezve – ugyanúgy, mint az oklevelek kibocsátóit, tehát például a székesfehérvári káptalant, Szécsi Miklós országbíró (itt: *royal judge*) vagy éppen Erzsébet királynét (HUNYADI 291.). Még az sem biztos, tudja-e, hogy a két állítólag különálló *primary source* egy szerzőtől származik, mert az első mondat ún. *issuer*-jét Paulus de Paulo, a másodikét, rögtön egy sorral alább, Paulus de Paulis néven nevezi. Ráadásul két külön dátumot is biggyeszt a két külön tételhez, teljesen önkényesen: a másodikikat 1383. október 28-áról, a mondatban említett esemény napjáról keltezi, az elsőt pedig ugyane hó 24-éről (ez még kalandosabb, mert a megadott oldalon található és johannita vonatkozással bíró idézetben egy 1383. februári ügyről olvashatni).

Ezek után kevésbé meglepő, hogy a magyarországi johannita rendtartomány vezetőit bemutató táblázat (uo. 92–93.) második oldalán „John of Hédervár” és „John of Budafelhévíz” két külön személyként jelennek meg. Tudott azonban és tudni való, hogy egy emberről van szó, Hédervári Jánosról, a

budafelhévízi keresztesek (stefaniták) mesteréről (ld. pl. ENGEL: ARCHONTOLOGIA II. 97., ill. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 162–163.).

Magával az 1386. július 25-i eseménnyel kapcsolatban a következőt írja (HUNYADI 63.): „*Certainly, the Angevin party brooded over schemes of vengeance and that encouraged Palisna to become one of their adherents in the spring of 1386. He joined the rebellion against the queens who returned to power and perhaps he even mobilized Hospitaller troops in July 1386 when the Angevin party attacked and imprisoned the two queens and their entourage on their way to Gora. Although it is certain that Palisna did not take part in the strangulation of the queen mother in November 1386, he was clearly an outlaw from this time onwards.*” A főbb problémák az idézett részben a következők:

- 1.) Az udvar nem Gora, hanem Gara (horvátul Gorjani) felé tartott, ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 140–141., különösen 140. 788. jegyzet; Mária királyné oklevelében (DL 7309) az irány a „*versus civitatem Gara antefatam*” szavakkal van megadva. Nem mindegy: Gara Diakovártól északra, mintegy 10–11 km-re fekszik, Gora viszont nyugatra, légvonalban kb. 170 km-re.
- 2.) Palisnai nem *perhaps*, hanem egészen biztosan ott volt a rajtaütésnél, még hozzá fegyvereseivel. Az eseményről nagyon sok forrás áll rendelkezésünkre (ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 140. 787. jegyzet), és többségük együtt említi a két Jánost, azaz Horvátit és Palisnait, csapataikkal együtt. Csak példaképp Mária királyné oklevele (uo. II. 470–471., 830. szám): „*utrisque Iohannis, condam bani scilicet et prioris, nostrorum infidelium cum eorum fallerata et scelerata ingenti caterva*” végrehajtott támadása idején Szerdahelyi Ders fia György fia: Márton mester „*contra eosdem utrosque Iohannem et ipsorum armigeram cohortem*” kitett magáért.
- 3.) Az anyakirálynét – és ez, egyébként éppen Paulus de Paulónak köszönhetően, köztudottnak mondható – nem 1386 novemberében, hanem 1387 januárjában ölték meg novigrádi börtönében, ld. uo. I. 151.
- 4.) Palisnai nem az 1386. július 25-i rajtaütés után számított *outlaw*-nak, hanem már korábban, az év első felében kirobbant és váltakozó szerencsével vívott délvidéki harcok során is Horvátiek fegyvertársaként működött (ld. uo. I. 127–128.; Palisnai Horvátiekhoz csatlakozásáról ld. Zsigmond oklevelét, uo. II. 457–458., 811. szám, az idézet a 458. oldalról: „*tunc Iohannes, condam prior Awrane, filius Iohannis de Palisna pretitulatis nostris infidelibus coadunatus*”; ekkori kooperációjukról ld. Zsigmond egy másik oklevelét, uo. II. 463–464., 820. szám, az idézet a 463. oldalról: „*idem Ladislaus, noster notorius infidelis, utrisque Iohanne, condam scilicet bano et priore, similiter nostris infidelibus sibi associatis*”).

ból azonban nem az esemény hosszútávú jelentősége vagy egyes részletkérdései, illetve az ezek jelenkori ismeretében mutatkozó fogyatékoságok érdekesek, hanem a rajtaütés előzményei: egyáltalán hogy kerülhetett erre sor? Hogy történhetett, hogy Erzsébet királyné és lánya Diakovárról a végzetbe kocsikáztak?

Sajnos az udvar délvidéki útjának valódi célját teljes bizonyossággal nem állapíthatjuk meg, körülményeinek néhány eleme azonban megismerhető; s ezek alapján, ha részletekbe menően nem is rekonstruálhatók a történetek, mégis adódik plauzibilis

Végül az 1386. július 25-én történetekkel kapcsolatos újabb keletű ignoranciát említve röviden meg kell említeni egy másik munkát, Eberhard Windecke Zsigmond királyról írt művének félrevezető fordítását is. Windecke túl komplikáltnak nem nevezhető mondatát („*do wart Garan Niclaus das houbet abgesehen und wart der konigin also blütig in den wagen geworfen*”: WINDECKE / ALTMANN 13., ami tehát annyit jelent, hogy „akkor leütötték Garai Miklós fejét, és azt azon véresen bedobták a királynőnek a kocsiba”), a fordító szerencsétlenül félreérti, a „*der konigin*” szavakban alanyt vél látni, és így Garai véres fejét összekeveri a királynéval: szerinte tehát „Garai Miklósnak fejét vették, a sebeitől vérző királynőt akarata ellenére egy hintóba lökték” (WINDECKE / SKORKA 26.).

Hasonlóképp nem boldogul a fordító a Windeckénél található „*Jannis der Crützer*” (WINDECKE / ALTMANN 13.), illetve az ennek szövegvariánsaként előforduló „*Janüs wann der Crewtzer*” (uo., az „e” betűvel jelölt jegyzetben) szavakkal sem. Nyilvánvaló, hogy az első esetben a sokszor csak keresztiesnek (*crucifer*) nevezett johannita lovagról, Palisnairól van szó (ehhez ld. pl. Zsigmond oklevelét, SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 472., 832. szám: „*per condam Iohannem filium Iohannis de Palisna, cruciferum*”), a szövegvariánsban pedig őt és a vele – mint feljebb láttuk – általában együtt emlegetett, a kortársaktól általában csak János bánként emlegetett Horváti Jánost (erről ld. uo. I. 116–117., különösképp a 647–654. jegyzetek anyagát) gyúrta egybe a hajdani szerző. A fordító azonban mindegyiket sem vetett, hanem se szó, se beszéd, minden magyarázat nélkül egyszerűen a „Horváti János” névvel kente el az általa valószínűleg fel sem fogott problémát (WINDECKE / SKORKA 26.). – Az igénytelen fordításról és még igénytelenebb apparátusáról ld.: SÜTTŐ: WINDECKE MAGYARRA FORDÍTVE, az itt említett kérdésekről uo. 76–77.

magyarázat Erzsébet királyné és tanácsadói amúgy megmagyarázhatatlannak tűnő könnyelműségére – túl azon, amit Thuróczy kissé leegyszerűsítve ír, vagyis hogy „az esztelenségtől vezérelve” („*dementia ductrice*”⁵⁶⁸) keltek útra Budáról.

Kétségtelen ugyanis, hogy az udvar eredetileg hadjáratot tervezett a délvidékre: még alig zárult le – mint feljebb láttuk, nem hadi, hanem diplomáciai úton – a második cseh intervenció, amikor Mária királynő 1386. május 25-éről keltezett parancslevelében már új expedíció előkészítéséről ír.⁵⁶⁹ Biztosra vehető az is, hogy ennek már Horvátiék ellen kellett, pontosabban kellett volna irányulnia, mert arról a korábbiról, ami a csehek ellen („*contra Bohemos*”) éppen befejeződött, a királynő 1386. május 18-i és 31-i okleveleiben már elmúlt dologként esik szó.⁵⁷⁰ Mindazonáltal biztosra vehető, hogy végül valódi hadjárat helyett más jellegű utazásra került sor.

Először is figyelembe kell venni a királynéi kíséret csekély létszámát és hadműveletekhez kevéssé alkalmas összetételét; jóllehet számszerű adataink nincsenek, mégis – a megismerhető körülményeket figyelembe véve – nyilvánvalónak kell mondani, hogy az udvarral semmiféle, valóban ütőképes haderő nem vonult délre.

A rajtaütésről egy évszázad távolából író Thuróczy ebben a vonatkozásban ugyan kétértelmű kifejezésekkel, mégis egyértelműen fejezi ki magát. A kétértelműséget az okozza, hogy leírása szerint Erzsébet és lánya, valamint Garai Miklós nádor „csupán az udvari emberek csapataitól kísérve” („*aulicorum tantum comitati*

⁵⁶⁸ THURÓCZY 205.

⁵⁶⁹ Ebben a királynő „*propter presentem nostram et regni nostri expeditionem*” elrendelt általános perhalasztásról beszél, aminek megfelelően határjárást és köztudományvételt halaszt 1386. július 1-jéről október 6-ára (SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 383–384., 679. szám; az idézet a 384. oldalon).

⁵⁷⁰ Uo. I. 140–141., ld. különösképp a 799–801. jegyzeteket (az idézetet ld.: uo. II. 386., 684. szám).

cathervis”) kelnek útra, a támadáskor pedig Horváti János bán „megrohanja az udvari emberek csapatait” („*in agmina aulicorum irruit*”), tehát többes számot használ ott, ahol a mai nyelvérzék inkább egyes számot diktálna, mint ahogy diktált is Horváth János esetében, aki a két kifejezést egyes számban fordította: „csupán az udvari emberek csapatától kísérve”, illetve „megrohanja az udvari emberek csapatát”.⁵⁷¹ Csakhogy ez az átstilizálás itt értelmi változtatást is jelent, mert míg az udvari emberek csapata pusztán udvaroncokra utal, addig az udvari emberek csapatai az udvartartás tagjaitól kiállított kontingenseket jelentik. Thuróczy korában az *aula* tagjai lényeges hadi feladatokat kaptak, ehhez mértén fizetést is, és ez utóbbi nagyságához igazodóan állítottak ki katonákat: elképzelhető lenne tehát, hogy Thuróczy – saját korának viszonyaiból kiindulva – az *aulicusok catervái*, illetve *agmenjei* alatt ezeket az egységeket értette.⁵⁷²

Az előbbieket dacára azonban egyértelművé teszi Thuróczy véleményét a királynéi kíséret hadi potenciáljáról már az is, hogy – mint feljebb láttuk – az egész utazást esztelenségnek minősítette, továbbá az, hogy az udvari emberek csapatainak megnevezéséhez a „csupán” („*tantum*”) szót illesztette. Ezek után nem meglepő, hogy a támadók számszerű túlerejéről beszél, amennyiben tudó-

⁵⁷¹ THURÓCZY 205., ill. THURÓCZY / HORVÁTH 299. Megjegyzendő, hogy Thuróczy Garait következetesen és tévesen *palatinus*-nak említi, jóllehet 1386. július 25-én már nem nádor, hanem dalmát-horvát bán volt, illetve az is, hogy Horváti János macsósi bántága ekkor már nápolyi legtimációjú, a budai udvarban a bántág üresedettnek számított: ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 157., 160., 169–170.

⁵⁷² Az *aula* tagjainak katonai feladatairól további irodalommal ill. forrásokkal: KUBINYI: MÁTYÁS-KORI ÁLLAMSZERVEZET 67., ill. 129–130. (a 124–129. jegyzetekben). E vonatkozásban egyébként nem lehet magyar sajtóságról beszélni: Mátyás király és Thuróczy kortársa, Merész Károly burgundi herceg (uralkodott: 1467–1477) úgyszólván teljesen militarizálta udvartartását, ezzel más európai udvaroknak is példát adva, ld. SCHMIDTCHEN 50–51.

sítása szerint „a királynői és nádori⁵⁷³ hadinép” („*reginales palatinalesque gentes*”) akkor futott meg, amikor „látták, hogy az ellenség ereje meghaladja az övékét” („*imparitate hostium se excedi viderent*”).⁵⁷⁴ E tekintetben igencsak figyelemre méltó, hogy megemlíti még a királynői palota mind nemességük, mind szépségük tekintetében kiváló hölgyeit („*reginalis vero atrii virgines tum nobilitate tumque pulcritudine insignes*”),⁵⁷⁵ illetve a rajtuk állítólag megesett gyalázatot, amely hölgyeknek azonban egy igazi hadjáraton voltaképp semmi keresnivalójuk se lett volna.

A rajtaütésnek és következményeinek előadásában több súlyos pontatlanságot tartalmazó Thuróczy-féle beszámolónál mindenképp értékesebb forrás a szemtanú Mária királynénak kevéssel az események után kibocsátott, 1387. szeptember 14-éről keltezett oklevele, amelynek *narratiója*, még ha a korra jellemzően terjedős és dagályos is, mégis a történetek legtöbbit mondó leírása⁵⁷⁶ – természetesen a királynői kíséret erejének és jellegének tekintetében is. Mária ebben egyes számban használja a *catervát*, és a királynői kíséretnek csak illusztris mivoltáról, nem katonai súlyáról ír: magáról és anyjáról, Erzsébet királynéről szólva úgy fejezi ki magát, hogy „hű követőink jeles csapatával” („*cum nostrorum fidelium sequacium egregia caterva*”) keltek útra Budáról, és ő is említi a számos udvarhölgyet, amennyiben a lázadók támadása őt és anyját „jeles nemességű asszonyok és leányok nem kis csapatától” („*egregie nobilitatis dominarum ac puellarum nonmodica [sic!] caterwa [sic!]*”) övezve és körülvéve érte.

Az összecsapás lezajlása szintén a kíséret minimális katonai értékéről árulkodik. E tekintetben különösképp jelentős az az *argumentum ex silentio*, amely az eseményt említő nagyszámú ado-

⁵⁷³ A „nádori” megjelölés itt Garai Miklóstra vonatkozik, ld. az 571. jegyzetet.

⁵⁷⁴ THURÓCZY 205.

⁵⁷⁵ THURÓCZY 206.

⁵⁷⁶ DL 7309, vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 460–461., 816. szám.

mánylevél⁵⁷⁷ *narratió*iból adódik. Ez utóbbiakban ugyanis a mindenkori oklevélnyerő érdemei felsorolásánál az 1386. július 25-én törtétekkel kapcsolatban semmi tényleges harcban elért sikeréről, semmiféle, az ellenség élőerejében vagy javaiban tett kárról nem lehet olvasni, hanem jóformán csak szenvedésről, amennyiben szövegük szerint a *narratio* hőse vitézi és esetleg kitartónak, de sohasem eredményesnek mondott küzdelmével, adott esetben sebesülésével, általában pedig fogságba esésével, illetve hozzátartozói elvesztésével tette magát a királyi vagy királynéi kegyre érdemessé. – E vonatkozásban mindenképp meg kell még jegyezni, hogy a Diakovár és Gara közti sík terep a támadóknak semmiféle olyan előnyöket nem nyújtott, mint amilyenek például az 1330-ban I. Károly seregére támadó vlachok sikerét biztosították; valamint talán azt is, hogy ha igaz Thuróczy értesülése, miszerint Forgács Balázst lándzsadöféssel vetették ki a nyeregből,⁵⁷⁸ akkor ez a momentum sem az ellenség csapdába csalására és lassú felőrlésére, hanem nyílt lovasrohamra utal.

Az udvar délvidéki útjának jellegét vizsgálva végül, de távolról sem utolsó sorban, figyelembe kell venni az útvonalat, különösképp az utolsó napi menetirányt, mert ez az egész utazásról sokat elárul. Az anyakirályné és lánya ez időből datált okleveleinek keltezési helyei régóta ismertek,⁵⁷⁹ mint ahogy az a tény is, hogy a számukra tragikus 1386. július 25-én nem Garáról Diakovára

⁵⁷⁷ Ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 140. 787. jegyzet.

⁵⁷⁸ THURÓCZY 205. „*Blasius vero Forgach [...] ex impulsu hostilis lancee [...] deiectus ab equo capitur*”.

⁵⁷⁹ Mária királyné és Erzsébet királyné 1384 januárja és 1387 márciusa közti oklevelezésének keltezési időhöz, helyhez vagy pecsétéhez köthető emlékeiről az összefoglaló, idő és pecsétek szerint csoportosított mutatót ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 221–249. (a kötet II. táblázata); az 1386. nyári útvonalukhoz ld. uo. I. 140. 788. jegyzet. A Dráva menti Apátirévről 1386. július 11-i dátummal keltezett, korábban hamisítványnak tartott oklevelük hitelességéhez ld. uo. I. 106., illetve SÜTTŐ: SPUREN 25.

tartottak, hanem épp ellenkezőleg, Diakovárról Garára.⁵⁸⁰ Ezzel, tehát a július 25-i menetiránnyal, illetve általában az útvonallal kapcsolatban is rendkívül informatív Mária királyné már többször idézett, 1387. szeptember 14-i oklevele: „Buda városunkból [...] egy Dyako nevű város felé [...] keltünk útra, és néhány napnyi ott időzés után erről a Dyakóról egy szerdai napon, tudniillik Szent Jakab apostol ünnepén, melynek most értük meg évfordulóját, napkelte után [...] az előbb említett Gara város felé országúton kívántuk folytatni utunkat”.⁵⁸¹ Ez az útleírás, melynek igazságában nincs okunk kételkedni,⁵⁸² két szempontból is tanulságos az utazás jellegének meghatározása szempontjából.

Először is feltűnő a hadi célpontok és célkitűzések hiánya. Valódi hadjárat esetén, mint láttuk,⁵⁸³ a seregnek leginkább az ellenség valamely erősségét kellett volna megtámadnia, és ezzel együtt környező erőforrásait pusztítania – ehhez képest a *narratió*ban egyikről sem olvashatni. Másodszor pedig árulkodó az utolsó napi menetirány; természetesen nem azért, mintha érdekes lenne, hogy az épp felkelt nap jobbról vagy balról sütötte-e az anyakirályné és lánya kocsját, hanem azért, mert ebből egyértelmű, hogy az utazás eredeti cél- és ténylegesen legdélibb pontjának,

⁵⁸⁰ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 140. 788. jegyzet. Érdekes, hogy a Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása közti évek kivonatos ismertetései közül az utolsóban, amely hadtörténelmi vonatkozásokban különösképp megbízhatatlan, fordított útirányról lehet olvasni: „Gara vára közelében, Diakovár irányába tartottak” (CSUKOVITS 152.). A dolog jelentőségéről ld. alább.

⁵⁸¹ DL 7309: „*de civitate nostra Budensi [...] versus civitatem Dyako appellatam [...] profecte extitissimus, et inibi aliquibus dierum spatiis residentes de eadem Dyako feria quarta scilicet in festo beati Iacobi apostoli plusquam anniversarium nunc enacto, orto iam sole [...] versus civitatem Gara antefatam in strata publica pergere maluissimus*”.

⁵⁸² Mária királynő és Erzsébet királyné közös oklevelüket 1386. július 22-i dátummal Diakováról keltezik, ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 140. 788. jegyzet, ill. uo. II. 404–405., 716. szám.

⁵⁸³ Ld. feljebb a 120–122. jegyzeteknél írtakat.

Diakovárnak elérése után az udvar visszafordult, és egyenesen északnak tartott. Szó sem lehet tehát arról, hogy valami messzebb lévő hadi célpont elérését hiúsította volna meg Horvátiék Diakovár és Gara közti akciója.

Összességében tehát megállapítható, hogy a budai udvar az eredetileg tervezett hadjáratról letett, és Erzsébet királyné, leánya, valamint udvaroncaik más céllal keltek útra dél felé; a fegyveres összecsapásnak nemhogy szándéka, de még – legalábbis a végkifejlet arra utal – valós veszélyként való felismerése is távol állt tőlük, s így feltehetően az utazás első, egyben utolsó hadi eseménye volt az itt tárgyalt rajtaütés. A megfelelő hadsereg, vagy legalábbis elégséges fegyveres fedezet hiánya mellett mai szemmel nézve különösen szembetűnő hiba a többnapos diakovári tartózkodás, mivel így a két Jánosnak, mármint Horvátinak és Palisnainak⁵⁸⁴ időt adtak, hogy ezek – ha még nem állt rendelkezésükre – megfelelő fegyveres erőt gyűjtsenek a majdan útrakelő udvar megtámadásához. Minderre csak egy értelmes magyarázat van: Erzsébet és tanácsadói tökéletes biztonságban érezték magukat a Dráva–Száva közén.

E hamis biztonságérzet másban nem gyökerezhetett, mint hogy a bánt és a perjelt, azaz Horvátit és Palisnait, embereikkel együtt már nem tartották veszélyes ellenségnek; erre pedig – mivel a velük való megbékélésnek semmi nyoma, de még említésre érdemes valószínűsége sincs – egyéb okuk aligha lehetett, mint az, hogy ezek fegyveres erejét teljesen és véglegesen megtörtnek hitték.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ Sűrűn előforduló együttes emlegetésükről ld. az 567. jegyzet pontokba szedett részében a 2. pontot.

⁵⁸⁵ Bár az udvar 1386. nyári délvidéki útjának megokolása nem tartozik mostani témánkhoz, mégis megemlíthető, hogy Horvátiéknak az udvar részéről vélelmezett bukása alátámasztja azt a régebbi elképzelést (vö.: FÜGEDI 128–129.), miszerint Erzsébet és tanácsadói az anyakirályné unokatestvérével, I. Tvartkó

Mármost a két János, Horváti és Palisnai tönkrevertségének képzete mögött – amely vélelem az udvart a május végén még tervezett hadjárat megindításától eltántorította – aligha húzódhatott meg egyéb, mint az a siker, pontosabban annak alapos felnagyítása, amit Kórógyi Fülöp fia István és társai értek el a felkelőkkel szembeni délvidéki harcok során. Ezekről a küzdelmekről Kórógyi két későbbi adománylevelének *narratióiból* értesülünk;⁵⁸⁶ ám mielőtt az ezekből levonható következtetésekről szólnánk, röviden ki kell térnünk a *narratiók* megbízhatóságának kérdésével kapcsolatos különböző véleményekre.

Kiindulhatunk abból, hogy a kutatásban ritka egyöntetűséggel vallott nézet szerint az adománylevelek ezen részében olvasható történetekhez az adatokat ezen elbeszélések mindenkori hőse, az oklevélnyerő (*destinatarius*) szolgáltatta.⁵⁸⁷ A *narratiók*

/ Tvrtko Istvánnal (bosnyák bán: 1353–1377, Szerbia, Bosznia és a Tenger-mellék királya: 1377–1391) való tárgyalás céljából tűzték ki úti célként Diakovárt. Ha Horvátiékat verve hitték, és nyilván annak hitték, akkor ez azon túl, hogy hamis nyugalomba ringatta, arra a feltételezésre is indíthatta őket, hogy legyőzött ellenségeik Tvrtkóhoz menekültek, vagy ha mégsem, a bosnyák uralkodó még akkor is tehet valamit ezek kézre kerítésének érdekében. A Tvrtkóval tervezett találkozás feltételezését támasztja alá még az a tény is, hogy az 1386. július 25-i események *narratiós* leírásaiban általában igencsak előkelő helyen, olykor az emberveszteség előtt említik az anyakirályné és leánya kincseinek elrablását, azt a benyomást keltve, hogy ezek esetében nem csupán fejedelmi útipoggyásról, hanem kifejezetten értékük miatt utaztatott drágaságokról van szó, amelyek adott esetben alkalmasak lehetnek volna Tvrtkó megnyerésére (vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 140.).

⁵⁸⁶ Mindkettő kibocsátója Zsigmond király, ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 457–458., 811. szám (1387. augusztus 6.), ill. uo. II. 463–464. 820. szám (1388. április 28.).

⁵⁸⁷ Ld. SÜTTŐ: „ÉRDEMDÚS” OKLEVELEK 191. Vitatott inkább csak az, hogy ez miként történt, valamint a hőstettek leírását tartalmazó, a kancelláriai személyzet számára a végleges szöveg megfogalmazásához fogódzót jelentő első feljegyzések eredete és sorsa – témánk szempontjából azonban mindennek nincs jelentősége.

forrásértékével kapcsolatban azonban, nyilván nem függetlenül az érdekeltnak a szöveg tartalmára gyakorolt befolyásától, már nincs teljes kutatói konszenzus, amennyiben hihetőségüket illetőleg – e szövegek általánosnak mondható politika- és hadtörténeti hasznosítása dacára – alapos kételyt fogalmazott meg, egy adott ügy kapcsán, Zsoldos Attila.⁵⁸⁸ Megjegyzendő azonban, hogy az általa vizsgált esetben egy konkrét esemény politikai átértelmezésére irányuló manipulációról volt szó, és nem az érdemszerző tett súlyának, jelentőségének, dicsőségének szeretlen eltúlzásáról, aminek esélyével viszont korábban nemigen foglalkoztak. Ez utóbbi vonatkozásban inkább mértéktartóan derűlátó vélemények láttak napvilágot. Mályusz Elemér szerint „a narratiók történeti forrásértéke úgy volna tehát körvonalazható, hogy az a király környezetében uralkodó közvéleményt rögzítette meg, kétségtelenül jóindulatú elfogultsággal az adományos iránt”,⁵⁸⁹ és hasonló óvatos optimizmussal fogalmazott Kristó Gyula is: „A *narratio* ugyanis – főként a későbbi időkben – akként keletkezett, hogy az adományos az uralkodó elé járult, s maga mondta el mindazokat az eseményeket, amelyekben szerepet játszott. [...] Nagyot nem tévedhetett, hiszen az eseménynek nyilván sok más tanúja volt, nemritkán maga az uralkodó is, így illett a realitások határain belül maradnia, ami kedvező momentum az oklevél-*narratiók* történeti forrásértéke szempontjából.”⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ ZSOLDOS: TAMÁS FIA SINKA 330–337.

⁵⁸⁹ MÁLYUSZ: KANCELLÁRIA ÉS KRÓNIKÁÍRÁS 48.

⁵⁹⁰ KÖZÉPKORI HISTÓRIÁK (a szerkesztői előszóban) 25–26. – Meg kell még említeni a rendkívül sok hadtörténeti jelentőséggel bíró *narratiót* összegyűjtő Borosy András véleményét is, amely alapján véve egybecseng Mályuszéval és Kristóéval: „A magam részéről úgy gondolom, hogy bár az adományozó oklevelek narratiói az adománytevő (többnyire valamelyik király) szempontjából mutatják be a megadományozott érdemeit, valószínűtlen, hogy a narratióban leírt tettek, főként háborús hőstettek, hadi

Visszatérve most Kórógyi és a felkelők harcaira, ezekről a fent említett *narratiók*⁵⁹¹ alapján e helyütt a következőket érdemes elmondani. 1386 tavaszán a macsói bánságot megszállva tartó Horváti Lászlót, János bán testvérét Kórógyi kemény csatákban megverte és kiűzte a bánságból, valamint elfoglalta Bitva, Kölpény és Nándorfehérvár várakat. A hadiszerencse azonban hamarosan megfordult, minthogy a Horváti fivérek a hozzájuk csatlakozó Palisnai Jánossal együtt Kórógyit legyőzték és a Száva bal partjára szorították vissza, majd birtokait dúlták, illetve egyéb gonoszteteket követtek el Pozsega és Valkó megyében. A felkelők már-már a Dráván is át akartak kelni, amikor Kórógyi István, ezúttal más bárókkal és előkelőkkel együtt, ellenükben átkelt e folyón, és őket ennek partján megfutamította.⁵⁹²

Figyelemre méltó, hogy a korábbi, 1387. augusztus 6-i oklevélben szó sincs még a Dráva-parti győzelemről, ott Kórógyi időrendben felsorolt érdemei között annak megemlítése után, hogy birtokait a felkelők pusztították, rögtön az itt tárgyalt, Diakovár és Gara közti rajtaütés következik, ottani vitézkedésével és fogságba esésével. Az, hogy ő a felkelőket a Dráva partján „teljességgel megfutamította” („*infugam* [így, egybeírva] *prorsus convertit*”), csak a második, 1388. április 28-i oklevélből derül ki. Minthogy semmi okunk sincs feltételezni sem azt, hogy Kórógyi István adomány-

érdemek *egyáltalán ne történtek volna meg* [kiemelés az eredetiben – S. Sz.]. Ezért nézetem szerint történelmi forrásokként feltétlenül használhatók.” (BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIV. 97.) Ugyanezen munkájában alább (uo. 156.) hasonló értelemben nyilatkozik: „...hangsúlyozni óhajtom, amit a bevezetésben már említettem, hogy a XIV. századi magyarországi oklevelek narratívai nézetem szerint valós tényeken alapulnak.”

⁵⁹¹ Ld. az 586. jegyzetet.

⁵⁹² Ezekről a harcokról ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 127–128.; a két adománylevél magyarázatáról, kritikájáról, illetve korábbi – részben pontatlan – interpretációjáról ld. uo. I. 126. 703., ill. 127. 704. és 706–707. jegyzeteket.

leveleinek *narratiói* az általános szokásoktól eltérő módon, tehát az oklevélnyerőtől függetlenül keletkeztek volna, sem azt, hogy Kórógyi 1387 augusztusában valamiféle furcsa, részleges amnéziában szenvedett volna, és csak jövő év áprilisában jutott volna eszébe, hogy ő még egy diadalt aratott, így aligha kételkedhetünk abban, hogy korábbi érdemfelsorolásából szándékosan hagyta ki Dráva-parti győzelmét. Talán megérthetjük ezt, ha tekintetbe vesszük, hogy alig két hónappal Mária királyné június 4-i szabadulása, és alig egy évvel fogságba esése után visszas lett volna egy olyan győzelemmel dicsekedni, amelynek túlértékelése az udvar katasztrófájához vezetett – ámde személyes motivációk elképzelésénél érdekesebb a történet biztos, általánosításra alkalmasabb elemeivel foglalkozni.

Először is az még Kotromanić Erzsébet minden tehetségtelensége és akarnoksága mellett sem képzelhető el,⁵⁹³ hogy a tervezett hadjáratot feladva gyakorlatilag védtelenül utazott volna a veszedelembbe, ha a Dráva-parti csetepaté nem nőtte volna ki magát döntő győzelemmé a Budára érkező hírekben. Másodszor azt is nehéz elképzelni, hogy ha akár az udvart a délre utazásban, akár Horvátiékat a rajtaütés kivitelezésében bármiféle betegség, haláleset vagy akármi egyéb véletlen megakadályozza, akkor – az anyakirálynénak az adományozás terén megfigyelhető visszafogottságán kívül, ami azonban jelenlegi témánk szempontjából irreleváns⁵⁹⁴ – mi tarthatta volna vissza Kórógyit a Dráva-parti

⁵⁹³ Nagy Lajos özvegyének tetteiből és stílusából kirajzolódó jelleméről ld. különképp SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 30–34.; egyébként pedig mind az uralma idején hozott bel- és külpolitikai döntések összessége, mind ezek nagy többsége egyenként is tanúskodik teljes uralkodói alkalmatlanságáról.

⁵⁹⁴ Erzsébet királyné regnálásának talán egyetlen pozitív vonása az uralkodói hatalom anyagi alapjainak feltűnő kímélése, ami valóban méltó férje és apósa emlékéhez, illetve kiáltó ellentétben áll Zsigmond nem sokkal később bekövetkező gátlástalan és felelőtlen pazarlásával. Erzsébet donációs praxisáról ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 85–86.

siker írásos dicsőíttetésétől. Ha tehát ennek az ütközetnek megvívása után két hónapon, sőt talán néhány rövid héten belül a Diakovár és Gara közti országúton nem hajt végre kényszerleszállást Kórógyi magasan szárnyaló dicsősége, ugyan ki mondhatná meg ma, hogy a Dráva-parti összecsapás, amelyről egy szép *narratió*ban olvashatunk, csak az adománykérő ajkán és a kancellária notáriusának tollán vált nagy győzelemmé?

Az itt tárgyalt eset, még ha szigorú szabályszerűség megállapítására természetesen nem is alkalmas, mindenképp megszívlelendő tanulsággal szolgál az oklevelek *narratió*inak hadtörténeti felhasználását illetően. Az ezekben megörökített diadalok jó részének esetében ugyanis nemigen lehet közvetlen következményeken lemérni a győzelem valódi mértékét, s így kívánatosnak mondható, hogy a korábban említett, e téren érvényesülő általános és óvatos optimizmushoz ugyanolyan óvatos szkepticizmus is társuljon.

A jelenleg tárgyalt kötetből kihagyott évek hadtörténetének másik tanulságos eleme, amiről e fejezet bevezetésében szó volt, szintén egy olyan esemény, amelyre – legalábbis részben – egy másikról beszámoló, és az annak során elért tényleges sikert alighanem eltúlzó hadijelentés következtében került sor. Az összefüggés távolról sem olyan nyilvánvaló, mint az előző esetben, de jó okkal feltételezhető. Zsigmond elkapkodott 1387. január–februári szlavóniai hadjáratáról van szó.⁵⁹⁵

A vállalkozás egyértelmű katonai kudarc volt, Zsigmond a súlyos vereséget valószínűleg csak úgy tudta elkerülni, hogy a bán és a perjel csapatai elől – minden bizonnyal csata nélkül – meg-

⁵⁹⁵ Ezt feljebb már érintettük, Bárány Attilának ezzel kapcsolatos tévedéseit taglalva, ld. a „Zsigmond és Nápolyi László híveinek harcai” c. fejezetet.

hátrált, és elhagyta Szlavóniát.⁵⁹⁶ A fiasco primer következményei azonban így is katasztrofálisak voltak a támadókra nézve: Mária királynőt és anyját nem sikerült kiszabadítani, a lázadók pedig nemcsak, hogy nem törtek meg, hanem Zsigmond visszavonulása után hatalomban és tekintélyben gyarapodva befolyásukat számottevően kiterjesztették a királyság délnyugati és déli részén.⁵⁹⁷ Hogy Zsigmond, a szerencse állandó kegyeltje számára a körülmények kedvező összejártsága folytan ez a vereség győzelemmel ért fel, nem tartozik témánkhoz.⁵⁹⁸

Annál inkább az, hogy miért, és miért így került sor a hadjáratra. Zsigmond indítóokai nagyjából világosak: hitvesének kiszabadítása, vagy annak legalábbis megkísérlése nyilván az ifjú férj kötelességének számított a közvélekedésben, és ennél az általános elvárásnál is kényszerítőbb lehetett saját helyzetének ingatag mivoltából adódó késztetése a bizonytalan politikai viszonyok gyors tisztázására, ugyanis koronázásáig nem lehetett teljesen biztos benne, hogy az 1386. július 25-én történtek után – mondhatni – királycsináló pozícióba került Lackfi-liga, amely a nápolyi Anjouk sziklaszilárd híveinek számító Horvátiékkal is megegyezésre törekedett, egy átfogó kompromisszum keretein belül nem fogja-e ejteni személyét.⁵⁹⁹

Teljesen érthető lenne tehát, és érthető lett volna már abban az időben is, ha Zsigmond csupán cseh–morva sereggel nyomult volna Szlavóniába, annál is inkább, mert pusztán ezzel a segítséggel – mint láttuk – 1385 nyarán és őszén döntő sikert ért el. Ez-

⁵⁹⁶ A hadjáratról részletesebben ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 149–150.

⁵⁹⁷ Ld. uo. I. 150–151.; Mária királyné okleveleinek szavait erről ld. jelen munkában feljebb, a 287. jegyzetben.

⁵⁹⁸ Erről ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 153–154.

⁵⁹⁹ A Mária királynő és anyja fogságba esése utáni belpolitikai helyzet és történések áttekintését ld.: uo. I. 142–145.

úttal azonban vele tartott Magyarország egyházi és világi nagyjainak színe-java: név szerint meg lehet említeni Demeter bíborost, az esztergomi érsekség örökös kormányzóját, aki utóbb súlyos betegsége miatt Kaproncáról visszatért Esztergomba; Kanizsai János egri püspököt; Csáktornyai Lackfi Istvánt, az ország nádorát; a Temesközben győztes, feljebb már emlegetett⁶⁰⁰ Losonci fivéreket: Lászlót és Istvánt, temesi és csanádi ispánokat, akik a hadjárat idején már a szörényi báni címet is viselték; valószínűleg – 1387. január 19-i dátummal Kaproncáról keltezett adománylevelük alapján – Kaplai Benedek fiait: János volt oroszországi (azaz halicsi) vajdát és testvérét: Dezsőt; Sárói Péter fiát: Lászlót, aki ígéretesen felívelő, de rövid pályafutásának akkor még elején állt, valamint Ruszkai Dobó Domonkost, az egri várvédő Dobó István dédapjának testvérét.⁶⁰¹ Az ő motivációjuk már nem olyan egyértelmű, mint Zsigmondé: az biztosra vehető, hogy a brandenburgi örgróf még nem volt abban a helyzetben, hogy hadba kényszerítse őket, de ezen túl már vélhetőleg a kortársak sem tudták volna, ma pedig végképp lehetetlen megmondani, hogy közülük kinek és milyen mértékben lebegett szeme előtt a királynőszabadítás és országegyesítés eszmény-, illetve a várható adományhullásból való kimaradás rémképe.

Egyvalamire azonban biztos nem gondoltak, jelesen arra, hogy Szlavóniában kemény küzdelem várhat rájuk – legalábbis a fejlemények erre utalnak. A hadjárat első szakaszát ugyanis – útvonal és idő tekintetében – még nagyjából rekonstruálni tudjuk Zsigmond ezen időből való oklevélkeltezéseinek alapján:⁶⁰² az ifjú örgróf, aki még január 4-én is a Somogy megyei Csurgóról kel-

⁶⁰⁰ Ld. a 278. jegyzetet.

⁶⁰¹ Ld. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 149., ill. uo. II. 433., 439–443. (a 770., 781–782., 784., 786–787. számok).

⁶⁰² Ezek összegyűjtve az okleveles anyag megjelölésével: SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 149. 847. és 849. jegyzetek.

tez,⁶⁰³ Kaproncán (január 10., 14., 15., 19.) és Dombrón (január 27., február 2.) át a zágrábi püspökség Gomnec nevű vára alá vonul, és azt ostromolni kezdi, aminek oka nyilván az lehetett, hogy feleségét és anyósát eredetileg itt őrizték. Február 10-i és 11-i kelttel még e vár alól datálja okleveleit, aztán eltűnik szemünk elől; éspedig nem azért, mert esetleg ekkor értesült volna róla, hogy Máriát és anyját még az ostrom előtt továbbvitték a tengerparti Novigrádba, és megindult volna délre ez újabb célpont felé, hanem alighanem a célból, hogy elkerülje a megütközést a kor talán két legharcedzettebb katonájával, a bánnal és a perjellel, valamint az ekkorra állítólag hozzájuk csatlakozott Hervoja bosnyák nagyvadjával. A feleség- és anyósszabadítás ekkor a halasztható feladatok közé soroltatott, és Zsigmond sebesen észak felé távozott a vonzerejét veszített hadszínterről. Hogy hol állt meg, nem tudjuk, de következő fennmaradt oklevelei a biztonságos Kőszegről és Sopronból kelteztettek, március 1-ji és 5-i dátummal.⁶⁰⁴

⁶⁰³ Valószínűleg. A hártyaoklevél (DL 7232) keltezéséből (*feria VI. post ...*) az ünnep elmosódott, és ma már ibolyántúli fény mellett sem vehető ki teljes biztonsággal. A január 4-i dátumot egy 1832-es másolat, valamint annak alapján tartjuk valószínűbbnek, hogy ez jobban illeszkedik Zsigmond itineráriumába; nem zárható ki azonban, hogy „*circumcisionis*” helyett „*epiphaniarum*” olvasandó, s az így adódó január 11-i csurgói keltezési hely a nem egységes datálás (a német diplomatikában: *nicht einheitliche Datierung*) eredménye (vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 434–435., 773. szám).

⁶⁰⁴ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 149–150., különösen 150. 856. jegyzet. Fölöttébb valószínűtlen, hogy Zsigmond megkockáztatta volna a nyílt csatát; seregének a Bécsi Évkönyvekben említett extrém vérvesztesége minden jel szerint légből kapott. Ez utóbbiban ugyan az áll, hogy Zsigmond János bánra támadt sok magyarral és csehvel, de seregét levágták, ötszáz támadó odaveszett, és Zsigmond maga csak tíz emberrel menekült meg („*Der Sigmund zogt auf Janusch Jon mit vil Ungerem und Pehem. Di wurden all erslagen, funfhundert, und der Sigmund entron kam mit X person.*” – WIENER ANNALEN 234.), de ez a mészárlás, pontosan nagysága miatt, jóformán hihetetlen. Sem elbeszélő, sem okleveles forrásaink nem tudósítanak ilyesmiről, és ez utóbbiak esetében döntő az *argumentum ex silentio*: Zsigmond feljebb

Zsigmondnak és seregének eredménytelen hadművelete, főként pedig azt lezáró, feltűnően gyors szlavóniai kivonulása mögött ezúttal sem igen állhatott más, mint hogy a hadjárat előtt Horvátiékat – egy éven belül már másodízben – verve, pontosabban leverve hitték. A feltételezett döntő csapást ezúttal alighanem a Losonci fivérek: ifjabb László és István feljebb már szóba került temesközi sikerei jelentették.⁶⁰⁵ Nagyon is úgy látszik, hogy az 1386. augusztus 22-én kinevezett temesi és csanádi ispánok⁶⁰⁶ diadalait – amelyek közül Horváti Lászlónak Temesvárnál, majd Horváti Jánosnak a berekszói területben történt legyőzését már említettük,⁶⁰⁷ csakúgy, mint Nápolyi László és Horváti János zsákmányolt zászlainak Budára küldését⁶⁰⁸ – a türelmetlen Zsigmond és környezete túldimenzionálta: erre utal a szlavóniai hadjárat megindításán kívül a brandenburgi örgróf okleveleiben 1386 novemberétől megfigyelhető, korábban már említett magyar vonatkozású uralkodói címorgia is.⁶⁰⁹

felsorolt hívei mind túléltek a szlavóniai kalandot, de anélkül, hogy bármelyikük is – legalábbis általunk ismert – okleveles *narratió*ban megörökített hősiességgel vágta volna ki magát vagy éppen Zsigmondot a veszedelemből. Ráadásul az események időrendjébe bajosan lenne beilleszthető egy csata Horváti János (*Janusch Jon*) és Zsigmond között: Palisnai János ugyan 1387. január 28-ai dátummal az általa ostromolt Darnóc vár alól keltez (vö. SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG II. 440–441., 783. szám), de Horváti János – Paulus de Paulo hitelt érdemlő tudósítása szerint – csak február 23-án indult el Zárából Horvátország felé, azaz északra (PAULUS DE PAULO / ŠIŠIĆ 10.; PAULUS DE PAULO / SCHWANDTNER 726.). A következő néhány nap semmiképp sem lehetett elég a gomneci ostromsereg elérésére, megverésére, és arra, hogy a legyőzött ellenség Kőszegre, illetve Sopronba meneküljön.

⁶⁰⁵ Ld. az 595. jegyzetet.

⁶⁰⁶ Ld. a 280. jegyzetet.

⁶⁰⁷ Ld. a 278. jegyzetet.

⁶⁰⁸ Ld. a 281. jegyzetet.

⁶⁰⁹ Ld. a 284. jegyzetet.

Ámde Horvátiék temesközi veresége korántsem volt olyan megsemmisítő, mint azt Budán tudni vélték vagy kívánták, és erre – a szlavóniai hadjárat kimenetele mellett – két egyéb körülményből is lehet következtetni.

Egyrészt a Losonci fivérek érdemeit elősoroló későbbi adománylevelek⁶¹⁰ tartalmazzák az általuk elfoglalt várak neveit is, azon megállapítással együtt, hogy ők ezeket „vitézül és okosan” („*viriliter ac sagaciter*”)⁶¹¹ szerezték meg a lázadóktól. Megjegyzendő azonban, hogy az itt felsorolt temesközi várak közül három is: Zsidóvár, azaz Lugos, illetve Sebes és Érsomlyó előfordul azon négy vár között – a negyedik Kis- vagy Mezősomlyó – amelyek várnagyait még a néhai Garai Miklóstól állított személyekként szólítja fel Zsigmond 1386. augusztus 22-én, hogy az őrizetükre bízott erősségeket adják a Losonciak kezére.⁶¹² Feltételezhető, ha nem is biztos, hogy ezek a várnagyok inkább álltak a Losonciak, azaz Zsigmond oldalára, semmint az uruk fejét Nápolyba küldő Horváti Jánoséra. Az efféle, kevésbé vitézül, inkább okosan elért sikerek azonban, még ha növelték is Zsigmond hatalmát, nem jelenthették Horvátiék fegyveres erejének felmorzsolását.

A másik tényező, ami arra utal, hogy a Losonciak 1386 őszén a Temesközt véglegesen és teljesen nem szerezték meg Zsigmondnak, az, hogy rögtön ennek koronázása, 1387. március 31. után ifjabb Garai Miklós, akkori macsói bán itt, a Temesközben verte le első királyi parancsra vezetett hadjárata során a lázadókat.⁶¹³

⁶¹⁰ BÁNFFY I. 389–395. (Zsigmond király, 1387. június 2.), ill. KRASSÓ III. 165–170. (Zsigmond király, 1387. július 25.)

⁶¹¹ BÁNFFY I. 393.; KRASSÓ III. 168.

⁶¹² „[...] *vobis etiam nichilominus castellanis in Lugas, Sebes, Somlyo et Ersomlyo castris per quondam Nicolaum de Gara palatinum constitutis similiter presentibus firmiter et districte committimus*” (KRASSÓ III. 164., két javítással: SÜTTŐ: OKMÁNYI KALÁSZAT 43. [42. szám]).

⁶¹³ SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG I. 146., 160., ill. uo. II. 472–475. 833–835. számok.

Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó még Mária királyné feljebb már idézett,⁶¹⁴ 1387. szeptember 14-éről keltezett oklevele is, közelebbről az ebben olvasható leírás Horvátiék hatalmi állásának 1387. eleji – tehát Erzsébet anyakirályné januári megöletése és Zsigmond megkoronázása közti – megnövekedéséről: az erősen túlzó szövegben is csak Dalmácia, Horvátország és Szlavónia, valamint Pozsega megye, illetve a Macsói és Szörényi bánságok jelennek meg Horvátiék szerzeményeiként, tehát még ebben az oklevélben sincs szó arról, hogy a Temesközt ők ebben az időben foglalták volna el.

Összességében tehát Zsigmond 1387. január–februári szlavóniai hadjáratáról el lehet mondani, hogy az az ifjú trónpretendens szempontjából érthető, sőt logikus volt, a hozzá csatlakozó egyházi és világi nagyok esetében azonban már jóval kevésbé; az egész akció előkészítetlen mivolta és szerencsétlen lefolyása pedig arról tanúskodik, hogy a támadók valódi veszéllyel nem számoltak, az ellenséget eleve megvertnek tartották. E tévhitbe leginkább az 1386. őszi temesközi hadakozás sikerének túlértékelése ringathatta őket.

Ami pedig általában a *narratió*kkal kapcsolatos itt – és részben már korábban⁶¹⁵ – kifejtett, a Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása közti évek fordultatos hadtörténetéből levonható következtetések feldolgozását, vagy legalább felfogását illeti: ezek egyszerűen kimaradtak Magyarország középkori hadtörténetéből, csakúgy, mint ezek az évek a maguk összességében, minden történésükkel és tanulságukkal együtt.

⁶¹⁴ Ld. a 287. jegyzetet.

⁶¹⁵ Ld. az 564. jegyzetet.

SUMMA

Nem lenne szép egyetlen szóban összefoglalni véleményünket Magyarország legújabb hadtörténetének első kötetéről. Talán illendőbb, ha úgy fejezzük ki magunkat, hogy a magyar középkori hadtörténet kompetens szerzőktől írt, lelkiismeretesen kidolgozott, gondosan és értelmesen megszerkesztett, szemléletében és színvonalában egységes, szolid tényeken alapuló, a téma forrásaiban és szakirodalmában megbízható tájékoztatást nyújtó összefoglalására továbbra is várni kell.

Arra a kérdésre pedig, hogy az itt szemrevételezett produktum a maga valóságában mi mindent mutat, milyen állapotokra utal, milyen világnak a része, arra egységes és értelmes választ aligha kaphatunk. Ha kaphatnánk, a tárgyalt kötet létre sem jöhetett volna.

RÖVIDÍTÉSEK⁶¹⁶

ANN. GRAD. ET OPAT.

Annales Gradicensis et Opatowicensis. Edidit W. [Wilhelm] Wattenbach. In: MGH Scriptorum tomus XVII. Edidit Georg Heinrich Pertz, Hannover, Hahn, 1861. 643–653.

AO

Anjoukori okmánytár (Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis.) I–VII., szerk.: Nagy Imre (I–VI.), Tasnádi Nagy Gyula (VII.), Budapest, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1878–1920.

AYTON–PRICE

Andrew Ayton – J. L. Price: Introduction: The Military Revolution from a Medieval Perspective. In: The Medieval Military Revolution: State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe. Edited by Andrew Ayton and J. L. Price. London–New York, Tauris, 1998. (Copyright: 1995.) 1–22.

ÁRPÁD-KORI LEGENDÁK

Árpád-kori legendák és intelmek. A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Fordította Csóka J. Gáspár, Érszegi Géza, Kurcz Ágnes, Szabó Flóris. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.

BACHRACH: ANIMALS AND WARFARE

Bernard S. Bachrach: Animals and Warfare in Early Medieval Europe. In: Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 31. (1985), 707–751.

⁶¹⁶ Az internetes hivatkozások elérhetőségének ellenőrzése 2020. június 23-án történt.

(Változatlan oldalszámozással ld.: uő.: *Armies and Politics in the Early Medieval West*. Aldershot/Hampshire–Brookfield/Vermont, Ashgate: Variorum, 1993. [Collected Studies Series: CS405.]

BACHRACH: MAGYAR-OTTONIAN WARFARE

Bernard S. Bachrach: *Magyar-Ottonian Warfare. À propos a New Minimalist Interpretation*. In: Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte. Hrsg. vom Deutschen Historischen Institut Paris (Institut historique allemand) Band 27/1 (2000) 211–230.

BAUM

Wilhelm Baum: *Kaiser Sigismund. Hus, Konstanz und Türkenkriege*. Graz–Wien–Köln, Verlag Styria, 1993.

BÁNFFY I.

Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. I. kötet: 1214–1457. Szerkesztette Varjú Elemér, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1908.

BEELER

John Beeler: *Warfare in Feudal Europe 730–1200*. Ithaca–London, Cornell University Press, 1972. (First published 1971.)

BOROSY: BELGRÁD 1071-BEN

Borosy András: *Gyalogosokkal vette-e körül Belgrád városát 1071-ben az ostromló magyar hadsereg?* In: HK 1987. (új folyam XXXIV. évf., 4. szám) 744–745.

BOROSY: GYALOGSÁG

Borosy András: *Gyalogság*. In: KMTL 241.

BOROSY: HADAKOZÓ EGYHÁZNAGYOK

Borosy András: *Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek*. In: HK 1987. (új folyam XXXIV. évf., 2. szám) 199–234.

BOROSY: HADAKOZÓK, KERESZTESEK

Borosy András: Hadakozók, keresztések, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. [Budapest,] Argumentum Kiadó, 2010.

BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIII.

Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században. In: BOROSY: HADAKOZÓK, KERESZTESEK 60–93. (Eredetileg: HK 1985. [új folyam XXXII. évf., 3. szám] 507–540.)

BOROSY: HADI ÉRDEMEK XIV.

Borosy András: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. In: BOROSY: HADAKOZÓK, KERESZTESEK 94–156. (Eredetileg: HK 2004. [117. évf., 2. szám] 379–442.)

BOROSY: KERESZTES HÁBORÚK

Borosy András: A kereszties háborúk és Magyarország. In: BOROSY: HADAKOZÓK, KERESZTESEK 178–252. (Eredetileg: HK 1996. [109. évf.] 1. szám 3–43.; 2. szám 11–54.)

BOROSY: KÖZRENDŰ NÉPELEMENK

Borosy András: Közrendű és nem szabad eredetű hadakozó népelemek az Árpád-korban. In: HK 1982. (új folyam XXIX. évf., 1. szám) 3–25.

BOROSY: LOVAGI HADITECHNIKA

Borosy András: Lovagi haditechnika és lovagság Magyarországon az Árpád-korban. In: BOROSY: HADAKOZÓK, KERESZTESEK 9–18. (Eredetileg: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 47–57.)

BOROSY: LOVASSÁG

Borosy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. In: BOROSY: HADAKOZÓK, KERESZTÉSEK 19–59. (Eredetileg: HK 1962. [új folyam IX. évf., 2. szám] 119–174.)

BOROSY: MAGYARORSZÁG HADÜGYE

Borosy András: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE [1985] (I. kötet, szerk.: Borus József) 11–56.

BOROSY: MEGJEGYZÉSEK

Borosy András: Megjegyzések B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről című tanulmányához. In: HK 2001. (114. évf., 2–3. szám) 445–447.

BOROSY: TÖRTÉNETÍRÓK A TATÁRJÁRÁSRÓL

Borosy András: Történetírók a tatárjárásról. In: TATÁRJÁRÁS 406–421. (Eredetileg: HK 1991. [104. évf., 1. szám] 3–21.)

BOROSY: VÁRISPÁNSÁGOK NÉPEI

Borosy András: A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a tatárjárás előtt. In: HK 1983. (új folyam XXX. évf., 1. szám) 3–24.

BRODERICUS

Stephanus Brodericus: De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima. Edidit Petrus Kulcsár. / Oratio ad Adrianum VI. pontificem maximum. Edidit Csaba Csapodi. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova. Tomus VI.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

CDH

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér bibliothecarii regii. Budae, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829–1844.

CHRON. HUNG. COMP. SAEC. XIV.

Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky. In: SRH I. 217–505.

CHRONICON DUBNICENSE

Chronicon Dubnicense. Recensuit et praefatus est M. Florianus. Quinque-ecclesiis, 1884. (Historiae Hungaricae fontes domestici, I. Scriptores, III.)

CLAUSEWITZ

Vom Kriege. Hinterlassenes Werk des Generals Carl von Clausewitz. 3 Bde, Berlin, bei Ferdinand Dümmler, 1832–34. (Hinterlassene Werke des Generals Carl von Clausewitz über Krieg und Kriegführung. Bd. 1: 1832, Bd. 2: 1833, Bd. 3: 1834.)

CONTAMINE

Philippe Contamine: War in the Middle Ages. Oxford–Cambridge/Massachusetts, Basil Blackwell, 1990⁶. (Eredetileg: La Guerre au moyen âge. Paris, Presses Universitaires de France, 1980. Translated by Michael Jones. English translation first published 1984.)

COSMAS PRAGENSIS

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. von Bertold Bretholz, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1923. (MGH, Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, tomus II.)

CRAM

Curt-Georg Cram: Einleitung zum Nachdruck der zweiten Auflage von 1964. In: DELBRÜCK Teil 3, 771–781.

CSUKOVITS

Csukovits Enikő: Az Anjouk Magyarországon II. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019.

CZOUZ-TORNARE

Alain-Jacques Czouz-Tornare: Reisläufer (franciából fordította: Andrea Schüpbach). In: HLS, Version vom: 19.05.2011. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008607/2011-05-19>.

DEÉR: KÜLPOLITIKA

Deér József: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, Somogy megyei Keresztény Nyomda, 1928.

DEÉR: POGÁNY – KERESZTÉNY

Deér József: Pogány magyarság – keresztény magyarság. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1938. (Reprint: Budapest, Holnap Kiadó, 1993.)

DELBRÜCK

Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Sonderausgabe (2003, Nikol, Hamburg) der Neuauflage (2000, Walter de Gruyter, Berlin). (Teil 1: Das Altertum, Neuauflage des Nachdrucks von 1964 der 3. Auflage 1920; Teil 2: Die Germanen, Neuaufl. des Nachdr. von 1966 der 3. Aufl. 1921; Teil 3: Das Mittelalter, Neuaufl. des Nachdr. von 1964 der 2. Aufl. 1907; Teil 4: Die Neuzeit, Neuaufl. des Nachdr. von 1962 der 1. Aufl. 1920.)

DF

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

DIENST

Heide Dienst: Leopold V. In: LEXMA Bd. V (1991), Sp. 1900.

DL

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár.

DOMANOVSZKY

Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. In: Századok 1902. (XXXVI. évf.) 615–630.; 729–752.; 810–831.

DU CANGE

Glossarium mediae et infimae Latinitatis conditum a Carolo du Fresne, domino du Cange [etc.]. Editio nova, Niort, L. Favre, 1883–1887.

DUBLER–HÄUSLER

Anne-Marie Dubler – Fritz Häusler: (Waffen, Kap. 2.2:) Mittelalter und frühe Neuzeit. In: HLS, Version vom: 27.12.2014. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024641/2014-12-27>.

ECKHART

Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

ENGEL: ANJOU-KORI HADSEREG

Engel Pál: Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról.* Szerkesztette Neumann Tibor. [Budapest–Piliscsaba,] Argumentum Kiadó – Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2001. 73–82.

ENGEL: ARCHONTOLÓGIA

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II., Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996.

ENGEL: BEILLESZKEDÉS [1. KIAD.]

Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. (Magyarok Európában, szerk. Glatz Ferenc, I.) Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990.

ENGEL: BEILLESZKEDÉS [2. KIAD.]

Engel Pál: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. (Magyarok Európában, szerk. Glatz Ferenc, I.) 2. kiadás, Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, é. n.

ENGEL: BEILLESZKEDÉS [3. KIAD.]

Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. (Magyarok Európában, szerk. Glatz Ferenc, I.) Budapest, História / Holnap Kiadó, 2003.

ENGEL: GENEALÓGIA

Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. (Magyar Középkori Adattár) CD-ROM. Budapest, Arcanum, 2001.

ENGEL: ORSZÁG ÚJRAEGYESÍTÉSE

Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). In: Századok 1988. (122. évf.) 89–144.

ENGEL: SZENT ISTVÁN BIRODALMA

Engel Pál: Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2001.

ENGEL: TÖRÖK–MAGYAR

Engel Pál: A török–magyar háborúk első éve (1389–1392). In: HK 1998. (111. évf., 3. szám) 561–577.

ENGEL: ZSIGMOND BÁRÓI

Engel Pál: Zsigmond bárói: rövid életrajzok. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Tanulmányok. II. Katalógus. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1987. I. 405–458.

ERBEN

Wilhelm Erben: Kriegsgeschichte des Mittelalters. München und Berlin (Beiheft 16 der Historischen Zeitschrift), 1929.

ERDÉLYI

Erdélyi Gyula: A magyar gyalogság fejlődése a történelmi kor kezdetétől az Árpádház kihalásáig. – A magyar gyalogság a XIV. és XV. században. In: A magyar gyalogság: a magyar gyalogos katona története. Szerk.: Dorombo József – Reé László. Budapest, Reé László Könyvkiadó- és Terjesztővállalat, é. n. [1939.], 17–24. és 25–31.

ÉRSZEGI–SOLYMOSSI: KRONOLÓGIA

Magyarország történelmi kronológiája, főszerk. Benda Kálmán, 1. kötet, szerk. Solymosi László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. (Az 895–1196. évekre vonatkozó rész [67–124.] szerzői Érszegi Géza és Solymosi László.)

FISCHER

Robert-Tarek Fischer: Richard I. Löwenherz 1157–1199. Mythos und Realität. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2006.

FOLINI

Christian Folini: Langspiess. In: HLS, Version vom: 03.03.2010. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008619/2010-03-03>.

FUNCKEN

Liliane und Fred Funcken: Waffen und Rüstungen des Mittelalters vom 8. bis zum 16. Jahrhundert. München, Orbis Verlag, 1990.

FÜGEDI

Fügedi Erik: „Könyörülj, bánom, könyörülj...” [Budapest,] Helikon Kiadó, 1986.

GAMBER: GLEFE

Ortwin Gamber: Glefe. In: LEXMA Bd. IV (1989), Sp. 1494.

GAMBER: LANZE

Ortwin Gamber: Lanze. In: LEXMA Bd. V (1991), Sp. 1707–1708.

GERICS: EGYHÁZ, ÁLLAM

Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995.

GERICS: KÚRIAI BÍRÁSKODÁS

Gerics József: A magyar királyi kúriai bírászkodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: GERICS: EGYHÁZ, ÁLLAM 295–318. (Eredetileg megjelent: Jogtörténeti tanulmányok I., szerk.: Csizmadia Andor, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 285–306.)

GERICS–LADÁNYI

Gerics József – Ladányi Erzsébet: Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Theotmar krónikájában. In: GERICS: EGYHÁZ, ÁLLAM 37–42. (Eredetileg megjelent: Magyar Könyvszemle, 106. [1990.] 93–98.)

GILLINGHAM

John Gillingham: Richard Löwenherz. Eine Biographie. Lizenzausgabe: Herrsching, Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft, 1990. (Copyright: Düsseldorf, Claassen, 1981. Eredetileg: Richard the Lionheart. London, Weidenfeld and Nicholson, 1978. Deutsch von Rudi Heeger.)

GOMBOS

Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. Collegit etc. Albinus Franciscus Gombos. Tomi I–III. Budapestini, Academia litterarum de Sancto Stephano rege nominata, 1937–1938. Reprint: Budapest, Nap Kiadó, 2005–2011. Tomus IV.: Index. Composuit Csaba Csapodi. Uo., mint I–III., 1943. Bővített reprint: Uo., mint I–III., 2011. [Ez utóbbiban még: Időrendi mutató, 199–254. (Érszegi Géza); Utószó és bibliográfia, 255–278. (Bácsatyai Dániel).]

GÖCKENJAN

Hansgerd Göckenjan: *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa, hrsg. v. Manfred Hellmann, Bd. V.)* Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1972.

GÖTZE

Alfred Götz: *Frühneuhochdeutsches Glossar. 7. Auflage*, Berlin, De Gruyter, 1967. (Nachdruck 1971.)

GREGORIUS TURONENSIS

Gregorii episcopi Turonensis *Libri historiarum X, editionem alteram curaverunt Bruno Krusch et Wilhelm Levison*, Hannover, Hahn, 1951. (MGH, *Scriptorum rerum Merovingicarum tomi I pars I, editio altera.*)

GREINZ

Christian Greinz: *Salzburg. I. Geschichte*. In: *LThK Bd. IX.* (1937) Sp. 140–145.

GUTMANN

Andre Gutmann: (Schwabenkrieg, Kap. 1:) *Ursachen*. In: *HLS*, Version vom: 24.02.2015. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008888/2015-02-24>.

GYÖRFFY

Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. In: *uő.: A magyarság keleti elemei*. Budapest, Kairosz, 2014. 11–48. [Az először 1941-ben megjelent tanulmány 1990-es újbóli kiadásra történt átdolgozása.]

GYÖRKÖS

Györkös Attila: *A francia diplomácia és az 1506-os Habsburg–magyar háború*. In: *„A francia história hazai nagykövete”*. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Szerkesztette: Bárány Attila, Györkös Attila, Pallai László. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013. 57–66.

HAINTZ

Otto Haintz: Einleitung zum Nachdruck der ersten Auflage von 1962. In: DELBRÜCK Teil 4, 601–617.

HAZAI

Hazai György: A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai. In: Levéltári Közlemények. 1955. (26. évf.) 286–295.

HEFELE

Carl Joseph Hefele: Cociliengeschichte. Bd. 6., Freiburg im Breisgau, Herder'sche Verlagshandlung, 1867.

HERTLING

Ludwig Hertling S. J.: Geschichte der katholischen Kirche. Zweite, verbesserte und erweiterte Auflage. Berlin, Morus-Verlag, 1953.

HK

Hadtörténelmi Közlemények [Budapest].

HLS

Historisches Lexikon der Schweiz (Online-Version).

HOENSCH

Jörg K. Hoensch: Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368–1437. München, Verlag C. H. Beck, 1996.

HÓMAN

Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet (5 kötet, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 2., bővített kiadás, 1935–1936), I. kötet, 1935., II. kötet, 1936. (Az első kötet szerzője Hóman Bálint, a másodikban tőle: 7–463., 613–641. oldalak.)

HORVÁTH

Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

HUNYADI

Zsolt Hunyadi: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Department of Medieval Studies, Central European University, 2010. (METEM Könyvek 70. – CEU Medievalia 13.)

ÍROTT FORRÁSOK [1116–1205]

Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Thoroczkay Gábor. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2018.

KÁKÓCZKI

Kákóczki Balázs: *Vegetius hadtudományi munkájának utóélete a középkorban*. Máriabesnyő, Attraktor, 2013.

KERN

Fritz Kern: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter. Zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie*. Leipzig, Verlag von K. F. Koehler, 1914.

KÉPES KRÓNKA

Képes Krónika. Fordította Bollók János, a fordítást gondozta és a jegyzeteket írta Szovák Kornél (164–209. c.) és Veszprémy László (71–163. c.). Az utószót írta, a függeléket és az irodalomjegyzéket összeállította Szovák Kornél. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

KLEIN

Anton Adalbert Klein: *Zur Geschichte der Türkeneinfälle in Steiermark während der Regierung Friedrichs III*. In: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark*. 1924. (Jg. 19) 103–125.

KMTL

Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerkesztő: Kristó Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

KORDÉ

Kordé Zoltán: A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban. In: *Acta Historica*, tomus XCII., Szeged, 1991. 17–24.

KOVÁCS L.: BŐRPÁNCÉL

Kovács László: A honfoglaló magyarok bőrpáncéljáról. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2002. (115. évf., 2. szám) 311–334.

KOVÁCS S. T.: FEGYVEREK

Kovács S. Tibor: Fegyverek és hadfelszerelés. In: *MILLENNIUMI HADTÖRTÉNET* 93–95.

KÖBLÖS

Magyar békeszerződések 1000–1526. Szerkesztette: Köblös József. Fordították: Köblös József, Süttő Szilárd, Szende Katalin. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000.

KÖZÉPKORI HISTÓRIÁK

Középkori históriák oklevelekben (1002–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) Szeged, Szegedi Középkorász Műhely – Gondolat, 1992.

KRASSÓ III.

Krassó vármegye története. Írta Pesty Frigyes. III. kötet: Oklevéltár [1230–1518], Budapest, Athenaeum, 1882.

KRETSCHMAYR

Heinrich Kretschmayr: *Geschichte von Venedig*. 3 Bde, Gotha (Bd. 1–2), Stuttgart (Bd. 3), Friedrich Andreas Perthes, 1905, 1920, 1934.

KRISTÓ: I. KÁROLY HARCAI

Kristó Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen. In: *Századok* 2003. (137. évf.) 297–347.

KRISTÓ: ÁRPÁD-KOR HÁBORÚI

Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1986.

KRISTÓ: ANJOU-KOR

Kristó Gyula: Az Anjou-kor. In: MILLENNIUMI HADTÖRTÉNET 51–59.

KRISTÓ: ANJOU-KOR HÁBORÚI

Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1988.

KRISTÓ: HÁBORÚK ÉS HADVISELÉS

Kristó Gyula: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. H. n. [Szeged], Szukits Könyvkiadó, 2003.

KRISTÓ–MAKK: ÁRPÁDOK

Kristó Gyula – Makk Ferenc: Árpádok. In: KMTL 61–65.

KRISTÓ: MÁTÉ 1.

Kristó Gyula: Máté 1. In: KMTL 446.

KRISTÓ: MÁTÉ 2.

Kristó Gyula: Máté 2. Csák vagy Trencsényi Máté. In: KMTL 446–447.

KROPF: ADALÉK

Kropf Lajos: Adalék az 1523. évi török portyázás történetéhez. In: HK 1914. (15. évf.) 130–132.

KROPF: AVERSAI GYILKOSSÁG

Kropf Lajos: Az aversai gyilkosság. (Különlenyomat az „Erdélyi Múzeum” 1896. [évi] XVIII. kötetéből.) Kolozsvár, Ajtai K. Albert, 1896.

KUBINYI: BICELLUS

Kubinyi András: Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához. In: Budapest Régiségei 1973. (XXIII. évf.) 189–192.

KUBINYI: MÁTYÁS

Kubinyi András: Mátyás király. Budapest, Vince Kiadó, 2001.

KUBINYI: MÁTYÁS-KORI ÁLLAMSZERVEZET

Kubinyi András: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk.: Rázsó Gyula, V. Molnár László. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1990. 53–147.

KUBINYI: SZÁVASZENTDEMETER

Kubinyi András: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: Kubinyi András: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. [Budapest,] Argumentum Kiadó, 2007. 121–150. (Eredetileg megjelent: HK 1978. [új folyam XXV. évf., 2. szám] 194–222.)

KUBINYI: UDVARBÍRÓ

Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Kísérlet az országos és a királyi magánjövendelmek szétválasztására. In: Levéltári Közlemények 1964. (35. évf., 1. szám) 67–98.

KURCZ

Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

KÜKÜLLEI / NÉVTELEN

Küküllei János: Lajos király krónikája – Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Budapest, Osiris Kiadó, 2000. [Küküllei: 7–40. o., Névtelen: 41–63. o.]

LANDGRAF

Artur Landgraf: Sakrament. III. Siebenzahl. In: LTHK Bd. IX. (1937) Sp. 81.

LÁSZLÓ

László Gyula: A „kettős honfoglalás”. Budapest, Magvető Kiadó, 1978.

LECHNER

Karl Lechner: Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246. (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Band XXIII.) 2. durchgesehene Auflage, Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlau Nachf., 1976.

LEXER

Matthias Lexer: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Mit den Nachträgen von Ulrich Pretzel. 38., unveränderte Auflage, Stuttgart, S. Hirzel Verlag, 1992.

LEXMA

Lexikon des Mittelalters, Bd. I–IX: hrsg. v. Auty, Robert et al., München–Zürich, Artemis Verlag, Artemis & Winkler Verlag, LexMa Verlag, 1980–1998; Bd. X (Registerband): erarbeitet v. Charlotte Bretscher-Gisiger et al., Stuttgart–Weimar, Verlag J. B. Metzler, 1999.

LIDDELL HART

B. [Basil] H. [Henry] Liddell Hart: Stratégia. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2002. (Eredetileg: Strategy. London, Faber and Faber Ltd., 1954. Fordította Soproni András, szerkesztette Dr. Molnár György.)

LTHK

Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. I–X., hrsg. v. Michael Buchberger, Freiburg im Breisgau, Herder, 1930–1938.

LIUDPRAND / BECKER

Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Die Werke Liudprands von Cremona. Hrsg. von Joseph Becker, Hannover und Leipzig, Hahnsche Buchhandlung, 1915³, unveränderter Nachdruck: 1993.

LIUDPRAND / CHIESA

Liudprandi Cremonensis opera omnia (Antapodosis, Homelia paschalis, Historia Ottonis, Relatio de legatione Constantinopolitana), cura et studio P. [Paolo] Chiesa. (Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis CLVI.) Turnholti [Turnhout], Brepols, 1998.

LIUDPRAND / SÜTTŐ

Cremonai Liudprand történeti művei („Antapodosis”, „Liber de rebus gestis Ottonis Magni imperatoris” és „Relatio de legatione Constantinopolitana”). Jurkovich Emil, Gombos F. Albin és Gaál Lajos fordításait felhasználva fordította Süttő Szilárd. In: Peter Classen – Cremonai Liudprand: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Szerk. Baán István. (Varia Byzantina IX.) Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2005. 311–559. [Ebből az Antapodosis: 311–483.]

MAGYARORSZÁG ÉS A KERESZTES HÁBORÚK

Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2006.

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNETE [1985]

Magyarország hadtörténete két kötetben. I–II. Főszerkesztő Liptai Ervin. 2., javított kiadás, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1985.

MAGYARORSZÁGI HUMANISTÁK

Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Klaniczay Tibor munkája. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.

MAKK: ANNA KOMNÉNÉ

Makk Ferenc: Anna Komnéné. In: KMTL 47–50.

MAKK: ÁLMOS 2.

Makk Ferenc: Álmos 2. In: KMTL 40.

MAKK: KÜLPOLITIKA

Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1993.

MARCZALI

Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). (A magyar nemzet története, szerk. Szilágyi Sándor, 2. kötet.) Budapest, Athenaeum, 1896.

MARKÓ

Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Budapest, Országos Közoktatási Tanács, 1943. (Új kiadása: Budapest, Aqua Kiadó, é. n. [1994.]

MATIJÓW

Johann Matijów: Der polnisch - ungarische Streit um Galizien und Lodomerien. (Ein Beitrag zur österreichischen Geschichte). In: Jahresbericht des k. k. zweiten Obergymnasiums Lemberg für das Schuljahr 1886. Lemberg, Buchdruckerei des Stauropigianischen Instituts, 1886. 3–50.

MÁLYUSZ: COMMENTARIJ

Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301., 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Composuit Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

MÁLYUSZ: KANCELLÁRIA ÉS KRÓNIKAÍRÁS

Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. (Irodalomtörténeti füzetek 79.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

MÁLYUSZ: TALLÓCI

Mályusz Elemér: A négy Tallóci fivér. In: Történelmi Szemle 1980/4. szám, 531–576.

MÁLYUSZ: ZSIGMOND

Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984.

MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI

Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Közzéteszi Fraknói Vilmos. I–II. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1893., 1895.

MGH

Monumenta Germaniae Historica; felhasználva a digitalizált változat: „Monumenta Germaniae Historica digital”, ld.: www.dmgh.de.

MIKLÓSY

Miklószy Zoltán: A magyar király tengeri hajóhada a középkorban. Budapest, 1934.

MILLENNIUMI HADTÖRTÉNET

Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon Kiadó – Aquila Kiadó, 2000.

MISKOLCZY: ANDRÁS HERCEG

Miskolczy István: András herceg tragédiája és a nápolyi udvar. (Székfoglaló előadásul felolvasta a Szent István-Akadémia II. osztályában 1927. évi november hó 18-án.) Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928.

MISKOLCZY: HADI ESEMÉNYEK

Miskolczy István: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. (Hadi események a két hadjárat között.) In: HK 1933. (34. kötet) 123–146.

MISKOLCZY: MAGYAR–NÁPOLYI KAPCSOLATOK

Miskolczy István: Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar-nápolyi kapcsolatok. Budapest, Szent István-Társulat, 1937.

MISKOLCZY: MÁSODIK HADJÁRAT

Miskolczy István: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350). In: HK 1934. (35. kötet) 41–57.

MISKOLCZY: MÁSODIK TRAGÉDIA

Miskolczy István: A második aversai tragédia. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1930.

MKLSz VI.

A magyarországi középkori latinság szótára (Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae), VI. kötet, kiadásra előkészítette Szovák Kornél, Budapest, Argumentum Kiadó, 2017.

MOLNÁR

Molnár József: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. In: HK 1959. (új folyam VI. évf. 2. szám) 222–252.

MONTMOLLIN

Benoît de Montmollin: Schlachthausen. In: HLS, Version vom: 09.08.2011. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008622/2011-08-09>.

MORAVCSIK

Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai / Fontes Byzantini historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentium. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.

MORAW

Peter Moraw: Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490. (Propyläen Geschichte Deutschlands, Bd. 3.) Berlin, Propyläen Verlag, 1985.

NEUMANN

Neumann Tibor: Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). I–II. közlemény. In: Századok 2010. (144. évf.) 335–372. és 2011. (145. évf.) 293–347.

OTTO FRISINGENSIS

Ottonis et Rahewini Gesta Friderici I. imperatoris. Editio tertia, recensuit G. [Georg] Waitz, curavit B. [Bernhard] de Simson. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. [46.] Hannover–Leipzig, Hahn, 1912.

OTTO FRISINGENSIS / GOMBOS

Freisingi Ottó: I. Frigyes császár tettei. (Ottonis episcopi Frisingensis gesta Friderici I. imperatoris.) Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr Gombos F. Albin. (Középkori krónikások XV–XVI.) Budapest, Athenaeum, 1913.

PANDI

Pandi Gergely: Béketárgyalásból háború? Gondolatok az 1116. évi olšavai ütközethez. In: Magister historiae. Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásából. Szerk.: Belucz Mónika, Gál Judit, Kádas István, Tarján Eszter, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2014. 141–152.

PAULER [1893]

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Budapest, Magyar tudományos Akadémia, 1899.

PAULER [1899]

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Második, javított kiadás, Budapest, Athenaeum, 1899. (Reprint: [Budapest,] Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése – Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1984.)

PAULUS DE PAULO / SCHWANDTNER

Memoriale Pauli de Paulo patritii Iadrensis ab anno Christi MCCCLXXI ad ann. Chr MCDVIII. In: Schwandtner, Johann Georg: *Scriptores rerum Hungaricarum* tomus III. (*Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum, et Slavonicarum veteres ac genuini.*) Vindobonae, impensis Ioannis Pauli Kraus, 1748. 723–754.

PAULUS DE PAULO / ŠIŠIĆ

Dr. Ferdo pl. Šišić: *Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga*. *Vjestnik* VI. (Zagreb, 1904.) 1–59.

PÁLFFY

Pálffy Géza: *Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században*. In: *Történelmi Szemle* 2005. (47. évf., 3–4. sz.) 241–275.

PÁLÓCZI HORVÁTH: BESENYŐK

Pálóczi Horváth András: *Besenyők, kunok, jászok*. [Budapest,] Corvina, 1989.

PÁLÓCZI HORVÁTH: KELETI

Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. Budapest–Piliscsaba, Archeolingua Alapítvány – PPKE BTK Régészeti Tanszék, 2014.

PILCH

A magyar katona vitézségének ezer éve. Szerkesztette Pilch Jenő. I–II. Budapest, Franklin-Társulat, é. n. [1933.]

PLANO CARPINI

Iohannes de Plano Carpini: *Ystoria Mongalorum*. In: *Sinica Franciscana*. Collegit, ad fidem codicum rededit et adnotavit Anastasius van den Wyngaert, I–II. Firenze, Collegium S. Bonaventurae, 1929–1933. Vol. I. 27–130.

PLANO CARPINI / GY. RUITZ

Johannes de Plano Carpini: Az általunk tatároknak nevezett mongolok históriája. Fordította Gy. Ruitz Izabella. In: TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE 214–276.

PLOETZ

Der große Ploetz: Auszug aus der Geschichte. Begründet von Dr. Karl Julius Ploetz, hrsg. vom Verlag Ploetz, 29., von 65 Fachwissenschaftlern völlig neu bearbeitete Auflage. Freiburg–Würzburg, Verlag Ploetz, 1980.

PÓR: ERZSÉBET

Pór Antal: Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos király felesége. I.–II. közl. In: Századok 1895. (29.) 833–844.; 902–921.

PÓR: NAGY LAJOS

Pór Antal: Nagy Lajos (1326–1382). Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1892.

PUM S. PH.

Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica [Miskolc].

RA

Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1923–1943. II/2–4. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Budapest, Akadémiai Kiadó (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.), 1961–1987.

RÁTH: MAGYAR KIRÁLYOK

Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, Sauerwein Géza, 1861. (Reprint: Budapest, Históriaantik Könyvkiadó, 2010.)

RÁTH: MAGYAR KIRÁLYOK ÉS ERDÉLYI FEJEDELMEK

Ráth Károly: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. Második, bővített és javított kiadás. Győr, Sauervein Géza, 1861. (Reprint: Budapest, Históriaantik Könyvkiadó, 2010.)

RÁZSÓ: MÁTYÁS HADÁSZATI TERVEI

Rázsó Gyula: Mátyás hadászati tervei és a realitás. In: HK 1990. (103. évf., 1. szám) 1–30.

RÁZSÓ: MÁTYÁS TÖRÖK POLITIKÁJA

Rázsó Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája. In: HK 1975. (új folyam XXII. évf., 2. szám) 305–348.

REGINO

Reginonis abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Recognovit Fridericus Kurze. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. [50.] Hannover, Hahn, 1890.

REIMCHRONIK

Ottokars Österreichische Reimchronik. Nach den Abschriften Franz Lichtensteins hrsg. von Joseph Seemüller. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, erster Halbband: 1890, zweiter Halbband: 1893. (MGH, Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi. [50.] Hannover, Hahn, 1890. V. partes I–II.)

RIEDL

Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982. [Első megjelenése: 1887.]

RISCH

Johann de Plano Carpini: Geschichte der Mongolen und Reisebericht 1245–1247. Übersetzt und erläutert von Friedrich Risch. Leipzig, Pfeiffer, 1930.

ROGERIUS

Rogerii Carmen Miserabile. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Ladislaus Juhász. In: SRH II. 543–588.

ROGERIUS / HORVÁTH

Rogerus mester Sirmalmas éneke. Horváth János fordítása. In: TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE 111–152.

ROKAY

Rokay Péter: Ozora. In: KMTL 518.

SCHAUFELBERGER: DER ALTE SCHWEIZER

Walter Schaufelberger: Der Alte Schweizer und sein Krieg. Studien zur Kriegführung vornehmlich im 15. Jahrhundert. 3. Auflage, Frauenfeld, Verlag Huber, 1987. (Első kiadás: Zürich, Europa Verlag, 1952.)

SCHAUFELBERGER: KRIEGFÜHRUNG

Walter Schaufelberger: Kriegführung und Kriegerum zur Sempacher Zeit (1385–1389). Eine kleine Gedenkschrift zu einem großen Ereignis. – Heft Nr. 4 der Schriftenreihe der Gesellschaft für militärhistorische Studienreisen (GMS), Zürich, 1986.

SCHEIBELREITER

Georg Scheibelreiter: Leopold VI. der Glorreiche. In: LEXMA Bd. V (1991), Sp. 1900–1901.

SCHENK

Dankfrid Schenk: Flavius Vegetius Rhenanus – Die Quellen der Epitoma Rei Militaris. (Klio, Beiheft XXII, Neue Folge, Heft IX.) Leipzig, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1930.

SCHMIDTCHEN

Volker Schmidtchen: Kriegswesen im späten Mittelalter: Technik, Taktik, Theorie. Weinheim, VCH Verlagsgesellschaft mbH, Acta humaniora, 1990.

SCHÖNHERR

Schönherr Gyula: Az Anjou-ház örökösei. In: A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. 3. kötet, Budapest, Athenaeum, 1895. 385–630.

SCHWIND–DOPSCH

Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblände im Mittelalter. Hrsg. von D^r. Ernst Freih. v. Schwind und D^r. Alphons Dopsch. Innsbruck, Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1895.

SEBESTYÉN

Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Budapest, Franklin-Társulat, é. n. [1938?]

SENN: AUSBILDUNG

Hans Senn: (Militärische Ausbildung, Kap. 1:) Spätmittelalter und frühe Neuzeit. In: HLS, Version vom: 10.11.2009. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008592/2009-11-10>.

SENN: KRIEGFÜHRUNG

Hans Senn: (Kriegführung, Kap. 1:) Schweizerisches Fussvolk gegen feudale Ritterheere. In: HLS, Version vom: 04.11.2008. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/008594/2008-11-04>.

SMITH–DEVRIES

Robert Douglas Smith – Kelly DeVries: The Artillery of the Dukes of Burgundy, 1363–1477. Woodbridge, The Boydell Press, 2005.

SOMMERSBERG

Friedrich Wilhelm von Sommersberg: Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti: quibus historia ab origine gentis ad obitum usque imperatoris Rudolphi II. recensetur, etc. Lipsiae, Michael Hubert, 1730.

SPENGLER: UNTERGANG DES ABENDLANDES

Oswald Spengler: Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte. München, C. H. Beck, Sonderausgabe 1963. [Erstausgabe: 1918–1923.]

SPENGLER: A NYUGAT ALKONYA

Oswald Spengler: A Nyugat alkonya. A világtörténelem morfológiájának körvonalai. Fordította: Juhász Anikó, Csejtei Dezső, Simon Ferenc. Budapest, Európa Könyvkiadó, I–II. 1994.

SPROEMBERG

Heinrich Sproemberg: Die feudale Kriegskunst. In: uő.: Beiträge zur belgisch-niederländischen Geschichte. Berlin[-Ost], Akademie Verlag, 1959. 30–55.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapest, Academia Litter. Hungarica [et al.], 1937–1938. Bővített reprint: Budapest, Nap Kiadó, 1999. (Az utószót és a bibliográfiát összeállította, valamint a függelékben közölt írásokat az első kiadás anyagához illesztette és gondozta Szovák Kornél és Veszprémy László.)

STADNICKI

Kazimierz Stadnicki: Synowie Gedymina. Tom. 2, Lubart xiążę Wołyński. Lwów, Drukarni Zakł. Nar. Imienia Ossolińskich, 1853.

STUMPF

Reinhard Stumpf: Stellenkommentar (Carl von Clausewitz). In: Kriegstheorie und Kriegsgeschichte. Carl von Clausewitz, Helmuth von Moltke. Herausgegeben von Reinhard Stumpf. Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag, 1993. (Bibliothek deutscher Klassiker 87, Bibliothek der Geschichte und Politik 23.)

SÜTTŐ: ANJOU-MAGYARORSZÁG

Süttő Szilárd: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. Szeged, Belvedere Meridionale, 2003.

SÜTTŐ: DYNASTIEWECHSEL

Szilárd Süttő: Der Dynastiewechsel Anjou–Luxemburg in Ungarn. In: Sigismund von Luxemburg. Ein Kaiser in Europa. Tagungsband des internationalen historischen und kunsthistorischen Kongresses in Luxemburg, 8–10. Juni 2005. Hrsg. von Michel Pauly und François Reinert, Mainz am Rhein, Verlag Philipp von Zabern, 2006, 79–87.

SÜTTŐ–ENGEL: FAMILIE VON ALBEN

Szilárd Süttő – Pál Engel: Beiträge zur Herkunft und zur Tätigkeit der Familie *von Alben* in Ungarn. In: Südost Forschungen, Bd. 54, München, 1995, 23–48.

SÜTTŐ: „ÉRDEMDÚS” OKLEVELEK

Süttő Szilárd: „Érdemdús” oklevelek. A részletező középkori magyar *narratiók* problémáihoz. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. Szerkesztette: Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. I–II. kötet, Budapest–Debrecen, [Magyar Tudományos Akadémia stb. közös kiadása,] 2014. I. kötet 187–198.

SÜTTŐ: „FALERIS... PROIECTIS”

Süttő Szilárd: „*Faleris... proiectis*”. Liudprand vitatott megjegyzése a kalandozó magyarok felszereléséről. In: PUM S. PH., tomus XVI., fasciculus 2. Miskolc, 2011. 169–177.

SÜTTŐ: IDEGEN KERESKEDŐKBŐL

Süttő Szilárd: Idegen kereskedőkből magyar hadvezérek (Ozorai Pipo és a Tallóci fivérek a magyar medievisztikában). In: PUM S. PH., tomus XIV., fasciculus 2. Miskolc, 2009. 7–22.

SÜTTŐ: KÁROLY

Süttő Szilárd: II. Károly (Kis Károly). In: VEGYESHÁZI KIRÁLYOK 77–84.

SÜTTŐ: KIS KÁROLY ELLENI MERÉNYLET

Süttő Szilárd: A II. (Kis) Károly elleni merénylet 1386. február 7-én. In: HK 2000. (113. évf., 2. szám) 379–394.

SÜTTŐ: LORENZO DE MONACIS

Szilárd Süttő: Ungarn in Lorenzo de Monacis' *Pia descriptio miserabilis casus illustrium reginarum Hungariae*. Notizen zum Werk. In: Studia Historica Adriatica ac Danubiana. Periodico dell'Associazione Culturale „Sodalitas Adriatico-Danubiana”, Duino Aurisina (Trieste), 2009. (anno II, n. 2) 51–88.

SÜTTŐ: MÁRIA

Süttő Szilárd: Mária. In: VEGYESHÁZI KIRÁLYOK 67–76.

SÜTTŐ: NARÁCIE

Szilárd Süttő: Narácie uhorských listín 14. storočia s opisimi bitiek. K otázke ich dôveryhodnosti. [Preložila Mária Ďurkowska.] In: Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín. Eds. Ferdinand Uličný – Drahoslav Magdoško. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2012. 283–291.

SÜTTŐ: OKMÁNYI KALÁSZAT

Süttő Szilárd: Okmányi kalászat a bécsi Erdődy-levéltárból. – Késő Anjou-kori és egyéb oklevelek, 1244–1400. In: Gesta 2007. (VII. évf. 1. szám) 22–45.

SÜTTŐ: PARASZTKATONÁK

Süttő Szilárd: Megjegyzések a XI–XIV. századi magyar haderő parasztkatonáiról és hadakozásukról. In: PUM S. PH., tomus XVIII., fasciculus 1. Miskolc, 2014. 217–233.

SÜTTŐ: SPUREN

Szilárd Süttő: Spuren einer vom niederen Adel ausgeübten Autonomie im Siebenbürgen des ausgehenden 14. Jahrhunderts. In: Gesta 2017. (XVI. évf.) 22–27.

SÜTTŐ: „SZENT KIRÁLYOK”

Süttő Szilárd: „... *temporibus sanctorum regum Hungarie*” (A „szent királyok” fogalma a 14. század végi Magyarországon). In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerkesztette: Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005. 315–322.

SÜTTŐ: URALKODÓI ITINERÁRIUMOK I.

Süttő Szilárd: Uralkodói itineráriumok 1382–87-ből: Szakmai és etikai problémák C. Tóth Norbert itinerárium-készítésében. In: *Gesta* 2006. (VI. évf. 2. szám) 56–73.

SÜTTŐ: URALKODÓI ITINERÁRIUMOK II.

Süttő Szilárd: Viszontválasz C. Tóth Norbert „Gondolataira”. In: *Gesta* 2006. (VI. évf. 2. szám) 81–83.

SÜTTŐ: VOLT-E KETTŐS URALOM

Süttő Szilárd: Volt-e kettős uralom Magyarországon Kis Károly országlása idején? (Válasz Bertényi Ivánnak). In: *Aetas* 2006. (21. évf., 2–3. szám) 232–246.

SÜTTŐ: WINDECKE MAGYARRA FERDÍTVE

Süttő Szilárd: A húsvéti *Exsurge*-vasárnaptól a visegrádi székesegyházig. (Eberhard Windecke magyarra fordítva az 1384–86-os évek magyarországi eseményeiről.) In: *Egyháztörténeti Szemle* 2015. (XVI. évf. 4. szám) 72–80.

SZABADOS

Szabados György: A 12. századi magyar hadtörténet forrásproblémáiból. In: *Aetas* 2007. (22. évf. 4. szám) 153–160.

SZABÓ, B.: GONDOLATOK

B. Szabó János: Gondolatok a XI–XIV. századi magyar hadviselésről. A fegyverzet, a harcmód és a taktika összefüggéseinek kérdései. In: *HK* 2001. (114. évf., 1. szám) 75–112.

SZABÓ, B. – SOMOGYI: ELFELEDETT HÁBORÚK

B. Szabó János – Somogyi Győző: Elfeledett háborúk. Magyar–bizánci harcok a X–XIII. században. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1999.

SZABÓ, B.: TATÁRJÁRÁS [2007]

B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, Corvina, 2007.

SZABÓ, B.: TATÁRJÁRÁS [2016]

B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Harmadik, javított kiadás, Budapest, Corvina, 2016.

SZAKÁLY: NÁNDORFEHÉRVÁR – OSTROM

Szakály Ferenc: Nándorfehérvár 1521-es ostromához. Egy királyi adománylevél köztörténeti tanulságai. In: HK 1978. (új folyam XXV. évf., 4. szám) 484–499.

SZAKÁLY: NÁNDORFEHÉRVÁR – VÉG

Szakály Ferenc: Nándorfehérvár, 1521: a vég kezdete. In: Zay Ferenc: Az Lándorfehérvár elveszésének oka e vót, és így esött. Sajtó alá rendezte Kovács István. Az utószót Szakály Ferenc írta. Budapest, Magyar Helikon, 1980. 83–163.

SZERB

Szerb Antal: A világirodalom története. 3 kötet, Budapest, Révai, 1941.

SZUN-CE

Szun-ce: A háború művészete. Fordította Tokaji Zsolt, lektorálta és az utószót írta Salát Gergely. [Budapest,] Helikon Kiadó, 2018.

TATÁRJÁRÁS

Tatárjárás. Szerkesztette Nagy Balázs. (Nemzet és emlékezet, sorozatszerkesztők Gyurgyák János, Póto János.) Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE

A tatárjárás emlékezete. Válogatta és szerkesztette Katona Tamás. [Budapest,] Magyar Helikon, 1981.

THOMAS SPALATENSIS

Thomas Spalatensis archidiaconus: Historia Salonitana. (Részlet.) In: GOMBOS III. 2223–2254.

THOMAS SPALATENSIS / CSONKA

Spalatói Tamás: A salonai és spalatói főpapok története. (Részlet.) Fordította: Csonka Ferenc. In: TATÁRJÁRÁS EMLÉKEZETE 172–193.

THURÓCZY

Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

THURÓCZY / HORVÁTH

Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította Horváth János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1980.

TÓTH: HARTVIK-LEGENDA

Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. (A Szt. Korona eredetkérdése.) Felolvasatott a Magyar Tudományos Akadémia II. Osztályának 1937. október 18-i ülésében, „Szent István királysága” címmel. Budapest, Ranschburg Gusztáv, 1942.

TÓTH: MÁTYÁS ZSOLDOSSEREGE

Tóth Zoltán: Mátyás király idegen zsoldosserege (a fekete sereg). Budapest, Stádium, 1925.

VALE

Malcolm G. [Graham] A. [Allan] Vale: Warfare and the Life of the French and Burgundian Nobility in the Late Middle Ages. In: Adelige Sachkultur des Spätmittelalters: Internationaler Kongreß, Krems an der Donau, 22. bis 25. September 1980. (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, Bd. 400

= Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 5.) Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1982. 169–194.

VÁSÁRY: ARANY HORDA

Vásáry István: Az Arany Horda. Budapest, Kossuth, 1986.

VÁSÁRY: NAGY LAJOS

Vásáry István: Nagy Lajos tatár hadjáratai. In: *Studia Caroliensia* 2006. 3–4. szám, 17–30.

VEGETIUS

Vegetius [Publius Flavius Vegetius Renatus]: *Epitoma rei militaris*. Ed. by M. [Michael] D. [David] Reeve. Oxford, Clarendon Press (*Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis*), 2004.

VEGYESHÁZI KIRÁLYOK

Magyarország vegyesházi királyai. Szerkesztette Kristó Gyula. H. n. [Szeged], Szukits Könyvkiadó, 2003.

VERBRUGGEN

J. [Jan] F. [Frans] Verbruggen: *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages from the Eighth Century to 1340*. (Translated by Sumner Willard and Mrs. R. W. Southern.) Woodbridge, The Boydell Press, 1997. (Second edition, revised and enlarged. Reprinted in paperback 1998.)

VESZPRÉMY: ANONYMUS

Veszprémy László: Anonymus Gestájának néhány hadtörténeti vonatkozása. In: *HK* 1993. (106. évf., 2. szám) 3–17. Benne: A ballista előfordulása Anonymusnál. A számszerij használatának kezdetei Magyarországon. 9–17.

VESZPRÉMY: ÁRPÁD- ÉS ANJOU-KOR CSATÁI

Veszprémy László: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008.

VEZPRÉMY: CSATAMÉNEK

Veszprémy László: Csatamének, paripák és hátszlovok. A középkori hadilovokról. In: uő.: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztések, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. [Budapest], Argumentum Kiadó, 2008. 155–170. (Eredetileg megjelent: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerkesztette Hausner Gábor. [Budapest], Argumentum Kiadó, 2005. 803–816.)

VEZPRÉMY: MAGYAR KERESZTES HADJÁRAT

Veszprémy László: II. András magyar király keresztés hadjárata, 1217–1218. In: MAGYARORSZÁG ÉS A KERESZTES HÁBORÚK 99–111.

VEZPRÉMY: MORVAMEZEI CSATA

Veszprémy László: A morvamezei csata (1278. augusztus 26.). In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. Hermann Róbert, [Budapest,] Corvina, 2003. 26–42.

VEZPRÉMY: PÁNCÉL ÉS PÁNCÉLOSOK

Veszprémy László: Páncél és páncélosok említése a krónikákban és oklevelekben. In: HK 1995. (108. évf., 4. szám) 3–12.

VEZPRÉMY–SOMOGYI

Veszprémy László – Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája. In: HK 2014. (127. évf., 1. szám) 23–40.

VEZPRÉMY: ÚJABB SZEMPONTOK

Veszprémy László: Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. In: TATÁRJÁRÁS 384–394. (Átdolgozott és kiegészített változata a szerző egy azonos című, korábbi írásának: Iskolakultúra, 4., 1994., 15–16. sz., 28–35.)

VESZPRÉMY: „VILISSIMI ET PESSIMI”

Veszprémy László: „Vilissimi et pessimi”. Megjegyzések a katonai segédnépek XII–XIII. századi magyarországi történetéhez. In: HK 2015. (128. évf., 1. szám) 146–161.

VÉKONY: NÉPESEDÉSI VISZONYOK

Vékony Gábor: Népesedési viszonyok az Árpád-korban. In: Történeti Demográfiai Évkönyv 2001. Szerkesztette Faragó Tamás, Őri Péter. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, 2001. 81–103.

VÉKONY: ŐSTÖRTÉNET – HONFOGLALÁS

Vékony Gábor: Magyar őstörténet – magyar honfoglalás. Budapest, Nap Kiadó, 2002.

VILLANI

A három Villani krónikája – *Croniche di Giovanni, Matteo e Filippo Villani*. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rácz Miklós. (Középkori krónikások, szerk. Gombos Ferencz Albin, VIII–IX.) Budapest, Athenaeum, 1909.

VR

Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. *Regestrum Varadinense ex aminum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum*. Karácsonyi János és Borovszky Samu közreműködésével kiadja a váradi káptalan. Budapest, 1903.

WAKOUNIG

Marija Wakounig: *Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum*. Wien, VWGÖ [Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs], 1990.

WERTNER

Dr. Wertner Mór: Az Anjouk genealogiája különös tekintettel a magyarországi ágra, 1–2. közl., Turul, 1888. (6. kötet) 14–20.; 68–75. és táblázat.

WIENER ANNALEN

Wiener Annalen von 1348–1404. In: Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften. Hrsg. von Joseph Seemüller. Hannover und Leipzig, 1909. (MGH, Scriptores, Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt tomus VI.) Anhang II. S. 231–242.

WINDECKE / ALTMANN

Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Zum ersten Male vollständig herausgegeben von Dr. Wilh. [Wilhelm] Altmann. Berlin, Gaertner, 1893.

WINDECKE / SKORKA

Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Skorka Renáta. (História könyvtár. Elbeszélő források 1.) Budapest, História Alapítvány – MTA Történettudományi Intézete, 2008.

WHITE

Lynn White, Jr.: Stirrup, Mounted Shock Combat, Feudalism, and Chivalry. In: uő.: Medieval Technology and Social Change. Oxford, Clarendon Press, 1962. 1–38., 135–153.

ZÖLLNER

Erich Zöllner: Ausztria története. Budapest, Osiris Kiadó, 1998. (Eredetileg: Geschichte Österreichs. 8. Aufl., Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1990. Fordította Bojtár Endre.)

ZSOLDOS: ARCHONTOLÓGIA

Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2011.

ZSOLDOS: ÁRPÁDOK ÉS ASSZONYAIK

Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. [Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 36.] Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2005.

ZSOLDOS: ELÉGÉ NEMES

Zsoldos Attila: „Elégé nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: Zalai történeti tanulmányok. Zalai gyűjtemény 42. Zalaegerszeg, 1997. 7–19.

ZSOLDOS: ELSŐ ÉVSZÁZADOK

Zsoldos Attila: A magyar hadtörténet első évszázadai. Hadakozók és hadsereg az Árpádok korában (11–13. század). In: A magyar hadtörténelem évszázadai. Szerk.: Király Béla – Veszprémy László. Budapest, Atlanti Kutató és Kiadó Közalapítvány, 2003. 13–26.

ZSOLDOS: KARÁSZI

Zsoldos Attila: Karászi Sándor bán és utódai. (Észrevételek a narratiók eredetéről és szerepéről.) In: Századok 2001. (135. évf.) 385–407.

ZSOLDOS: KIRÁLYI VÁRSZERVEZET

Zsoldos Attila: A királyi várszervezet és a tatárjárás. In: TATÁRJÁRÁS 519–544. (Eredetileg: HK 1991. [104. évf., 1. szám] 45–76.)

ZSOLDOS: MEGYEI CSAPAT

Zsoldos Attila: A megyei csapattól a magánhadseregekig. In: MILLENNIUMI HADTÖRTÉNET 31–33.

ZSOLDOS: SZENT KIRÁLY SZABADJAI

Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1999.

ZSOLDOS: TAMÁS FIA SINKA

Zsoldos Attila: Tamás fia Sinka érdemei. (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioiban.) In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998. 327–337.

